MOSHE PEARLMAN

DE MAKKABEËN

FIBULA - VAN DISHOECK - BUSSUM

Judas de Makkabeeër die de Seleuciden versloeg en de tempel zuiverde.

Frontispiece: Titelblad van het Boek der Makkabeeën uit een elfde-eeuwse Latijnse bijbel.

Oorspronkelijke titel: The Maccabees
© 1973 Weidenfeld & Nicolson, Jeruzalem - Londen
© 1975 Unieboek BV., Bussum
Vertaling: J. J. Mijnssen

ISBN 90 228 3984 2

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd én/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any means without written permission from the publisher.
[illegible] inzake het kopiëren van [illegible] of meer pagina's uit deze [illegible] Stichting Reprorecht, Herengracht [illegible] Amsterdam.

Voorspel: Het Offer
1 Het Ultimatum
2 Intriges in Jeruzalem
3 Het Besluit
4 De Martelaars
5 De Daad
6 De Guerilla's
7 De Proef op de Som
8 De Veldslagen
9 De Tempel Herwonnen
10 Het Bestand
11 De Ontsnapping
12 De Dood van Judas
13 De Koninklijke Bieders
14 Onafhankelijkheid
Tijdschaal
Stambomen
Literatuur
Register

Voorspel: Het Offer

Het liep tegen het eind van de regentijd in Judea en Samaria, maar er was niets te horen noch te bespeuren in de olijfbossen, in de wijngaarden en op de korenvelden van de joodse plaats Modin, 30 kilometer ten noordwesten van Jeruzalem. Het was er zo stil als op de heilige sabbat; en toch was het geen sabbatdag. Het was rustig bij de ingang van het stadje. Het was stil op de dorsvloer en bij de grote stenen olijfpers – de twee plaatsen waar de kinderen graag speelden, wanneer daar niet werd gewerkt. De huizen waren leeg. In de keukens lag koude as onder de lemen ovens. De straatjes waren verlaten.

Iedereen was op het marktplein, maar er lag niets uitgestald en niemand sprak. Ja, het marktplein zag er ongewoon uit. Het was een paar uur tevoren schoongemaakt en alle stadsbewoners stonden nu opgesteld in de vorm van de Hebreeuwse letter chet, aan drie zijden van een vierkant. Ze waren zoals hun bevolen was gekleed in hun sabbatskleren en hun lange donkergekleurde galabiyas reikten tot aan de sandalen aan hun voeten. Hun gezicht stond stuurs onder hun donkere hoofddoek. De zon straalde hoog aan de hemel en de geur van pijnhout hing zwaar in de lucht.

In het midden van de vierde zijde van het vierkant stond een heidens altaar, gewijd aan de Griekse god Zeus. Het was die morgen opgericht. Aan de linkerkant ervan was een varken vastgebonden dat spoedig geofferd zou worden. Aan de andere kant van het altaar lag, lui uitgestrekt op een ligbed, de officier Apelles, de vertegenwoordiger van het koninklijke Seleucidische hof, die er niet naar uitzag dat hij het sobere leven van een gehard krijgsman leidde. Zijn zware kaken en dikke onderkin, zijn pafferige lichaam dat uit zijn tuniek puilde, vertoonden de sporen van het gemakkelijke leventje van een commandant in bezet gebied. Zijn voorhoofd en bolle wangen glinsterden van het zweet. Het enige wapen dat hij droeg was het in een fraaie schede gestoken zwaard aan zijn zijde. Een klein detachement Seleucidische troepen, zijn gewapende escorte, stond hooghartig midden op het plein.

De ceremonie stond op het punt te beginnen en Apelles overzag de menigte. Hij wist heel goed dat het hier niet om een eenvoudig ritueel ging en dat er meer op het spel stond dan het leven van een varken. Zijn ogen dwaalden

Voorkant van een zilveren tetradrachme van Seleucus IV met een afbeelding van Zeus, een adelaar vasthoudend; deze munt is typerend voor de hellenistische periode

minachtend over de stadsbewoners, tot ze bleven rusten op een patriarchale gestalte, vooraan in de rij, het dichtst bij hem. Dit was Mattatias, de joodse priester en het hoofd van de voornaamste familie in het stadje, die hij die morgen had ontmoet en instructies gegeven. Mattatias, de enige in witte kleren, stond ondanks zijn hoge leeftijd en de pijn en woede in zijn hart rechtop toen hij eerst naar het varken, een onrein dier voor de joden, en daarna naar de officier keek. Hij wist dat dit geen gewone ceremonie zou zijn. Het zou een beslissende strijd worden, want uiteindelijk ging het er nu om wie de sterkste wil had: zijn volk, de boeren uit Modin, of koning Antiochus IV Epiphanes die vertegenwoordigd werd door Apelles. Hij kende de uitslag niet, maar wist heel goed wat hem te doen stond wanneer hem straks gevraagd zou worden deel te nemen aan het offer en van het varken te eten en zo formeel de onderwerping van zijn gemeenschap aan Antiochus te bevestigen. De vijf ernstig kijkende jongemannen aan zijn zijde, zijn zoons, wisten ook wat hun te doen stond.

De officier ging staan. De troepen sprongen in de houding. De bewoners schuifelden niet langer met hun voeten. Alle ogen richtten zich op de koninklijke afgezant toen hij begon te spreken. Hij was hier gekomen, zo vertelde hij hun, om het bevel van de koning – de alwijze en almachtige – uit te voeren en de inwoners van Modin in te wijden in de edele eredienst aan Zeus. Dit zou gebeuren door het openbare dierenoffer en zij, de bevolking, zouden hun aanvaarding van het nieuwe geloof moeten uitdrukken door van het offervlees te proeven. Zo had de koning het bevolen, zei Apelles; en de wil van de koning diende te geschieden, zo voegde hij er op het gevest van zijn zwaard kloppend aan toe.

Hij pauzeerde en er viel een diepe stilte vol afkeer en angst. De inwoners keken naar de grond, iedereen was bang zijn buurman aan te kijken. Iedereen behalve Mattatias en zijn zonen. Zonder blikken of blozen keken zij de officier aan.

Ondanks zijn uiterlijke verschijning was Apelles een soldaat, die meer op het slagveld thuis was dan op een zendingsreis met het doel mensen te 'bekeren', en bovendien gewend onvoorwaardelijk gehoorzaamd te worden. Maar hij had voor hij erop uittrok instructies gekregen en men had hem te verstaan gegeven dat directe instemming in dit geval niet te verwachten viel. De joden zouden kunnen weigeren om 'samen te werken'. Wanneer ze moeilijk zouden gaan doen wist hij wat hem te doen stond. Maar hij moest eerst de diplomatieke weg beproeven, want als alles in Modin goed en vreedzaam verliep, zouden de dorpen in de buurt wel inschikkelijker zijn. De commandant die de instructies had gegeven en Apelles van informatie over Modin had voorzien, had de naam van Mattatias genoemd en gesuggereerd dat het misschien verstandig zou zijn hem te bewerken. Wanneer hij zou kunnen worden overgehaald zou het hele stadje zijn voorbeeld volgen.

Toen Apelles zijn inleiding had beëindigd, was hij zich bewust van de stemming op het marktplein en hij was tevreden dat zij het gewenste effect had gehad. Het volk scheen geïntimideerd te zijn. Nu richtte hij zich, overeenkomstig zijn instructie, tot Mattatias en ontmoette de standvastige

Het dorp dat nu ligt op de plaats van het voormalige Modin, de plaats waar de Makkabeeën-opstand begon

blik van de priester. Apelles was geen dwaas. Wat hij ook zag in de ogen van de oude jood, het was geen onderworpenheid en hij wist meteen dat de raad van de commandant waarschijnlijk niet zou werken. Maar hij zou het in ieder geval proberen. Wanneer het niet ging, zou het een genoegen zijn de alternatieve weg te bewandelen. Hij richtte zich tot Mattatias en zijn woorden zijn opgeschreven in het apocriefe eerste boek der Makkabeeën:

> Gezag, eer en aanzien geniet u in deze stad en de steun van zonen en broers. Treed dus als eerste naar voren om het bevel van de koning te volbrengen. Alle volken hebben er reeds gevolg aan gegeven en ook de Judeeërs, met name degenen die nog in Jeruzalem wonen. Doet u wat de koning vraagt, dan zullen u en uw zonen worden opgenomen onder de vrienden van de koning, dan zullen u en uw zonen geëerd worden met goud, zilver en allerlei andere geschenken (2 : 17, 18).

Apelles had geprobeerd zijn krijgshaftige toon te verzachten om zijn vleiende verzoek tot zijn recht te laten komen. Nu riep hij Mattatias op bij het altaar te gaan staan.

De trotse gestalte in het wit bewoog niet. Met opgeheven hoofd, zijn lange baard vooruitstekend, opende hij zijn mond om te antwoorden. Niemand kon weten dat de paar woorden die volgden de loop van de geschiedenis zouden veranderen.

1 Het Ultimatum

Terwijl Apelles de wil van de koning in Modin duidelijk maakte, bevond zich de monarch zelf, Antiochus IV Epiphanes, in Antiochië, de uitgestrekte hoofdstad van het Seleucidische rijk, gelegen in het noordwesten van Syrië. Het is onwaarschijnlijk dat Antiochus op dit tijdstip (166 v. Chr.) ooit gehoord had van Mattatias of van zijn verafgelegen woonplaats aan de Judese grens. Uit de berichten van geschiedschrijvers uit de oudheid blijkt dat hij zich meer bezighield met de militaire en politieke manoeuvres van Rome, de nieuw opgekomen macht die de ernstigste bedreiging voor zijn keizerrijk vormde; met Egypte dat hij hoopte te annexeren; en met Perzië waarover hij zijn controle trachtte te versterken.

Niet dat Antiochus niet geïnteresseerd was in of onbekend met Judea, zijn zuidelijkste provincie. Hij kende het goed en wist dat het een problematisch gebied was; maar het vormde nauwelijks een bedreiging en hij kon het overlaten aan zijn plaatselijke gezagdragers, aan wie hij richtlijnen had gegeven om het onder controle te houden. Hij kende Judea uit de eerste hand, zoals hij ook de hoofdstad Jeruzalem kende waar hij grimmige sporen had achtergelaten. Maar Modin kende hij niet, hoewel het niet veel had gescheeld. Ongeveer twintig maanden tevoren was hij er op een paar kilometer afstand langs gekomen op de terugweg van een onderneming, die hij het liefst volledig zou willen vergeten. Het was een missie, waarbij hij de bitterste vernedering van zijn leven had ondergaan. Later, veel later, naar men zegt pas op zijn sterfbed — als een zekere overlevering uit de oudheid geloofd mag worden — zou hij plotseling getroffen zijn door een helder inzicht in de directe relatie tussen die catastrofale reis en de gebeurtenissen in Modin.

Zijn nederlaag had zich afgespeeld in de buitenwijken van Alexandrië en de vernedering was des te bitterder, omdat de zege vrijwel binnen zijn bereik lag. In het jaar 170 was hij Egypte binnengetrokken en had bijna het geheele noorden in zijn bezit gekregen — hoewel het hem niet gelukt was Alexandrië in te nemen. Hij had er een protectoraat ingesteld (na zichzelf in Memphis te hebben laten kronen) en was teruggegaan naar Antiochië. Maar zijn controle over dat gebied had niet lang geduurd. Daarom keerde hij in 168 terug, drong diep in het land door en stond op het punt Alexandrië te belegeren.

De hoorn des overvloeds die door een godin wordt vastgehouden op dit hellenistische zilveren medaillon, beeldt de rijkdom van Alexandrië uit, de plaats waar Antiochus door de Romeinse gezant werd vernederd

Rome was op dat moment verwikkeld in een hevige campagne tegen Macedonië en Antiochus rekende erop dat de Romeinen niets zouden doen om zijn Egyptische waagstuk een halt toe te roepen. Maar de inlichtingen die hij ontving waren onjuist en hij was er zich niet van bewust dat de Romeinse senaat, toen zij bericht kreeg van zijn mars naar het zuiden, een gezantschap had aangewezen met aan het hoofd een voortreffelijk bestuursambtenaar met wie niet te spotten viel, Cajus Popilius Laenas, om hem op te wachten met een hardaankomende boodschap. Polybius, de Griekse geschiedschrijver van Rome, die in dezelfde tijd leefde, zegt: 'De senaat, bij het horen dat Antiochus zich had meester gemaakt van Egypte, en bijna van Alexandrië, en in de mening dat de machtsuitbreiding van deze koning hun tot op zekere hoogte aanging, zond Cajus Popilius als haar gezant om de oorlog te beëindigen en een inzicht te krijgen in de werkelijke gang van zaken.'

Een andere vroege geschiedschrijver uit de oudheid suggereert dat Popilius het advies kreeg zijn reis te vertragen en het nieuws af te wachten over Romes lotgevallen voor hij naar de Seleucidische koning ging. In de derde week van juni 168 kregen de gezanten – die naar wordt aangenomen op Delos hadden gewacht – het bericht van Romes beslissende overwinning op koning Perseus van Macedonië bij Pydna. Zij scheepten zich direct in naar Egypte en bereikten aan het eind van de maand het kampement van Antiochus, ongeveer zeven kilometer van Alexandrië.

Livius, de beroemdste van de Romeinse geschiedschrijvers, levend in de eerste eeuw v.Chr., beschrijft hun ontmoeting: 'Bij hun nadering groette hij (Antiochus) hen en stak zijn rechterhand uit naar Popilius; maar Popilius overhandigde hem een beschreven wastafeltje waarop het bevel van de senaat stond en vroeg hem dat eerst nauwkeurig te lezen.' De weigering de hand van de vorst in vriendschap aan te nemen was een klap in diens gezicht, maar Antiochus, die inmiddels ook van de overwinning bij Pydna had gehoord, vond het verstandig te doen alsof hij niets merkte en begon de boodschap van de senaat te lezen. Het was het duidelijke bevel een eind te maken aan zijn Egyptische campagne en zich terug te trekken. De geschokte koning zei dat hij 'zijn vrienden zou samenroepen' en 'zou overleggen wat hem te doen stond'.

Maar hij zou nog pijnlijker geschokt worden. De hautaine Popilius droeg een stok – Polybius geeft als detail dat het een wijnstok betrof – en voegde nu spontaan en uit zichzelf een ultimatum aan zijn woorden toe, handelend, aldus Polybius 'op een wijze die als beledigend en hoogst arrogant ervaren moest worden'. Met zijn stok een cirkel om Antiochus' voeten trekkend zei Popilius de koning dat 'hij binnen deze cirkel moest blijven totdat hij een besluit had genomen over de inhoud van de brief'. De Romeinse geschiedschrijver Justinus die leefde in de derde eeuw n.Chr., beweert dat Popilius tegen hem zei 'ter plaatse te beslissen en niet uit die cirkel te gaan, totdat hij een antwoord zou hebben gegeven op de vraag of hij in vrede of op voet van oorlog met Rome wilde leven'.

Polybius vervolgt: 'De koning was stomverbaasd over dit autoritaire optreden maar na enige ogenblikken geaarzeld te hebben, zei hij alles te doen wat de

Een Romeinse patriciër, mogelijk een lid van dezelfde senaat die de Seleucidische vorst het ultimatum stelde

Romeinen vroegen.' Toen pas 'drukten Popilius en zijn gevolg hem de hand en begroetten hem warm . . . Zo trok hij, terwijl hij een beperkt aantal dagen de tijd kreeg, zijn leger terug naar Syrië, diep geschokt en gekwetst maar zich voor het moment aanpassend aan de omstandigheden.'
Antiochus maakte de langzame reis noordwaarts terug naar Antiochië door Palestina, de route volgend waarlangs hij naar Egypte was gekomen. Hij trok uit het gebied van Alexandrië zuidwaarts naar Memphis en ging toen naar het noordoosten dwars door de noordelijke Sinaïwoestijn om de Middellandse-Zeekust te bereiken op een punt even ten westen van het huidige El Arisj. Vandaar trok hij langs de oude 'zeeweg', de kustroute, door Gaza heen en naar Jaffa, met de bedoeling naar Ptolemais (Acre) te trekken en via Tyrus naar huis. Hij was juist ter hoogte van Judea — slechts een paar kilometer verwijderd van het in die tijd rustige en onbekende Modin — toen hij bericht ontving over zekere gebeurtenissen die in Jeruzalem hadden plaatsgevonden. Hij was nog onder de indruk van de ontmoeting bij Alexandrië, woedend over de frustratie van zijn vorstelijke plannen en vernederd door de manier waarop dat was gebeurd. Het was in deze sombere stemming dat hij reageerde op het nieuws uit Jeruzalem, tot actie overging tegen de joden van Judea en maatregelen trof die leidden tot de ceremonie in Modin.

De palmen van El Arisj aan de 'Zeeweg' uit de oudheid. Antiochus volgde deze weg toen hij door Rome werd gedwongen zijn Egyptische campagne op te geven

Judea had vijfentwintig jaar lang deel uitgemaakt van het op Syrië gebaseerde Seleucidische rijk toen Antiochus IV in 175 v.Chr. op de troon kwam. Tevoren maakte het deel uit van het Ptolemeïsche keizerrijk. Seleucus en Ptolemeus, beiden stichter van een dynastie, waren twee van de voornaamste generaals van de geduchte Alexander de Grote. Door zijn beslissende overwinning op de Perzen in 332 v.Chr. kwam deze jeugdige wonderkoning van Macedonië in het bezit van de gebieden van het Perzische keizerrijk, waaronder Judea.
Alexander stierf negen jaar later en de droom van een geweldig verenigd en duurzaam Grieks keizerrijk stierf met hem. Op dat moment strekten de landen die hij had veroverd zich uit van Egypte en Klein-Azië in het westen tot India in het oosten. Deze gebieden werden nu verdeeld tussen zijn belangrijkste Macedonische commandanten en dadelijk braken woeste gevechten uit tussen deze voormalige wapenbroeders. Ptolemeus werd de satrapie van Egypte toegewezen, maar hij riep zich spoedig tot vorst uit met Alexandrië als zijn hoofdstad. Seleucus kreeg de satrapie van Babylonië en ook hij verhief zich tot koning; hij koos Seleucia tot hoofdstad. Wat later breidde hij zijn gezag over Syrië uit en stichtte een nieuwe hoofdstad in Antiochië.
Tussen Syrië in het noorden en Egypte in het zuiden lag Palestina en om strategische redenen werd het door beiden, Ptolemeus en Seleucus, begeerd. Hoewel Ptolemeus het aan Seleucus had beloofd wegens onmisbare militaire hulp tegen een derde generaal van Alexander, lijfde hij Palestina bij zijn eigen rijk in en gedurende de volgende honderd jaar (uitgezonderd een paar korte

links Reliëf van Alexander de Grote, gevonden op een marmeren sarcofaag uit de 4de—3de eeuw v. Chr.; het reliëf vertoont fraai gebeeldhouwde gevechtsscènes uit zijn campagnes

boven Seleucus I op een zilveren tetradrachme
onder Ptolemeus I op een zilveren diobool, geslagen in Alexandrië

onderbrekingen) kwamen Jeruzalem en Judea onder het gezag van zijn dynastie, de 'Grieken uit Egypte'. In 198 v.Chr. slaagde Antiochus III, de vader van Antiochus IV, erin Palestina te ontwringen aan de handen van de Ptolemeeën waarbij Judea nu kwam onder de 'Grieken uit Syrië', de Seleuciden.

Afgezien van een drukkende jaarlijkse schatting hadden de joden zich verheugd in het in grote lijnen welwillende bestuur van de Ptolemeeën. Volgens de geschiedschrijver Josephus uit de eerste eeuw n.Chr. werden ze met rust gelaten en mochten hun eigen zaken regelen, hun godsdienst uitoefenen en hun tempel in Jeruzalem in stand houden zonder dat zij daarbij werden lastig gevallen. Hoewel financieel ondergeschikt waren zij in feite autonoom. Toen Antiochus III de nieuwe soeverein werd zette hij deze goedgunstige behandeling voort. Josephus haalt documenten aan die laten zien dat Antiochus III zelfs giften schonk voor de reparatie van de tempel, belastingen kwijtschold — in het bijzonder aan priesters, schriftgeleerden en anderen die verbonden waren met het joodse religieuze leven — en een edict uitvaardigde dat de rechten van de joden bevestigde, zodat zij konden leven overeenkomstig hun eigen wetten en gewoonten. Er is onder de geleerden meningsverschil over de authenticiteit van deze documenten, maar men is het er algemeen over eens dat zij het klimaat gedurende de regering van Antiochus III weerspiegelden. Deze politiek ten opzichte van de joden werd voortgezet door zijn zoon en opvolger Seleucus IV. Zij veranderde met de troonsbestijging van Antiochus IV, de broer van Seleucus — in wiens gewelddadige dood hij verondersteld wordt een hand te hebben gehad.

Deze verandering had te maken met Antiochus' streven Egypte onder Seleucidische heerschappij te brengen, een doel ingegeven zowel door de drang om te wedijveren met de verrichtingen van Alexander als door vrees voor Rome. Antiochus kende Rome, hij had daar meer dan tien jaar als gijzelaar geleefd. In 190 v.Chr. waren de legers van zijn vader smadelijk overwonnen door de Romeinen in de slag bij Magnesia in Klein-Azië, en tengevolge van het harde verdrag van Apamea, twee jaar later, moest Antiochus III afzien van de Seleucidische aanspraken op uitgebreide gebieden, zijn vloot en krijgsolifanten uitleveren en gedurende verscheidene jaren een zware schadeloosstelling betalen. Als onderpand voor deze betaling moest hij de Romeinen twintig uitgelezen gijzelaars leveren. Zijn zoon was één van hen. De jonge prins werd goed behandeld door zijn Romeinse gastheren en leerde veel van hun politiek op lange termijn en de kunst van hun diplomatie. Hij was onder de indruk van hun spectaculaire macht en overtuigd dat die werd geëvenaard door hun begeerte. (Niet voor niets had hij, lange tijd na zijn gijzeling, aan Popilius' ultimatum in Alexandrië toegegeven.) Een uiteindelijke militaire botsing tussen het Romeinse en het Seleucidische rijk was onvermijdelijk en nu hij koning was wilde hij daarop zijn voorbereid. Indien Antiochus al niet in staat was een gelijkwaardige sterkte op te bouwen, dan was hij er tenminste op gebrand zijn zuidelijke flank te versterken door de inlijving van Egypte. Palestina behoorde hem reeds toe; wanneer Egypte ook onder zijn macht gebracht kon worden zou hij beter in staat zijn een

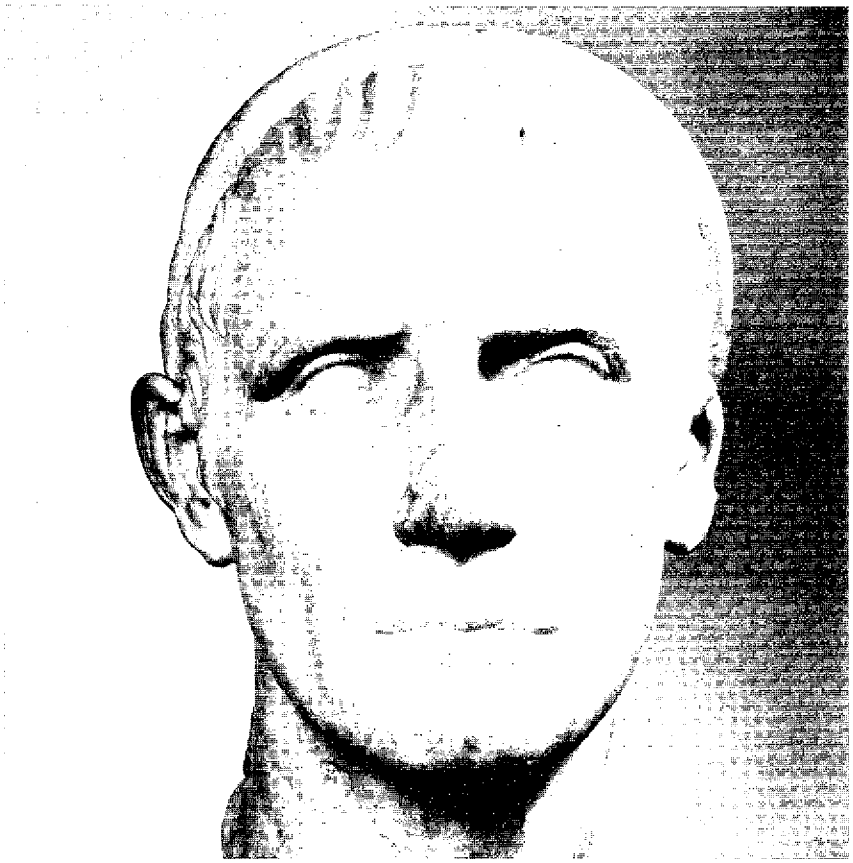

Marmeren buste van Antiochus III (een kopie van een hellenistisch werk), ontdekt in Italië en door Napoleon verworven

Romeinse landing aan de oostkust van de Middellandse Zee te voorkomen. Judea was dus voor hem van belang, niet omdat het een militaire bedreiging vormde – hij vreesde op dat moment geen opstand vanuit die heuvelachtige enclave – maar omdat het dat deel van zijn gebied vormde dat het dichtst bij Egypte lag, in de buurt van mogelijke landingsplaatsen van de vijand en op een steenworp afstand van de heerbaan langs de kust, de hoofdverbinding tussen Egypte en Syrië. Het kon een gevaarlijk gebied worden in handen van de Ptolemeeën en Antiochus had gehoord dat zij aanbiedingen hadden gedaan aan de Judeeërs. Hij zocht derhalve naar wegen een vaste greep op Judea te houden. Hij meende dat het beste wat hij kon doen was mensen die hij kon vertrouwen te benoemen op posten met plaatselijke verantwoordelijkheid. Door zo te handelen zou hij de joden juist op hun meest gevoelige plek raken – hun godsdienst. Het is de ironie der geschiedenis dat Judea, als Antiochus de politiek van zijn voorgangers had voortgezet en de joden hun eigen zaken had laten behartigen en hun eigen leiders kiezen, hem waarschijnlijk nooit moeilijkheden zou hebben gegeven. Doordat hij tussenbeide kwam schiep Antiochus juist de explosieve situatie die hij had willen vermijden.

Zijn actieve interventie in het leven van de Judese gemeenschap werd vergemakkelijkt door de intriges en het gekonkel uit machtsbegeerte van de

leden en hooggeplaatste volgelingen van een joodse patriciërsfamilie, de Tobiaden of 'de zonen van Tobias'. Het was hun streven de regerende hogepriester ten val te brengen en dat ambt voor een van hen te bemachtigen. Sinds de vijfde eeuw v.Chr., toen Judea onder Perzisch bestuur stond en golven joodse ballingen uit Babylonië opnam, voorzag het hogepriesterschap, een erfelijk ambt, zowel in het geestelijke als in het wereldlijke leiderschap over de joden in Judea. De joden waren voor het grootste deel hardwerkende, godvrezende boeren, verspreid levend in dorpjes in de heuvels. Ze volgden nauwgezet de voorschriften van de thora en de door vele eeuwen geheiligde tradities van hun volk, brachten op de feesttijden de opbrengst van hun velden als offergaven naar de tempel in Jeruzalem en eerden hun hogepriester. Zij bleven grotendeels onbewogen door het hellenisme dat in het Midden-Oosten opdrong met de komst van Alexander de Grote en zijn opvolgers. De juiste levenswijze werd aangegeven door hun hogepriesters, van wie de bekendste in de derde eeuw v.Chr. Simon de Rechtvaardige was die voor het volk op ideale wijze tegelijk leraar en leider was. Zijn opvolgers in het priesterambt namen hem tot voorbeeld, zoals ook de rabbijnen dat deden die deel uitmaakten van de generaties, onmiddellijk volgend op de verwoesting van de tempel in 70 n.Chr.

Maar er waren mensen in Jeruzalem, meest leden van de rijke aristocratie, die aangetrokken werden door de handelsmogelijkheden die de Grieken de streek boden en bovendien gevoelig waren voor de nieuwe levenswijze, de nieuwe ideeën en de meer wereldse kijk op het leven die door de Helleense dynastieën werd geïntroduceerd. Deze tendens, zegt de historicus Cecil Roth, was gelijk aan 'die in de meer achtergebleven koloniën van de Europese mogendheden in de 19e en 20e eeuw. De inheemse bevolking nam begerig alle oppervlakkige kenmerken van de veroveraars over, hun taal, hun kleding, hun architectuur, hun amusement, hun sociale en huiselijke gewoonten — in de mening dat dit het essentiële deel vormde van een beschaving die, omdat zij materieel meer vermocht, groter was dan die van hen zelf.' Het nadoen van de vorstelijke levensstijl — een ontwikkeling die begonnen was in de dagen van Alexander de Grote — was nu wijdverbreid onder de onderworpen volken binnen het Ptolemeïsche en Seleucidische rijk. Alleen in Judea was er weinig van terechtgekomen; maar zelfs dat land was er niet immuun voor gebleven en de leden van het huis Tobias stonden aan het hoofd van de kleine maar invloedrijke partij die zich wilde aanpassen.

Een van hen was een zekere Jozef, wiens ongebruikelijke komaf hem een band gaf zowel met de Hellenisten als met de traditionalisten. Zijn vader, uit het huis Tobias, was getrouwd met de dochter van de vorige en de zuster van de regerende hogepriester, Honya II (beter bekend als Onias II, de Griekse vorm van het Hebreeuwse Honya), een vroom man die het ambt tegen het einde van de derde eeuw v.Chr. bekleedde. Jozefs karakter weerspiegelde de invloed van beide families: hij was een traditionele jood met gematigde hellenistische neigingen en een levendige financiële belangstelling.

Die belangstelling stamde zonder twijfel van zijn voorouders die joodse machthebbers waren met landbezit aan de oostzijde van de Jordaan tegenover

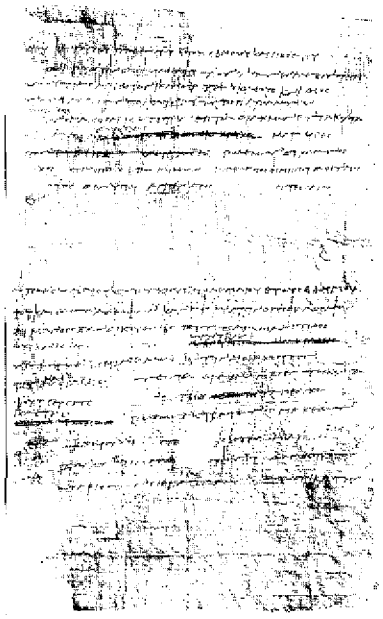

Originele aantekeningen op papyrus van Zeno de Egyptenaar, een handelsagent van Ptolemeus II, die de landgoederen van 'Tobias de Jood' in Transjordanië in 259 v.Chr. bezocht

Jericho. Een van de eersten kan heel goed Tobias de Ammoniet uit de vijfde eeuw v.Chr. zijn geweest, die wordt genoemd in het boek Nehemia (hoofdstuk 4, vers 3) en waarschijnlijk bezittingen had in het land Ammon. Iemand die veel dichter bij de tijd van Jozef stond was Tobias de Jood, genoemd in de papyri van Zeno als iemand die handelsrelaties onderhield met de koninklijke bevoorradingsdienst in Alexandrië en die belangrijk genoeg was om in 259 v.Chr. door Zeno op zijn landgoederen te worden opgezocht. Zeno was een hoge ambtenaar bij wat vandaag het Ministerie van Handel genoemd zou worden onder de Egyptische vorst Ptolemeus. Hij reisde door de afgelegen provincies van het keizerrijk om de invoer te regelen van de monopolieprodukten van de Egyptische staat, met name olijfolie, wijn, honing, vijgen, dadels en timmerhout. Hij hield nauwkeurige aantekeningen op papyrus bij van de plaatsen en mensen die hij bezocht op zijn uitgebreide reizen; deze archieven werden ontdekt in de Fayumstreek, ten zuidwesten van Caïro, waar hij zijn oude dag doorbracht.

Zo waren de joodse voorouders van Tobias reeds in het midden van genoemde derde eeuw in contact met het Egyptische hof en vertrouwd met hoge Griekse ambtenaren en met de Griekse levensstijl. Enige jaren later verbond zich een lid van dit voorname handelsgeslacht door een huwelijk met het vrome priesterlijke huis van Onias, en Jozef was de spruit uit die verbintenis.

Op dat tijdstip — nog onder de Ptolemeeën — bestuurde Judea in feite zichzelf. Het vormde, zoals de bekende historicus Elias Bickermann het uitdrukt een 'aristocratische republiek'. Het bestuurslichaam was de Raad der Oudsten, bestaande uit leken en priesters en voorgezeten door de hogepriester. Als tussenschakel tussen de joden en het Ptolemeïsche staatsapparaat en als de man die verantwoordelijk was voor het heffen en afdragen van de schatting aan de vorst was de hogepriester het politieke hoofd der natie. Tevens fungeerde hij als hoogste autoriteit op religieus gebied.

Toen er moeilijkheden ontstonden tussen zijn oom de hogepriester en de heersende Ptolemeïsche koning, stortte Jozef zich midden in de Judese zaken. Het schijnt dat Onias II had geweigerd schattingen te betalen en dat Ptolemeus dreigde Judea te bezetten. De achtergrond van de onenigheid was klaarblijkelijk een recent conflict tussen de Seleuciden en de Ptolemeeën, en Onias kan de eersten hebben gesteund. Een aannemelijke reden was dat een Seleucidische overwinning meer contact mogelijk zou maken met de bloeiende diasporagemeenschap in Babylonië, die veel oudere en sterkere banden met Jeruzalem bezat dan de nieuwe joodse gemeenschap in Alexandrië. Maar er waren andere vooraanstaande joden die voor een voortzetting van het bewind van de Ptolemeeën waren. Jozef was een van hen en hij werd zonder twijfel beïnvloed door de langdurige handelsconnecties van zijn familie met Alexandrië en door het feit dat Egypte de oostelijke Middellandse-Zeekust beheerste, hetgeen degenen die handel bedreven meer perspectieven bood.

Jozef en zijn aanhangers waren ontsteld over de onenigheid tussen Ptolemeus en Onias en hij slaagde erin zijn oom en de Raad der Oudsten te overreden hem naar Alexandrië te laten vertrekken om de koning te kalmeren. Noch Onias noch de oudsten konden vermoeden dat Jozef als gevolg hiervan een

groot deel van hun burgerlijke en politieke gezag naar zich zou toetrekken door de economische zaken van Judea én de relaties met het koninklijk gezag te behartigen. Deze eerste uitholling van het hoogste priesterambt zou ernstige gevolgen hebben voor de joden van Judea — en voor het Seleucidische rijk — gedurende de latere regeringsperiode van Antiochus IV. Deze gang van zaken zou de weg vrijmaken voor het feit dat het kleed van de hogepriester door een afvallige jood zou worden gedragen. Zelfs Jozef kon dit noch gewild noch voorzien hebben, toen hij zich voorbereidde op zijn reis naar het hof van de koning.

Jozef had duidelijk een gave voor 'public relations', gepaard aan een geslepen handelsinstinct. Josephus geeft in *Joodse oudheden XII,* 180 e.v. een sprekende beschrijving hoe Jozef zich in de gunst van de koninklijke familie te Alexandrië wist te dringen. Hij had zijn weg goed voorbereid door van vrienden geld te lenen 'om de kosten te bestrijden van kleding, paarden, wagens, serviesgoed en andere benodigdheden voor zijn uitrusting' en door een verkwistend banket aan een van de koninklijke functionarissen aan te bieden, die daarop 'met zoveel lof over Jozef sprak, dat zowel de koning als de koningin de wens uitte dat hij hen zou bezoeken'. Bij die ontmoeting gedroeg Jozef zich op een wijze die 'zo aan de koning behaagde, dat hij opdracht gaf hem kamers in zijn paleis te geven en hem te onthalen aan de koninklijke dis'. Jozef wist nog meer in de gunst van het hof te komen, toen hij de koning voorrekende hoe hij meer inkomsten kon krijgen uit het belastingpachtsysteem in de provincies van zijn rijk. 'Een voorstel dat zo gunstig voor zijn inkomen was moest de koning wel behagen' en Jozef kreeg vergunning in heel Palestina belastingen te heffen.
Het duurde niet lang of deze neef van de geestelijke leider van het jodendom had grote rijkdom vergaard en was een werelds zakenman geworden. Hij begon behagen te scheppen in de weelde en de zinnelijke genoegens van een ongeremd hellenisme en toen hij van zijn Alexandrijnse reizen weer naar Judea terugkeerde ervoer hij het traditionele judaïsme als té krampachtig. Toch paste hij zorgvuldig op niet te los van zijn volk te raken (zijn kinderen en kleinkinderen zouden zulke beperkingen niet meer voelen) want hij wist dat, hoe innemend hij ook was en hoezeer zijn bijdragen aan de koninklijke schatkist welkom waren, zijn voornaamste waarde voor de koning lag in zijn feitelijk burgerlijk leiderschap over de joden en Judea.
Hij verspeelde dit leiderschap bijna toen hij razend verliefd werd op een courtisane en op het punt van trouwen stond. Het kleurrijke verhaal wordt verteld door Josephus en of het nu in detail wel of niet juist is, het geeft het klimaat aan waarin sommige joden uit vooraanstaande priesterlijke families konden losraken van de strenge gedragsregels van hun samenleving en er ten slotte toe konden komen te streven naar aanpassing aan het hellenisme — daarmee bijdragend tot de latere gang van zaken in Modin. Het schijnt dat Jozef op een van zijn bezoeken aan Alexandrië — hij was op dat moment

Romeins reliëf: boeren die hun belastingverplichtingen voldoen

gehuwd en vader van zeven kinderen – vergezeld werd door zijn broer Solymius die was gekomen om in de Alexandrijnse gemeenschap 'een jood van stand te vinden' die 'geschikt was om zijn dochter te huwen' (die ook bij hen was). Na aankomst in de hoofdstad liet Jozef hen achter en ging naar een banket in het paleis, waar hij verliefd werd op een meisje dat danste om de koning te verstrooien. Nadat hij zijn geheim aan zijn broer had toevertrouwd vroeg hij hem ervoor te zorgen dat hij en het meisje elkaar in het geheim zouden kunnen ontmoeten, omdat hij haar niet wettig kon huwen. Solymius was ontsteld, maar hij zag in dat er op dat moment met Jozef niet viel te praten.

> Daarop beloofde hij bereidwillig zijn medewerking maar liet Jozef met zijn eigen dochter naar bed gaan in plaats van met die andere maagd; en omdat Jozef behoorlijk had gedronken ontdekte hij niet dat hij werd misleid. Hetzelfde kunststukje werd herhaaldelijk opgevoerd totdat de zwaar verliefde Jozef tegen zijn broer klaagde dat hij zijn leven op het spel zette voor een dansmeisje dat de koning hem misschien niet eens zou toestaan te bezitten. Solymius zei hem dat hij zich niet ongelukkig hoefde te voelen omdat hij de vrouw tot zijn wettige echtgenote kon nemen; en nadat hij alle bijzonderheden van het door hem uitgevoerde plan had verteld, voegde hij eraan toe dat hij er liever voor had gekozen zijn dochter te laten onteren dan zijn broer in ongenade te zien vallen. Jozef prees hem voor zijn broederliefde en huwde op zeer korte termijn zijn

dochter, die hem een zoon baarde die de naam Hyrcanus ontving... (*Joodse oudheden* XII, 186-189).

Sommige onderdelen van dit verhaal van Josephus worden door moderne geleerden in twijfel getrokken. Het is echter waar dat Jozef een zoon had die Hyrcanus heette; hij was de jongste en de lieveling van zijn vader en werd door zijn broers gehaat. Deze haat ging over op hun nageslacht. Het is ook waar dat Hyrcanus Jozefs rol — en gunsten — aan Ptolemeus' hof erfde, en dit feit kan zijn broers binnen het pro-Seleucidische kamp hebben gebracht. Deze politieke verschillen werden ook overgenomen door hun nakomelingen. Hyrcanus verloor, toen de Seleuciden onder Antiochus III controle over Palestina kregen. Hij vluchtte naar Transjordanië en men vermoedt dat hij enige jaren later zelfmoord pleegde. Vanaf dat moment waren de families van zijn broers — de overblijvende 'Zonen van Tobias' — degenen die door het koninklijk huis, nu het Seleucidische hof in Antiochië, werden begunstigd.

Een modieuze Griekse dame uit de derde eeuw v.Chr.

2 Intriges in Jeruzalem

Op het ogenblik dat Antiochus IV de troon besteeg was de vrome Onias III hogepriester in Jeruzalem. De zeggenschap van het hogepriesterschap over aardse zaken, verzwakt door Jozef uit het huis Tobias, was niet teruggewonnen; maar haar geestelijk primaat was nooit betwist en zowel de meerderheid van de joden uit Judea als de grote diasporagemeenschappen in Babylonië en Alexandrië hielden Onias III in grote eer en beschouwden hem als hun enige leidsman.

Zijn achterneven, afstammelingen van de modegevoelige Jozef, waren nu echter geassimileerd, waarbij ze een openlijke bewondering aan de dag legden voor de hellenistische levensstijl en het meest omgingen met aanzienlijke Seleuciden — ambtenaren, handelslieden en handelsagenten — met wie zij meer overeenkomst voelden dan met hun joodse landgenoten. Zij behoorden tot de pro-Seleucidisch hellenistische partij in Jeruzalem, die geleid werd door de broers Simon, Menelaos en Lysimachus, en er zijn sterke aanwijzingen in de historische bronnen dat deze broers stamden uit het huis Tobias. Sommige historici gaan zo ver te beweren dat zij de oudste zonen van Jozef waren en dus nader verwant met Onias III.

Hoewel ze vervreemd waren van de levensstijl van hun eigen volk, oefende deze groep nog een aanzienlijke economische invloed op de joodse samenleving uit. Met name Simon bekleedde — tot groot verdriet van de hogepriester — de positie van tempeladministrateur. Zij genoten weinig steun van het volk, maar ontleenden hun politieke macht aan hun nauwe relatie met het keizerlijke regime. Zij zagen echter in, dat hun plaats ten opzichte van dat regime uiteindelijk berustte op de steun van hun eigen gemeenschap of tenminste op het vermogen die te manipuleren. Ze verkeerden in de overtuiging dat zij hun volk het best konden domineren, indien het hoogste ambt in die gemeenschap door een van hun kandidaten werd bekleed.

Dit dan waren de mannen die nu intrigeerden tegen hogepriester Onias III, met het doel zijn afzetting te bewerken en een van hen benoemd te krijgen. Ze waren met hun manoeuvres begonnen kort voordat Antiochus aan de macht kwam en zijn broer Seleucus IV nog op de troon zat. Er wordt aangenomen

Een bronzen beeld uit de eerste eeuw v.Chr. van een bokser, een van de deelnemers aan de hellenistische spelen

Rafaels schildering, nu in de 'Heliodorus Kamer' in het Vaticaan, van de mislukte poging der Seleucidische minister Heliodorus, om zich meester te maken van de schatten der tempel in Jeruzalem. Let op de *menorah* aan de rechterkant van het gewelfde portaal

dat Simon 'een aanklacht had ingediend' bij het Syrische bestuursapparaat, behelsend dat Onias pro-Egyptisch was gezind; voorts dat hij in de schatkamer van de tempel 'onnoemelijk veel rijkdommen' had verborgen — 'de som van opeengehoopte saldo's was inderdaad niet te berekenen en ... hij stelde voor dat deze saldo's onder beheer van de koning zouden komen' (II Makkabeeën 3 : 6).

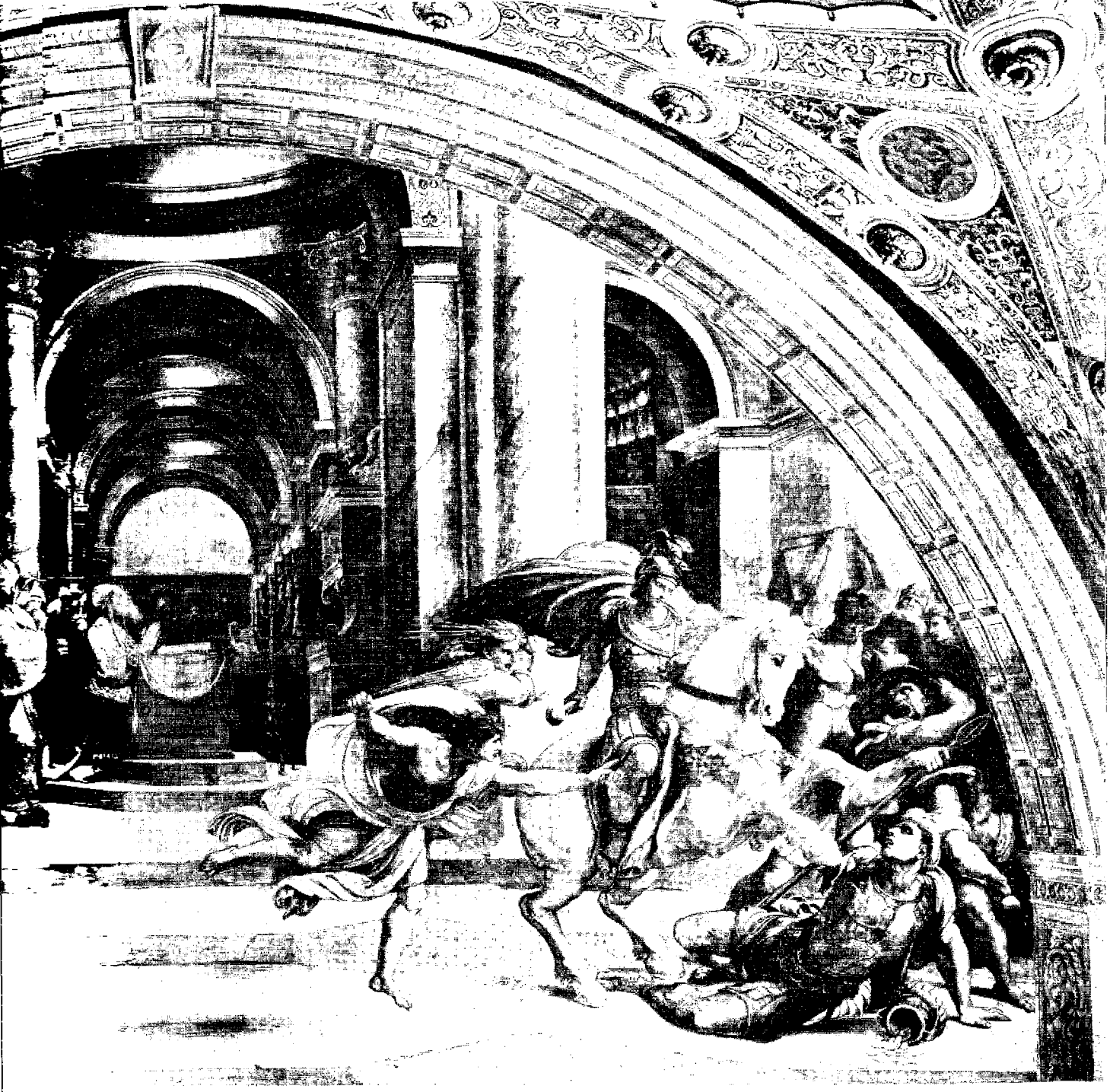

Het onmiddellijke gevolg van deze stap was een Seleucidische poging zich de tempelschat toe te eigenen. Die poging mislukte aan de toen voornaamste Seleucidische minister, Heliodorus, die voor een 'onderzoek' was gekomen en aan wie de toegang tot de heilige tempelruimten werd ontzegd. (Het tweede boek der Makkabeeën schrijft de mislukking toe aan een dramatisch wonder.) Maar het voorval stelde Jeruzalem aan represaillemaatregelen bloot en bracht

Atleet, afgebeeld op een Griekse vaas (ongeveer 540 v.Chr.)

rechts Een 15de-eeuws verlucht Frans manuscript van Josephus' *Joodse oorlogen* dat de plundering van de tempel door Antiochus IV weergeeft

Deze instellingen waren onder de Ptolemeeën en de Seleuciden wijd en zijd in het Midden-Oosten verspreid en oefenden een geweldige aantrekkingskracht uit op de jonge mannen onder de onderworpen volken. Zij dienden het koninklijke oogmerk om het hellenisme te bevorderen en het gymnasium gaf, zoals de historicus Edwyn Bevan het heeft uitgedrukt, gestalte 'aan de grondinstelling van de Griekse geest — haar streven naar de harmonieuze schoonheid in de vormgeving, haar verrukking over het lichaam, haar openhartigheid die geen grenzen kende . . . De gymnasiums . . . waren de sociale centra, waarbinnen een Griekse jongeling zich bij zijn leven ging interesseren voor die kwaliteiten, die te maken hebben met kameraadschap, de uitdaging van gezamenlijke ambities en met de esprit de corps . . .'
Maar de joden uit Judea hadden hun eigen unieke esprit de corps, door heel andere middelen tot stand gekomen — trouw aan hun strenge geloof, wetten en zeden — en zij beschouwden deze hoogst ongewone praktijken met grote weerzin. Desalniettemin had Jason alleen oog voor de economische belemmeringen van een geïsoleerde positie tegenover de materiële voordelen die assimilatie zijn volk zou brengen. Zo werden de poorten van Jeruzalem geopend voor het hellenisme.

Met uitzondering van de kleine hellenistische partij waren de joden met stomheid geslagen. Ze waren geschokt, door het feit dat hun hogepriester was afgezet. De koning kon dan hebben gedacht dat het zijn recht was te beslissen wie zo'n ambt mocht bekleden — juist zoals hij naar willekeur de plaatselijke gouverneur van een van zijn andere provincies kon ontslaan — maar de joden ontkenden dit koninklijk recht ten aanzien van hun priesterschap. De hogepriester was hun geestelijke leidsman en daarom verheven boven het gezag van welke menselijke instelling dan ook, zeker boven een instelling buiten hun gemeenschap, zelfs wanneer die de monarchie was. Natuurlijk, de hogepriester oefende eveneens burgerlijk gezag uit, hoezeer dat ook was verzwakt. Maar dit was, omdat de echte kwaliteit van het joodse leven gedragen werd door de geest en de geboden van de joodse godsdienst, zodat de hogepriester hun leidsman was in alle zaken. Bovendien liep de opvolging van vader op zoon en Jason was, nog afgezien van zijn vervreemding van het geloof, een broer.
Wat hun echter het meest schokte was, dat te midden van hen een gymnasium werd geïntroduceerd, met zijn naakte lichaamsoefeningen en zijn banden met het heidendom. Gedurende duizend jaar hadden de joden hun exclusieve eigenheid bewaard, bijzonder omdat juist zij in iedere generatie de verleidelijke aantrekkingskracht van het zich conformeren met de zeden van hun afgoden vererende buren hadden weerstaan. Zij hadden hun godsdienst intact gehouden en waren als natie blijven bestaan dank zij hun weigering om zich te laten leiden door de overwegingen, die de geest van Jason bezielden. Zij versmaadden materiële voordelen als dat afstand doen van hun godsdienst betekende. En zo waren zij joden gebleven. Nu werden er echter in de stad Jeruzalem heidense instellingen opgericht, in de schaduw zelfs van hun heilige tempel.

Maar Jason had de steun van hun machtige koning en de joden uit Jeruzalem voelden zich hulpeloos. Op dit moment ontstond er geen opstand. Zij uitten hun verzet door sombere passiviteit. Velen verlieten de stad en gingen naar de dorpjes op het land, die tot nog toe niet waren bezoedeld door het verfoeide hellenisme.
Een van hen was Mattatias. Hij nam zijn familie mee uit Jeruzalem en keerde terug naar zijn geboorteplaats, waar zij verder als joden konden leven. Deze plaats was Modin.

Jason bekleedde zijn ambt drie jaar. Hij betaalde zijn schatting aan Antiochus nauwgezet, eerde de koning toen deze Jeruzalem bezocht met een fakkeloptocht en gedroeg zich als een plichtsgetrouw onderworpen vazal. De koning schijnt echter geen grote vorderingen gemaakt te hebben met het helleniseren van Judea. Hij stichtte een gymnasium in de hoofdstad maar het is niet bekend of hij daardoor een van de voorrechten verwierf die hij op grond daarvan verwachtte te krijgen, zoals het recht zijn eigen munten te slaan en de uitbreiding van de handelshorizon van Judea. Terwijl atletische oefeningen in het stadion deel gingen uitmaken van het leven in Jeruzalem — schandelijk genoeg, in de ogen van de bevolking — werd er geen dwang op de samenleving uitgeoefend om de rijen van de hellenisten te versterken en werd hun niet verboden de traditionele joodse wetten en gewoonten te volgen. Jason eerbiedigde ook de heiligheid van de tempel.
De ongeduldige en fanatieke hellenisten, onder leiding van Menelaos en zijn broer Lysimachus, besloten dat de tijd was gekomen om de laatste fase van hun plan uit te voeren. Jason was hun goed van dienst geweest. Hij had de koninklijke benoeming aanvaard, gebroken met de hogepriesterlijke traditie en een begin gemaakt met het helleniseren van Jeruzalem. Maar hij was niet ver of niet snel genoeg gegaan, om er een koninklijke stad van te maken zoals Antiochië. Hij zat nog te veel vast aan zijn priesterlijk verleden; hij had begrip voor de joodse traditionalisten en duldde religieus separatisme. Hij moest verdwijnen, en zij bedachten een eenvoudige manier om dit te volvoeren.
Het was Jasons gewoonte zijn jaarlijkse schatting aan de koning in Antiochië over te laten brengen door Menelaos. Een traditioneel ceremonieel ging met zulke transacties in het koninklijke paleis gepaard. De vorst behoorde de vertegenwoordiger van zijn schatplichtige goedgunstig te ontvangen, de hernieuwde verzekering van diens leenmanstrouw te aanvaarden en beleefde vragen te stellen over de situatie van het volk dat aan hem was onderworpen. Toen Menelaos in het jaar 172 zijn bezoek aflegde, was het voor hem niet moeilijk Antiochus te verzekeren dat 'alles goed was, maar . . .'. Judea zou een betrouwbaarder provincie zijn onder krachtiger leiding; de Seleucidische zaak zou intenser behartigd kunnen worden en het helleniseringsproces bespoedigd. Hij overtuigde de koning er zelfs van dat dit het was wat het volk zelf wilde, maar dat het werd geremd door Jason. Nadat hij zo de juiste stemming bij de koning had opgeroepen en het fijne spel van de hogere diplomatie had gespeeld om de dolk in Jasons rug te stoten, deed hij uit zichzelf een voorstel

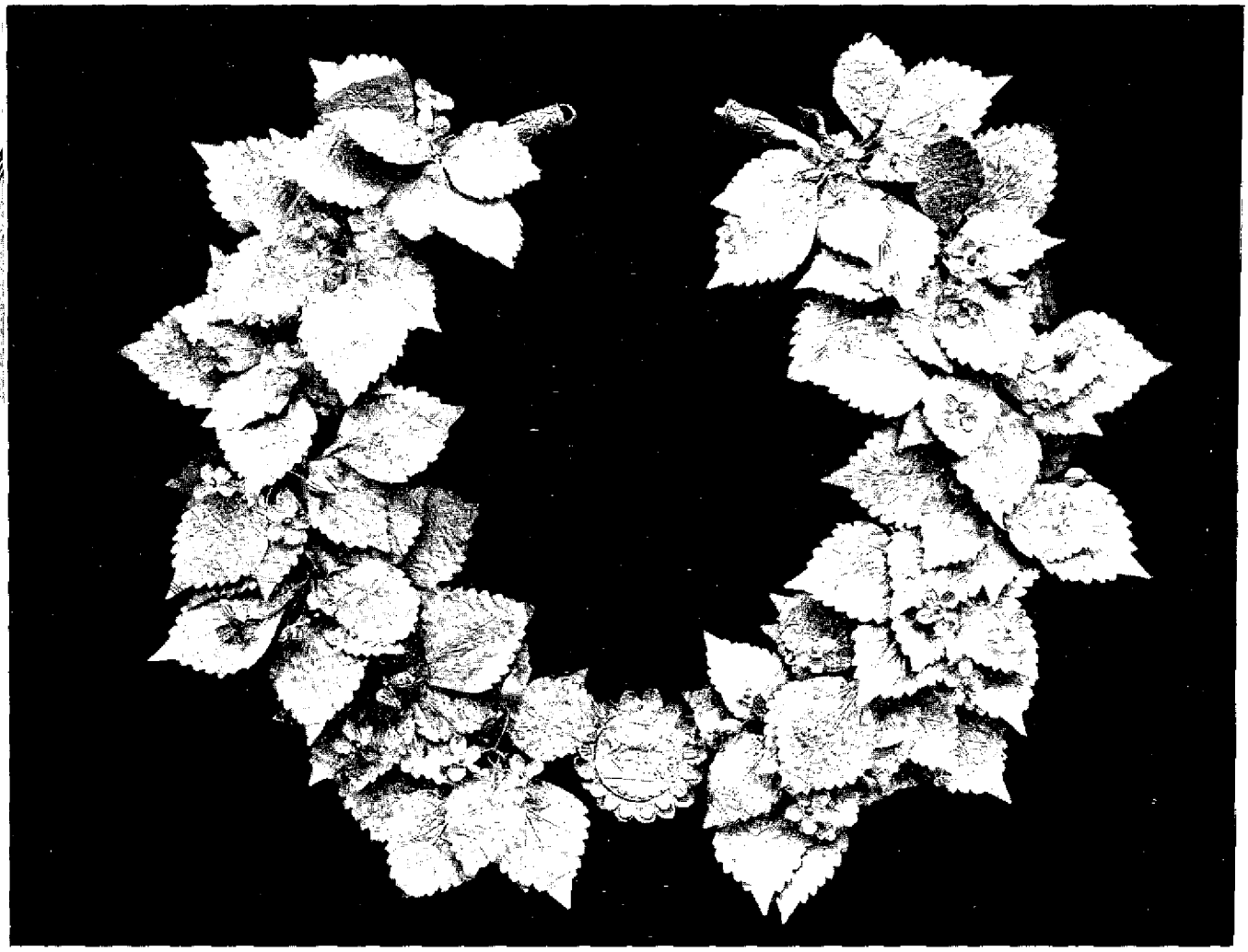

Een gouden lauwerkrans uit de 4de–3de eeuw v.Chr., waarmee de winnaar van de spelen werd gekroond

– zoals Jason indertijd had gedaan om zich van het leiderschap te verzekeren – dat niet naliet indruk op Antiochus te maken. Wanneer hij, Menelaos, tot hogepriester zou worden benoemd, zou hij de welvaart van Judea vergroten en zijn schatting in overeenstemming daarmee brengen. Als pand voor zijn overtuiging was hij bereid een belangrijke som toe te voegen aan het bedrag dat hij namens Jason had meegebracht.

De koning hoefde verder niets meer te horen. Hij gaf direct opdracht Jason af te zetten en benoemde Menelaos in diens plaats. Hoewel hij de verzekering van zijn bezoeker dat de plaatselijke bevolking achter hem zou staan accepteerde, zond Antiochus toch een legereenheid onder bevel van een zekere Sostrates mee om een soepele machtsovername te garanderen en erop toe te zien dat de toegezegde aanvullende schatting werd geheven en hem op staande voet werd overgemaakt. Jason vluchtte over de Jordaan en Menelaos werd met steun van het garnizoen Seleucidische huurlingen onder Sostrates geïnstalleerd als hogepriester van Jeruzalem.

Als de benoeming van Jason al een schok voor de joden was geweest, die van zijn opvolger betekende een verpletterende slag. Jason was ten slotte de zoon en broer van hogepriesters, terwijl Menelaos niet een dergelijke nauwe familierelatie met de priesterstand had. (Volgens zekere versies van het tweede boek der Makkabeeën was hij zelfs geen lid van de priesterstam der Levieten. Maar als hij inderdaad een nakomeling was van Jozef uit het huis Tobias, dan kon hij wijzen op een band met de hogepriesterlijke traditie via Jozefs grootvader van moederszijde.) Even verbijsterend was Menelaos' extreme hellenisme en men begreep dat het traditionele judaïsme nu zwaar werd bedreigd. In tegenstelling met Jason zou Menelaos geen religieus separatisme dulden en actief proberen vreemde praktijken aan de gemeenschap op te dringen. Maar zij voelde zich opnieuw machteloos iets te doen. Menelaos werd te goed beschermd door de huurlingen.

De hellenisering schreed nu met dubbele kracht verder. Voor de joden was het een belediging de bezettingstroepen openlijk hun heidense riten in de heilige stad te zien voltrekken; en het was vernederend onderworpen te zijn aan hun schimpscheuten en overduidelijke minachting voor de joodse zeden. Nog veel erger was het jonge joden te zien, waaronder priesters, die door Menelaos waren overgehaald naar het gymnasium te gaan, om zich te trainen in de Griekse spelen. Omdat Menelaos hoopte dat ze zouden meedoen aan de koninklijke atletiekwedstrijden waar ze naakt zouden moeten verschijnen, probeerden zij hun besnijdenis ongedaan te maken door 'hun voorhuid te laten herstellen' (I Makk. 1 : 15.) Niets kon gruwelijker zijn voor de gemeenschap dan deze opgelegde vleierij jegens vreemdelingen door deze jonge joodse landgenoten, waarbij nog kwam hun deelname aan dit schandelijke verraad van hun eigen volk en van hun door de tijd geheiligde wetten – en dit alles met de zegen van iemand die de titel van hogepriester droeg! Het scheen, dat de enige troost gedurende de eerste twee jaar van het regime van Menelaos was, dat hij niet openlijk optrad tegen de traditionalisten en dat het

Atheens reliëf voorstellend Griekse troepen, die deelnemen aan een heidense offerdienst

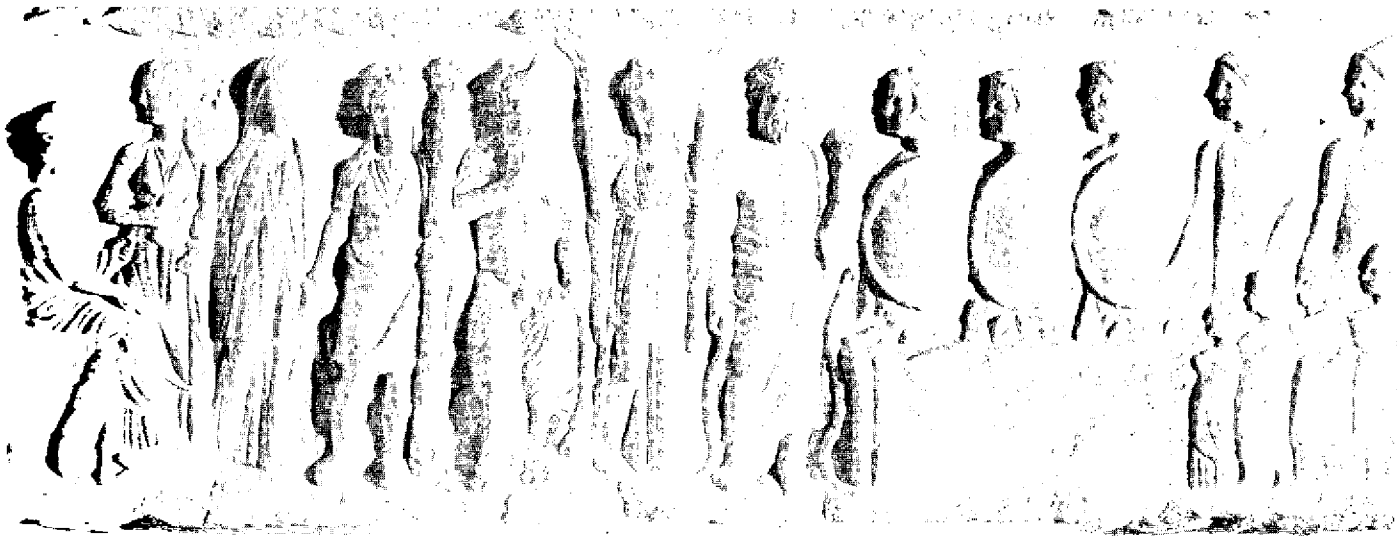

voor de grote meerderheid van de bevolking van Jeruzalem nog mogelijk was de joodse geboden te volgen. Hij bracht ook geen veranderingen aan in de tempelvoorschriften en de eredienst.

Toen kwam zijn eerste grote conflict met de gemeenschap en dat bracht bloedvergieten in Jeruzalem. Het werd veroorzaakt door twee gelijktijdige voorvallen. In het tweede jaar van zijn hogepriesterschap kwam Menelaos erachter dat het bedrag, dat hij Antiochus had geboden, boven datgene uitging dat hij kon betalen. Hij had zijn volk zware belastingen opgelegd maar liep toch nog achter met de afdracht van zijn schatting. Een boze vorst liet hem naar Antiochië komen. Terwijl hij zijn broer Lysimachus als zaakwaarnemer achterliet ging hij naar de Syrische hoofdstad en nam een deel van het heilige gouden vaatwerk uit de tempel mee als zoenoffer voor zijn toornige meester. Toen hij in Antiochië kwam was hij opgelucht te bemerken dat de vorst was weggeroepen om een moeilijke kwestie in zijn westelijke provincie Cilicië op te lossen.

Op dit moment verschijnt Onias III weer op het toneel in de berichten uit de oudheid. De afgezette hogepriester had in het verborgene in een voorstad van Antiochië geleefd sinds zijn afzetting. Voor de traditionele joden van Judea en voor de gemeenschappen in de diaspora was hij nog steeds de echte hogepriester; de verwijzing in het boek Daniël naar 'degene, die gezalfd is, zal terzijde gesteld worden zonder dat iemand zijn plaats zal innemen' (9 : 26) wordt geacht op hem van toepassing te zijn geweest. Voor de afvallige Menelaos was hij een levend verwijt. Toen werd Onias, terwijl Menelaos ook in Antiochië was om de terugkeer van de koning af te wachten, door een list uit zijn schuilplaats gelokt en vermoord. Menelaos was betrokken bij deze moord.

Ondertussen had Lysimachus een nieuwe aanslag op het kostbare vaatwerk uit de tempel gedaan om het betalen van de schatting te vergemakkelijken. In

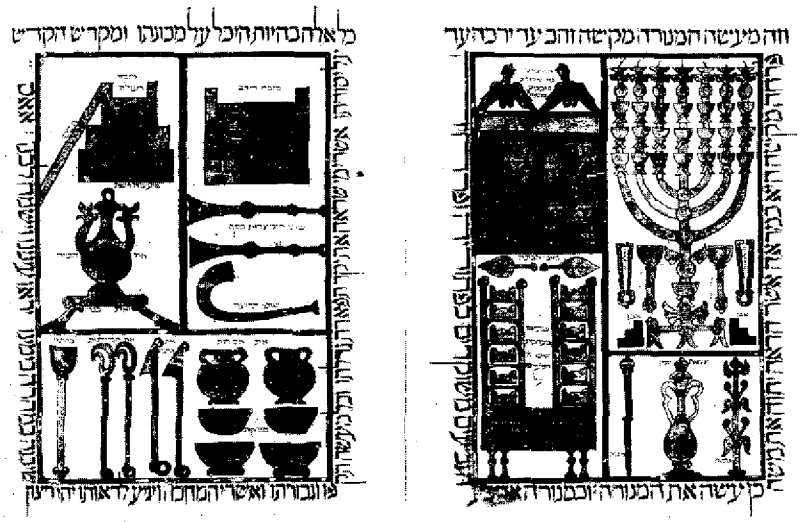

Heilig vaatwerk uit de tempel in Jeruzalem zoals de illustrator van deze 13de-eeuwse Hebreeuwse bijbel uit Perpignan zich dat voorstelde

deze ongehoorde heiligschennis zag men eveneens de hand van zijn broer. De joden in Judea ontdekten de schending van de tempelschatten op hetzelfde moment dat zij het nieuws hoorden over de moord op Onias, en het kwam tot felle demonstraties tegen de hellenistische partij. In het strijdgewoel dat volgde, waarin de speren en zwaarden van de huursoldaten streden tegen de stenen en de stokken van de bevolking, werd Lysimachus gedood.
De joden stuurden nu een verzoek aan Antiochus om Menelaos uit zijn ambt te ontzetten want hoe kon een man die verantwoordelijk was voor zulke wandaden nog verder het priesterschap bekleden? Het was niet moeilijk voor Menelaos die nog in Antiochië was de koning te overtuigen, dat het verzoek en het oproer het werk waren van een kleine minderheid die handelde uit pro-Egyptische en anti-Seleucidische gevoelens. Antiochus herstelde Menelaos in zijn ambt en gaf hem militaire bescherming. Het is onwaarschijnlijk dat de koning zich daarna serieus met Judea heeft beziggehouden — tot zijn vernederende ontmoeting in juni 168 v.Chr. met de Romeinse gezant Popilius in de buitenwijken van Alexandrië.

Het nieuws dat Antiochus uit Jeruzalem ontving, toen hij zich met zijn legers noordwaarts langs de kuststrook van Palestina terugtrok na toegegeven te hebben aan het ultimatum van Rome, was dat Jason — de hogepriester die hij vier jaar tevoren had afgezet — uit zijn schuilplaats in Transjordanië te voorschijn was gekomen, de Jordaan was overgestoken en naar Jeruzalem oprukte om Menelaos te verdrijven. Het bericht dat hij ontving luidde verder, dat hij de steun van de bevolking kreeg die nu openlijk in opstand was gekomen tegen degene, die door de koning was benoemd; zodat men in feite opstond tegen de heerser zelf.
Dit bericht was waar. Niet waar daarentegen was een ander bericht, dat de opstand had doen opvlammen. De manier waarop Antiochus door de Romeinen was behandeld werd verteld in een wonderlijk dramatisch verhaal, dat al snel door het Midden-Oosten de ronde deed en dat bij het opnieuw vertellen steeds mooier werd. Toen het Jeruzalem bereikte — en daarmee Jason — was het verhaal al zo aangedikt dat daarin Antiochus was gedood of door de schok gestorven. In ieder geval was hij dood en dit feit leek geloofwaardig door de terugtocht van de Seleucidische legers — waarom zouden die anders terugtrekken met de overwinning binnen hun bereik? Het was in reactie op dit nieuws dat Jason handelde, en met hem het grootste deel van de joden in Jeruzalem; want hoezeer zij zich ook tegen Jasons vroegere benoeming hadden verzet, hij was niet zo slecht geweest als dat monster van een Menelaos.
Zodoende deden zij mee aan de opstand van Jason die zich gereedmaakte zich te wreken op de hellenistische partij. Menelaos nam de vlucht naar de Seleucidische troepen, maar dezen waren verzwakt door het luie leven en het lanterfanten van een bezettingsmacht die geen uitdagingen meer kent: ze namen er gewoon genoegen mee hun positie te consolideren ter verdediging van hun garnizoen. Men verzocht Antiochus om versterkingen. De koning, die leed onder zijn bittere ontmoeting met de Romeinen, was razend en zond

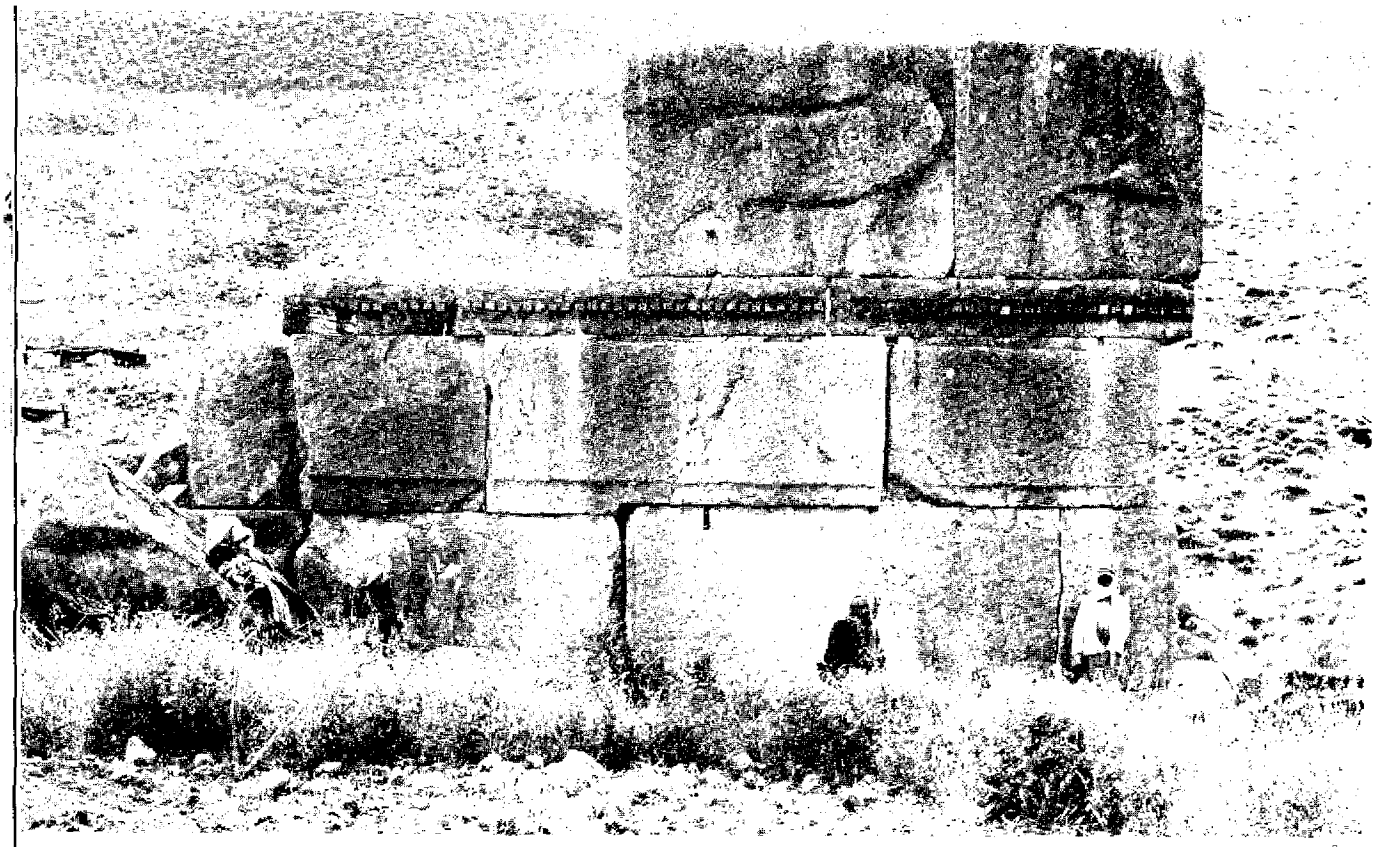

Resten van een paleismuur uit de hellenistische periode, ontdekt op de plaats waar, naar men aanneemt, de landgoederen van het huis Tobias in Transjordanië waren gesitueerd

direct een van zijn generaals, Apollonius, naar Jeruzalem met drastische instructies ter herstel van de orde.

Er is een aantal tegenstrijdigheden van ondergeschikt belang in de verhalen in het eerste boek der Makkabeeën, in die van het tweede boek en in de geschiedschrijving van Josephus. Dat Apollonius werd gezonden, wordt bijvoorbeeld verteld in het tweede boek der Makkabeeën (5 : 24), maar niet in het eerste boek der Makkabeeën, waar hij gewoon wordt aangeduid als de 'bevelhebber der Mysiërs' (1 : 29). Eén overlevering plaatst Jasons aanval in het voorafgaande jaar, aan het eind van Antiochus' eerste campagne. Een andere overlevering verhaalt dat het Antiochus zelf was die naar Jeruzalem snelde en dat hij Apollonius er pas verscheidene maanden later heenzond. Hoe dan ook, of het de koning zelf was of zijn generaal, het is een historisch feit dat een Seleucidische legermacht direct van het Egyptische strijdtoneel Jeruzalem binnendrong. Men deed dit doelbewust op de sabbat, wel wetend dat de joden deze dag strikt eerbiedigden en geen wapens zouden opnemen, zelfs niet om zich te verdedigen. De troepen overvielen hen, richtten zonder aanzien des persoons een bloedbad aan, namen vele overlevenden gevangen,

Een 15de-eeuwse miniatuur die uitbeeldt hoe Antiochus het bloedbad in Jeruzalem leidt. Uit Jean Fouquets geïllustreerde manuscript van Josephus' *Joodse oudheden*

slechtten huizen en delen van de stadsmuren, braken in in de schatkamer van de tempel, stalen het heiligste vaatwerk en herstelden Menelaos als hogepriester.

Zij bouwden op de westelijke heuvel ook een nieuwe vesting, die tegenover de tempel lag en hem gedeeltelijk overzag en ervan gescheiden was door de centrale vallei (die later de Tyropoeon Vallei werd genoemd en in de loop der eeuwen opgevuld raakte). De vesting werd uitvoerig versterkt met stevige wallen en torens en wordt in de Griekse teksten aangeduid als de Akra, of de Citadel. De vesting was gedeeltelijk bedoeld om hun een stuk strategische controle te geven over het tempelcomplex en tegelijkertijd de hellenistische partij te beschermen, waarvan werd verwacht dat ze een officiële Griekse wijk in dit westelijk gebied zou stichten. Er werd in deze vesting een aanzienlijk aantal huursoldaten als permanent garnizoen gelegerd, onder bevel van een Frygische generaal genaamd Philippus, die tevens tot gouverneur werd benoemd. Hij en zijn militaire eenheid zouden een hoofdrol spelen in het met geweld uitvoeren van de harde wetten tegen de joden, die door Antiochus werden ingevoerd. Het toneel was gereed voor de beslissende botsing.

3 Het Besluit

Eenmaal in zijn Syrische hoofdstad weergekeerd na de terugtocht uit Egypte en de gebeurtenissen in Jeruzalem, begon Antiochus de perspectieven en de politiek van zijn streven naar een wereldmacht te herzien. De uitwerking daarvan op Judea zou rampzalig zijn. Hij was ten prooi aan een diepe depressie. Het was niet alleen de vernederende ontmoeting met de Romeinse gezant die hem moedeloos maakte, maar het waren ook de onverbiddelijke gevolgen daarvan. Het was nu duidelijk dat hij niet veel kans maakte het machtige rijk dat Alexander de Grote had geschapen en dat zo spoedig daarna in elkaar was gestort te herstellen. Tussen Antiochus en zijn ambities stond de macht van Rome. Natuurlijk, er kon in Rome een ramp geschieden — caleidoscopische veranderingen hadden gedurende zijn eigen leven in het oostelijke deel van de Middellandse Zee plaatsgevonden, gepaard met de opkomst en de val van vele naties. Maar wanneer hij de ontwikkelingen in het gebied overzag, was hij gedwongen te concluderen dat zo'n ramp onwaarschijnlijk was. De ster van Rome was nog steeds rijzende en, als realist, moest hij niet zonder afgunst toegeven, dat deze stad de kunst had geleerd als een agressieve grootmogendheid op te treden. Rome had hem Egypte ontzegd en er was in de nabije toekomst maar een kleine kans — en misschien wel nooit — dat hij in staat zou zijn het bij zijn rijk in te lijven. Het was verder aannemelijk, dat Rome Egypte bij zijn rijk zou inlijven en dan te velde zou trekken tegen dat van Antiochus. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij heeft geleden onder de ontnuchterende gedachte dat indien iemand de veroveringen van Alexander zou evenaren het vermoedelijk eerder Rome zou zijn.

Het resultaat van zijn analyse bracht Antiochus nu tot een verstrekkende beslissing: hij zou zijn expansiepolitiek moeten opgeven en in plaats daarvan er een van consolidatie moeten voeren door de landen, waarover hij reeds heerste, stevig in zijn greep te houden, de volkeren die aan hem onderworpen waren aaneen te smeden en eenheid in zijn rijk te brengen. Eenheid zou het innerlijke kracht geven. Krachtig en hecht aaneengesloten, zou het in staat zijn de kansen aan te grijpen die zich door veranderingen in het gebied zouden voordoen, en een invasie door Rome af te houden en zo nodig te

Een bronzen buste die vermoedelijk Antiochus IV voorstelt

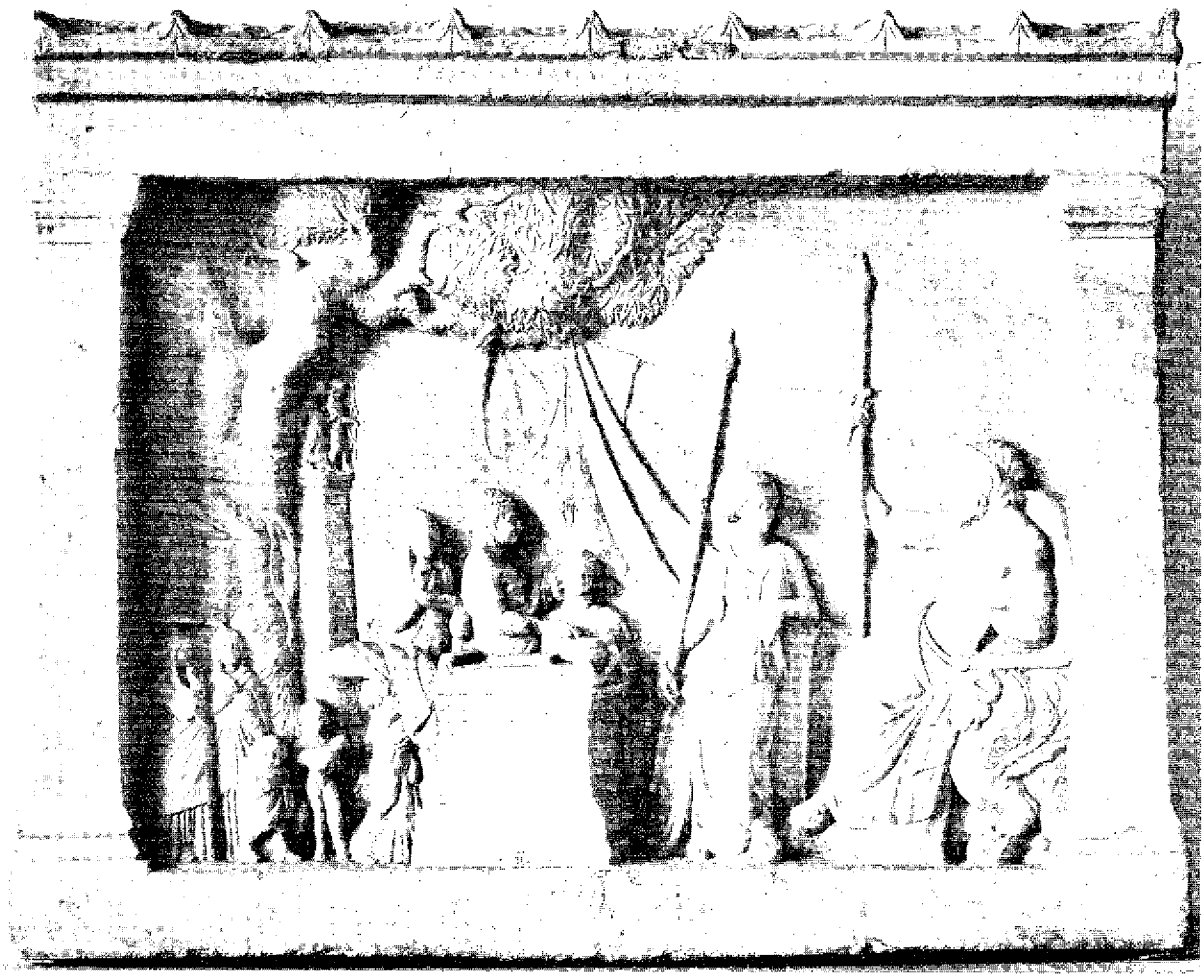

Een reliëf uit de tweede eeuw v.Chr. van een familie die offert aan Zeus en Athene

weerstaan. Dit betekende de noodzaak van een krachtig regime in de provincies van zijn rijk, speciaal in die aan de grenzen en in het bijzonder in Judea, omdat het zo dicht bij Egypte lag.

Het instrument tot scheppende eenheid zou het hellenisme zijn. Alle Seleucidische bezittingen moesten vanaf dat moment de Griekse levensstijl volgen. Er mochten geen uitzonderingen zijn.

Het denkbeeld zijn rijk te helleniseren was niet nieuw voor Antiochus, hoewel het doel daarvan tot nu toe sociaal en cultureel was geweest. Immers sinds zijn troonsbestijging had hij de wens gekoesterd de heerlijkheid van het hellenisme, zoals hij die zag, te brengen aan de volkeren die hij had onderworpen en 'die primitieven te beschaven' door hen in aanraking te brengen met de Griekse cultuur en godsdienst. Dit programma was niet met geweld opgelegd, maar de uitvoering ervan was op zichzelf voldoende om veel succes te hebben onder de bewoners van al zijn provincies – behalve in Judea. De anderen waren heidenen en zij konden met plezier deelnemen aan de Griekse heidense festiviteiten in aansluiting op die van hen zelf; ook konden zij zonder gewetensproblemen Griekse goden toevoegen aan hun eigen

pantheon. De joden daarentegen hadden zich met enkele uitzonderingen gehouden aan hun traditionele monotheïstische godsdienst. Antiochus hoopte hen te doen veranderen door hellenistische joden op hoge posten in Jeruzalem te benoemen. Maar uit de onlusten en opstanden in Jeruzalem bleek duidelijk dat de mensen die hij had benoemd, daarmee weinig waren opgeschoten. Het merendeel van de gemeenschap was duidelijk niet gevoelig voor de verlokkingen van zijn hellenistische zegeningen. Dit had hem weinig verontrust, want Judea was nauwelijks een factor geweest in zijn grote strategische plannen. Maar nu die plannen schipbreuk hadden geleden door Romes 'diplomatieke' interventie, werd de het dichtst bij Egypte gelegen provincie van aanzienlijk belang.

In overeenstemming met zijn besluit moest de hellenisering van het rijk van nu af niet alleen om godsdienstige of sociale redenen worden nagestreefd, maar ook vanwege een belangrijke politieke doelstelling. Zij moest daarom met geweld aan iedere weerspannige worden opgelegd. Aan Judea mocht niet langer worden toegestaan een eigen weg te gaan.

Hoewel de berichten daarover niet uitgesproken duidelijk zijn, schijnt Antiochus tot de conclusie te zijn gekomen dat het een politieke vergissing was geweest de joden in religieuze zaken vrij te laten. Naar zijn mening was de laatste opstand in Jeruzalem niet voortgekomen uit zuiver religieuze motieven, maar uit een in Judea heersende pro-Egyptische stemming, en hadden deze politieke gevoelens juist de kans gekregen zich op een gevaarlijke manier te manifesteren. De joden immers hadden als enige natie te midden van zijn volkeren een grote mate van godsdienstige eigenheid nagestreefd en ook gekregen. Een poging tot politieke afscheiding was het resultaat geweest. Dit moest ophouden. De joden in Judea zouden in het gareel moeten lopen. Zij moesten ertoe worden gebracht zich te conformeren aan de culturele en religieuze patronen van de rest van het rijk, ermee ophouden een onderscheiden eenheid te vormen en geruisloos deel gaan uitmaken van het profiel van het rijk. Judea zou dan niet langer een potentieel gevaar betekenen voor de Seleucidische belangen en het rijk zou versterkt worden door een grotere samenhang. Deze ingrijpende politiek moest met harde hand worden uitgevoerd, zodat de joden nooit weer tegen hun vorst zouden durven opstaan. Zij dienden zijn gezag te leren vrezen, te respecteren en zich eraan te onderwerpen.

Wanneer hij al eens aan de volken in zijn rijk dacht, deed de op macht beluste Antiochus, geschoold in de wereldwijsheid van Athene en Rome, dat met verachting. Van de joden had hij een bijzondere afkeer. Hij kon noch wenste hen te begrijpen; voor hem waren ze, uit wat hij had gezien en gehoord, een vreemd volkje. Ze beleden een merkwaardig geloof en hielden zich aan vreemde gewoonten. Ze geloofden in één God en die God was onzichtbaar. In tegenstelling tot de tempels waaraan hij gewoon was, bevond zich in de joodse tempel in Jeruzalem, hun heiligste plaats, geen tastbare godheid, geen materiële gestalte of beeld van de God die zij vereerden. Er was een heiligste der heiligen, maar deze donkere kamer bevatte, naar hij had vernomen, alleen de 'geest van de Heer'.

De Akropolis van Athene, waar Antiochus een deel van zijn jeugd doorbracht

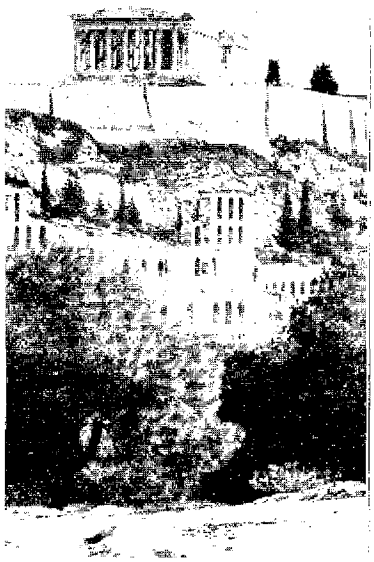

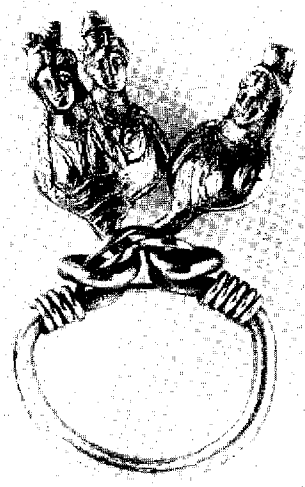

Drie godinnen, uitgebeeld op een gouden vingerring vermoedelijk uit Alexandrië afkomstig (eerste eeuw v.Chr.–eerste eeuw na Chr.)

Dit volk deed vreemde dingen en hield zich aan dwaze verboden in overeenstemming met hun religieuze wetten. Ze besneden alle mannelijke kinderen op de achtste dag na hun geboorte. Ze hadden een bijzondere dag in de week, die ze sabbat noemden, en op die dag werkten ze niet; als op een vrije dag kleedden ze zich op hun best en woonden speciale diensten in de tempel bij. Zelfs op de andere dagen van de week brachten ze veel tijd in gebed door. Ze hadden perkamentrollen, beschreven met vreemde letters in een ongebruikelijke taal, die als heilig werden beschouwd. Ze volgden een speciaal ritueel om in bad te gaan. En zij hadden een ziekelijke vrees voor bepaalde soorten voedsel. Ze hielden zich aan straffe spijswetten: het varken bijvoorbeeld werd beschouwd als een onrein dier, waarvan zij niet mochten eten.
Nergens was een voorbeeld te vinden van zo'n bizarre smaak en zulke vreemde gewoonten als door dit volk al honderden jaren in praktijk werd gebracht. Welnu, hij zou er een eind aan maken. Toen hij eenmaal de politieke beslissing had genomen de hellenisering van al zijn provincies te voltooien, verleende zijn gloeiend enthousiasme jegens de Griekse beschaving daar vleugels aan. Die hartstocht was de drijvende kracht achter zijn volgende acties in Judea.

Antiochus' passie voor alles wat Grieks was, had hij als jongeling opgedaan in Athene, waar hij was geboren en opgegroeid in het besef dat er geen edeler beschaving bestond. Later gedurende de jaren van zijn gijzelaarschap in Rome, waar het hellenisme had wortel geschoten, zocht hij natuurlijk aansluiting bij dat deel van de samenleving, dat een warme bewondering koesterde voor de prestaties van het hellenisme op het gebied van literatuur, geestes- en natuurwetenschappen, filosofie, retorica en kunst, in het bijzonder architectuur. Hij werd bijzonder aangetrokken door de Griekse taal, de verering van de Griekse goden – met de pracht en praal van de feestelijkheden die erbij hoorden, en met haar losbandige heidense riten, – de atletiekwedstrijden, de training van jongemannen, de Griekse diplomatie, de Griekse kleding en het Griekse drama.
Toen hij koning werd, nam Antiochus de naam 'Epiphanes' aan. 'De gewone betekenis van dit Griekse woord is 'roemrijk', maar het had hier een speciale betekenis, want hij bedoelde het als een afkorting van 'Theos Epiphanes' (de 'openbaar geworden god'), de naam die door zijn eminente voorganger Alexander de Grote was aangenomen. Onder deze titel maakte hij aanspraak op goddelijke eerbewijzen en legde hij bijzondere nadruk op de religieuze invloed van de Griekse cultuur. 'In de offers die hij de steden opdroeg en in de eerbewijzen die hij de goden gaf', schreef Polybius, 'ging hij veel verder dan al zijn voorgangers.'
De waanzin van Antiochus wordt in alle geschiedenisboeken vermeld. In de eerste jaren van zijn regering kon hij zo grillig zijn dat hij, kort na het aannemen van zijn goddelijke naam 'Epiphanes', beter bekend werd onder de verachtelijke bijnaam 'Epimanes', wat in het Grieks de 'gek' betekent. Polybius verhaalt:

Straatmuzikanten, uitgebeeld op een mozaïek uit Pompei uit de 3de eeuw v. Chr., dat doet denken aan de excentrieke Antiochus die een particulier feestje 'volledig informeel, met een fluit en een stoet muzikanten' placht te bezoeken

Ontsnapt aan zijn hovelingen werd hij vaak zwervend aangetroffen in de stad . . . Hij werd hoofdzakelijk gevonden in de werkplaatsen van de zilver- en goudsmeden . . . Hij placht zich ook . . . in gezelschap van de gemeenste vreemdelingen van Antiochië te bedrinken. Wanneer hij hoorde dat enkele jongemannen een feestje gaven placht hij volledig informeel met een fluit en een groepje muzikanten binnen te komen, zodat de meeste gasten opstonden en verbijsterd weggingen . . . Bijgevolg vroegen alle achtenswaardige mannen zich af wat er met hem aan de hand was; sommigen beschouwden hem als een onnozele geest, anderen als getikt. Zijn gedrag was eveneens vreemd ten aanzien van de geschenken die hij gaf. Aan sommige mensen placht hij bikkels van gazellebeen te geven, aan anderen dadels en aan weer anderen geld. Vaak sprak hij mensen aan die hij nooit tevoren had ontmoet . . . (*Historiën* XXVI.1).

Het was echter niet zozeer vanwege zijn excentriek sociaal gedrag als wel vanwege zijn hysterie in Judea dat die bijnaam raak was. Zijn besluit de joden te helleniseren werd een manie en hij begon nu aan een nachtmerrie van bruut en wreed geweld, die de wonderlijkste consequenties zou hebben voor het volk dat zijn slachtoffer was – én voor zijn eigen rijk.

Joden werden ter dood gebracht, omdat ze in de thora studeerden. Heilige rollen werden aan snippers gescheurd en in brand gestoken. Vrouwen met pasbesneden kinderen werden openlijk in optocht door de stad geleid met hun kinderen aan hun borst, om daarna van de vestingmuren te worden gegooid. Ook hun families werden gedood. Een Seleucidische huursoldaat doorstak een jood die weigerde varkensvlees te proeven. Joden die een eredienst hielden werden levend verbrand toen hun geheime gebedsplaats werd ontdekt en in brand gestoken. Dit waren de gruwelijke tonelen die zich afspeelden in de straten van Jeruzalem binnen enkele weken na het besluit van de koning, de joden te dwingen zich te conformeren.
Door zijn oorlogsverklaring aan de joodse religie, met het uitgesproken doel

Afbeelding op een Griekse vaas van een soldaat die een vrouw doodt (ca. 450 v.Chr.)

Kopergravure uit een vroeg 19de-eeuwse Franse bijbel die joodse moeders met hun pasbesneden kinderen uitbeeldt, door de bezettingstroepen van de wallen van Jeruzalem gegooid

het judaïsme uit te roeien, werd Antiochus IV Epiphanes de eerste staatsman in de geschiedenis die zich inliet met godsdienstvervolgingen. Niet dat onderdrukking onbekend was in zijn tijd of in voorafgaande perioden, maar tot dan toe beweerde men dat de motieven — zo die er al waren, behalve ondoordachte haat en louter sadisme — van politieke of militaire aard waren. Nu was het doel voor de eerste keer specifiek religieus.

Een koninklijk decreet ging uit van Antiochië dat alle joden in de Seleucidische bezittingen beval van de wetten van hun God afstand te doen en te offeren aan de Griekse goden. Dit decreet had zodoende niet alleen betrekking op de joden in Judea, maar ook op hen die in de diasporagemeenschappen onder Antiochus' heerschappij woonden. De eerste stoot was evenwel gericht tegen de joden in Jeruzalem, hoewel deze politiek spoedig haar invloed uitstrekte tot alle joden in het rijk. Toegevoegde ambtenaren werden benoemd om de plaatselijke gouverneurs bij te staan om de regels in acht te nemen.

Het was de joden nu verboden samen te komen in gebed, de sabbat en de religieuze feesten te vieren, in het bezit te zijn van de heilige geschriften, te besnijden of de spijswetten in acht te nemen. De straf op overtreding was de dood. Dit was ook de straf wanneer men in gebreke bleef aan de hellenistische afgoderij deel te nemen — het vereren van Griekse beelden en het deelnemen

Besnijdenistafereel uit een 13de-eeuws manuscript, dat bekend staat als de 'Pentateuch van Regensburg'. Antiochus vaardigde de doodstraf uit voor iedere jood die zich hield aan het 'verbond van Abraham'

aan het maandelijkse offer ter ere van de heerser — en wanneer men, daartoe uitgenodigd, weigerde vlees te eten dat volgens het joodse ritueel onrein was, in het bijzonder varkensvlees. De onderscheiden verboden waren er doelbewust op gericht het judaïsme in zijn wortels aan te tasten en die godsdienstige gebruiken uit te roeien die de jood van de heiden onderscheidden. Bovendien was het buitengewoon moeilijk eronderuit te komen. Een besnijdenis kon, wanneer speurders vrijelijk joodse huizen binnengingen, niet verborgen blijven. Wanneer hem bevolen werd aan een heidens offerritueel deel te nemen, kon een jood zich schikken of sterven. Er was geen tussenweg.
Aanhankelijkheid aan de wetten van de thora en aan de door de eeuwen geheiligde zeden van zijn volk, daaraan is de traditionele jood nu juist met hart en ziel toegewijd. Om deze gebruiken te verloochenen, in het bijzonder in het kader van een gedwongen bekering, was een ondenkbaar verraad. 'Nooit tevoren', schrijft Elias Bickermann, 'en nooit daarna was het geestelijk bestaan van Israël zó in gevaar.'

De Seleucidische functionarissen gebruikten eerst vleierij om de joden zover te krijgen zich te conformeren. Het hielp niet. Niemand dacht ook maar aan het vereren van afgoden (een inbreuk op het eerste gebod), ontheiliging van de sabbat (een inbreuk op het vierde gebod) of het afzien van de besnijdenis (een

inbreuk op het verbond van Abraham); en niemand kon zich voorstellen dat de straffen waarmee werd gedreigd werkelijk zouden worden uitgevoerd. De functionarissen lieten snel bemerken dat dat wel kon en het bloedbad begon. Bijzonder wrede vormen van marteling en terechtstelling werden bedacht om als voorbeeld te dienen (II Makk. 6 : 10).

Deze meedogenloosheid maakte aanvankelijk zonder twijfel diepe indruk op veel joden en bracht hun ertoe naar de vorm toe te geven, hoewel ze innerlijk de Heer om vergeving vroegen en hoopten dat de donkere schaduw zou voorbijtrekken en ze weer in staat zouden zijn hun vroegere levenswijze te hervatten. Veel anderen kozen evenwel de dood. Een aantal, zoals de vrome Chasideeën (de 'rechtvaardigen') die wisten dat ze nooit zouden toegeven, vluchtte uit Jeruzalem naar de heuvels en de woestijn en vond een toevluchtsoord in de grotten. Als ze werden vervolgd en ontdekt en hun bevolen werd zich te conformeren — de Seleucidische huurlingen verrasten hen gewoonlijk op de sabbat omdat ze wisten dat zij de heiligheid daarvan niet zouden schenden — aanvaardden de Chasideeën kalm de dood.

Zodoende was er in die eerste maanden van de terreur geen actieve verzetsbeweging. De joden waren zo verbijsterd dat ze niets anders konden bedenken dan zich te verbergen wanneer ze althans daartoe in staat waren. Zij voelden zich gezamenlijk te zwak om tegen de koninklijke macht van Antiochus te vechten, maar zij voelden zich individueel niet te zwak om hun leven te geven. Ook dat zou echter binnen korte tijd een vorm van verzet worden die met dramatische kracht was geladen.

De toenemende gruwelen, door de autoriteiten ontketend om de gemeenschap tot onderwerping te brengen, hadden geleidelijk het tegenovergestelde effect. Er kwamen martelaren en zij gaven een voorbeeld dat een niet te berekenen kracht en invloed had: hun zelfopoffering spoorde het volk aan tot actief verzet.

Deze joden waren de eerste godsdienstmartelaren in de geschiedenis. Wat bewoog hen ertoe zo te handelen? Uit welke diepgelegen morele bron putten zij om hun geest intact te houden terwijl hun lichaam werd gebroken? Hun martelaarschap vond ten slotte meer dan 2100 jaar geleden plaats in een tijd waarin veel volken in dit gebied, áls ze het verschijnsel al hadden kunnen begrijpen, het de grootste onzin zouden hebben gevonden je leven te geven voor een denkbeeld of een zede. Bovendien kon ieder slachtoffer zich met de gedachte troosten dat hem niet werd gevraagd een ander te verraden. Men kon zichzelf wijsmaken dat gehoorzaamheid aan een heidense god een gebaar zonder inhoud was. Men kon de besnijdenis van een baby uitstellen tot na de vastgestelde acht dagen met de geheime belofte het ritueel te voltrekken wanneer het gevaar was geweken. Men kon bidden in zijn binnenkamer en niet in de gemeente. Men kon de heilige rollen verbergen totdat ze veilig konden worden teruggehaald. Om kort te gaan, men kon met zichzelf afspreken zich alleen uiterlijk aan het hellenisme te onderwerpen en te vertrouwen dat God de werkelijke overtuiging van het hart zou verstaan. Er zijn eindeloos veel rationalisaties mogelijk wanneer het een mens te heet onder de voeten wordt. Waarom dan weigerden de joden deze uitweg?

De talrijke grotten in de woestijn ten zuidoosten van Jeruzalem vormden natuurlijke schuilplaatsen voor de vervolgden

Waarom weigerden zovelen wanneer ze gevangengenomen waren en hun werd gevraagd toe te geven? Waarom bleven zij tot het bittere einde bij hun hardnekkige weigering? Waar vonden zij de wilskracht om een ongebroken geest te behouden?

Het antwoord is dat de joden uit de tweede eeuw v.Chr. in tegenstelling tot hun naburen en hun onderdrukkers al een unieke verzameling wetten en zeden kenden, de voorwaarden voor hun verbond met de Heer, die al langer dan duizend jaar in de collectieve ziel van het volk waren gegrift. Gedurende die lange periode was de geschiedenis van hun volk in het land waar zij nu zelf woonden hun even bekend als wat nu gebeurde. Zowel de gebeden als de geschiedenis waren opgetekend in hun heilige geschriften, die zij van kindsbeen af hadden bestudeerd en steeds weer herlezen – de vijf boeken van Mozes, Jozua, Richteren en andere geschriften – die ongeveer 250 jaar later de basis zouden vormen voor de oudtestamentaire canon. De boeken van de grote Hebreeuwse profeten, vooral Hosea, Amos, Jesaja, Jeremia en Ezechiël met hun krachtige vermaningen tot gerechtigheid en rechtvaardigheid en tot het nauwgezet inachtnemen van hun godsdienstige wetten en zeden, waren eveneens opgeschreven op hun heilige rollen en ze werden bestudeerd en gelezen op hun geregelde gebedssamenkomsten. Zo hield iedere generatie het collectieve geheugen van zijn volk levend. Zo kenden de meeste joden die leefden tijdens de regering van Antiochus, de daden van de leiders van hun volk uit het verleden en de verheven smekingen tot de geest van hun profeten uit hun hoofd, zoals de kinderen in het huidige Israël die kennen.

Geboden, jaarboeken en de leer van de profeten waren onvervreemdbare delen van hun geloof en hadden een onschatbare invloed op hen, zoals zij ook vroegere generaties hadden beïnvloed. Dit is nu datgene dat de volstrekt unieke identiteit van het joodse volk tijdens al hun wisselvallige lotgevallen had doen bewaren. Dit is wat de joden uit de tweede eeuw v.Chr. aanvoelden en wat ze vastbesloten waren hoog te houden. Dit is wat Antiochus en zijn heidense onderdanen nooit zouden begrijpen.

Andere, overwonnen volken hadden ijverig de goden der overwinnaars als de hunne genomen, omdat die klaarblijkelijk sterker waren dan die van hen zelf. Hoe machtiger de godheid, hoe meer hij hun verering waardig was. De joden waren anders. Zij hingen aan hun geloof in voor- en tegenspoed, ja, bewogen door de roepstem van hun profeten waren zij er in tijden van rampspoed zelfs meer aan toegewijd. Wanneer zij een gevecht of een campagne verloren – ja, zelfs toen ze hun land verloren en werden verbannen – gaven zij niet God de schuld maar zichzelf, omdat zij niet hadden geleefd overeenkomstig het verbond van Mozes in de Sinaï. De weg naar herstel na een rampspoed lag daarom nooit in het omhelzen van de godsdienst en de cultuur van hun veroveraars, maar integendeel in een nog warmere bevestiging van hun eigen geloof.

Natuurlijk was er altijd een aantal dat zich als de hellenisten in hun eigen tijd aanpaste. Maar het grootste deel van het volk hield zijn identiteit vast. Nog niet lang geleden, pas vier eeuwen terug, had het volk zijn diepste tragedie doorleden: Jeruzalem en de tempel waren verwoest en de overlevenden naar

Michelangelo's 'Daniël' in de Sixtijnse kapel. Men vermoedt dat het boek Daniël is geschreven gedurende de periode van de Seleucidische vervolging

Babylonië verbannen. In de ballingschap waar zij zich met gemak hadden kunnen assimileren, hielden zij zich steviger dan ooit tevoren aan hun voorschriften vast, terwijl ze uitzagen naar hun terugkeer naar Jeruzalem en het herstel van hun hoofdheiligdom. In hun hart bleef de tempel leven en alle hoop was geconcentreerd op zijn wederopbouw. Het was 'aan de oevers van Babylon' dat zij wenend de woorden uitten die tot vandaag worden gehoord, maar die voor de door Antiochus vervolgde joden heel concreet op hun leven waren betrokken: 'Indien ik u vergete, o Jeruzalem, laat mijn rechterhand mij vergeten.' Minder dan vijftig jaar later werden hun overwinnaars zelf overwonnen en keerden de joden terug naar Judea en herbouwden de tempel en de muren van Jeruzalem.

Dit was allemaal bekend aan de joden uit de tweede eeuw v.Chr. en het versterkte hun overtuiging dat, hoe smartelijk hun lijden ook was — en niets kon vernietigender zijn geweest dan het verlies van Jeruzalem en hun ballingschap — hun lot uiteindelijk een keer zou nemen als zij slechts trouw bleven aan hun geloof. De woorden van de profeten die hun voorvaderen in hun gevangenschap in de zesde eeuw tot steun waren geweest — en die zo

dramatisch werkelijkheid waren geworden – sterkten ook hen. Ook leefde in hun midden de schrijver van het boek Daniël (de meeste geleerden zijn het er althans over eens dat hij in die tijd moet hebben geleefd). Elias Bickermann schrijft:

> Er is ons een boek overgeleverd uit deze periode van vervolgingen, het boek Daniël uit de bijbel. Te midden van deze kwellingen ziet een ziener de betekenis van de oude profetieën betreffende de wereldrijken, hun oorlogen en de beproevingen van het heilige volk. Voor hem spreken deze profetieën over zijn eigen tijd en zo legt hij ze uit aan zijn tijdgenoten en past ze toe op de gebeurtenissen tijdens de vervolgingen van Epiphanes.

Zo kwam het dat toen Antiochus zijn wrede lot oplegde aan de joden in Judea, sommigen voor lijfsbehoud kozen maar velen besloten geen haarbreed te wijken van de geboden van de thora, in de overtuiging dat het laatste wat ze zouden doen was hun God in de steek laten. Al hetgeen zij uit het verleden en via de profeten aan geestelijke bagage hadden meegekregen gaf hun in dit uur van beproeving de kracht geen verraad te plegen. Door hun martelaarschap streden zij, hoe passief het ook mocht lijken ten opzichte van de overlevingskansen van hun volk.
Zij hadden het daarmee bij het rechte eind. Spoedig begonnen verhalen over joden die liever hadden verkozen te sterven dan hun geloof te loochenen de ronde te doen door de gemeenschappen in Judea en in het hele rijk, en ze sterkten de mensen in hun besluit weerstand te bieden tegen het hellenisatieprogramma. Het toenemende effect van deze verhalen over persoonlijke heldenmoed zou in feite een familie in de plaats Modin ertoe inspireren in hun gemeenschap de stemming van passief dulden te veranderen in een die resulteerde in gewapend verzet.

4 De Martelaars

Aan twee gruwelijke maar ontroerende verhalen in het bijzonder wordt toegeschreven dat zij de joodse verzetsgeest in de eerste maanden van de vervolging hebben aangewakkerd. Ze waren in die dagen uiterst toepasselijk — en helaas ook later —, want ze lieten zien hoe vrome overwegingen de martelaren de kracht gaven het lichamelijke lijden te dragen. Eén verhaal ging over Eleazar, een eerbiedwaardige grijsaard. De andere geschiedenis over een moeder en haar zeven zonen.
De verhalen zijn ons overgeleverd in het tweede en vierde boek der Makkabeeën. Het vierde boek werd als een stichtelijk werk ten minste een eeuw, mogelijkerwijs anderhalve eeuw na het tweede boek geschreven en bevat een bloemrijke uitwerking in veertien hoofdstukken van de relatief korte versie (minder dan twee hoofdstukken) uit het oudste werk. De intellectuele begaafdheid en het literaire talent van de latere auteur komen duidelijk tot uiting in het vierde boek, in het bijzonder in de goed opgebouwde dialogen. Er zijn ook zekere verschillen in detail tussen beide boeken. Maar de geleerden zijn het erover eens dat de kern van het verhaal, ondanks de verfraaiingen bij het opnieuw vertellen, echt is. De geschiedenissen gaan terug tot historische gebeurtenissen en geven het klimaat van die tijd, de daden van de vervolgers en de geest en het gedrag van de slachtoffers, getrouw weer.

De achtergrond van deze twee episoden was Antiochus' ongeduld over de trage voortgang van zijn hellenisatieprogramma. Het doden verliep snel maar bekeringen vonden maar weinig plaats. Zijn functionarissen suggereerden daarop dat de keuze van de slachtoffers veel te willekeurig was. Rondzwervende joden waren in steegjes opgepakt, families op goed geluk uit hun woning gehaald en bij elkaar gedreven, groepen vrome lieden in grotten gegrepen waar ze een schuilplaats hadden gezocht. Maar het lot van deze slachtoffers had het aantal bekeringen niet vermeerderd. En aangezien zij de joodse wijze van denken nu eenmaal niet vermochten te doorgronden, schreven de vervolgers hun mislukkingen toe aan de onaanzienlijke status van

Fragment van een Romeins reliëf uit de eerste eeuw n.Chr. waarop het plechtige offer van een varken is uitgebeeld

de mannen en vrouwen die ze hadden gegrepen. Het was noodzakelijk, betoogden zij tegen de koning, onder de traditionalisten een jood met invloed te grijpen. Wanneer zo iemand kon worden overgehaald het hellenisme aan te nemen, zouden velen volgen. De koning was het daar mee eens en zo kwamen zij bij Eleazar terecht, een vriendelijke geleerde met een warm hart, die door de gemeenschap werd gerespecteerd en die tot dat moment zelfs door de Seleuciden met achting was behandeld. Aan hem deden zij hun verzoek. Hij weigerde.

Ze besloten toen dat hij hun doel zelfs beter kon dienen. Ze zouden hem dwingen toe te geven; en wanneer zijn volgelingen ook liever eerst gemarteld wilden worden om hun geweten te sussen voor zij zich onderwierpen, dan was dat een heel aanvaardbare gang van zaken. Om zoveel mogelijk effect te bereiken zou een openbare herroepingsplechtigheid worden gehouden in tegenwoordigheid van de koning. Eleazar zou als eerste aan de beurt komen. Zo gebeurde het dat 'de tiran Antiochus met zijn raadgevers op een voorname plaats gezeten en omringd door gewapende soldaten' de menigte joden overzag die als 'vee waren gegrepen en samengedreven'; daarop beval hij de plechtigheid te beginnen. De joden moesten één voor één voor hem worden gesleept en hun zou worden bevolen varkensvlees en aan de goden gewijd vlees te eten; en hij beval dat zij die weigerden van het onreine te eten geradbraakt en gedood moesten worden.

Wanneer het de lezer van deze tijd vreemd voorkomt dat het bevel varkensvlees te eten zoveel voorkomt in de dwangmaatregelen tegen de Joden dan is het goed eraan te herinneren dat het joodse verbod het vlees van dit dier te proeven, voor de omringende volken misschien wel het meest in het oog vallende kenmerk van het verschil tussen hen was. De meesten van hen, onder andere ook Antiochus, waren niet vertrouwd met de uitzonderlijke plaats van de joodse wet met haar geboden en leefregels ten aanzien van bijna alle aspecten van het menselijk leven, die hun neerslag hadden gevonden in de tien geboden en de bepalingen van het verbond, neergelegd in de thora. De fundamentele godsdienstige en zedelijke uitgangspunten van de geboden zouden 'de westerse beschaving' pas in de volgende eeuwen beïnvloeden. In de tweede eeuw v.Chr. waren ze echter vrijwel onbekend aan iedere niet-jood. De joden, een volk dat geen bekeerlingen wilde maken, hadden er geen belang bij hun heilige boeken aan anderen bekend te maken en die boeken – later gecanoniseerd als de bijbel – waren bewaard in hun oorspronkelijke taal, het Hebreeuws, dat alleen door hen zelf kon worden gelezen en geschreven. (In de voorafgaande eeuw waren ze in het Grieks vertaald – de Septuaginta –, hoofdzakelijk om de jongere generatie van de Griekssprekende diasporagemeenschap in Alexandrië in staat te stellen hun heilige werken te lezen en te begrijpen. Weinigen buiten die gemeenschap hadden ze gelezen.)

Zo wisten de heidenen met inbegrip van Antiochus niets van het judaïsme. Voor hen was het meest voor ogen staande beeld van een jood dat van iemand die een afschuw had van varkensvlees. Dat was hetgeen hem 'anders' maakte. Het weigeren varkensvlees te eten werd aldus zowel voor jood als voor heiden bijna symbolisch voor de joodse 'apartheid' die Antiochus bewust wilde

vernietigen en die de door hem onderdrukten in stand wilden houden. Bovendien, wanneer men hen dwong varkensvlees te eten, kon dat direct in relatie worden gebracht met de heidense eredienst. Daarom was het eten van dit vlees als voornaamste schouwspel gekozen tijdens de openbare plechtigheid die Antiochus nu voorzat.
De 'eerste van de kudde' die voor hem werd geleid was Eleazar.

> ... uit een priesterfamilie, een schriftgeleerde, hoogbejaard en aan velen van het koninklijke hof bekend wegens zijn filosofisch inzicht. Toen Antiochus hem zag, zei hij: 'Voordat ik je laat martelen, grijsaard, zal ik jou deze raad geven: eet van het varkensvlees en red je zelf. Ik heb eerbied voor je ouderdom en je grijze haren; maar ik kan me niet indenken dat jij een filosoof bent, wanneer je zó oud nog steeds vasthoudt aan de joodse godsdienst. Waarom verafschuw je het, dit voortreffelijke vlees te eten van het dier dat de natuur ons vrijelijk ter beschikking heeft gesteld?' (IV Makk. 5 : 4–8).

Hij ging in deze geest verder en suggereerde ten slotte met een boosaardige glimlach dat 'ook als er toevallig een macht zou zijn die jullie godsdienst beschermt, dan zou die jou zeker een overtreding, onder uiterste dwang begaan, vergeven'.
'Toen de tiran op die manier had geprobeerd hem ertoe te brengen van het verboden vlees te eten', antwoordde Eleazar:

> Wij, Antiochus, die uit overtuiging ons leven leiden in overeenstemming met de wet van God, geloven dat geen dwang meer verplicht dan onze eigen bereidwillige gehoorzaamheid aan die wet; en daarom achten wij het in geen enkele situatie juist de wet te overtreden. Ja, zelfs als onze wet niet goddelijk was zou het voor ons nog niet mogelijk zijn onze goede naam als vrome mensen te ontkrachten. En zie het eten van onrein vlees niet als een kleine aanslag; een overtreding is van gelijk gewicht in kleine en in grote zaken, want in beide gevallen wordt de wet geminacht. U spot over onze filosofie ... Toch leert die ons onthouding zodat wij meester zijn over alle genietingen en verlangens; en zij geeft ons de kracht moedig te zijn, zodat wij bereid zijn iedere moeilijkheid te verdragen ... Ik zal de heilige beloften van mijn voorvaderen om de wet te houden niet schenden, zelfs niet als u mijn ogen zou uitsteken en mijn binnenste zou verbranden. Ik ben noch zo aftands noch zo verachtelijk dat mijn geest haar jeugdig elan zou kwijtraken inzake de godsdienst. Maak uw martelwiel maar gereed, blaas uw vuur maar aan tot groter hitte ... U zult mijn gewijde oude lippen niet bezoedelen ... Onbesmeurd zullen mijn vaderen mij welkom heten ... (IV Makk. 5 : 14–36).

De koning gaf een wenk en de wachters grepen Eleazar, trokken zijn kleren uit, bonden zijn armen en geselden hem met zwepen terwijl een heraut die voor hem stond riep: 'Gehoorzaam het verzoek van de koning!' Eleazar kon alleen maar met zijn hoofd van nee schudden.

> Met zijn hoofd naar de hemel gericht doorleed de grijsaard dat zijn vlees door de gesel werd uiteengereten; hij was bevlekt met bloed en zijn zijden waren totaal kapot. Hij viel op de grond toen zijn lichaam de foltering niet langer meer kon uithouden; maar zijn geest bleef intact en standvastig. Toen de oude viel schopte een van de wrede wachters hem in zijn zij om hem weer overeind te laten komen; maar hij verdroeg de pijn, toonde minachting voor die dwang, bleef zichzelf onder

de martelingen en toonde zich als een dapper atleet onder een spervuur van slagen de meerdere van hen die hem folterden . . . Terwijl zijn gezicht onder het zweet zat en hij moeizaam naar adem hapte, riep zijn dapperheid de bewondering van zijn beulen op (IV Makk. 6 : 6–16).

Daarop kwamen enkele hovelingen die Eleazar al langer kenden naderbij en deden hem een voorstel hoe hij het er levend zou kunnen afbrengen zonder dat hij de joodse wet zou hoeven te overtreden. Zij zouden ervoor zorgen dat hij vlees kreeg dat hij wel mocht eten, maar dan moest hij doen alsof hij 'van het vlees van het offer at dat in opdracht van de koning was gebracht. Zo kon hij de dood ontgaan en . . . een hoffelijker behandeling krijgen.' Eleazar wees hun aanbod van de hand. Zijn stem was zwak maar zijn woorden waren vol kracht. Hoe kon hij het verantwoorden deze schijnvertoning op te voeren? Wanneer hij dat deed 'dan zouden veel jongeren kunnen denken dat Eleazar op negentigjarige leeftijd tot het heidendom was overgegaan. Zij zouden dan door mijn schijnvertoning en terwille van de korte spanne tijds die ik nog te leven heb, door mijn toedoen op dwaalwegen gebracht worden . . .' Dat zou een beschamende daad zijn en 'wij zouden in de ogen van iedereen bespottelijk worden vanwege onze lafheid en we zouden de verachting van de tiran verdienen als verwerpelijke lieden die falen om onze goddelijke wet tot in de dood toe in bescherming te nemen'. Het is beter een voorbeeld te geven 'aan de jongemannen . . . hoe men gelukkig en dapper kan sterven terwille van onze geëerde en heilige wetten'.
Toen werd hij op de pijnbank gelegd en daarna droeg men zijn verminkte lichaam naar het vuur, 'en daar brandden ze hem met door duivels uitgedachte folterwerktuigen . . . en in zijn neusgaten goten ze een afschuwelijk brouwsel', en midden onder deze martelingen blies hij de laatste adem uit.

Schildering op een Griekse schaal: Griekse soldaten martelen een gevangene

Het was een onderhoudend schouwspel voor de koning en zijn gevolg

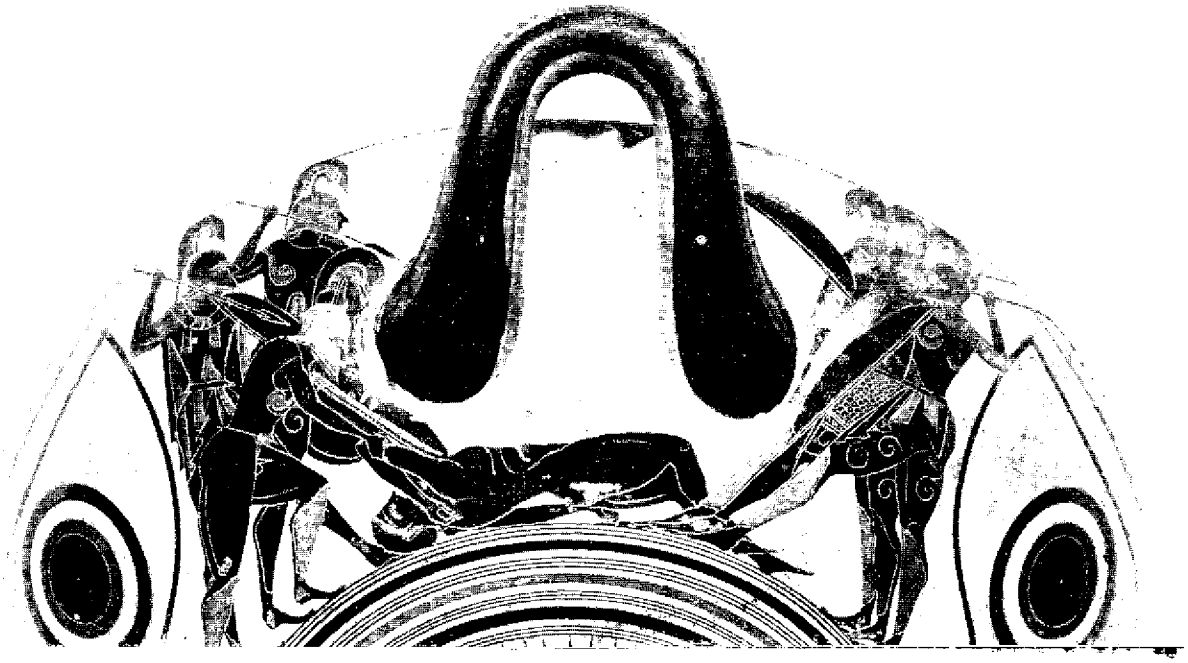

geweest, maar slechts een deel van de doelstelling waarom het ging was bereikt. Hun slachtoffers te overreden hun geloof aan te nemen, was niet bereikt. Verrassenderwijs had Eleazar hun opzet doen mislukken en nu zou de rest van de joodse 'kudde' waarschijnlijk even koppig zijn. Maar er was een sprankje hoop voor hen. Eleazar was een oud man geweest en aan het eind van zijn levensdagen. Omdat hij weinig meer had te verliezen, was hij dapper geweest. Zo werd er bevel gegeven enkele jongemannen uit te kiezen die hun leven nog voor zich hadden.

Binnen enkele ogenblikken werden zeven knapen door de wachters gegrepen en voor de koning geleid. Zij waren broers. Bij hen was hun moeder, Hanna. (Zij komt zonder naam eenvoudig als de 'moeder' voor in de Makkabeeënboeken. Maar ze kreeg de naam 'Hanna' in een uitgave uit het begin van de zestiende eeuw van het *Boek Josippon,* een in het Hebreeuws vertaalde geschiedenis daterend uit de dertiende eeuw, over de periode van de tweede tempel, die direct teruggaat op het tweede boek der Makkabeeën voor een verslag van het joodse martelaarschap onder Antiochus Epiphanes. Deze latere uitgave van *Josippon* raakte zeer verbreid onder de daaropvolgende generaties, en het is als de geschiedenis van 'Hanna en haar zeven zonen' dat deze gebeurtenis nu bekend is.)

De zonen waren 'knap en bescheiden en goed opgevoed en in alle opzichten innemend' en de koning had plezier in hen. Hij sprak:

> Jongens, ik bewonder jullie . . . en omdat ik zulke schoonheid en zo'n groot aantal broers erg op prijs stel, geef ik jullie niet alleen de raad, je niet net zo krankzinnig te gedragen als die oude man die zojuist is gemarteld, maar dring ik er ook op aan dat jullie je naar mijn wil schikken . . . Doe afstand van de wet van je voorvaderen . . . Neem de Griekse levensstijl over; verander je manier van leven; maak iets van je jeugd. Wanneer jullie door je onverzettelijkheid mijn toorn oproepen, dan dwingen jullie mij tot verschrikkelijke straffen mijn toevlucht te nemen en jullie met folteringen te vernietigen (IV Makk. 8 : 5–9).

Hanna en haar zeven zonen, afgebeeld in een Duits handschrift uit 1427, het zogenaamde 'Hamburgse Miscellaneum'

Het 'Martelaarschap van de heilige Makkabeeën', een gravure uit een Latijnse editie van de werken van Flavius Josephus, daterend uit 1580

Om hen te laten zien wat hij bedoelde gaf hij een teken en 'de wachters brachten wielen en werktuigen om ledematen te ontwrichten, pijnbanken, houten paarden . . . en ketels en komforen en duimschroeven en ijzeren grepen en wiggen en blaasbalgen; en de tiran hernam het woord en zei: "Jongens, laat je moed in je schoenen zinken; want de gerechtigheid waarvoor jullie eerbied hebben zal onder harde hand vergankelijk blijken " ' (IV Makk. 8 : 13–14).

De oudste broer antwoordde voor allemaal, door te zeggen dat zij liever wilden sterven dan de geboden overtreden. 'U wilt ons schrik aanjagen door ons met de marteldood te bedreigen, alsof u zojuist niets van Eleazar hebt geleerd. Maar wanneer oude mannen uit het Hebreeuwse volk voor hun godsdienst zijn gestorven en onder folteringen volhardend hun geloof hebben bewaard, dan is het des te passender dat wij die jong zijn sterven, terwijl we slechts verachting hebben voor de manier waarop u ons met martelingen wilt dwingen, de martelingen waarover onze bejaarde leraar gezegevierd heeft . . .' (IV Makk. 9 : 1–7).

Er volgen in de oude geschriften afschuwelijke beschrijvingen van geseling, verminking, het afhouwen van ledematen, verbranding en scalpering, wanneer om te beginnen de eerste en daarna de tweede op pijnlijke wijze ter dood worden gebracht, terwijl de overblijvende broers 'met hun moeder elkaar aanmoedigden om dapper te sterven' en nee tegen de koning schreeuwden voor zij de laatste adem uitbliezen. Toen er zes gestorven waren en de jongste zoon aan de beurt was, ontbood de keizer de moeder en drong er bij haar opaan haar zoon aan te raden zichzelf te redden. Hanna's antwoord was het volgende; ze boog zich naar haar zoon toe en 'de koning trotserend' sprak ze

'in de Hebreeuwse taal' en zei: 'Wees niet bang voor deze beul, maar toon je zelf je broers waardig.' Hij werd daarop 'erger behandeld dan de anderen' en 'na haar zonen stierf ook de moeder' (II Makk. 7 : 29–40).
Verhalen over deze twee gebeurtenissen hadden de oren bereikt van Mattatias en zijn zonen in Modin en leidden hun gedachten in een bepaalde richting. Maar het was pas de daaropvolgende episode die hen tot een uiterst belangrijke beslissing bracht.

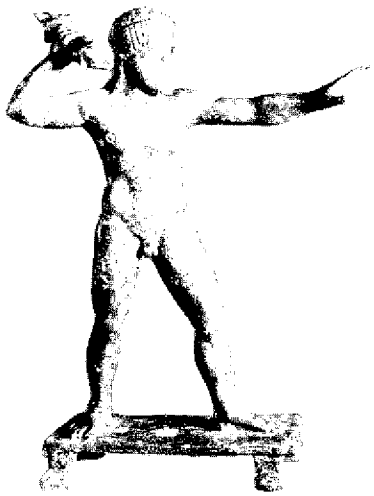

Een bronzen beeldje van Zeus die een bliksem vasthoudt; 4de eeuw v. Chr. Antiochus ontheiligde de tempel en veranderde het joodse heiligdom in een heidense tempel, waarbij hij zelfs afbeeldingen van de Griekse godheid op het gewijde altaar liet zetten

Terwijl hij in zijn pogingen om de joden te 'beschaven' door hun koppige volharding werd tegengewerkt, bracht Antiochus hun nu de meest kwetsende slag toe: hij ontheiligde de tempel in Jeruzalem. Gedurende de Hebreeuwse maand Kislev (december) in het jaar 167 v.Chr. drongen Seleucidische huursoldaten op uitdrukkelijk bevel van de keizer de heiligste plaats van het jodendom binnen en volvoerden een aantal daden vol walgelijke heiligschennis, de een nog gruwelijker dan de andere. Alleen al hun binnendringen was heiligschennis want de toegang was aan heidenen ontzegd en zekere kamers en ruimten waren zelfs voor de meeste joden verboden en alleen toegankelijk voor de priesters. Eén kamer, het heilige der heiligen, was voor slechts één jood toegankelijk: de hogepriester, en zelfs hij mocht daar maar één dag in het jaar komen, op de Grote Verzoendag (Yom Kippoer).
Terwijl zij zich een weg binnen de ommuurde tempelruimte baanden, begonnen Antiochus' troepen systematisch alle kostbare en heilige voorwerpen die in de tempel thuishoorden en aan de harde hand van de vorige Seleucidische plunderaars waren ontsnapt weg te slepen en los te rukken, en systematisch alle tekenen die aan het judaïsme herinnerden naar beneden te halen. Daarna werden het gebouw en de hoven onder leiding van een oudere Atheense filosoof gereedgemaakt voor het ritueel dat hierop zou volgen: de officiële verandering van het joodse heiligdom in een heidense tempel. (De Athener – sommige berichten spreken over een 'nobele Antiochiër' – was goed op de hoogte van de Griekse gebruiken en dienend als supervisor had Antiochus hem zeer bewust naar Jeruzalem gehaald.) De tempel der joden werd nu gewijd aan de olympische Zeus en een beeltenis van deze Griekse god werd boven op het altaar gezet.
Op de vijfentwintigste dag van de maand werd de wijding plechtig gevierd door het offeren van een varken aan dit heidense beeld. Niet tevreden met de ontwijding van het joodse altaar sprenkelden de heiligschenners wat varkensbloed in het heilige der heiligen. De heilige rollen die in de tempel werden aangetroffen werden bespat en daarna verbrand. Daarna waren offerplechtigheden met varkens een regelmatig terugkerend verschijnsel op het bevlekte tempelterrein, terwijl de huursoldaten en hun meiden zich overgaven aan losbandige heidense riten in de tempelhoven. 'Want de heidenen vulden de tempel met roerige braspartijen: ze verlustigden zich met hoeren en hadden gemeenschap met vrouwen binnen de heilige ruimten.' (II Makk. 6 : 5)

Het was de zwartste dag voor het jodendom sinds de verwoesting van hun tempel vierhonderd jaar geleden. In één opzicht scheen het zelfs erger te zijn.

Hoewel niets haalde bij deze verwoesting, waren vierhonderd jaar geleden de verbrijzelde stenen tenminste niet bezoedeld door onreine offers, hadden ze toen geen heidense godheid gediend, geen heidense doelstelling. Nu echter was er, hoewel de tempelmuren nog overeind stonden, sprake van een levende dood, en was het heiligdom veranderd van het huis van God in het huis van Zeus. Het was de diepste belediging het joodse geloof aangedaan en dat nu

Een varken, bestemd voor een offer tijdens een heidense plechtigheid, afgebeeld op een Griekse schaal (ca. 500 v. Chr.)

juist was hetgeen Antiochus had bedoeld.
Deze nationale ramp werd door iedere jood in de hellenistische wereld gevoeld. Want op dit moment in de tweede eeuw v.Chr. was de tempel méér geworden dan het centrale heiligdom van de joodse gemeenschap. Hij was ook het symbolische centrum van de natie, de kern van hun bestaan als volk.
Het oorspronkelijke gebouw was opgericht door koning Salomo in de tiende eeuw v.Chr. en in de volgende eeuwen had het een zeer vooraanstaande plaats ingenomen in de levens, handelingen en uitspraken van de koningen en profeten van Judea, zoals opgetekend in de heilige boeken. De tempel was verwoest in 587 v.Chr. door Nebukadnezar die de joden naar Babylon had gedeporteerd, en was herbouwd na de wonderbaarlijke terugkeer uit ballingschap, slechts vijftig jaar later. In de loop van deze lange periode en in het bijzonder in de eeuwen die verstreken waren sinds zijn dramatische reconstructie had de tempel een bijzondere mystieke glans gekregen. Evenzeer als hij het geografische oriëntatiepunt van Jeruzalem was, was hij ook het geestelijke baken in de ziel van het volk, de bron van hun religie en van hun hoop op hernieuwde vrijheid en herstelde glorie. Zodoende hadden de drie pelgrimsfeesten, Pasen, Pinksteren en het Loofhuttenfeest, wanneer alle joden in het land naar Jeruzalem reisden om aan de erediensten in de tempel deel te nemen — in overeenstemming met het bijbelse gebod in Deuteronomium 16: 16 — een nationale betekenis gekregen.
Het pelgrimeren was niet alleen een godsdienstige plechtigheid; het was ook een uitdrukking geworden van de nationale eenheid van het joodse volk. Niet langer kwamen in de tempel alleen de joden uit Judea bijeen op de feesttijden. Die uit de diaspora, uit Babylonië, Alexandrië en Antiochië reisden bij deze gelegenheden ook naar Jeruzalem. Wanneer ze niet driemaal in een jaar konden komen, kwamen ze in ieder geval één keer per jaar; en zij die niet veel bezaten schraapten en spaarden en trachtten zeker één keer in hun leven te komen. En wanneer dit hun vermogen te boven ging, dan hoopten zij na hun dood naar Jeruzalem te worden gebracht en in het zicht van de tempel te worden begraven. Iedere jood, waar hij ook leefde en waar zijn verblijfplaats ook was, deed zijn uiterste best zijn jaarlijkse tempelbelasting naar Jeruzalem te sturen. Deze handelwijze werd zelfs door hen gevolgd, die zich hadden gedistantieerd van de vrome godsdienstoefeningen, maar die de tempelbelasting zagen als de uitdrukking van hun joodse identiteit. Dit gebouw stond vanwege alles wat het in hun dramatische geschiedenis was gaan vertegenwoordigen centraal in het joodse gedachten- en gevoelsleven. Nu had Antiochus dit heiligdom veranderd in 'de gruwel der verwoesting' (de zinsnede is uit het boek Daniël 9 : 27 en uit het eerste boek der Makkabeeën 1 : 54).

Hoe stond het inmiddels met Menelaos en zijn hellenistisch-joodse volgelingen? Hoe vatten zij de schending van de tempel op? De berichten hierover zijn niet duidelijk maar het is zeer aannemelijk dat zij deze daad betreurden. Zij waren aan de macht gekomen door middel van gehoorzaamheid aan Antiochus en via een bittere strijd met de traditionele joodse leiders, niet in de

hoop hun volk te vernietigen maar in de verwachting het te bevrijden uit zijn oude levensstijl en het in te leiden in de wereldser hellenistische levenswijze. Deze ontwikkeling, zo meenden zij, zou Jeruzalem in staat stellen te voldoen aan de eisen die aan een 'Griekse' stad werden gesteld en de economische en sociale voordelen die daaruit voortvloeiden te genieten. Menelaos zou de provinciale heerser met een aanzienlijk gezag worden over een gedeeltelijk onafhankelijk Judea.
Maar Menelaos en zijn volgelingen hadden het karakter en de stemming van het joodse volk verkeerd beoordeeld en zij betaalden nu de rekening voor hun dwaling. De hellenisten hadden niet verwacht dat de traditionalisten zo koppig en dat Antiochus zo genadeloos zou zijn. Ze zaten nu in de val, volkomen overgeleverd aan de Seleucidische machthebbers en gedwongen te collaboreren met degenen die hun volk vervolgden — terwijl zij op geen enkele wijze profiteerden van die verraderlijke binding. Hun dromen over macht en rijkdom waren vernietigd, want verre van een welvarende half-zelfstandige provincie van het keizerrijk te worden, was Judea bij uitstek getransformeerd in een kolonie die wemelde van troepen en functionarissen, nu erop gericht het te vernietigen en zijn inwoners af te slachten. Menelaos en zijn vrienden waren machteloze vazallen van Antiochus geworden en van steeds minder nut voor hem toen de ontwikkelingen in een kritieke fase kwamen.

Toen het nieuws betreffende de tempelramp Modin, nog niet getroffen door actieve belangstelling van staatswege, bereikte, scheurden Mattatias en zijn zonen overeenkomstig het traditionele rouwritueel hun kleren, trokken zakken aan en gingen in de rouw. Dit was de climax van een steeds tragischer ontwikkeling. Eerst de beperkingen, toen de martelingen, daarna de moordpartijen en nu de ontheiliging van de tempel. Het was te veel.
En zo zaten zij terneer in stille rouw, Mattatias, telg uit het voorname geslacht van Hasmon (Hasmoneeën) en zijn vijf zonen, 'Johannes, bijgenaamd Gaddi; Simon, Tassi genoemd; Judas, bijgenaamd Makkabaj; Eleazar, genaamd Awaran en Jonatan, die Apfus werd genoemd' (1 Makk. 2 : 2—5). Ieder was in gedachten verzonken. Van tijd tot tijd slaakte de oude man een zucht en gaf uiting aan zijn ellende.

'Wee mij! Ben ik geboren om getuige te zijn
van de vernietiging van mijn volk en de verwoesting van de heilige stad?
Om machteloos te moeten toezien
hoe de stad aan de vijanden is uitgeleverd,
de tempel in handen van vreemdelingen is gevallen?
Jeruzalems tempel is als een man zonder aanzien,
zijn prachtig vaatwerk is als buit weggevoerd.
Jeruzalems kinderen zijn omgebracht op zijn pleinen,
zijn jongemannen door het zwaard van de vijand gedood.
Al zijn sieraden zijn hem ontnomen,
van vrij is het slaaf geworden.

Zie eens hoe ons heiligdom, ons pronkjuweel, onze roem verlaten ligt,
de volken hebben het ontwijd.
Waartoe leven we nog?'

(I Makk. 2 : 7–12)

De laatste strofe suggereert wanhoop; maar ze heeft een speciale betekenis, een die goed te verbinden valt met de bitterheid van strofe 3 'om machteloos te moeten toezien . . .' Die betekenis zou duidelijk worden in de opmerkelijke episode die slechts enkele weken later volgde.

Antiochus meende dat hij in Jeruzalem geslaagd was opgetreden door het Judese hart weg te nemen en het te bekleden met de praal van het hellenisme. Maar hij merkte dat hij nog ver van zijn doel was verwijderd, want de joden bleven even onwillig in hun medewerking als tevoren. Terwijl velen werden gedood, begonnen meer en meer mensen, ook al omdat er geen kern van actief verzet was, aan de terreur te ontsnappen door de stad te ontvluchten. De daaropvolgende stap was er duidelijk op gericht hen te vangen, ook buiten de directe omgeving van Jeruzalem te gaan optreden en zeker te stellen dat Antiochus' decreten in geheel Judea rigoureus toegepast zouden worden. De legerbevelhebbers en functionarissen kregen nu bevel systematisch naar alle belangrijke dorpen in de provincie te trekken om de gestelde bepalingen dwingend op te leggen, terwijl andere detachementen hun patrouilles moesten intensiveren en de schuilplaatsen van de vluchtelingen feller moesten gaan belagen.
In de dorpen moesten de inwoners op het dorpsplein worden verzameld en hun afzweren van het judaïsme en hun overgang naar de cultuur en de religie van het hellenisme moesten formeel worden bevestigd door een offerplechtigheid op een altaar, gewijd aan Zeus. Dit was de reden waarom Apelles, zijn lijfwacht en het varken naar Modin kwamen.

5 De Daad

We zijn terug op de markt van Modin. Apelles heeft zojuist Mattatias gevraagd de eerste te zijn die naar voren komt om volgens bevel van de koning deel te nemen aan het offer van het varken aan de god Zeus en te proeven van het offervlees. Hij wacht op het antwoord van de oude man. De dorpelingen wachten ook, gespannen en onzeker. In de ogen van Mattatias is geen enkele onzekerheid te bespeuren; en wanneer hij ook al van binnen gespannen is, dan is daar aan de buitenkant niets van te merken. Zijn gelaatsuitdrukking is kalm en zijn stem rustig als hij zich tot Apelles richt:

> Al gehoorzamen ook alle volken in het rijk aan de koning, al valt iedereen van de godsdienst van zijn voorvaders af om zich te voegen naar zijn bevelen, ik, mijn zonen en mijn broers houden ons aan het voorvaderlijk verbond. Moge hij ons ervoor hoeden de wet en haar geboden te verloochenen. Wij geven geen gehoor aan het bevel van de koning om hoe dan ook af te wijken van hetgeen onze godsdienst ons gebiedt (1 Makk. 2 : 19–22).

Mattatias beëindigde zijn woorden maar hij bleef de officier uitdagend aanzien. De spanning op het marktplein was nu te snijden; iedere bewoner was er zich van bewust dat het kritieke ogenblik was aangebroken. Er zou iets gebeuren in de komende paar seconden, iets gewelddadigs. Zij hadden genoeg vernomen over het Seleucidische optreden om te weten hoe Apelles zou reageren op het verzet van de joodse patriarch. Maar hoe stond het met Mattatias? Hij had resoluut gesproken, maar wat zou hij doen? En wat zouden zij zelf doen? Dat was misschien wel de dringendste van de vragen die hun geest moeten hebben gekweld terwijl ze wachtten op de uitbarsting van het conflict. Mannen en vrouwen trokken hun kinderen beschermend dichter tegen zich aan.

Plotseling werd de spanning gebroken. Er ontstond beweging. Een van de joden was in de lege ruimte in het midden gestapt en liep langzaam langs de huursoldaten naar het altaar. De dorpsbewoners keken verwonderd naar hem – wat wilde hij gaan doen? – en ook met opluchting. Hier werd een ogenblik respijt gegeven vóór ze moesten beslissen, al was het maar één ogenblik. De

Zo stelden de monniken uit St.-Gallen in Zwitserland zich het drama op de markt van Modin voor in een handschrift van de boeken der Makkabeeën uit de 10de eeuw

man liep door en nu wendden Apelles en Mattatias zich van elkaar af om te kijken naar de naderende. Hij stapte naar het altaar en zei tot verbazing van zijn plaatsgenoten dat hij bereid was het offer te brengen. De officier en zijn mannen moeten even verbaasd zijn geweest en ook opgelucht: er zou ten slotte toch een plechtigheid gehouden worden die nu kon beginnen. Zij konden er hun gemak van nemen. Met Mattatias zouden ze wel later afrekenen.

Nu is er een lacune in de gegevens uit de oudheid; maar in het licht van hetgeen daarna gebeurde is het aannemelijk te veronderstellen, dat een paar soldaten op een wenk van hun officier het varken op het altaar hesen en het klaarmaakten voor het offer. Iedereen moet hebben toegekeken, de dorpsbewoners, de soldaten en Apelles zelf die op dat ogenblik met zijn aandacht bij het altaar en de jood die inschikkelijk meewerkte geweest zal zijn en niet bij Mattatias en de menigte. Ook de soldaten moeten niet op hun hoede zijn geweest terwijl ze nieuwsgierig keken naar het onverwachte toneeltje bij het altaar en met hun ogen de nieuwe hoofdrolspeler volgden, terwijl ze niet op de bevolking letten, omdat ze zich van geen gevaar bewust waren. De jood kreeg een mes en ging op het varken toe.

De bronnen vertellen ons wat er daarna geschiedde. 'De aanblik van wat er gebeurde maakte Mattatias verschrikkelijk verontwaardigd: hij trilde van emotie. In een vlaag van gerechtvaardigde woede rende hij naar voren en sloeg de verrader op het altaar zelf neer.' Hij deed dat zonder twijfel met het offermes. Toen keerde hij zich naar de verbijsterde Apelles en doodde ook hem. En voordat de soldaten in de gaten hadden wat er aan de hand was en zich hadden kunnen vermannen, hadden de zonen van Mattatias en hun vrienden zich, spontaan geholpen door de rest van de bevolking, op hen gestort en hen neergeslagen.

Om te begrijpen hoe het kwam dat een weliswaar kleine eenheid goed gewapende soldaten er niet in slaagde zich een grotere groep ongewapende burgers van het lijf te houden, is het goed eraan te herinneren dat deze huursoldaten, hoewel ze uitstekende troepen op het slagveld waren, de laatste paar maanden hadden doorgebracht met een gemakkelijk leventje als bezettingsmacht in Judea, bezig de koninklijke besluiten onder dwang op te leggen aan mannen en vrouwen die geen verzet boden. Vóór hun bezoek aan Modin hadden ze geen gewapend verzet ontmoet en het nu ook niet verwacht. Ze waren daardoor niet zo waakzaam als ze door hun training gewend waren en werden totaal bij verrassing genomen.

Het was allemaal in een paar minuten voorbij en iedereen was opgewonden door de dramatische keer in de loop der gebeurtenissen. Ze waren in leven; ze hadden hun geloof niet verraden; en de vertegenwoordigers van de tiran waren dood. Maar ze werden snel ontnuchterd door de vraag: wat nu? De grijsaard en zijn zoons kenden het antwoord, hoewel ook zij de verwondering van hun stadsgenoten gedeeltelijk ondergingen. Natuurlijk, ze hadden van tevoren geweten wat ze zouden doen, maar deze afloop niet voorzien, omdat ze niet aan de mogelijkheid hadden gedacht, dat er een afvallige in hun midden zou zijn en ze niet van tevoren hadden kunnen overwegen hoe daarop

te reageren. Ze hadden alleen geweten dat Mattatias Apelles' verzoek zou weigeren; dat Apelles zonder twijfel zijn manschappen opdracht zou geven hem neer te slaan; en dat hij en zijn zoons zouden vechten. Zij achtten hun kans op succes klein. Ze verwachtten zonder meer strijdend ten onder te zullen gaan — dat was wat Mattatias had bedoeld toen hij zei 'waarom leven we nog?'. Anderen hadden het beulszwaard passief over zich heen laten komen en de zwakkere broeders hadden 'machteloos toegezien'. Zij zouden echter een nieuw voorbeeld geven. Ze zouden zeker worden gedood maar hun huid duur verkopen.

Dat ze nu nog in leven waren kwam voornamelijk door de afleiding die de afvallige jood had veroorzaakt. Het is dus niet aannemelijk dat zij een eventueel plan in detail hadden uitgewerkt voor het onwaarschijnlijke geval dat zij het bezoek van Apelles zouden overleven. Maar dat gaf niet want ze hadden wel zo'n plan in grote lijnen. Ze hadden allang geweten dat ze te eniger tijd de zojuist beleefde crisis zouden doormaken en al vaak genoeg gepraat over de gedragslijn die ze moesten volgen om verder te vechten als zij werden gespaard.

Het was dus niet noodzakelijk een officiële vergadering bij elkaar te roepen om te beslissen wat ze moesten doen. Mattatias ging gewoon midden op het marktplein staan en richtte zich tot zijn volk, midden tussen de dode Seleucidische soldaten. Het was duidelijk, zei hij hun, dat ze Modin onmiddellijk moesten verlaten. Er zouden opsporingspatrouilles komen, waarschijnlijk al binnen twee dagen, wanneer de autoriteiten zouden merken dat Apelles en zijn manschappen niet waren teruggekeerd, en ieder die dan nog in Modin was, zou het niet lang meer maken. Noch, zo legde hij hun uit, konden ze erop rekenen een schuilplaats in een ander dorp te vinden, want iedere joodse woonplaats was nu het doelwit van de koninklijke decreten. Wat hem aanging, hij — en hij kon ook voor zijn zoons spreken — zocht geen 'schuilplaats'. Ontsnappen, ja, maar niet om de rest van hun dagen als lafaards in een of ander ellendig hol door te brengen. Ze hadden de vijand vandaag een klap toegebracht. Met Gods hulp zouden ze dat weer doen en ermee doorgaan tot hun laatste ademtocht.

Mattatias riep zijn volk op hetzelfde te doen. Ze moesten naar de heuvels trekken, zichzelf organiseren en wanneer ze werden ontdekt, vechten. Ze moesten niet, zoals anderen hadden gedaan wanneer ze in de val liepen, hun leven zonder te vechten prijsgeven. Hij besloot zijn woorden met de eenvoudige oproep: 'Laat iedereen die ijvert voor de wet en het verbond wil bewaren, mij volgen!'

Zijn plaatsgenoten waren het met hem eens, hoewel ze zich nu allen bewust waren van de pijnlijke consequenties. In de tijd van enkele schokkende minuten was hun gewone wereld, de wereld van vrome hardwerkende boeren, in elkaar gestort. Ze zouden hun huis en hun land in de steek moeten laten en weinigen waren van mening dat ze er nog eens zouden terugkeren. Vóór hen lag het leven van vogelvrijverklaarden, met geen vaste schuilplaats, geen zekerheid omtrent voedsel, met voortdurend gevaar, terwijl de vrouwen en kinderen gedwongen waren hun harde lot en de gevaren te delen. Het was een

Een van Gustave Doré's in hout gegraveerde bijbelillustraties (uit 1866). Mattatias roept hier het volk tot opstand op na de gebeurtenissen in Modin

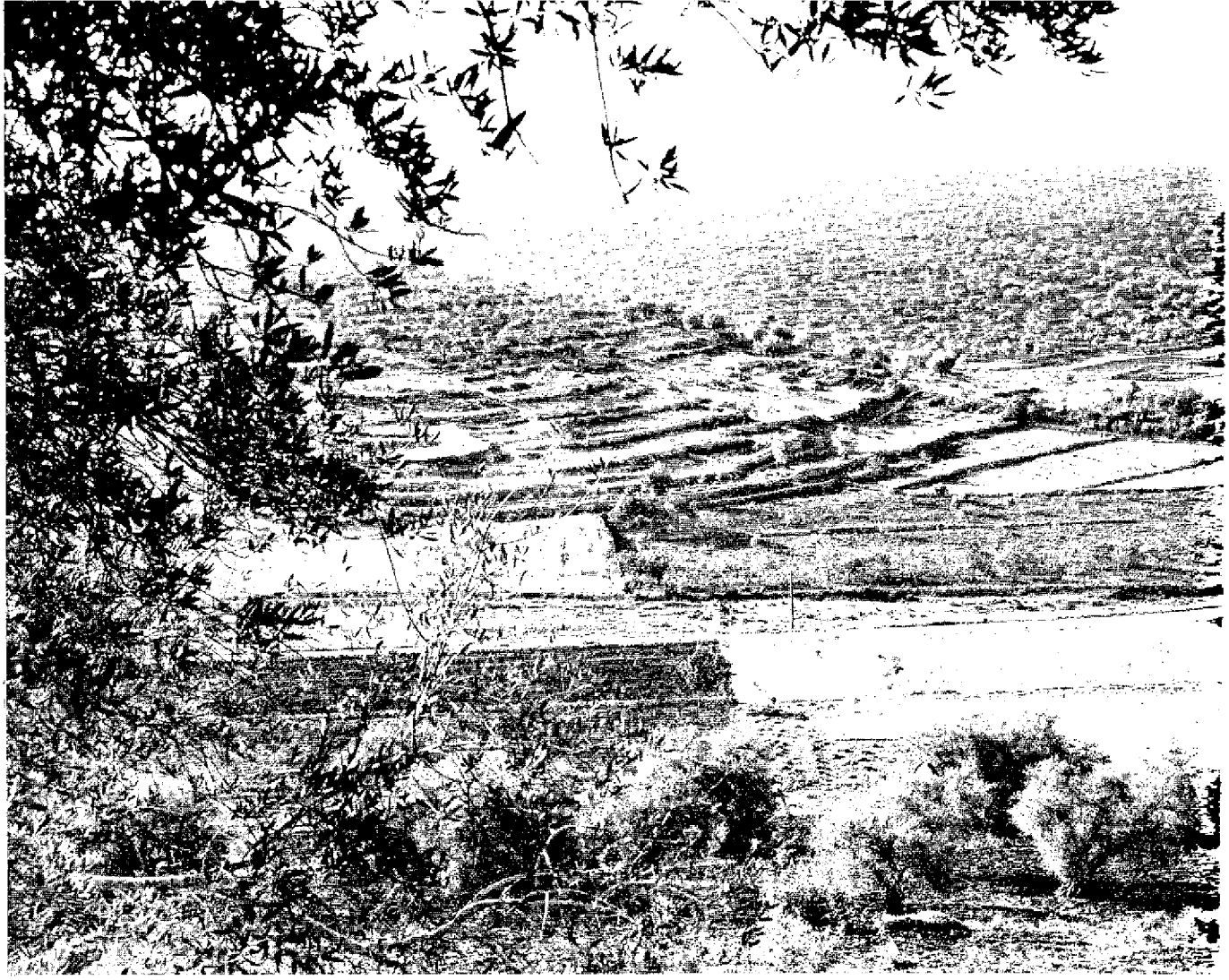

De heuvels van Gophna, de plaats waar de guerrillabasis van de Makkabeeën lag. De heuvels werden door veroveraars in de volgende eeuwen ontbost

somber en pijnlijk vooruitzicht. Maar zoals Mattatias had gezegd, ze zouden ongebogen op weg gaan, voor geen mens of afgod knielend en vechten voor hun geloof en leven. Zó werd de banier van de opstand tegen Antiochus geheven.

Er was geen tijd te verliezen. Terwijl de jongemannen het altaar afbraken en de uniformen van de gedode manschappen uittrokken — die konden misschien later worden gebruikt — en hun wapens afnamen, kregen de andere bewoners opdracht hun belangrijkste bezittingen, met inbegrip van draagbare landbouwwerktuigen, en levensmiddelen — gedroogde dadels, vijgen, rozijnen, olie en meel — te verzamelen en bij zonsondergang klaar te zijn. Mattatias, zijn zoons en enige van de oudsten gingen bij elkaar zitten om een goede uitwijkplaats te kiezen. Ze zochten geen schuilplaats maar een basis om van daaruit te opereren. De plaats moest daarom niet al te ver weg zijn, moeilijk toegankelijk zijn voor colonnes geregelde troepen en verder dekking bieden en beschikken over uitzicht naar alle kanten. Allen waren bekend met het terrein in de omgeving en na een korte tijd van overleg besloten ze naar de heuvels

boven Gophna te trekken, juist aan de overkant van de Judese grens in het zuiden van Samaria, ongeveer 21 kilometer ten noordoosten van Modin.
Niemand kan tegenwoordig met zekerheid de juiste plaats bepalen, want in de boeken der Makkabeeën wordt geen naam genoemd noch in enige andere bron uit die tijd. Het eerste boek der Makkabeeën zegt enkel dat Mattatias en zijn zonen 'naar de heuvels trokken' (2 : 28). Maar uit zekere aanduidingen in Josephus, hoewel die in een andere context staan (na de ontmoeting bij Bet Zecharja 'trok Judas met de rest terug naar het gebied van Gophna', *Joodse oorlogen* 1 : 45), uit studies van het gebied rondom Modin, uit karakteristieke gegevens met betrekking tot de eerste grotere veldslagen die Judas leverde en zoals die in de oudste teksten worden beschreven, hebben de geleerden de conclusie getrokken dat het het meest aannemelijk is dat de Gophna-heuvels het toevluchtsoord zijn geweest waar de inwoners van Modin naar toe trokken.
Op het vastgestelde tijdstip waren allen op het marktplein verzameld, als medespelers in een uittochtsscène, terwijl ieder sprekend detail van het verschrikkelijke toneel, waarvan ze enige uren geleden getuige waren geweest, hun nog helder voor ogen stond. De zwaarden, eigendommen, uitrustingen, en voorraden werden op ezels en wagens geladen. Iedere familie droeg zoveel men kon. De vluchtelingen werden daarna in vijf groepen verdeeld met aan het hoofd Judas, Johannes, Simon, Eleazar en Jonatan. Alles was nu gereed. Met Mattatias aan het hoofd en Judas aan zijn zijde om als gids te dienen verdwenen ze in de vallende schemering – en traden voor het voetlicht van de geschiedenis.
Ze schoten niet hard op. Er waren kleine kinderen en ouden van dagen bij. Er waren geiten en schapen. En er was weinig licht van de sterren en een wassende maan; maar ze hadden het veiliger geacht snel te vertrekken en de bescherming van het donker te benutten, uit vrees dat ze een Seleucidische patrouille zouden tegenkomen.
Ze hoefden echter niet ver te trekken; onbelast en bij daglicht hadden ze de afstand in vier uur kunnen afleggen. Toch was het al na middernacht toen ze de vlakte verlieten en aan de klim begonnen, en waren ze nog steeds onderweg op hun langzame tocht toen het licht begon te worden. Maar op dat moment waren ze al goed beschermd tegen waarneming door de vijand, door de eiken, pijnbomen en terebinten die de hellingen bedekten.
Kort na twaalf uur in de middag bereikten zij uitgeput en hongerig de top van de centrale heuvel in het Gophna-gebied en sloegen daar hun bivak op. Het was een onaanzienlijk begin van een episch avontuur dat een rijk ten val zou brengen en een volk zou bewaren.

6 De Guerilla's

De eerste paar dagen in hun toevluchtsoord in Gophna waren beslissend. De vluchtelingen waren vermoeid, geschokt en ongeorganiseerd. Ze waren gering in aantal, misschien tweehonderd zielen. Onder hen waren niet meer dan veertig tot vijftig mannen, in goede conditie maar zonder militaire training. Een vastberaden aanval door een peloton geregelde troepen zou hen hebben vernietigd. De gedachte is onvermijdelijk dat wanneer dit zou zijn gebeurd, Antiochus er heel wel in had kunnen slagen de joodse godsdienst in Judea te verstikken, zodat er tweehonderd jaar later ook geen dramatische kruisiging van een jood in Jeruzalem zou hebben plaatsgevonden.

Dat men niet werd aangevallen was een kwestie van inzicht en van geluk; maar toen de groep uit Modin eenmaal de eerste week had overleefd, begon de plotseling ontstane verzetsbeweging in kracht toe te nemen en was zij van dag tot dag moeilijker te onderdrukken.

Men had geluk dat men niet onderweg door een patrouille was onderschept of aangevallen, kort nadat de basis was bereikt. Het kan zijn dat het Seleucidische hoofdkwartier pas veel later ontdekte waarheen zijn prooi was gevlogen. De opsporingspatrouille is vermoedelijk in een verlaten Modin gearriveerd en heeft daar de lichamen van hun makkers samen met het verwoeste altaar aangetroffen — evenals een krijsend varken dat aan het offer was ontkomen. Ze zullen de naburige gehuchten hebben ondervraagd, met weinig succes. Na een paar van de inwoners als represaillemaatregel te hebben gedood zullen ze zijn teruggegaan. Ze hebben waarschijnlijk geen tijd verspild aan een nauwgezette speurtocht naar de sporen van de vluchtelingen in de veronderstelling dat die óf naar de gebruikelijke schuilplaatsen in Judea waren gevlucht — de grotten in de woestijn ten zuidoosten van Jeruzalem — óf een schuilplaats hadden gezocht in de her en der verspreide Judese dorpjes. Hoe dan ook, de vluchtelingen zouden binnenkort toch worden gepakt: men wilde alle dorpen in ieder geval bezoeken vanwege de oprichting van altaren voor Zeus; en de schuilplaatsen in de woestijn werden regelmatig aangevallen.

Zelfs wanneer de autoriteiten eerder op de hoogte waren gekomen van de gang van zaken in Gophna, dan nog zouden verscheidene factoren hen

Grotten in de woestijn van Judea, waar de joden een schuilplaats zochten voor de Seleucidische tirannie, voordat de Makkabeeën de banier van de opstand ontplooiden

afgehouden hebben van een krachtige vervolging. Mattatias en zijn zonen hadden hun toevluchtsoord met politiek en militair vooruitziende blik gekozen. Het lag juist ten noorden van de grens van het Judese subdistrict. Dit betekende dat ze zich bevonden in het gebied dat werd bestuurd door de Seleucidische gouverneur in Samaria en hoewel Judea onder zijn bestuurlijk toezicht stond, was het de plaatselijke bevelhebber over Judea die onmiddellijk was belast met het gewelddadig uitvoeren van de hellenistische decreten; zo concentreerde hij zijn operaties in het gebied van Judea, waar het grootste deel van de joden in het land woonde. Verder zou hij, zelfs wanneer hij zijn operaties naar het noorden had willen uitbreiden, geaarzeld hebben de ruim dertig vierkante kilometer bebost heuvelgebied binnen te trekken, waar de prooi buitengewoon moeilijk te grijpen zou zijn voor een kleine routine-eenheid. Om het gebied helemaal uit te kammen was een aanzienlijke strijdmacht nodig en dat was tijdverspilling ten opzichte van een handvol onverlaten die zich toch vroeg of laat zouden moeten blootgeven op zoek naar voedsel. Bovendien kon een militaire actie op grote schaal in deze streek niet worden uitgevoerd zonder dat de redenen daarvoor bekend waren aan de gouverneur in Samaria en mogelijkerwijs zelfs aan het hof in Antiochië. Dus zal de Judese bevelhebber er geen zin in hebben gehad de aandacht te vestigen op zijn vernederende afgang in Modin. Aan die gebeurtenis kon zonder rapport voorbijgegaan worden en de dood van Apelles en zijn lijfwacht kon 'afgeschreven' worden door hen zonder gedetailleerde verklaring aan de lijst van gesneuvelden toe te voegen.

Misschien was de gewichtigste reden, waarom tegen de bewoners van Modin geen onmiddellijke actie werd gevoerd, ook de eenvoudigste: het kwam niet bij de autoriteiten op dat deze mensen gevaarlijk waren of zouden kunnen worden. Men verwachtte dat zij zich binnen het rijk zouden gedragen zoals alle andere overwonnen volken of, in het ongunstigste geval, als hun joodse landgenoten, gevlucht naar de woestijn om moeilijkheden te vermijden, niet om ze te maken. Moeilijkheden met een bezet volk werden door bezettingstroepen in die tijd zelden onder ogen gezien. Een volksopstand was hoogst onwaarschijnlijk. Een vazalkoning kon tegen een keizer opstaan, gewoonlijk in samenwerking met andere vazallen en meestal met steun van een concurrerende keizerlijke macht. Dan volgde er een oorlog met legers die elkaar in een geregelde slagorde bestreden en elkaar in stereotiepe gevechten ontmoetten. Wie won, bezette de veroverde gebieden en de volken die daar woonden werden dienstbaar aan hun nieuwe meesters. De meesters konden met het rad der geschiedenis wisselen en nieuwe bezettingstroepen legeren, maar de dienstbaarheid bleef. De troepen werden gewoonlijk voornamelijk gelegerd als 'vlagvertoon'. Hun aanwezigheid alleen was voldoende het volk onder de duim te houden. Zij ontmoetten zelden weerstand en nooit verzet van het volk zelf. Het waren de politieke leiders en de generaals die in opstand kwamen, nooit het volk.

Zo konden de Seleucidische autoriteiten in Judea, hoewel geïrriteerd door de gebeurtenis in Modin, geen gevaar zien in een handjevol joden uit die onbekende plaats, aangevoerd door iemand die totaal onbekend was en

daarom onbelangrijk. Zij dwaalden in hun oordeel over Mattatias en zijn volgelingen en beoordeelden – onwetend betreffende hun geschiedenis – het joodse temperament verkeerd. Op het moment dat zij hun vergissing ontdekten, was het te laat.
Wat hun overwegingen ook mogen zijn geweest (de bronnen zwijgen over dit punt), het schijnt dat de Seleucidische autoriteiten in Judea de groep in Gophna ongeveer een jaar lang met rust lieten. Het was een jaar dat door de rebellen goed werd gebruikt. Zij stelden zichzelf vier hoofddoelen: te trainen in guerrillastrijd; de verzetsgeest aanwakkeren onder hun volk in Judea en zoveel mogelijk manschappen aan hun rijen toevoegen; de eerbied voor de wet, zoals Mozes het uitdrukte, te herstellen en het 'verbond te bewaren' waar dit ook maar verzwakt was door het helleniseringsproces; en te vechten waar zij ook maar op de vijand zouden stoten, maar geen militaire actie te ontketenen totdat ze daarvoor gereed waren.

De opstandelingen gebruikten de eerste week om hun basis in de heuvels te formeren, ieder stukje van het beboste terrein eromheen te leren kennen, geschikte plekken voor hinderlagen in geval van een aanval uit te zoeken en wachtposten uit te zetten die nauwlettend dag en nacht de wacht hielden over alles wat in de buurt kwam. Het is waarschijnlijk dat ze zich pas daarna naar buiten waagden om contact op te nemen met hun joodse landgenoten, waarbij ze zonder twijfel een van de dorpjes in de omgeving van Modin uitkozen, waar de mensen hen kenden en die gedurende de nacht gemakkelijk te bereiken waren met voldoende tijd naar hun basis terug te keren. Omdat de eerste ontmoeting beslissend kon zijn was het vermoedelijk een van de broers, misschien Judas, die de eerste missie leidde waarbij hij na zonsondergang met één of twee kameraden op weg ging en de huizen bezocht van de vertrouwde vrienden uit zijn jeugd en van zijn voormalige buren.
De daaropvolgende gebeurtenissen maken duidelijk wat zich op die vreemde nachtelijke ontmoeting moet hebben afgespeeld. Judas, of welke broer het ook was, vertelde over de gebeurtenissen in Modin en over hun bedoeling verzet te bieden. Deze berichten werden door heel Judea van mond tot mond en van dorp tot dorp verspreid, om de gemeenschap een hart onder de riem te steken en haar voor te bereiden op toekomstige acties – en vermoedelijke Seleucidische represailles. De vrienden die zeker de wens gekoesterd zullen hebben deel te gaan uitmaken van de groep in Gophna moesten blijven waar ze waren en een 'achterland' vormen om het Gophna-'front' van dienst te zijn, door een inlichtingencentrum, een bevoorradingssysteem en een koeriersdienst op te zetten. Zij moesten zorgen voor betrouwbare contactadressen in alle dorpen om inlichtingen te verzamelen over de grootte, de bewegingen en de waarschijnlijke bedoelingen van de bezettingstroepen in hun gebieden en dat nieuws doorgeven aan de inlichtingendienst die binnen het nachtelijk bereik van Gophna lag. Het achterland moest ook vertrouwde dorpen benaderen om voedsel te verschaffen en uitrustingen, die de basis in Gophna staande moesten houden, want de uit Modin meegenomen reserves waren bijna op. Voorraden en koeriers zouden zich alleen 's nachts moeten verplaatsen.

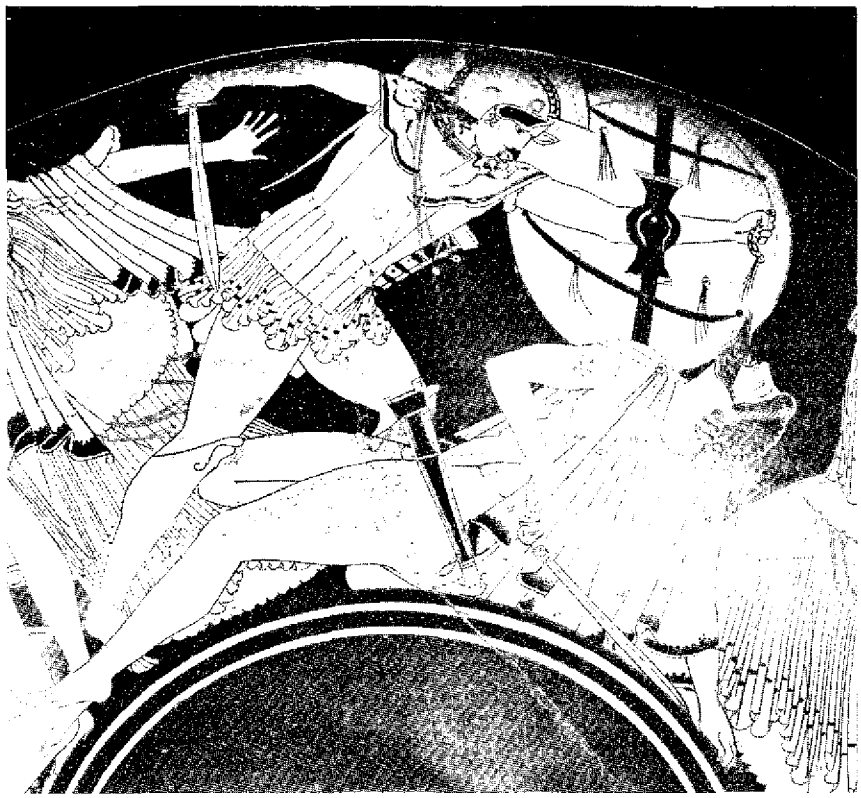

Een vaas van Etruskisch aardewerk (ca. 500 v.Chr.). De soldaat die zijn gebaarde tegenstander verslaat is een Grick

De vrienden moeten hun werk goed hebben gedaan, want het duurde niet lang voordat het merendeel van de joden het verhaal over de gebeurtenissen in Modin hoorde en van hier en daar – in het begin waren het er niet veel – kwamen jonge vrijwilligers uit de dorpen de opstandelingen versterken en trokken van dorp naar dorp tot zij Gophna bereikten. Het nieuws arriveerde zelfs bij de joden die zich hadden verborgen in de woestijn van Judea en allen maakten de heimelijke reis naar de basis in Gophna. De meesten van hen waren Chasideeën, van welke groepering er velen waren gedood toen ze op de sabbat door troepen werden verrast in de grotten waar ze een toevluchtsoord hadden gezocht.

Allen, in het bijzonder de Chasidieeën, 'de dapperen van Israël', (I Makk. 2 : 42), werden hartelijk welkom geheten door Mattatias en zijn kameraden – met een beperking. Die kwam voort uit de wijze waarop zoveel Chasideeën hun leven hadden verloren. Toen zij uit Jeruzalem waren gevlucht en zich hadden verborgen in de woestijn,

> kwam een eenheid van koninklijke beambten en het garnizoen dat in Jeruzalem in de Davidstad lag . . . en trokken onmiddellijk met een grote troep op hen af. Zij slaagden erin hun schuilplaats te bereiken en sloegen hun kamp tegenover hen op. Op de sabbat ging de troep van de koning tot de aanval over met de woorden: 'Nu is het genoeg! Kom te voorschijn en doe wat de koning beveelt, dan zult gij in leven blijven.' Daarop antwoordden de joden: 'We komen niet te voorschijn; wij zijn niet van plan om op bevel van de koning de sabbat te schenden.' Onmiddellijk ging men

De Chasideeën namen deel aan de strijd van de Makkabeeën. Aan de vooravond van Israëls onafhankelijkheid in 1948 vochten eveneens vrome joden in de rijen van het joodse verzet

tot de aanval over. Maar de joden verweerden zich niet, slingerden geen stenen naar hen en sloten de toegang tot hun schuilplaats zelfs niet af. 'Wij willen allen met een rein geweten de dood ingaan', verklaarden ze. 'Hemel en aarde zijn onze getuigen dat jullie ons wederrechtelijk doden.' De troep van de koning zette zijn aanval op hen op de sabbat door en ongeveer duizend personen, mannen, vrouwen en kinderen vonden met hun vee de dood . . . (I Makk. 2 : 31-38)

Toen Mattatias dit indertijd vernam, werd hij getroffen door smart en zei tot zijn vrienden: 'Wanneer wij allemaal zó handelen als onze broeders deden, wanneer we weigeren tegen de heidenen te vechten voor ons leven, voor onze wetten en onze zeden, dan zullen ze ons spoedig van deze aardbodem wegvagen.'

Bij die gelegenheid besloot hij dat zij, wanneer iemand op de sabbat tegen hen vocht, zouden terugvechten liever dan allen te sterven zoals hun broeders in de grotten hadden verkozen. Dit was hetgeen Mattatias nu voorlegde aan de Chasideeën die hem in Gophna gezelschap kwamen houden, en zij stemden ermee in. Ieder van hen werd vrijwilliger terwille van de wet. Zij zouden zichzelf verdedigen wanneer ze op de sabbat werden aangevallen, maar Mattatias zelf zou op die dag geen aanval inzetten.

Deze beslissing was revolutionair voor die dagen. Het vierde gebod werd door de traditionalisten met scrupuleuze ijver tot in het kleinste detail in acht genomen en het was vanzelfsprekend dat men de sabbat niet zou ontheiligen door een schuilplaats te blokkeren, ja zelfs niet om zijn leven te redden. Pas

driehonderd jaar later, in de tweede eeuw na Chr., zouden de rabbi's de uitspraak doen dat 'de sabbat aan de mens is gegeven, en niet de mens aan de sabbat', zodat nu het behoud van het leven in de joodse wet voorgaat boven het in acht nemen van de sabbat.

Op dat moment nam Mattatias zelf het initiatief de traditionele wet uit te leggen. Deze functie was tot dan toe vervuld door de hogepriester en zijn raad, en werd op dat moment bekleed door Menelaos en zijn hellenistische volgelingen. Zo zegt Elias Bickermann:

> Toen Mattatias, een man die tot dat moment volkomen onbekend was, één onder de duizend priesters, besloot . . . inbreuk te maken op de rechten die voorbehouden waren aan de hogepriester, nam hij misschien zonder dat zo te bedoelen de plaats in van een oppositioneel bewind. Vandaar dat zijn besluit een keerpunt in de joodse geschiedenis betekende. Zijn maatregel bekleedde hem onmiddellijk met het gezag van een leidersfiguur. De 'gemeenschap der vromen (Chasideeën)' . . . en . . . zij die hun huizen verlaten hadden om geen haarbreed van de wet te wijken, werden juist verenigd door deze maatregel die inbreuk maakte op de thora ter wille van de thora.

Zodra de basis in Gophna was georganiseerd, begonnen de zonen van Mattatias hun manschappen te trainen als toekomstige guerrillastrijders. Judas kreeg het bevel. Sommige dingen die zij leerden zouden zij meteen toepassen, vooral hoe ze door de vijandelijke linies heen konden sluipen om acte de présence te geven in de joodse dorpen en hoe ze zich konden verdedigen bij een aanval onderweg. Veel van hun training zou echter pas tot haar recht komen nadat zij in kracht, aantal en kundigheid waren toegenomen.

Judas' voornaamste principe ofwel zijn guerrillastrategie, het uitgangspunt dat de tactische training van zijn manschappen bepaalde, was datgene waarin zij in het nadeel verkeerden te veranderen in voordelen en de voordelen van de vijand te veranderen in nadelen. Zo eenvoudig als dit ons heden toeschijnt, het naar voren brengen van deze visie onder de omstandigheden en in de situatie van dat moment, was een uiting van grote moed en van een intens geloof in het welslagen van hun zaak. Dit principe werd in het jaar 166 v. Chr. door een jonge bewoner van een stadje onder een groepje bomen op een Samaritaanse heuvelhelling uiteengezet voor een handjevol sjofele burgervluchtelingen als voorbereiding een machtig rijk te starten dat geen militaire onvolkomenheden leek te kennen.

Inderdaad alleen al het opsommen van de punten waarin de Seleuciden de meerderen waren zou Judas' toehoorders hebben kunnen schokken: een geweldig leger geoefend en gehard in het gevecht bestaande uit lichte en zware infanterie, zware en lichte cavalerie, kameeleenheden, olifantseenheden, wagens, regimenten 'artillerie' (blijden gebruikend), sappeurs (om wegen en bruggen te bouwen), alsmede inlichtingen- en diensteenheden. Deze troepen hadden de beschikking over een geweldig wapenarsenaal: zwaarden, werpspiesen, speren, bogen, slingers, blijden (werktuigen om grote stenen mee te werpen) en stormrammen (hoewel de laatste twee typen wapens alleen bij aanvallen op ommuurde steden werden gebruikt). De enige wapens die de

joden bezaten waren de goedendag (een primitief wapen, bestaande uit een korte houten steel met een stenen of metalen kop erop), de slinger (door herders in het verleden uitgedacht om roofdieren mee te verjagen) en hun boerengereedschap: de zeis, de sikkel en de hooivork, geschikt gemaakt voor de strijd. Achter de Seleucidische strijdmacht stond een machtig bestuursapparaat met onmetelijke reserves. De joden in Gophna begonnen de strijd zonder reserves en hulpbronnen; zij leefden van de hand in de tand. Hoe kon het dan in hun hoofd opkomen zo'n sterke militaire vijand zelfs maar lastig te vallen?

Er zijn spleten in de machtigste berg, zoals het sterkste leger zijn zwakke plekken heeft. Judas liet zijn mannen zien waar die in de vijandige strijdkrachten konden worden gevonden. Het Seleucidische overwicht aan mankracht en wapens was overweldigend, maar de joden hadden in hun heilige boeken gelezen hoe Gideon met driehonderd man het leger van Midian — duizend manschappen tellend — had verslagen, en hoe David Goliath overwon. De legers van Antiochus waren goed geoefend . . . voor een geregeld gevecht; de joden zouden de geregelde strijd vermijden. De vijand was goed

Detail van een bronzen Griekse vaas met een bemande strijdwagen en een infanterist

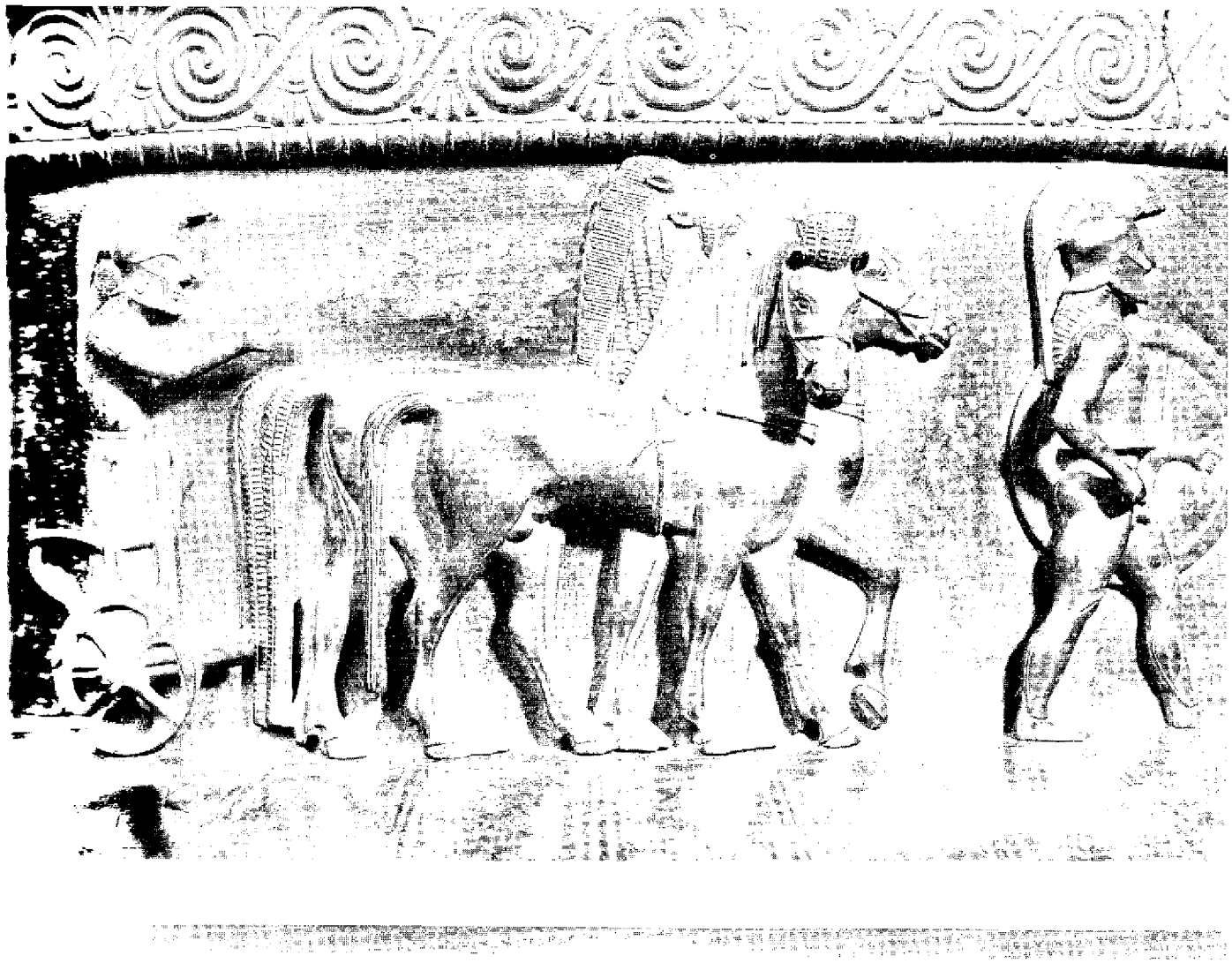

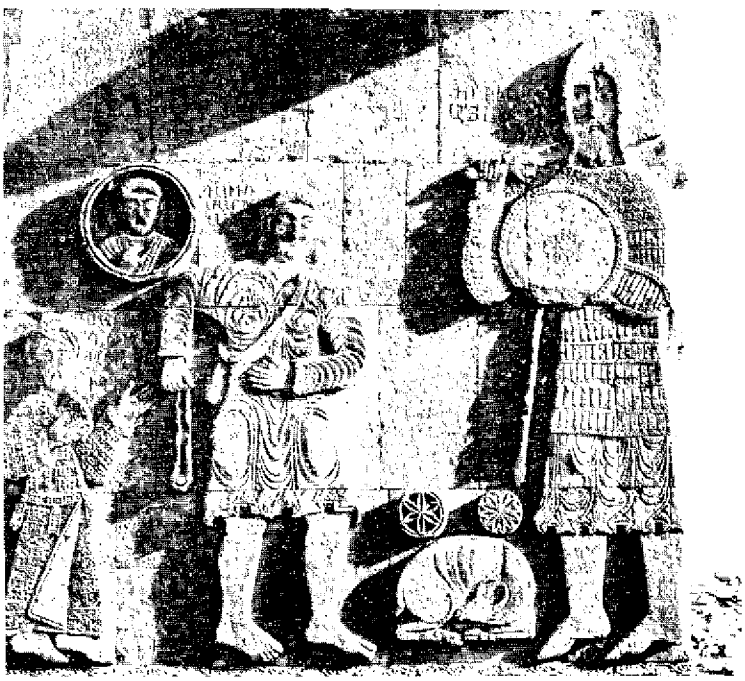

links Bronzen figuurtje van een Griekse infanterist uit de vijfde eeuw v. Chr.

rechts David en Goliath. Detail van een stenen reliëf op een Armeense kerk uit de tiende eeuw bij het Van-meer (aan de Turks-Russische grens). Judas moedigde zijn Makkabese strijdmakkers aan door aan Davids overwinning op Goliath te herinneren

georganiseerd maar kende een vaste opstelling en placht op conventionele wijze te vechten; het antwoord zou bestaan in ongebruikelijke krijgsplannen. Hij had nog meer zwakke plekken. De afmeting en het gewicht van zijn wapens beperkten zijn beweeglijkheid; een kleine groep met weinig wapens kon zich snel verplaatsen. De eenheden bestonden meestal uit hulptroepen uit den vreemde, onbekend met het terrein; de joden waren uit het land afkomstig. De onderdrukkers waren niet gewend 's nachts toe te slaan; de joden zouden juist 's nachts aanvallen. Zij konden geen steun verwachten van een bevolking die hun vijandig was gezind; voor de joden waren de plaatselijke bewoners broeders. En bovenal, zij waren huursoldaten die vochten voor hun brood, terwijl de joden voor hun leven zouden vechten.

In overeenstemming hiermee stelde Judas de richtlijnen op voor de toekomstige acties tegen deze machtige vijand wanneer de verzetsbeweging talrijker, sterker en beter geoefend zou zijn — richtlijnen die in onze tijd de geijkte principes voor een guerrilla-oorlog zijn geworden: onthoud je van het open gevecht; kies zelf de tijd en de plaats van je treffen met de vijand, laat dat niet aan je tegenstander over; wanneer hij aanvalt, verstrooi je; wanneer hij het gevecht schuwt, val dan aan; wanneer hij halt houdt, bestook hem; wanneer hij vlucht, vervolg hem; gebruik de nacht als je schild; sla toe en verdwijn; treed op als een spookverschijning; doe hem van alle kanten gevaar vrezen; gun hem geen rust!

Judas wist natuurlijk dat geen enkele guerrilla-actie beslissend kon zijn; maar toenemende afmatting en uitputting konden de vijand ertoe brengen zijn politiek te herzien. Wanneer het met dwang opgelegde helleniseringsprogramma te veel bleek te kosten, het geen vooruitgang zou maken en het verlies aan

Seleucidisch prestige tot gevolg had, zouden de joden misschien worden vrijgelaten hun God te vereren en hun traditionele zeden te volgen. Aanvalsacties zouden pas ondernomen worden wanneer men daarvoor gereed was. Ondertussen moesten ze een intensief trainingsprogramma doorlopen, de vijand vermijden wanneer ze konden, maar verrassingsbezoeken brengen aan de dorpen in Judea om de banier van het judaïsme hoog te houden.

In de eerste maanden vond daarom overdag de instructie in de guerrillatactiek plaats en 's nachts de verplaatsing van voorraden, het contact met nieuws brengende koeriers en enkele operaties. Wanneer het donker was geworden slopen Judas en zijn broers uit hun basis in Gophna, ieder aan het hoofd van een kleine guerrillabende, en trokken naar de dorpen waar de autoriteiten een heidens altaar hadden opgesteld. Ze plachten de dorpen binnen te dringen, de altaren te vernietigen, korte metten te maken met ieder die had gecollaboreerd met de brengers van de hellenistische beschaving (vermoedelijk door hen te doden), het besnijdenisritueel te voltrekken aan mannelijke onbesneden kinderen en de mannen van het dorp aan te zetten met hen mee te doen.
Indien de dorpen te ver weg lagen om in één nacht terug te lopen, plachten ze te blijven in een 'veilig' gehucht of in een schuilplaats en de volgende nacht naar hun basis terug te keren. Wanneer ze de nadering van een sterke vijandelijke eenheid waarnamen, losten zij zich op; maar wanneer ze een kleine patrouille ontmoetten en de tactische omstandigheden gunstig waren plachten ze toe te slaan, de wapens van de gedode soldaten mee te nemen en hun lichaam in het struikgewas te verbergen om ontdekking en represailles te vertragen.

Huursoldaat, afgebeeld op een in Sidon opgegraven grafsteen uit de derde eeuw v.Chr.

Voor de dorpen was het een tijd van beproeving. Hun inwoners hadden de Seleucidische weerwraak het hardst te verduren als in de omgeving weer een helleniserende eenheid was vernietigd, een heidens altaar omvergehaald of kinderen besneden bleken te zijn. Er werd veel bloed vergoten. Pijnlijker was de ontdekking dat onder hen collaborateurs waren. Niet iedereen stond even sterk in zijn schoenen. Een behoorlijk aantal bestond uit eenvoudige mensen die er voornamelijk op gericht waren het vege lijf te redden en zich zodoende tussen twee vuren voelden, tussen de koninklijke troepen en de rebellen. Het grootste deel van de gemeenschap was echter samengesteld uit ijverige traditionalisten die zich realiseerden welke essentiële belangen er in die dagen op het spel stonden, maar die niet hadden geweten wat te doen vóór Mattatias hun de weg wees. Ze schaarden zich aan de kant van het actieve verzet, terwijl ze zich bewust waren wat de prijs daarvoor zou kunnen zijn, bereid die te betalen. De willekeurige bloedbaden gedurende de Seleucidische represailles waren moeilijk te dragen; maar het verdriet zette zich om in woede en woede was de brandstof voor de beslissing terug te slaan. Het aantal vrijwilligers nam toe en de bevolking zorgde trouw, hoewel ze zwaar werd geteisterd, dat de basis van de opstandelingen van voedsel werd voorzien.
In dit eerste jaar beperkten de rebellen hun activiteiten tot het platteland van Judea. Geen enkele maal waagden ze zich binnen het ommuurde Jeruzalem,

het hoofdkwartier van het bestuur en het leger van de bezettende macht. Zij waren er nog niet aan toe een bres te slaan in zo'n geweldig bastion.

Het is onaannemelijk dat de activiteiten van de opstandelingen uit Judea al in dit eerste jaar bekend werden aan het hof in Antiochië. Gemeten naar de maatstaven van het Seleucidische leger waren zij onbeduidend en de plaatselijke bevelhebbers moeten hen nauwelijks meer dan één regel waardig geacht hebben in hun rapporten. Voor hen waren de guerrilla's lastig, maar zeker geen serieuze militaire bedreiging. Om die reden was er geen grotere legermacht uitgezonden om hen aan te vallen.

Voor de opstandelingen zelf was dit echter een jaar van groot belang. Zij hadden het er levend afgebracht: recht overeind en niet op hun knieën. Ze leidden een hard leven en oefenden veel. Als boeren hadden ze kijk op de terreingesteldheid, als jagers konden ze zich heimelijk verplaatsen en ze waren geboren soldaten. Het heuvelland van Judea dat ze zo goed kenden was geschikt voor guerrilla-actie, zij hadden de vijand getroffen — al was dat dan in kleine schermutselingen — en hem overwonnen. Ieder klein succes, zelfs het in een hinderlaag laten lopen van zes man, was voor hen van grote betekenis en gaf hun een wonderbaarlijk geloof in hun eigen mogelijkheden. Ze beschouwden zich nu als een strijdmacht die de beduidende potentiële kracht bezat de vijand bezig te houden. Hun aanvoerlijnen waren georganiseerd en ze hoefden niet langer van de hand in de tand te leven; ze werden goed onderhouden door de Judese dorpen en hun gelederen werden voortdurend versterkt door nieuwe vrijwilligers. Van hun oorspronkelijke kern van ongeveer veertig weerbare mannen waren ze nu aangegroeid tot vele honderden. Ze realiseerden zich dat ze spoedig aan acties op grotere schaal zouden toe zijn, acties waarvoor ze geoefend hadden en waarnaar ze uitzagen. Ze vertrouwden erop dat ze ook die met succes zouden volbrengen.

Hun geestelijke leidsman van het eerste uur was de eerbiedwaardige oude Mattatias, wijs, praktisch, een bezield leider en gezegend met vijf opmerkelijke zoons die als zijn voornaamste onderaanvoerders optraden. Ieder had bepaalde bevelhebberskwaliteiten getoond gedurende het eerste jaar in Gophna. Ieder van hen zou in de komende jaren bewijzen wat hij waard was door persoonlijke daden; maar allen zouden een gewelddadige dood sterven. Het is twijfelachtig of Mattatias zonder deze vijf zijn denkbeeld van actief verzet in de realiteit gestalte had kunnen geven. Mattatias had naar hen geluisterd bij overleg, hen bij operaties aan het werk gezien en zich een scherp oordeel gevormd over ieders capaciteiten. Hij had voor zichzelf besloten wie hem als leidsman zou opvolgen.

Nu, een jaar na zijn dramatisch optreden in Modin, voelde Mattatias dat het einde van zijn dagen nabij was en dat het tijd werd zijn keuze bekend te maken. Na zijn zoons in zijn tent te hebben verzameld drukte hij hen eerst zijn afscheidsboodschap op het hart: zet de strijd voort! Hij herinnerde daarna aan de grote helden uit de joodse geschiedenis, met wier daden-in-tegenspoed zij via hun heilige boeken op de hoogte waren en hij bezwoer hun deze edele traditie hoog te houden zodat ook zij geschiedenis zouden schrijven:

IJver voor de wet en geef jullie leven voor het verbond van onze voorvaderen. Gedenk de daden die zij stelden in hun generaties . . . Bleef Abraham niet standvastig toen hij werd beproefd . . . Jozef bewaarde de geboden, hoezeer hij ook in het nauw werd gedreven . . . Jozua hield de wet . . . David was een man van trouw . . . Elia versaagde nimmer . . . Volg hun voorbeeld; want niemand die op de hemel vertrouwt zal ooit te weinig kracht bezitten.

Zij leefden, zei hij hun in 'een tijd van rampspoed en woedende razernij . . . Maar jullie, mijn zonen, ontleen je moed en je kracht aan de wet . . .' (I Makk. 2 : 50–64).

Daarop wees hij Judas, zijn middelste zoon, als zijn opvolger aan om 'jullie bevelhebber' te zijn en de 'veldslagen van zijn volk te leveren'. Hij wees ook Judas' oudste broer Simon aan als man 'wijs in raadgeven' die 'als een vader voor jullie zal zijn'. De laatste wil van de patriarch werd met instemming door een ieder aanvaard.

Mattatias stierf spoedig daarna. 's Nachts brachten zijn zoons en enkele andere bevelhebbers van de guerrillatroepen zijn stoffelijk overschot van de Gophna-heuvels naar beneden en gingen op weg naar Modin. Ze legden hem te ruste in het familiegraf juist buiten het dorp. 'Toen nam Judas die Makkabaj werd genoemd de plaats van zijn vader in. Hij werd gesteund door zijn broers en alle volgelingen van zijn vader en zij zetten met ijver de strijd voor Israël voort.'

De 'Graven van de Makkabeeën' bij Modin

7 De Proef op de Som

Toen Judas de leiding kreeg begon de worsteling van de joden met het Seleucidische rijk pas in volle ernst. In de eerstkomende jaren zou hij een zeldzame combinatie van gaven ontplooien die hem zowel een begenadigd leider van zijn volk als een begaafd generaal zouden maken. Hoewel hij nooit tevoren soldaat was geweest, schijnt hij van nature een gevoel voor de krijgskunst te hebben gehad. Zijn vroegere ervaringen in sluipen, jagen en valstrikken zetten waren nuttig voor hem als guerillastrijder. De hogere krijgskunst deed hij op toen de operaties verder gingen en zijn strijdmacht aangroeide van sectie tot peloton, van peloton tot compagnie, van compagnie tot bataljon en van bataljon tot brigade (zoals die formaties nu worden genoemd). Op het ogenblik dat hij een hoeveelheid manschappen ter grootte van een divisie aanvoerde, had hij reeds bewezen een degelijk en bedachtzaam strateeg en een vindingrijk tacticus te zijn.

Hij waagde veel maar was niet impulsief. Doordat hij zelf een onverschrokken aanvoerder in het gevecht was, kon hij zijn mannen bezielen en tot moedige daden aanzetten. Hij moet vrij meedogenloos zijn geweest, zoals alle aanvoerders in oorlogstijd en in het bijzonder leiders van verzetsbewegingen. Hij moet ook een enorm zelfvertrouwen hebben bezeten, dat zonder twijfel voortkwam uit zijn grenzeloos vertrouwen in de rechtvaardigheid van zijn zaak en zijn onwrikbaar geloof dat God met hem was. Hij was even toegewijd en vroom als zijn vader was geweest.

Sommige van deze kwaliteiten waren al zonder meer duidelijk toen Mattatias hem tot zijn opvolger benoemde. Bij die gelegenheid had de oude man gezegd dat Judas van jongs af aan sterk en dapper was; dit moet ook zowel door zijn broers als door de andere families uit Modin zijn opgemerkt. Hij werd Judas Makkabaj genoemd en zo werden de verzetsstrijdkrachten die hij aanvoerde bekend als de Makkabeeën.

'De man met de hamer' is de algemeen aanvaarde vertaling van *makkabaj,* dat komt van het Hebreeuwse woord *makabah,* dat hamer betekent. In het Hebreeuws kan het woord dat uitgesproken wordt als *makkabi* echter op twee licht verschillende manieren gespeld worden. Zo kan dit woord ook beteke-

Judas Makkabaj, in een 15de-eeuws Hebreews handschrift uit Italië

nen: 'de doder' of 'de vernietiger', en sommige geleerden geven de voorkeur aan deze betekenis als benaming voor Judas, 'die immers het hellenisme in Judea vernietigde'. Weer een andere these is, dat *makkabi* alleen maar een spotnaam geweest zou zijn en dat Judas het 'hamerhoofd' werd genoemd vanwege de vorm van zijn schedel. Een ingewikkelder nieuwe theorie is dat het woord komt van dezelfde Hebreeuwse wortel als het in Jesaja 62 : 2 gebruikte werkwoord *yikavenu* dat staat voor 'hij zal genoemd worden (door de Heer)'. Talmoedgeleerden, gek op woordspelingen, zagen in de Hebreeuwse letters die samen het woord *makkabi* vormen een toespeling op de Hebreeuwse tekst van Exodus 15 : 11: 'Wie is gelijk u, Heer, onder de goden?' Wat ook de bron van de uitdrukking is, zij legde op dat ogenblik het accent, en heeft dat vanaf dit moment voor alle generaties joden daarna gedaan, dat Judas de leider van het volk was die onder goddelijke besturing zijn vijanden verpletterend versloeg en zo het judaïsme levend hield.
Het kan vreemd lijken dat de man die zo vastbesloten tegen het hellenisme in het geweer kwam algemeen bekend is geworden onder de Griekse vorm van zijn naam: *Judas Makkabeus.* Dit komt omdat het oorspronkelijk in het Hebreeuws geschreven eerste boek der Makkabeeën niet in de oudtestamentische canon, aan het eind van de eerste eeuw n.Chr. opgesteld, werd opgenomen en daardoor niet verder in zijn Hebreeuwse versie bleef circuleren. Het was echter toch een van de heilige boeken die in het Grieks waren vertaald ten behoeve van de Septuaginta en opgenomen onder de apocriefe boeken. De apocriefe teksten die eeuwen later door de christelijke canon werden overgenomen, zijn ons daardoor niet in hun originele Hebreeuwse maar in een Griekse versie overgeleverd.

Toen Judas na de begrafenis van zijn vader naar zijn basis terugkeerde maakte hij de balans op. De groep opstandelingen die hij op dat moment aanvoerde was groter en geoefender dan de strijdmacht uit het voorafgaande jaar. Zijn volgelingen hadden allen een grote ontwikkeling doorgemaakt door de paar kilometer die zij van Modin naar Gophna waren gereisd. Ze waren geslaagd in hun eerste doelstelling: een werktuig van potentiële weerstand te smeden door zich te concentreren op training, door een actieve verzetsgeest onder de dorpsbewoners aan te kweken, en door serieuze confrontatie met de vijand uit de weg te gaan. Toch was het slechts door zulke zware gevechten dat zij de uiteindelijke doelstellingen van hun verzet zouden kunnen realiseren. Judas zag er naar uit in handgemeen met de vijand te raken en van de fase van voorbereiding over te gaan naar die van handelend optreden. Hij had vertrouwen in de strijdvaardigheid van zijn mannen; maar vergelijkenderwijs waren zij slechts met weinigen.
Wat betreft zijn doelstellingen is het de vraag of Judas op dit moment de joodse soevereiniteit over het gehele oorspronkelijke gebied van het koninkrijk Israël wilde herstellen. Het was zijn bedoeling de joden in Judea in staat te stellen hun geloof te belijden en hun traditionele levensstijl te volgen. In militaire termen vertaald betekende dit eerst de Seleucidische heerschappij op

het platteland van Judea omverwerpen, zo het gebied onveilig voor bezettingstroepen makend en de bewoners van de dorpen vrijheid van overlast garanderend. Wanneer dit was gebeurd zou hij in staat zijn Jeruzalem aan te vallen en de heilige tempel op de heidenen terug te winnen.
Na veel nadenken moet Judas tot de conclusie zijn gekomen dat, om dit plan te realiseren, revolutionaire veranderingen moesten plaatsvinden met betrekking tot grootte, legering en onderhoud van zijn strijdmacht. Hij zou meer manschappen nodig hebben om acties te kunnen ondernemen op de schaal die hij voor ogen had. Ze zouden verliezen lijden en het zou nodig zijn de troepen voortdurend op peil te houden. De nieuwe manschappen die hij van plan was in zijn gelederen op te nemen konden niet allen in Gophna onderdak krijgen en gelegerd en gevoed worden, zelfs niet indien zij, in tegenstelling tot de oorspronkelijke groep uit Modin, zonder hun families en vee kwamen. Bovendien kon Gophna in de nieuwe fase die Judas in gedachten overwoog niet langer zijn oude rol vervullen. Het was een ideale plaats geweest als toevluchtsoord, trainingscentrum en als basis vanwaaruit kleinere uitvallen konden worden gedaan. Maar het zou niet langer verstandig zijn de gehele guerrillastrijdkracht op één plaats te legeren. Het was noodzakelijk vooruitgeschoven bases aan te leggen, dichter gelegen bij het gebied waar ze van plan waren acties te ondernemen. Het leek zinvol in de verschillende districten van Judea kleine geconcentreerde eenheden te legeren. Elke groep kon dan in zijn eigen gebied werkzaam zijn en toch paraat blijven om een andere strijdmacht te versterken bij een grotere actie elders.

Het is aannemelijk te veronderstellen dat deze overwegingen Judas op het idee van een volksleger, een militia, brachten. Immers, uit wat later gebeurde bleek dat de strijders uit Judea geopereerd moeten hebben als leden van een ondergronds volksleger. Men kan zich indenken dat Judas een schema ontwikkelde, waarbij Gophna voorlopig als basis bleef dienen voor het grootste deel van zijn strijdmacht, als hoofdkwartier en als voornaamste trainingscentrum. Vrijwilligers moesten via de gebruikelijke clandestiene weg naar Gophna trekken, waar ze de basistraining ondergingen. Hun vrouwen, ouders en kinderen moesten achterblijven om de velden te bewerken. Wanneer hun opleiding was voltooid keerden de vrijwilligers naar huis terug, verborgen daar hun wapens en namen hun gewone werkzaamheden weer op; maar ze bleven wel onder het militaire commando staan van een van Judas' officieren, die verantwoordelijk voor dat district was en vermoedelijk zijn ondergrondse hoofdkwartier in een van de dorpen had. Door deze bevelhebber kon men elk moment worden opgeroepen, hetzij voor een zelfstandige operatie, hetzij voor een actie in samenwerking met andere eenheden.
Op deze wijze legerde Judas zijn manschappen door heel Judea; als onschuldige boeren vermomd bleven ze als guerrilla's voor de bezettingstroepen 'onzichtbaar'; en doordat ze in hun eigen levensonderhoud voorzagen, ontlastten ze het algemene hoofdkwartier van de brandende problemen betreffende voedselvoorziening, onderkomen en bevoorrading.
Dit systeem bewerkstelligde ook dat Judas' inlichtingendienst meer ogen en oren kreeg. Ieder lid van het volksleger kon zijn informatie snel aan de

dichtstbijzijnde districtscommandant doorgeven. Zolang zij grotere acties vermeden, verlangden de opstandelingen slechts informatie over de troepenbewegingen van de vijand in het algemeen. Nu ze van plan waren grotere acties te gaan voeren, moesten ze iedere operatie voorbereiden en daarvoor hadden zij inlichtingen nodig over de posities van de vijandelijke eenheden en patrouilles, over hun sterkte, hun marsroutes, de tijd waarop zij zich plachten te verplaatsen en hun intenties. De eenvoudigste informatie op tactisch gebied zou nu door de leden van het volksleger verzameld en doorgegeven kunnen worden. Vanaf hun velden konden zij bijvoorbeeld een Seleucidische eenheid opmerken, het aantal vijanden schatten en de vermoedelijke marsroute bepalen. Dit nieuws kon door een koerier of via een systeem van vlagsignalen worden overgebracht aan de leden van het volksleger in het volgende dorp en vandaar verder totdat het de commandant van het district bereikte. Andere leden van het volksleger in de dorpen langs de route van de vijand zouden soortgelijke berichten doorsturen. Uit het geheel van deze informaties kon het

Tussen de gevechten door bewerkten de waakzame Makkabese leden van het boerenleger hun land. Boeren ploegen heden ten dage in een boerendorp tussen Modin en de Gophna-heuvels hun land

algemene hoofdkwartier omtrent de bewegingen van de vijand conclusies trekken en aangepaste hinderlagen leggen. Eventueel kon de districtscommandant op grond van de verkregen inlichtingen op eigen gelegenheid een snelle operatie uitvoeren.

Judas trok groot profijt uit deze inlichtingen maar de diensten van de leden van zijn volksleger vormden natuurlijk slechts een schakel in de keten via welke hij zijn informaties verkreeg. Informaties over de in grote lijn aanwezige plannen van de vijand waren moeilijk te verkrijgen, maar toch schijnt veel naar Judas' hoofdkwartier doorgesijpeld te zijn. Het centrum in Judea vanwaar dergelijke inlichtingen afkomstig waren was het Seleucidische hoofdkwartier in Jeruzalem. Er bestaat weinig twijfel over dat Judas contacten legde met betrouwbare joden in Jeruzalem, mannen wier hart uitging naar de opstandelingen en die voortgingen te leven volgens de tradities van het judaïsme, maar die misschien vanwege nauwe familierelaties of vriendschap met hellenistische joden niet werden lastig gevallen door de

Seleucidische functionarissen. Zij moeten in een positie hebben verkeerd waarin zij voor Judas belangrijke gegevens konden opvangen, terwijl er wegen bestonden om die informaties door te geven. Verkeer was nog mogelijk en zulke 'beschermde' joden moeten zonder moeilijkheden dorpen in de omtrek hebben kunnen bezoeken en contact hebben kunnen leggen met de daar woonachtige leden van het volksleger. Ook kunnen berichten zijn overgebracht door betrouwbare dorpsvrouwen die de opbrengst van de oogst naar Jeruzalem brachten. Het is ook mogelijk dat enkele leden van het volksleger buitgemaakte Seleucidische uniformen hebben gebruikt om zich toegang te verschaffen tot plaatsen die tot verboden gebied behoorden. Een andere mogelijkheid de informaties van de opstandelingen aan te vullen was de jacht op Seleucidische koeriers en het onderscheppen van de boodschappen die zij bij zich droegen. Het verzamelen van inlichtingen was voor de opstandelingen in ieder geval veel gemakkelijker dan voor de bezettingsautoriteiten omdat de guerrilla's de steun van de bevolking genoten.

Later slaagde Judas er klaarblijkelijk in strategische bijzonderheden uit Samaria te krijgen, waar het Seleucidische hoofdkwartier betreffende het gehele gebied van zuidelijk Syrië was gevestigd, en zelfs uit Antiochië zelf, door contact te leggen met reizigers en kooplieden die in deze centra volkomen werden geaccepteerd maar die uit hebzucht of haat tegenstanders waren van Antiochus. Nog later zou Judas veel verder reikende informaties verkrijgen en wel via Rome en andere landen die de Seleuciden slecht gezind waren.

Judas, zijn broers en zijn voornaamste onderaanvoerders moeten een intensieve recruteringscampagne op touw hebben gezet, waarbij ze iedere woonplaats in Judea bezochten, aan de bewoners op in haastig bijeengeroepen middernachtelijke samenkomsten de nieuwe voorstellen en plannen uitlegden en hun toonden hoe ze tegelijk zouden kunnen boeren en vechten. Waarschijnlijk werd kort daarna vastgesteld in welke plaatsen de districtscommando's zouden worden gevestigd. De districtscommandanten zelf werden gerecruteerd uit vrijwilligers van het eerste uur, die in Gophna hadden laten zien wat ze waard waren.

Nieuwe vrijwilligers moeten op weg naar Gophna gegaan zijn voor een trainingscursus die er mocht wezen: op korte termijn moet het systeem van het volksleger goede vorderingen hebben gemaakt. In dezelfde periode zijn zeker de verbindingssystemen verbeterd en beproefd. Eenvoudige boodschappen, zoals een algemeen alarm of een oproep aan de districtscommandanten 's nachts op een van tevoren afgesproken plek samen te komen, werden vanuit het algemeen hoofdkwartier via een combinatie van verschillend gekleurde vlaggen doorgeseind en bereikten ieder dorp in Judea binnen het uur. Het is mogelijk dat ook fakkellicht en rooksignalen werden gebruikt. Een ingewikkelder boodschap, die door middel van een koerier of een keten van koeriers diende te worden overgebracht, kon het algemeen hoofdkwartier vanaf het verst verwijderde Judese dorp in vijf tot zes uur bereiken.

Judas' strijdmacht breidde zich uit. Zijn inlichtingendienst werkte op volle toeren. In de eerste weken moeten er voldoende gegevens over de dagelijkse

Dorpsvrouwen die hun produkten naar de markt in Jeruzalem brachten werden door de Makkabeeën als koeiersters gebruikt. De boer op dit terracottabeeldje tracht een gestruikelde ezel, beladen met druiven bestemd voor de stadsmarkt, weer overeind te krijgen.

bewegingen van de vijandelijke patrouilles zijn binnengekomen om hem in staat te stellen daarin een vaste gedragslijn te onderkennen. Hij kon nu beginnen operaties op een nieuwe schaal voor te bereiden en tot actie overgaan, zodat de trainingscursus van de eerste lichting nieuwe leden van het volksleger was voltooid.

In de bronnen uit de oudheid is niets te vinden over deze tussenfase in Judas' activiteiten. Maar we weten dat zij rechtstreeks tot een kritische confrontatie met de vijand leidden; bovendien zijn er veel gegevens uit de eerste hand over de tactiek die hij bezigde. Zodoende is het mogelijk een aannemelijke voorstelling te maken betreffende de operaties die hij nu begon uit te voeren, waarbij hij verrassing, beweeglijkheid, nachtelijke bescherming en plaatselijke superioriteit gebruikte als elementen om de vijand in verwarring te brengen. Wat betreft deze laatste factor, de strijdkrachten van Antiochus overtroffen de legermacht van Judas in aantal in een verhouding van honderd op één;

Een eenheid van het Israëlische leger betrekt dezelfde hinderlaag in de heuvels van Judea die de Makkabeeën meer dan eenentwintig eeuwen geleden innamen

maar een eenzame Seleucidische patrouille van bijvoorbeeld tweeëndertig manschappen die op het Judese platteland opereerde kon door een eenheid opstandelingen worden aangevallen die uit vijftig man bestond.

We kunnen ons een paar voorvallen uit die eerste periode indenken. De rapporten van de inlichtingendienst geven aan dat iedere dag zes Seleucidische patrouilles uit Jeruzalem vertrekken. Zij gaan in verschillende richtingen, naar diverse districten van Judea. Zij volgen bepaalde routes op vastgestelde dagen. Zij blijven op de hoofdwegen en op goed gemarkeerde paden. Judas besluit drie patrouilles gelijktijdig te onderscheppen. Hij en twee van zijn broers zullen de drie aanvalseenheden die ieder uit vermoedelijk vijftig tot zestig man bestaan commanderen .
Twee nachten voor de dag van de vastgestelde aanval trekken kleine groepjes verkenners van de drie eenheden eropuit om geschikte hinderlagen uit te zoeken langs de routes die de patrouilles waarschijnlijk zullen nemen: een kreupelbosje; een wal waarvan de achterzijde van de weg af niet zichtbaar is; een pas met een scherpe bocht. De verkenners komen terug naar Gophna en

rusten overdag uit. Diep in de nacht wijzen zij hun eenheden de weg naar de plaatsen die uitgekozen zijn voor de aanval en kort voor het aanbreken van de dageraad nemen zij hun verborgen posities in — het meest ideaal aan beide zijden van het pad. Ze wachten. Eén uur gaat voorbij. Twee uur. Plotseling zien ze een stofwolk in de verte. Ze maken zich klaar: de slingeraars pakken hun scherp gepunte stenen, de stormtroepen grijpen hun dolk. De vijandelijke troepen die in het geheel niet op hun hoede zijn naderen op hun gemak. Wanneer ze ter hoogte van de opstandelingen zijn gekomen laten de slingeraars hun projectielen los en brengen de vijand in verwarring. Een ogenblik later bespringen de Makkabeeën hen in een gevecht van man tegen man. De Seleucidische soldaten hebben geen tijd en ruimte hun zwaarden, werpspiesen en speren te gebruiken. Bij verrassing overvallen en in de minderheid als zij zijn moeten zij het onderspit delven. Het is allemaal in een paar minuten voorbij. De lijken worden het bos ingesleept, ontdaan van kleding en uitrusting en begraven. De wapens en uniformen worden meegenomen. De opstandelingen zorgen voor hun gewonden en nemen hun eigen doden met zich mee om hen in de dorpen te begraven.

Wanneer die avond drie patrouilles niet terugkeren naar hun garnizoen in Jeruzalem is de Seleucidische commandant slechts lichtelijk verontrust. Hij komt tot de conclusie dat zijn manschappen waarschijnlijk zijn opgehouden door moeilijkheden in een van de joodse dorpen en voor de nacht een bivak hebben opgeslagen. Ze zullen zeker de volgende dag vóór twaalf uur 's middags zijn weergekeerd. Maar om twaalf uur 's middags zijn ze nog niet terug. Hij besluit de volgende morgen drie andere patrouilles uit te zenden en de route te laten volgen van de verdwenen manschappen. Judas heeft de gedachtengang van de vijandelijke commandant voorzien en hinderlagen op dezelfde plaatsen gelegd. De nieuwe patrouilles ondergaan het lot van hun voorgangers. Ook zij keren niet terug naar hun basis in Jeruzalem.

Hun commandant is nu verbijsterd. Hij kan niet langer doorgaan met deze wijze van patrouilleren, anders zal hij binnenkort geen manschappen meer over hebben. Hij heeft een vast aantal soldaten in garnizoen waarvan de getalsterkte niet berekend is op een veldslag maar op de taken van bezettingstroepen: het handhaven van de openbare orde in Jeruzalem, het beschermen van de hellenisten en het acte de présence geven in de dorpen om de koninklijke besluiten onder dwang op te leggen. Een werkelijk gevecht verwacht niemand. De troepen zijn er grotendeels als symbool van de Seleucidische macht en hun aanwezigheid is in normale gevallen voldoende om het volk onder de duim te houden. Tot dan toe hebben ze weinig moeilijkheden ondervonden, behalve dan die lastige periode in Modin meer dan een jaar geleden, en een aantal lichte schermutselingen sinds die tijd, waarin ze lichte verliezen hebben geleden. Maar dit is een ernstige situatie en de commandant is in een weinig benijdenswaardige positie. Hij heeft al een aanzienlijk deel van zijn strijdmacht verspeeld en weet niet eens precies hóé. Dat maakt het voor hem dringend noodzakelijk een oplossing te vinden. De waarschijnlijk meest aangewezen manier is grote eenheden van zijn strijdmacht langs de drie mysterieuze routes te sturen om naar sporen van de

verdwenen eenheden te zoeken, de dorpsbewoners in de buurt te ondervragen en uit te vinden wat eraan de hand is. Maar wanneer hij dat doet en ondertussen ook zijn andere patrouilles erop uitstuurt is hij bezig op een gevaarlijke wijze zijn garnizoen in Jeruzalem te verzwakken. Hij kan in Samaria om versterkingen vragen, maar het is nog te vroeg zichzelf zo'n drastisch brevet van onvermogen uit te reiken. Dus besluit hij minder patrouilles uit te sturen en de kracht van elk der eenheden te verdubbelen.
Judas wacht af en ziet toe. Binnen een paar dagen komen de verslagen van zijn waarnemers en begrijpt hij de opzet van zijn tegenstander. De vijandelijke eenheden zijn nu groter en zwaarder bewapend. Ze lijken ook waakzamer te zijn omdat ze niet langer nonchalant en in groepjes marcheren, als voor een routine-aangelegenheid. Ze bewegen zich als gevechtstroepen die door vijandelijk gebied heen op weg naar een gevecht zijn met verkenners voorop en wachtlopers opzij.
Judas besluit een poosje niets te doen; hij geeft zijn mensen opdracht in hun dorpen te blijven en uit te vinden waar de tegenstanders plegen te stoppen om te rusten en te eten. Na misschien een paar weken geeft hij, wanneer deze nieuwe vijandelijke eenheden zonder lastig gevallen te zijn eveneens lakser en minder waakzaam worden, bevel tot een krachtige guerrilla-aanval op een van de plaatsen waar ze plegen te pauzeren. Het is onaannemelijk dat alle manschappen van de vijand hierbij worden gedood. Verscheidenen ontspringen de dans en keren naar Jeruzalem terug om hun erbarmelijke verhaal te vertellen.

De bevelhebber in Jeruzalem weet nu dat hij met een opstand te maken heeft. Zijn volgende stap is waarschijnlijk midden op het platteland van Judea een basis te vestigen vanwaar zijn eenheden iedere dag kunnen uitwaaieren in plaats van iedere nacht naar Jeruzalem te moeten terugkeren. Hij zal inmiddels hebben ontdekt dat Gophna de voornaamste schuilplaats van de

Een handgemeen uitgebeeld op een Griekse vaas uit de vijfde eeuw voor Chr.

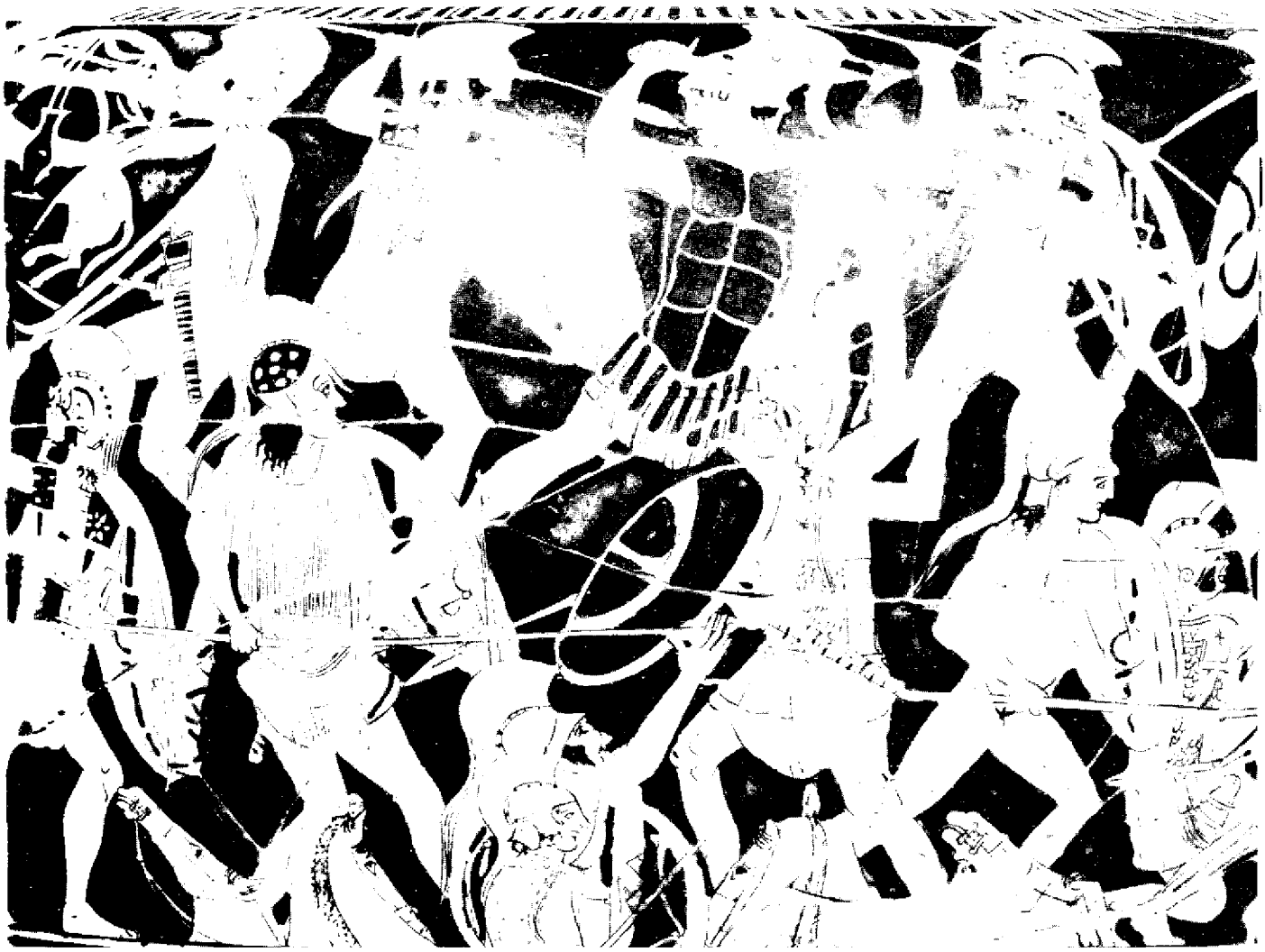

Gevechtsscène op een stenen fries

opstandelingen is. Hij had zich er vroeger niet mee beziggehouden in de mening dat het een onschuldige wijkplaats voor vluchtelingen was en niet de moeite waard er een grote actie tegen te voeren.
Hij realiseert zich nu dat de mensen die daar verborgen zitten geen vluchtelingen maar opstandelingen zijn. Maar hij heeft niet genoeg troepen tot zijn beschikking om zich te wagen op de sombere, dichtbeboste hellingen, die degenen op wie jacht wordt gemaakt dekking bieden. Hij kan echter een paar kleine voorposten aan de voet van de Gophna-heuvels legeren in de hoop de opstandelingen af te schrikken.
Judas en zijn manschappen blijven overdag echter in dekking. 's Nachts weten ze gemakkelijk de vijandelijke voorposten te ontwijken of onschadelijk te maken en het kampement van de tegenstander te verkennen. In de daaropvolgende nachten verzamelt Judas in Gophna een sterke strijdmacht en deelt hun

de plannen voor de aanval die hij heeft uitgewerkt mee. In de nacht die voor de operatie is vastgesteld komen de manschappen uit de heuvels naar beneden en zoeken zonder een geluid te maken hun weg naar de vijandelijke basis. Ze omsingelen die, nemen posities in en wachten. Na een seintje van hun afdelingsofficieren, kruipen groepjes van twee man naar voren en wurgen in stilte de wachtposten. Dan overvallen de opstandelingen het kampement van alle kanten. Zij verliezen wat manschappen. De vijand lijdt zwaardere verliezen. De overlevenden ontsnappen in het donker en vluchten terug naar Jeruzalem. De basis wordt in brand gestoken nadat de wapens en de uitrusting zijn bijeengebracht om het arsenaal van de Makkabeeën uit te breiden.

Of het nu wel of niet precies zulke operaties betroffen, kenmerkend voor het begin van de nieuwe fase van de Makkabeeën-opstand, ze komen in ieder geval overeen met wat we weten over de gewoonten van de Seleucidische bezettingsmacht en over de tactieken die Judas later toepaste. Indien onze beschrijving van deze acties al speculatief is, er schuilt geen enkele speculatie in het feit dat er actie werd gevoerd en dat die acties verstrekkende gevolgen hadden. De teksten uit de oudheid laten zien dat Judas op grote schaal aanvallen deed, die het al spoedig voor de koninklijke huursoldaten onmogelijk maakten zich vrij te verplaatsen op het platteland van Judea. Dat platteland stond onder de effectieve controle van de Makkabeeën. De Seleucidische heerschappij was feitelijk beperkt tot Jeruzalem. Ambtenaren en troepen waren opgesloten binnen de stadsmuren. Het garnizoen van Jeruzalem was afgesneden.
In deze precaire situatie kon de commandant van Jeruzalem zijn nederlaag niet langer verbergen, een nederlaag die des te beschamender was omdat zijn tegenstander geen geregelde legerstrijdkracht was maar een slecht bewapende troep opstandelingen. Hij was gedwongen een verslag over zijn situatie te sturen aan generaal Apollonius, de gouverneur en bevelhebber van de Seleucidische strijdkrachten in Samaria. Zelfs dat verslag kon niet via de kortste route dwars door de bergen ten noorden van Jeruzalem worden gestuurd. Degenen die het bericht overbrachten moesten bij Jaffa naar het noorden trekken en dan bij het huidige Netanya naar het oosten afslaan om in Samaria te komen. In dit verslag werd rapport uitgebracht over de militaire situatie en uitgelegd dat de bevolking van Judea in opstand was gekomen. Gophna werd als voornaamste concentratiepunt van de opstandelingen beschreven. Het geheel ging vergezeld van een verzoek om versterkingen.
Apollonius kwam tot de conclusie dat hier meer nodig was dan het zenden van versterkingen. Zijn ondergeschikten in Judea waren duidelijk sukkels. Ze moesten week geworden zijn door het leventje in bezet gebied. Hoe konden mensen die vroeger wisten wat vechten was, er niet in slagen een troep opstandelingen te beteugelen? Hij zou hun laten zien wat het betekende een Seleucidische soldaat te zijn. Hij zou de opstand zélf de kop indrukken.

Overblijfselen van een hellenistische toren in Samaria, het uitgangspunt van Apollonius' opmars tegen Judas

De kortste weg van Samaria naar Jeruzalem is die welke recht naar het zuiden loopt. De huidige geleerden zijn het erover eens dat dit hoogst waarschijnlijk de weg is die Apollonius nam, hoewel het niet wordt vermeld in de documenten uit de oudheid. Het eerste boek der Makkabeeën (3 : 10-11) zegt enkel dat 'Apollonius nu de heidenen bijeenbracht en met een grote afdeling uit Samaria optrok om tegen Israël te vechten' en dat, toen Judas 'ervan hoorde, hij uittrok, hem tegemoet'. Evenmin wordt de route door Josephus genoemd of door andere geschiedschrijvers uit de oudheid. Maar uit zekere details die worden verhaald bij latere ontwikkelingen, is het mogelijk de manoeuvres van Apollonius en Judas te reconstrueren.

De directe verbinding tussen Samaria en Jeruzalem heeft verscheidene rechte stukken met een lage hellingshoek; andere gedeelten ervan klimmen in

bochten steil omhoog. De weg komt vlak langs Gophna. Het is daardoor niet uit te maken of het Apollonius' bedoeling was regelrecht naar Gophna te marcheren, de rebellen te verpletteren en daarna naar Jeruzalem te trekken, of ineens naar Jeruzalem te gaan, aan de bevolking in de bezette stad de macht van het Seleucidische gezag te tonen, het moreel van zijn garnizoen in de citadel te versterken en van hieruit de pacificatie van Judea door te voeren.
De ruggegraat van het Seleucidische huurlingenleger was de falanx, een sterke tactische opstelling bestaande uit zware infanterie in dicht aaneengesloten slagorde die in een gevecht in één lijn en tegelijk op de vijand afging, waarbij de soldaten in iedere rij schouder aan schouder stonden en bijna de hielen raakten van de manschappen voor hen. De Seleuciden volgden, met bepaalde variaties, de militaire tactiek van Alexander de Grote, die de Macedonische falanx had ontwikkeld naar een ouder Grieks model. De kerneenheid in de falanx van Alexander was een eenheid van 256 manschappen, bekend als de *syntagma* die zestien rijen met ieder zestien manschappen omvatte. Zij waren gewapend met een speer, *sarissa,* die naar men zegt zeseneenhalve meter lang was. Wanneer ze tot actie overgingen hielden de eerste vijf rijen hun speren horizontaal en de overblijvende elf verticaal, tot het moment dat zij slaags raakten; dan gingen ze in onverbiddelijke stormpas op de vijand af.
Op open, vlak terrein konden zij hun opstelling veranderen in een V-formatie, of naar links of rechts zwenken. Ze werden opzij beschermd door ruiters, bewapend met zwaarden en lansen. Lichtgewapende slingeraars en boogschutters gingen met het oog op voorbereidende schermutselingen vaak voor hen uit en plachten zich naar achteren terug te trekken en zich bij de hulpeenheden te voegen wanneer het gevecht in al zijn hevigheid losbarstte. Dan placht de falanx voorwaarts te rollen waarbij zij, als het om een zwakke tegenstander ging, alles voor zich uit vernietigde; stuitte zij op een vijand van gelijkwaardige sterkte, dan ontstond er een geweldige frontale botsing. Vier *syntagmae* vormden een *chiliarchia,* juist iets meer dan duizend man, en de kleinste falanx die in een gevecht van bescheiden afmetingen werd gebruikt moet vermoedelijk hebben bestaan uit twee *chiliarchiae.* Zij plachten alleen hun gevechtsopstelling aan te nemen bij het naderen van het gevechtsterrein of wanneer zij vijandelijk gebied binnentrokken en verwachtten te worden aangevallen. Op mars verplaatsten zij zich gewoonlijk in rijen, waarbij het aantal manschappen per rij varieerde. Gewoonlijk bestonden de rijen uit vier man.
De falanx had het voordeel dat zij zo sterk was — zolang zij tenminste haar gesloten opstelling behield. Daarvoor was vlak, open terrein nodig. In heuvelachtig of rotsachtig gebied was de falanx onhanteerbaar. Haar gedrongen opstelling werd dan verbroken, de gebalde vuist een slappe open hand. Wat een soliede stuk offensieve kracht was geweest viel dan uit elkaar en de samenstellende delen ervan, de soldaten individueel, ontdekten dat ze in een handgemeen betrokken waren, waarin de lange speer een obstakel bleek te zijn.

Geëmailleerde plaat van Judas Makkabaj door een Franse kunstenaar uit de 16de eeuw

We kunnen niet met zekerheid zeggen hoe groot de strijdmacht was die

Apollonius gebruikte voor zijn opmars naar Judea; maar men neemt aan dat hij uit de eenheden onder zijn algemeen commando twee *chiliarchiae* uitkoos. Die tweeduizend man op weg te krijgen moet een paar dagen tijd hebben gekost. Stafofficieren moesten een plan voor de operaties, de opstelling en de marsroute uitwerken, voor bevoorrading zorgen en ervoor waken dat iedere eenheid op sterkte was en iedere huursoldaat volgens de voorschriften uitgerust. Die paar dagen tussen Apollonius' beslissing en de uitvoering ervan moeten voor Judas voldoende zijn geweest om genoeg inlichtingen te verkrijgen over de afmetingen, de route en het mogelijke doel van de vijandelijke expeditie, en hem in staat hebben gesteld zijn plan voor een tegenactie te ontwerpen.

Het plan dat Judas bedacht was een produkt van tactische overwegingen waarbij hij waarschijnlijk de gedachtengang volgde dat de Seleucidische strijdmacht die op het punt stond Judea binnen te dringen groter en imposanter was dan iedere andere waarmee hij tot nu toe was geconfronteerd. Of deze strijdmacht nu kwam om hem in Gophna aan te vallen — en hij was groot genoeg om het hele gebied systematisch uit te kammen — of direct naar Jeruzalem trok: Judas had de keuze tussen twee alternatieven. Hij kon óf onmiddellijk slag leveren óf 'verdwijnen' door zijn manschappen over de dorpen te verspreiden. Wanneer hij de tweede gedragslijn koos kon hij later opduiken en de vijand achterna gaan. Immers, om de verstrooide rebellen te verpletteren zouden de Seleucidische troepen niet als een enkele formatie moeten opereren maar in kleine kwetsbare eenheden. Zes maanden eerder zou Judas precies deze manier van optreden hebben gekozen. Nu niet meer. Terwijl hij de verslagen van de inlichtingendienst bestudeerde, zich het gebied waar de vijand doorheen zou moeten trekken voor ogen stelde en trachtte vooruit te lopen op de overwegingen van Apollonius, zag hij enorme voordelen in een onmiddellijk treffen.

Bij het kiezen van de vijanden van de directe noordzuid-route door de heuvels, zou het Judas duidelijk zijn dat ze ofwel niet op de hoogte waren van de militaire situatie in Judea of te veel vertrouwen in zichzelf stelden. Hoe dan ook, het betekende dat ze zich van geen gevaar bewust waren, en troepen die niet op hun hoede zijn kunnen gemakkelijk worden verrast.

De zelfverzekerdheid van de vijandelijke troepen was begrijpelijk. Zij wisten dat de joodse opstandelingen hen nooit in aantal en bewapening konden evenaren. Ze moeten het wel als vanzelfsprekend hebben beschouwd dat het initiatief aan hen zou zijn. Hier lag Judas' eerste kans met een verrassing te komen: hij zou degene zijn die bepaalde waar de twee legers elkaar zouden treffen; en hóé.

Judas zou een terrein uitkiezen dat het overzicht van de vijand in getal zou neutraliseren en de ander niet de gelegenheid zou geven de tactische kracht van de falanx te benutten. De vijandelijke troepen hadden vlak, open terrein nodig; hij zou hen in een pas aanvallen. Ze zouden een geregeld gevecht

Detail van een schildering op een Griekse vaas (ca. 640 v.Chr.) van hoplieten, zwaarbewapende infanteristen die deel uitmaakten van de falanx en in dichtaaneengesloten opstelling vochten

verwachten; hij zou hen op mars aanvallen. Zij zouden aannemen weinig tegenstand te krijgen zolang ze door Samaria trokken en niet erg waakzaam zijn. Hij zou hen verrassen voordat ze de grens van Judea bereikten, zodat ze ver van hun basis en hun versterkingen verwijderd zouden zijn. Het zou, dacht de vijand, een actie bij daglicht worden; maar hij was van plan zijn posities in te nemen onder de bescherming van het nachtelijk donker. Deze keer zou het niet gaan om speldeprikken of een treffen dat bestond uit aanvallen en terugwijken. Deze keer ging het om een serieuze veldslag met de bedoeling de opmars van de vijand tot staan te brengen, zijn strijdmacht te vernietigen en zoveel mogelijk van zijn zware wapens buit te maken.

Waar kon zo'n ideale plek gevonden worden? Een overzicht van het gebied laat zien dat het terrein, dat aan bijna alle voorwaarden die Judas in tactisch opzicht stelde voldeed, een pas betrof ongeveer zeven kilometer ten noordoosten van het centrum der Gophna-heuvels. Dit terrein wordt nu algemeen

beschouwd als de plek die Judas uitkoos om met Apollonius te strijden. Deze plek kruiste Apollonius' pad, ruwweg halverwege Samaria en Jeruzalem.
De route ten zuiden van Samaria loopt uit in een naar verhouding brede vallei, zo'n twaalf kilometer ten noordoosten van Gophna. Ze gaat ongeveer drie kilometer over nogal vlak terrein en versmalt zich dan tot een nauwe engte waarin zij zich ruim anderhalve kilometer omhoogslingert. Het is duidelijk dat het Judas' idee was hinderlagen te leggen op de sleutelpunten van deze pas, de vijand toe te staan de pas binnen te trekken, te wachten tot het hele leger in de engte was en dan gelijktijdige aanvallen op alle sectoren te lanceren.
De Seleucidische troepen waren gewend bij daglicht te marcheren en 's nachts halt te maken. Wanneer ze uit Samaria oprukten zouden ze één keer moeten overnachten voor ze het gebied van Gophna bereikten. Judas zou op de hoogte zijn wanneer ze opbraken en tijdens de nachtelijke uren van hun bivak

kon hij zijn manschappen in hinderlaag leggen.
Nachtelijke verkenningen moeten bevestigd hebben wat Judas zich zonder twijfel door zijn grote bekendheid met het terrein herinnerde, namelijk dat de bodem rondom de voor het gevecht uitgekozen plaats slechts ruimte bood aan een beperkt aantal aanvallers. Men schat dat Judas daarom in dit treffen een strijdmacht van niet meer dan zeven- à achthonderd man inzette. Zij moeten uitgelezen vechtjassen zijn geweest, zonder twijfel veteranen die van het begin af aan met hem meededen, ondersteund door wat leden van het volksleger. Na een achterhoede in Gophna gelegerd te hebben heeft hij waarschijnlijk de rest van zijn manschappen naar hun dorpen teruggestuurd om in staat van onmiddellijke paraatheid te blijven en de strijd van de Makkabeeën voort te zetten als er iets mis zou gaan en hij en zijn mannen zouden worden verslagen.

De dag van de slag kwam naderbij. Judas kreeg bericht dat de Seleucidische strijdmacht haar basis in Samaria had verlaten en op mars was. In de schemering liet Judas die avond zijn manschappen uit Gophna optrekken om hun aanvalsposities in te nemen. Terwijl zij gedurende de nachtelijke uren wachtten, moet een aantal verkenners verder de heuvels in naar het noorden zijn gestuurd om de vijand in de gaten te houden op de plaats waar hij de nacht doorbracht en te kijken wanneer hij de volgende dag weer op mars ging. Deze verkenners moeten Judas hebben bericht dat Apollonius inderdaad de route nam die hij verwachtte en dat zijn huursoldaten in hun gebruikelijke opstelling voortrukten. Judas moet de tijd van hun komst hebben kunnen schatten en zijn eenheden in staat van alarm hebben gebracht.
Volgens Eitan Avissar had Judas zijn strijdmacht in vieren verdeeld. In zijn uitmuntende reconstructie van deze slag in zijn boek *Milhamot Yehuda Hamaccabi* ('De oorlogen van Judas Makkabaj') stelt Avissar, voormalig generaal-majoor van de Israëlische strijdkrachten, dat deze actie plaatsvond bij Nahal el-Hamaria ongeveer vijf kilometer ten noordoosten van Gophna. De historicus en archeoloog Michael Avi-Yona zegt in zijn *Een geschiedenis van het Heilige Land* dat de slag vermoedelijk werd gestreden bij 'de helling van Lebona', ongeveer vier kilometer verder naar het noorden.
Judas posteerde één eenheid aan de oostelijke zijde van de pas, één aan de westkant en één bij de zuidelijke uitgang. De vierde stelde hij iets ten noorden van de eerste op, ook aan de oostkant, klaar om naar de ingang van de pas aan de noordkant te stormen zodra de gehele vijandelijke strijdmacht de pas was binnengegaan en de val volledig dichtklapte.
De voorste afdeling van de eerste Seleucidische *chiliarchia* kwam de pas binnen marcheren in rijen van vier. Tussen deze groep van duizend man en de tweede *chiliarchia* van de huursoldaten reed de bevelhebber Apollonius. De opstelling was zoals gebruikelijk dichtaaneengesloten zodat iedere man bijna tegen zijn voorganger opliep. De enige ruimte lag tussen de twee *chiliarchiae*. De mannen in hinderlaag wachtten af. Ze lieten toe dat de vijand door de engte trok totdat de troepen vooraan bijna het zuidelijke eind ervan hadden bereikt. Toen werd het aanvalsteken gegeven.

Het vlakke gedeelte van de noordzuid-route van Samaria (*rechts*) naar Judea (*links*) die door Apollonius werd gevolgd vóór het eerste grote gevecht met de Makkabeeën. De route begint omhoog te slingeren (*aan de linkerkant*) en bereikt dan de posities waar Judas' strijdkrachten de Seleucidische soldaten in een hinderlaag lieten lopen

Judas' eenheid die het zuidelijke einde moest afgrendelen kwam plotseling uit haar hinderlaag te voorschijn, stormde de nauwe uitgang van de engte binnen en viel de verraste vijandelijke voorhoede met slingers, dolken, boerensikkels en een paar zwaarden, in eerdere schermutselingen buitgemaakt, aan. De soldaten aan het hoofd van de troep sneuvelden voor ze de kans kregen hun speren te gebruiken en degenen vlak achter hen werden teruggeworpen. Maar de hoofdmacht verder naar achteren, nog niet wetend wat eraan de hand was, bleef voorwaarts rukken, waardoor ze de voorhoede tot een bijna onbeweeglijke massa samenpersten. Iedere rij liep op tegen de rij ervoor die al stilstond. Al gauw was bijna de gehele eerste *chiliarchia* tot staan gebracht, doordat zij van voren door Judas' eenheid, die de pas afgrendelde, in het nauw werd gebracht, van achteren door de gelederen van haar eigen achterhoede en aan beide zijden door de randen van het ravijn.

Dit was het moment waarop degenen die aan de oostkant in hinderlaag hadden gelegen hun slingers gebruikten, zo verwarring en chaos veroorzakend onder de in het nauw gebrachte troepen. Toen sommigen er met moeite in waren geslaagd zich om te keren en aan deze nieuwe dreiging het hoofd te bieden, werden ze het slachtoffer van een verrassingsaanval, van achteren uitgevoerd door degenen die boven hen aan de westkant in hinderlaag lagen. De eenheden die in hinderlaag hadden gelegen overvielen na hun slingeraanval de vijand met hun korte, maar dodelijke wapens. De huurlingen waren machteloos, gebukt onder het gewicht van hun zware wapens en uitrusting, met gebrek aan ruimte om de falanxformatie aan te nemen en met bijna geen plaats voor iedere soldaat om zijn speer te zwaaien.

Apollonius die het krijgsgeschreeuw hoorde en zich afvroeg waarom zijn eerste *chiliarchia* niet verder trok, trachtte zich naar voren te werken om te zien wat er aan de hand was. Enige ogenblikken later was hij dood, geveld door een van Judas' manschappen. Terwijl dit nieuws als een lopend vuurtje

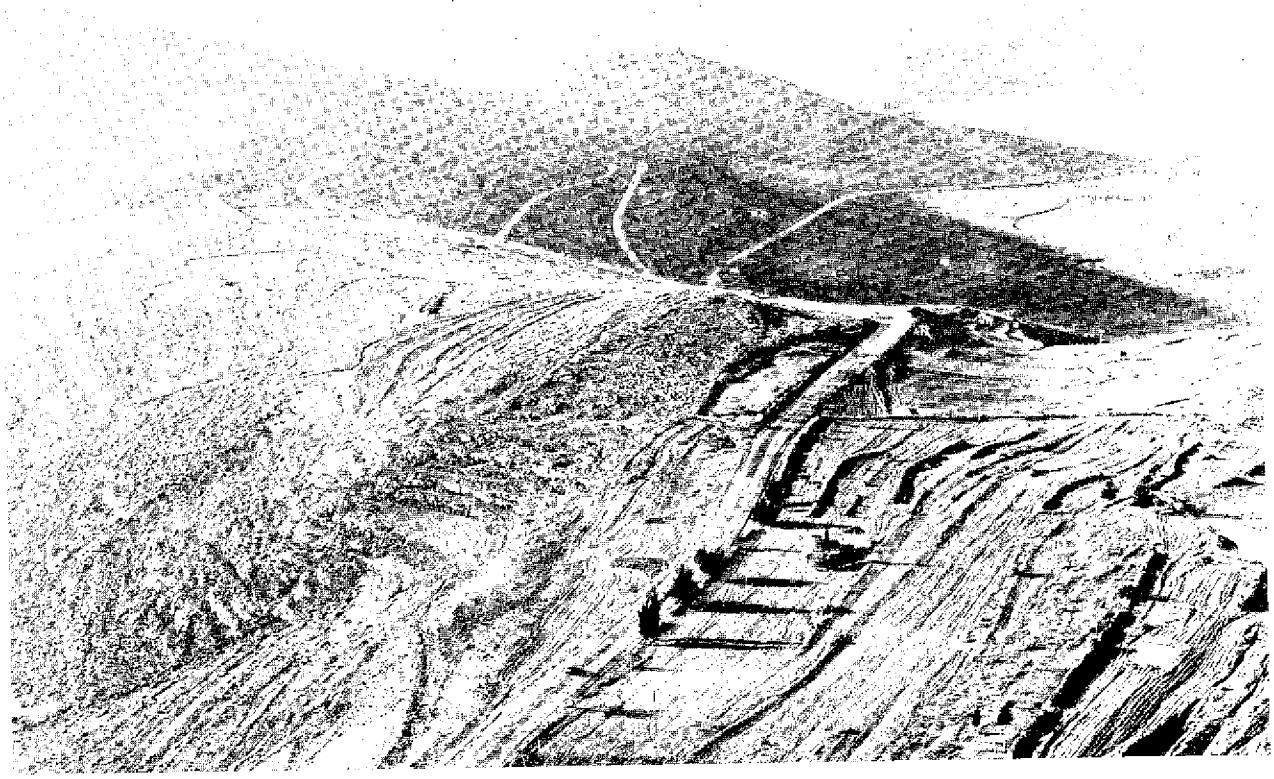

De engte (*links in het midden*) een paar kilometer ten noordoosten van Gophna waar Apollonius' beroepssoldaten door de Makkabeeën werden verslagen

door de Seleucidische gelederen de ronde deed en tot hun verwarring bijdroeg, rende Judas' vierde eenheid naar de noordelijke kant van de pas om de achterhoede van de tweede *chiliarchia* te bestoken.

Apollonius' troepen werden volkomen verslagen. Niet alle soldaten waren dood of gewond. Een aantal slaagde erin aan de kleine strijdmacht die de aanval deed te ontkomen en in kleine groepjes via het noorden terug te trekken naar hun basis in Samaria. Niet alle manschappen van Judas overleefden de strijd. Zij hadden zware verliezen geleden in het meedogenloze gevecht van man tot man. Maar ze hadden een beslissende proef van militaire aard met glans doorstaan en een overwinning op het slagveld behaald.

Het eerste boek der Makkabeeën dat zijn verslag van dit treffen begint met Judas' opmars tegen Apollonius, beëindigt dit met mee te delen dat Judas 'hem versloeg en doodde. Velen van Apollonius' soldaten vielen en de rest nam de vlucht. Uit de wapens die zij buitmaakten koos Judas het zwaard van Apollonius; voortaan streed hij met dat zwaard' (3 : 11, 12).

De Seleucidische bevelhebber voerde zijn manschappen te paard aan. Deze grafschildering uit de 4de eeuw v.Chr. stamt uit Alexandrië

8 De Veldslagen

De joden in Judea waren begrijpelijkerwijze door de overwinning van Judas bemoedigd en in alle dorpen werd feest gevierd. Voor het eerst sinds Antiochus zijn campagne met het doel de joodse godsdienst met wortel en tak uit te roeien was begonnen, kregen ze een glimpje hoop dat ze als joden zouden blijven bestaan. Zij hadden de verzetsbeweging gewillig gesteund, maar de meesten van hen hadden innerlijk getwijfeld aan de kansen die zij had tegen zo'n machtig rijk. Ze verwachtten strijdend ten onder te gaan en zo hun geloof hoog te houden maar hun leven te verliezen. Nu, na hetgeen zij als een verbijsterende militaire prestatie van de Makkabeeën zagen, was er hoop dat zij ook in leven zouden kunnen blijven. Zelfs zij die hadden geaarzeld en niet in staat waren geweest Judas' vertrouwen te delen, begonnen te geloven dat de zwakken en hulpelozen, wanneer hun de wil en het geloof werden gegeven, inderdaad over de sterken en de machtigen konden zegevieren. De nederlaag van Apollonius was een proef, én een teken.

Judas en zijn aanvoerders waren gematigder in hun vreugde. Ze waren natuurlijk erg dankbaar voor de uitslag van hun meest serieuze gevecht tot dan toe. Ze hadden de voldoening een geduchte, in het gevecht geharde Seleucidische generaal te hebben uitgeschakeld, een veel talrijker strijdmacht van goed geoefende koninklijke troepen met krijgservaring te hebben verslagen, en hun eigen vaardigheid als tactici en strijders te hebben bewezen. Ze konden tevreden zijn dat zij Judea, met uitzondering van Jeruzalem, nu steviger dan tevoren in de hand hadden. En wat Jeruzalem betreft, het Seleucidische garnizoen was opgesloten, afgesneden, hulpeloos, niet in staat zich buiten de stadsmuren te wagen; Menelaos en zijn hellenistisch gezinde groep joodse collaborateurs moesten wel wanhopig zijn. Judas en zijn collega's konden bemoediging vinden in de flinke steun die ze nu van hun volk kregen, in de golf vrijwilligers die na hun laatste overwinning toestroomde en in een beter voorzien arsenaal van zwaardere wapens en uitrustingsstukken die ze op het slagveld hadden buitgemaakt.

Detail van een gevechtsscène op een houtsnede uit 1581 in een Duitse uitgave van de werken van Josephus

boven Een Scythische boogschutter op een schaal van Grieks aardewerk (ca. 530 v.Chr.)

rechtsboven Een stenen beeld van een Griekse boogschutter (ca. 500 v.Chr.). Aan het begin van hun opstand hadden de Makkabeeën gebrek aan goede wapens maar verwierven die geleidelijk door ze op de vijand buit te maken

Ze wisten echter dat hun overwinning geen definitieve beslissing had gebracht. Zij vormde slechts het slot van één fase in de verzetsstrijd en het begin van een nieuwe: een harde militaire campagne zou worden uitgevochten in steeds zwaardere gevechten. Voor Judas stond het vast dat Antiochus zich niet bij deze terugslag zou neerleggen. De Seleucidische commandant zou een andere strijdmacht sturen en bij niet-slagen nog een, totdat hij of wie hem ook zou opvolgen tot de conclusie kwam dat het voordeliger was met de joden tot een overeenkomst te komen dan door te gaan hen te bevechten. Zolang moesten de joden om te overleven ieder gevecht winnen en Judas zijn Makkabeeën-strijders opleiden en uitrusten teneinde deze nieuwe uitdaging tegemoet te kunnen treden.

De leden van de joodse ondergrondse waren in de dagen vóór het huidige Israël onafhankelijk werd eveneens slecht bewapend. Wanneer ze op een licht-machinegeweer beslag wisten te leggen was dat voor hen even belangrijk als het veroveren van een boog dat was voor de Makkabeeën

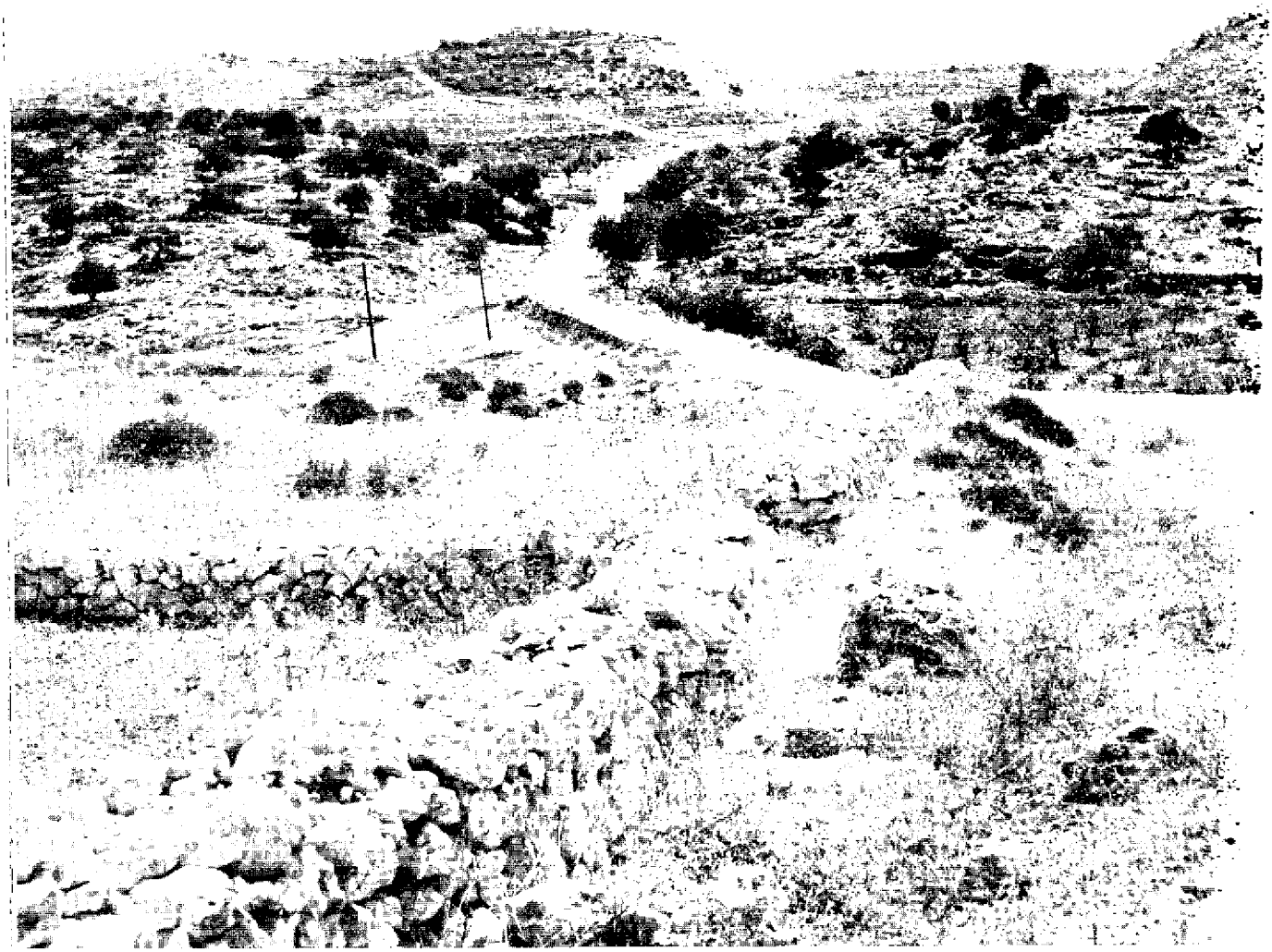

Het pad naar 'de pas van Bet-Choron', waar Judas zijn overwinning op generaal Seron behaalde in de tweede grotere slag van de Makkabeeën

Op de avond van de vijfde juni 1967, zes uur nadat het Jordaans-Arabisch Legioen zijn verrassingsaanval deed op het joodse gedeelte van Jeruzalem, nam een reserve-strijdmacht van het Israëlische leger, bestaande uit gemechaniseerde infanterie, precies dezelfde route die generaal Seron eenentwintig eeuwen eerder nam op zijn veldtocht tegen de Makkabeeën. Terwijl de hedendaagse strijdkrachten de helling naar Bet-Choron optornden, overmeesterde de Israëlische eenheid de vijandelijke macht die de pas in handen trachtte te houden, terwijl een reserve-pantserbrigade verder naar het zuidoosten de hoofddoorbraak forceerde in een serie harde, nachtelijke gevechten, waarin ze naar het oosten oprukten om de hoofdweg noord-zuid van Samaria naar Jeruzalem in handen te krijgen – dezelfde route die Apollonius indertijd nam. De pantserafdeling richtte zich daarop naar het zuiden en bereikte de volgende morgen vroeg de berg Scopus, die over Jeruzalem uitziet. Dit succes, tezamen met die van de parachutisten en de bloedige gevechten in de heuvels en de voorsteden juist buiten de noordelijke stadsmuur en de acties van de Jeruzalem-brigade in het zuiden, betekende de

omsingeling van Jeruzalem en maakte de bestorming door parachutisten van de Oude Stad op de morgen van 7 juni mogelijk.

Het was Serons bedoeling naar Jeruzalem te trekken, het garnizoen aldaar te ontzetten en met de stad als basis het platteland in te trekken, de opstandelingen te vernietigen en het Seleucidische gezag in de dorpen te herstellen. Het was Judas' oogmerk hem ervan te weerhouden zelfs maar in het zicht van Jeruzalem te komen.
Terwijl Seron langs de kust op mars was moet Judas voldoende informatie over de omvang, het doel en de algemene organisatie van de vijandelijke strijdmacht hebben gekregen om hem in staat te stellen in grote lijnen een plan de campagne op te stellen. Seron zou genoodzaakt zijn ergens de vlakte te verlaten en Judea door een van die passen, breed genoeg om zijn grote formatie doortocht te verlenen, binnen te dringen. Judas besloot Seron aan te vallen op het moment dat deze door een van de passen trok. Maar welke zou Seron uitkiezen? Het is mogelijk dat Judas' inlichtingendienst de gegevens daarover al in een vroeg stadium heeft verstrekt. Maar wanneer dat niet het geval was, moet hij toch hebben begrepen dat het Bet-Choron zou worden, nadat de Seleucidische troepen door Lod waren getrokken. Met zijn kleine strijdmacht kon Judas vanuit zijn basis in Judea binnen een paar uur iedere pas bezetten. In dit geval had hij meer dan genoeg tijd zijn voorbereidingen te treffen. Achter de grote stenen en het struikgewas op het hoogste punt van de pas bij Bet-Choron en langs de smalle toegangsweg die erheen leidde nam hij met zijn troepen stelling.
Serons strijdmacht brak vroeg in de morgen op en begon aan het laatste deel

Foto van Jeruzalem gedurende de Zesdaagse Oorlog, genomen van de berg Scopus

De strategische pas van Bet-Choron (rechts naar Latrun en Tel Aviv, links naar Jeruzalem), een van de voornaamste toegangsroutes tot Jeruzalem vanuit de kustvlakte

van de mars. Wanneer alles goed ging zou men 's avonds in Jeruzalem zijn.

Nu men op het punt stond de heuvels in te trekken, was men extra voorzichtig; verkenners gingen voorop en beschermingseenheden stonden aan weerszijden van de hoofdmacht opgesteld. Een uur later begon de voorste *syntagma* van de eerste *chiliarchia* de lange, kronkelende, oneffen toegang tot de pas te beklimmen. Het was een vermoeiende en ongewoon zware tocht voor de troepen die beladen waren met zware wapens en uitrustingen en in de voorafgaande weken gewend waren aan een gemakkelijke, veerkrachtige en regelmatige pas tijdens de dagmarsen in de vlakte. Ze waren nu ook angstiger, want ze bemerkten dat het niet langer mogelijk was de flank te beschermen; de toegang tot de pas was daarvoor te smal.

'Toen hij (Seron) de pas van Bet-Choron bereikte, ging Judas hem met een handvol manschappen tegemoet' (I Makk. 3 : 16). Judas had zijn strijdmacht, waarvan men aanneemt dat die uit ongeveer duizend man bestond, gesplitst in drie eenheden. Eén was bovenaan de pas opgesteld, de andere twee aan weerszijden van het steile pad naar boven. Nu wachtten ze in stilte af terwijl ze toekeken hoe de lange colonne naar boven klom. Toen de voorste gelederen van de vijand bijna de top hadden bereikt, gaf Judas het teken en de eenheid die de bovenkant van de pas afgrendelde kwam in actie. Boogschutters en slingeraars, wapens gebruikend die op Apollonius waren buitgemaakt, doodden of verwondden de voorste vijandelijke manschappen en dreven de oprukkende gelederen terug naar hun kameraden. De rest van de eenheid stormde daarna zwaaiend met zwaarden op de wankelende vijand af, bracht

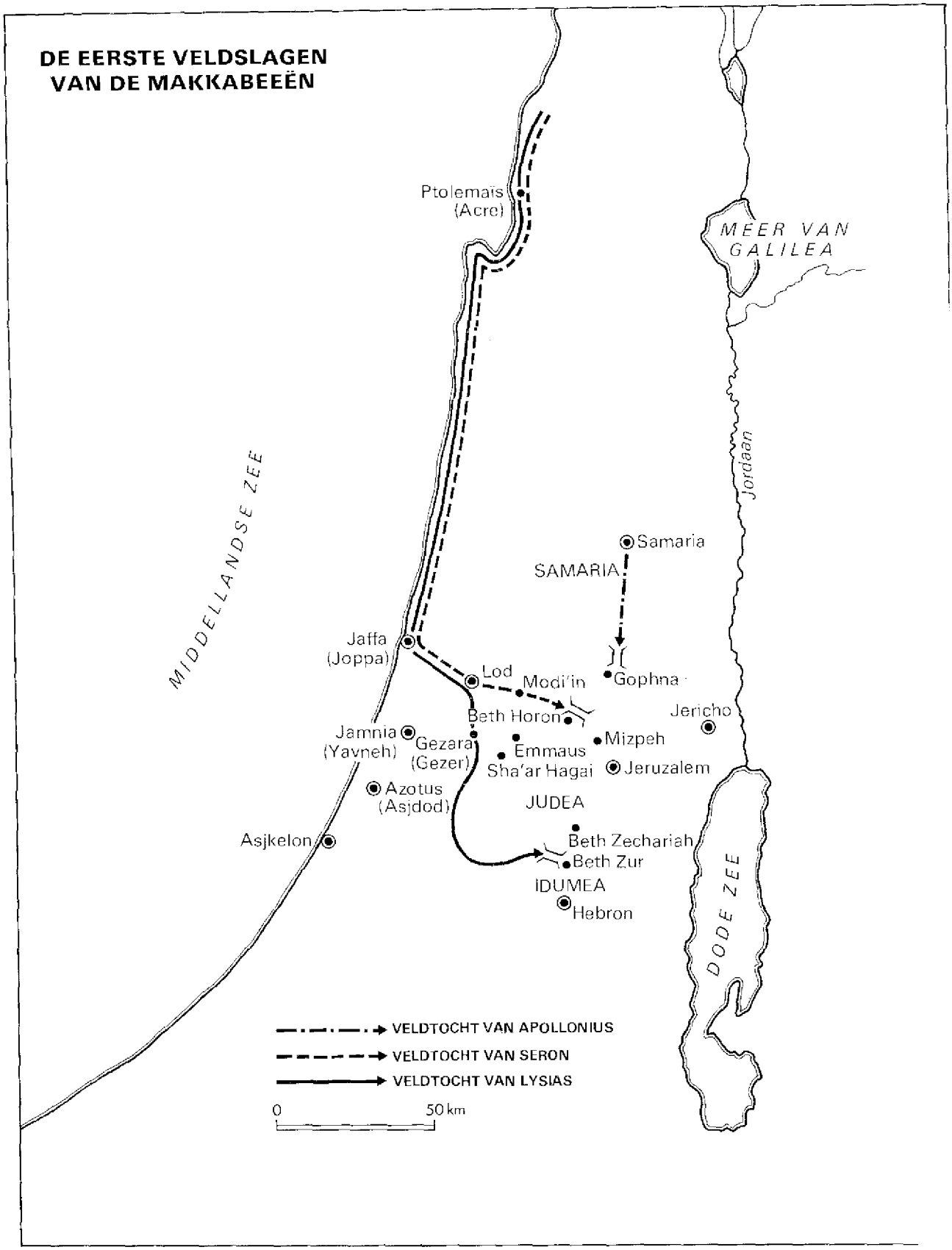
DE EERSTE VELDSLAGEN
VAN DE MAKKABEEËN
Ptolemais
(Acre)
MEER VAN
GALILEA
Jordaan
MIDDELLANDSE ZEE
Samaria
SAMARIA
Jaffa
(Joppa)
Lod
Modi'in
Gophna
Jericho
Beth Horon
Jamnia
(Yavneh)
Gezara
(Gezer)
Emmaus
Mizpeh
Sha'ar Hagai
Jeruzalem
Azotus
(Asjdod)
JUDEA
Asjkelon
Beth Zechariah
Beth Zur
IDUMEA
Hebron
DODE ZEE
VELDTOCHT VAN APOLLONIUS
VELDTOCHT VAN SERON
VELDTOCHT VAN LYSIAS
0
50 km

hem verdere verliezen toe en dreef degenen die achteraan kwamen de helling af. Toen de voorste colonne uit haar evenwicht was gebracht en iedere soldaat wanhopig probeerde positie te nemen, gaf Judas een signaal aan de opzij opgestelde eenheden. Ook zij vielen met bogen en slingers aan en gingen daarna over tot een gevecht van man tegen man. Het grootste deel van de voorste *chiliarchia* werd volledig vernietigd. Hun kameraden in de achterhoede keerden zich om en vluchtten de heuvel af, waardoor ze op de andere Seleucidische eenheden stootten die eveneens op de vlucht sloegen.
Judas, ziende dat de opstelling van de vijand was verbroken en de troepen her en der de heuvel afrenden, gaf het bevel de achtervolging in te zetten. En 'zij achtervolgden hen vanaf de pas van Bet-Choron tot beneden in de vlakte; ongeveer achthonderd manschappen van de vijand sneuvelden en de rest vluchtte naar het land van de Filistijnen'. Josephus vertelt dat 'het Syrische leger totaal werd verslagen' en dat 'Seron de generaal' onder degenen was 'die hun leven lieten op het slagveld' en 'de overlevenden werden tot aan de zee vervolgd' (*Oudheden* XII. 10). Seron had vermoedelijk de voorhoede aangevoerd en zijn dood in de eerste paar minuten moet sterk hebben bijgedragen tot de demoralisering en ineenstorting van zijn troepen. Dit vormt ook de verklaring voor het feit dat de strijdkrachten die het bloedbad overleefden zich niet herstelden en geen tegenaanval op touw zetten.

Het bericht van Serons nederlaag werd aan het Seleucidische hof in Antiochië met de grootste ernst ontvangen en opende plotseling de ogen van de autoriteiten voor het feit dat ze de problemen in Judea verkeerd hadden getaxeerd. Ze realiseerden zich nu dat ze in die provincie te maken hadden met een opstand van groot formaat. De nederlaag van een voortreffelijk generaal, het feit dat een krachtige formatie volledig op de vlucht was gejaagd en de zware verliezen aan manschappen en uitrusting konden niet worden afgedaan als een kleine misgreep, of de toevallige overwinning van een bende herriemakers. Dit was duidelijk het werk van een geoefende en goed georganiseerde strijdmacht, opererend met massale steun van de plaatselijke bevolking. Indien het hoofdkwartier in Antiochië de betekenis van de vorige gevechten al had onderschat, nu zullen ze geneigd zijn geweest de waarde van dit gevecht te overschatten: de in groepjes terugkerende overlevenden zullen in hun verslaggeving ongetwijfeld de sterkte van de eenheden der Makkabeeën hebben overdreven om hun beschamende nederlaag te verklaren. Dat betekende in geen geval dat iemand aan het Seleucidische hof erover dacht of een voorstel durfde doen de politiek, die de opstand in het leven had geroepen, te herzien. Men was het er algemeen over eens dat, wanneer de koning bevolen had Judea binnen te dringen, die provincie als een vijandelijke staat moest worden behandeld en er een krijgsmacht op de been diende te worden gebracht om hem te onderwerpen.
Deze laatste tegenslag kon niet op een slechter moment komen voor

Antiochus, die helemaal in beslag was genomen door zijn op handen zijnde veldtocht naar het oosten. Zoals we hebben gezien had hij zo'n veldtocht al enige tijd overwogen teneinde de Seleucidische heerschappij in zijn oostelijke gebieden te herstellen. Juist op dat moment had hij een grote strijdmacht verzameld en stond op het punt de lange mars te beginnen om slag te gaan leveren aan de overzijde van de Tigris en de Eufraat. Het voornaamste gevaar kwam van Parthië, een aanzienlijk koninkrijk dat zich uitstrekte van de Kaspische Zee in het noorden tot het centrum van Perzië in het zuiden. Het was door Antiochus III ongeveer veertig jaar eerder onschadelijk gemaakt toen hij tevens de oostelijke provincies opnieuw onder Seleucidische heerschappij had gebracht. Maar Parthië had zijn kracht later herwonnen en de plaatselijke Seleucidische stadhouders in de aangrenzende gebieden, met name Perzië en Medië, schenen naar onafhankelijkheid te streven. Zij hadden hun schatting aan Antiochië niet overgemaakt en hun volgende stap kon een afscheiding inhouden. Antiochus voelde dit als de ernstigste bedreiging voor zijn rijk, want de oostelijke provincies vormden de ruggegraat daarvan en wanneer hij deze gewesten kwijtraakte zou hij meer verliezen dan alleen de aanzienlijke inkomsten die ze opleverden. Hij zou in dat geval zelfs riskeren het geslonken gebied dat hem nog was overgebleven — en daarmee zijn troon — te verliezen; want ieder verlies dat hem verzwakte, versterkte zijn vijanden. Zijn ineengekrompen rijk kon heel goed een prooi worden van de Parthen die hoopten op gebiedsuitbreiding in het oosten, terwijl Rome, dat waakzaam de gebeurtenissen volgde, heel wel de gelegenheid zou kunnen aangrijpen hem in het westen een slag toe te brengen.

Dat was een hard perspectief voor een koning die van meet af aan ernaar had gestreefd te wedijveren met het succes van Alexander de Grote. Op zijn minst had hij verwacht dat hij datgene, door zijn vader aan winst geboekt, zou kunnen evenaren. Nu scheen het hem erg veel moeite te kosten zelfs maar de status quo te handhaven. Om een eind te maken aan de verbrokkeling van zijn rijk achtte Antiochus het van wezenlijk belang zijn gezag in het oosten opnieuw te vestigen, de stroom inkomsten van zijn schatplichtigen zeker te stellen en de bedreiging door de Parthen teniet te doen. Hij besloot zelf de leiding van deze belangrijke militaire onderneming op zich te nemen.

Hij wees een zekere Lysias, 'een voornaam lid van de koninklijke familie', aan om gedurende zijn afwezigheid als onderkoning van het westelijke en zuidelijke gedeelte van zijn rijk, de gebieden tussen de Eufraat en de Egyptische grens, op te treden. Lysias moest ook fungeren als 'behoeder van zijn zoon Antiochus (de toekomstige Antiochus V Eupator) tot aan zijn terugkomst' (I Makk. 3 : 33).

Antiochus IV was klaar om te vertrekken toen het nieuws over de nederlaag van generaal Seron binnenkwam. Het was een harde slag, maar niet voldoende reden zijn vertrek uit te stellen. Judea was belangrijk, maar in zijn gedachtengang van veel minder importantie dan zijn provincies in het oosten. Desalniettemin moest hij er zeker van zijn dat zijn achterban veilig was als hij in het oosten opereerde. Hij was zich aldoor bewust van de aanwezigheid van een opportunistisch Rome dat hem had belet Egypte te annexeren en nu

Een bronzen beeld van een Perzische prins uit de tweede eeuw v.Chr., gevonden bij Shami in Perzië, waar Antiochus een veldtocht hield terwijl zijn strijdkrachten in Judea teruggeslagen werden door de Makkabeeën

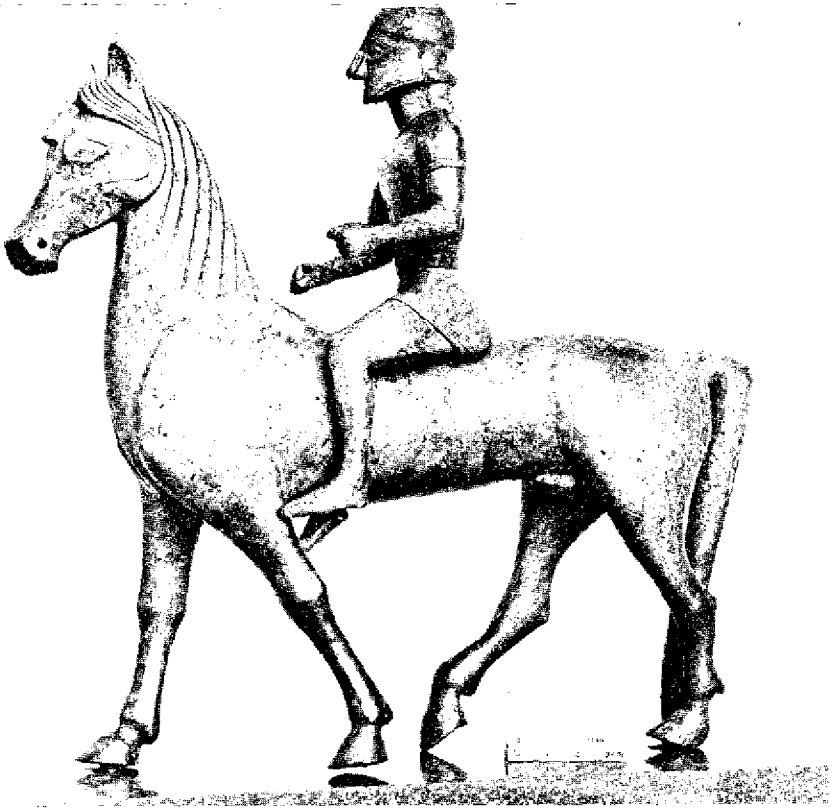

Een vroeg-Grieks beeldje van een krijger te paard. De Makkabeeën werden geconfronteerd met de goed uitgeruste huursoldaten van het machtige Seleucidische leger

profijt zou kunnen trekken uit zijn afwezigheid – én van een opstandig Judea – om een landing in Palestina uit te voeren. Hij gaf in overeenstemming daarmee dan ook bevel de moeilijkheden in Judea radicaal op te lossen.

Hij stelde Lysias een grote hoeveelheid manschappen ter beschikking, zodat Judea snel verpletterd zou kunnen worden. Het eerste boek der Makkabeeën (3 : 34) vertelt dat 'hij de helft van zijn strijdkrachten aan Lysias overdroeg' voor de actie tegen Judea. Hoewel 'de helft' als een overdrijving moet worden beschouwd, is men het er algemeen over eens dat voor dit doel een aanzienlijke strijdmacht werd bestemd. Antiochus was daardoor niet in staat zoveel troepen mee te nemen als hij van plan was geweest; zo kan men zeggen dat de oorlog in Judea een directe invloed heeft gehad op het verloop van zijn veldtocht in het oosten.

De heerster was zó razend op de opstandige joden dat hij besloot de gehele 'bevolking van Judea en Jeruzalem uit te moorden'; daarom liet hij voor Lysias nauwkeurige instructies achter over hetgeen er met de provincie diende te gebeuren. Lysias diende 'de kracht van Israël en wat er aan joden in Jeruzalem was overgebleven met wortel en tak te verdelgen, alles wat aan hen ter plaatse herinnerde uit te vagen, vreemdelingen te doen wonen in al hun gebieden en het land aan de nieuwe bewoners toe te wijzen' (I Makk. 3 : 35, 36). Nadat hij deze opdracht aan zijn onderkoning Lysias had verstrekt, vertrok Antiochus, zonder enige twijfel omtrent de uitvoering van zijn bevel, met zijn troepen naar de Eufraat.

Lysias koos (volgens het eerste boek der Makkabeeën: 3 : 38) drie generaals uit om de expeditie tegen Judea te leiden. Het waren Ptolemeüs, de zoon van

Dorymenes (van wie men aanneemt dat hij op dat moment gouverneur van Coele-Syrië was), Nikanor en Gorgias. Behalve inzake zijn benoeming maakt het verslag van het gevecht geen vermelding meer van deze Ptolemeüs, wat een aanwijzing vormt dat hij de algehele verantwoordelijkheid droeg maar niet commandant te velde was. Dit is af te leiden uit het tweede boek der Makkabeeën 8 : 9, 10 dat 'Ptolemeüs Nikanor uitkoos' om de expeditie te leiden en 'Gorgias, een generaal met een brede ervaring' met hem meezond. Dit alles gebeurde in het jaar 165 v.Chr.

De bronnen uit de oudheid zijn in tegenspraak met elkaar over de grootte van de Seleucidische strijdmacht. Het eerste boek der Makkabeeën 3 : 39 spreekt van 'veertigduizend man voetvolk en zevenduizend ruiters'; maar men neemt aan dat de 'twintigduizend man troepen bestaande uit alle nationaliteiten', die in het tweede boek der Makkabeeën worden genoemd, nauwkeuriger de werkelijke sterkte van de vijand aangeeft.
De bevelhebbers waren vastbesloten niet de vergissing van hun voorgangers te herhalen, namelijk in de val te lopen in de bergen van Judea terwijl ze nog op mars waren, maar liever direct naar Jeruzalem op te rukken. Zij wilden hun leger naar het zuiden laten optrekken langs de kustvlakte, hun basiskamp opslaan aan de voet van de heuvels, voorbereidende verkenningstochten uitvoeren en dan in slagorde optrekken om met de opstandelingen slaags te raken. Daarna zouden ze oprukken naar Jeruzalem, zich met het garnizoen verenigen en een begin maken met de uitvoering van het koninklijk bevel, iedereen af te slachten en alles te vernietigen.
De plek die zij als basiskamp uitzochten was Emmaus (het huidige Imwas in de buurt van Latroen) in het laagland, dicht bij de vallei van Aijalon, waar Jozua de maan gevraagd had stil te staan. Het ligt 16 kilometer ten

Het beboste heuveltje (midden) is de plaats waar in de oudheid Emmaus lag. Daar vond de derde veldslag van de Makkabeeën plaats. De vallei van Aijalon, waardoor de vijand vluchtte, ligt op de voorgrond

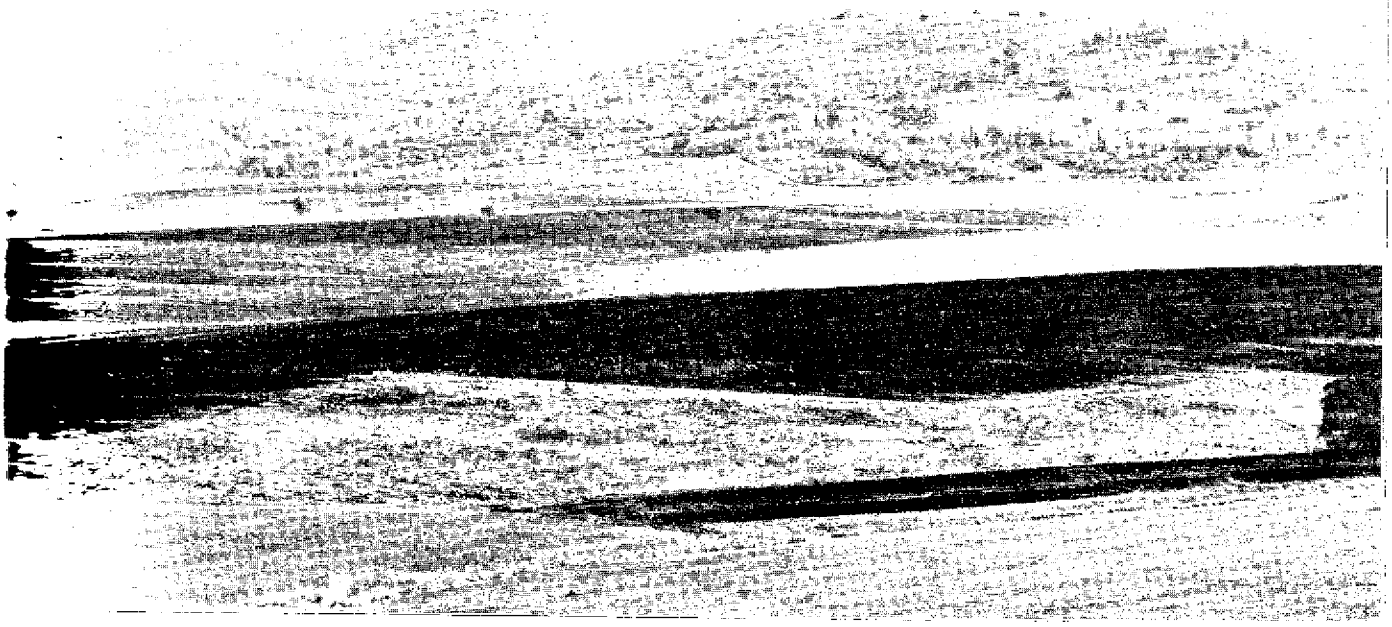

zuidoosten van Lod en 24 kilometer ten noordwesten van Jeruzalem. Hier kregen zij versterkingen uit Idumea (Edom, gelegen aan de zuidelijke grenzen van Judea), Azotus (het huidige Asjdod) en Jamnia (het huidige Yaone) in de kustvlakte. Ze kregen hier ook gezelschap van slavenhandelaars die generaal Nikanor had uitgenodigd hun bod al voor het begin van het gevecht uit te brengen. Nikanor was er zó zeker van dat hij een snelle overwinning zou behalen dat hij het plan had opgevat slechts gedeeltelijk Antiochus' opdracht inzake de uitroeiing van de joden uit te voeren. In plaats van alle joden in Judea te doden, zou hij een aantal van hen sparen en een aardig sommetje bijeenbrengen door hen als slaaf te verkopen. In overeenstemming met dat plan 'deed hij' zodra zij Emmaus bereikten en nog bezig waren hun kamp op te zetten 'een aanbod van joodse slaven aan de kuststeden, waarbij hij toezegde er negentig per talent te zullen leveren' (II Makk. 8 : 11). De reacties waren enthousiast. 'De kooplieden uit het gebied, onder de indruk van hetgeen ze over dit leger hadden horen vertellen, namen een grote voorraad zilver en goud mee benevens een voorraad ketens en verschenen in het kamp om de Israëlieten als slaven op te kopen' (I Makk. 3 : 41).
Vanuit Emmaus zonden de bevelhebbers zonder twijfel 's nachts koeriers om contact te leggen met het garnizoen in Jeruzalem en bekwame gidsen mee terug te nemen, mensen die bekend waren met de kleine paadjes in het heuvelland van Judea; want de bronnen verhalen dat in het treffen dat hierop volgde de Seleucidische 'gidsen mannen uit de burcht waren' (I Makk. 4 : 2). Waarschijnlijk bevonden zich onder hen ook hellenistische joden die waren geprest dienst te nemen als agenten van de inlichtingendienst van het Seleucidische garnizoen. Hun eerste taak moet zijn geweest kleine verkenningseenheden op patrouilles te vergezellen om inlichtingen te krijgen. Het gevechtsplan werd vermoedelijk opgesteld op grond van de informaties die zij verzamelden over de terreingesteldheid, de routes en bovenal over het doen en laten van de Makkabeeën.

Tegen die tijd hadden de Makkabeeën een grote strijdmacht op de been gebracht en vergaande voorbereidingen getroffen. Hun overwinning op Seron had de dorpsbewoners van Judea met trots en opluchting vervuld en er was nauwelijks een gezonde man te vinden die er niet naar verlangde zich bij de strijdende opstandelingen aan te sluiten. Judas die alle reden had buiten zichzelf van vreugde te zijn over het succes, was niettemin de nuchtere realist gebleven, wiens gedachten meer bezig waren met de gevaren in de toekomst dan met de overwinningen die verleden tijd waren. Het zag ernaar uit dat de vijand weer een aanvalsstrijdmacht zou sturen. Judas was ervan overtuigd dat die sterker zou zijn dan iedere strijdmacht die hij en zijn manschappen tot nu toe hadden ontmoet. Hij had tot dusver met een kleine strijdmacht gezegevierd door gebruik te maken van guerrillatactieken en door te vechten op terrein dat hij zelf had uitgekozen. Zou hij in staat zijn hetzelfde te presteren tegen een leger dat twintigmaal sterker was dan het zijne? Wanneer,

zoals hij vermoedde, Antiochië nu een complete veldtocht tegen hem ensceneerde, kon de vijand hem dan niet enkel en alleen door zijn numerieke overwicht omsingelen, overweldigen en verpletteren? Guerrillatactieken zouden het hem mogelijk maken de vijand zware verliezen toe te brengen. Maar de bedoeling van de Makkabeeën was niet slechts hun leven zo duur mogelijk te verkopen, maar ook het voortbestaan van hun volk te verzekeren. Het was Judas duidelijk dat hij zijn strijdmacht moest uitbreiden en haar moest onderwerpen aan een rigoureuze training in nieuwe vormen van oorlogsvoering. Gelukkig losten de golf vrijwilligers en de wapens die in het gevecht waren buitgemaakt zijn problemen inzake mankracht en bewapening op. Ook werd hij gesteund door het hoge moreel van zowel zijn manschappen als de burgerbevolking.

Op dezelfde wijze als hij begonnen was een guerrillastrijdmacht in Gophna te organiseren, zette hij er zich nu toe een leger op de been te brengen. Hij vergrootte de sterkte van zijn strijdmacht en wees 'officieren over duizend, over honderd, over vijftig en over tien man aan' (I Makk. 3 : 55). Als aanvulling op de basistraining voor de guerrillavoering kregen de Makkabeeën nu een speciale training in het opereren met bredere formaties en in het omgaan met zwaardere wapens.

Judas' verwachtingen over de acties die het Seleucidische rijk vermoedelijk zou ondernemen werden spoedig bevestigd door de rapporten van zijn inlichtingendienst. Zelfs wanneer hij geen bronnen in de Seleucidische hoofdstad zou hebben gehad, zou hij de grootte van de formatie die tegen hem in het veld werd gebracht hebben leren kennen zodra het vijandelijke leger aan zijn mars naar het zuiden begon. Judas verzamelde onmiddellijk zijn manschappen en in overeenstemming met het bijbelse gebruik 'gaf hij hun die een huis aan het bouwen waren, of die pas getrouwd waren, of die wijngaarden aan het planten waren, of die bang waren, het bevel naar huis terug te keren'. Daarop nam hij een strijdmacht van zesduizend man en vestigde een basis in de heuvels bij Mizpeh, 8 kilometer ten noordwesten van Jeruzalem en halverwege Jeruzalem en de pas van Bet-Choron. Hier wachtte hij totdat hij te weten zou komen wat de vijand van plan was. Hij nam een goede positie in om zowel Bet-Choron te dekken, wanneer de vijand die pas zou kiezen, en de route verder naar het zuiden door Sha'ar Hagai (Poort van de Vallei), nu de hoofdweg van de kust naar Jeruzalem. Van Mizpeh zond hij kleine patrouilles uit om de opmars van de vijand te volgen. Zo kwam hij meteen te weten dat zij Lod hadden verlaten, Bet-Choron links lieten liggen, zuidwaarts voorttrokken naar Gezer, naar het oosten zwenkten en een kamp opsloegen bij Emmaus. Toen ze daar bleven en er een versterkte basis vestigden, compleet met vestingwerken en bewaakt door bereden troepen, was het Judas duidelijk dat zij niet van plan waren dadelijk naar Jeruzalem te trekken maar hem eerst wilden aanvallen. Pas nu hij de door hem gewenste informaties had gekregen kon Judas beginnen een passend aanvalsplan te ontwerpen. Hij verdeelde zijn strijdmacht in vier eenheden van ieder vijftienhonderd man, stelde er drie elk onder het bevel van zijn broers Johannes, Simon en Jonatan en nam persoonlijk het bevel van de vierde op zich.

Sha'ar Hagai, 'poort van de vallei', de huidige hoofdroute van de kust naar Jeruzalem

Beide legers tastten elkaar af waarbij elk zoveel mogelijk over de ander te weten trachtte te komen door verkenningstochten bij dag en bij nacht en via spionnen. De Makkabeeën waren daarbij in het voordeel doordat ze de steun van de bevolking genoten en goed bekend waren met de onbekende paadjes van Emmaus naar Mizpeh. Maar de doorgewinterde Seleuciden, die hun vijand nu niet langer onderschatten, ondernamen uitvoerige verkenningstochten en verzamelden zo naar hun idee voldoende informatie over de basis van de Makkabeeën om hun aanvalsplan op te maken. Zo gebeurde het dat beide partijen besloten het kamp van de ander aan te vallen.

Het Seleucidische opperbevel toonde een vindingrijkheid die bij de eerdere aanvalspogingen ontbrak. Generaal Gorgias kwam op het denkbeeld de opstandelingen met gelijke munt te betalen en hen met hun eigen tactiek te bestrijden. Hij was van plan een grote strijdmacht onder bescherming van de duisternis door de heuvels te laten trekken, omhoog te sluipen naar Mizpeh, het joodse kamp te omsingelen en de Makkabeeën te overvallen. Omdat het algemeen bekend was dat het Seleucidische leger 's nachts niet vocht zouden de joden bij verrassing worden gepakt. Ieder die probeerde naar de kustvlakte te ontsnappen zou door de troepen van Nikanor in Emmaus worden opgevangen.

Judas van zijn kant had ook een dergelijk plan voor een verrassingsaanval op het kamp in Emmaus ontwikkeld, maar zijn manschappen waren beter getraind voor een dergelijke actie; ze hadden een grotere terreinkennis,

konden beter in het geheim opereren en hadden al heel wat ervaring bij nacht opgedaan, zodat ieder precies wist wat hij had te doen. De enige, nog onduidelijke factor, was het ogenblik van de aanval. Judas wachtte op het gunstige moment.

Dat kwam op de avond waarop hij hoorde dat Gorgias Emmaus met een strijdmacht van vijfduizend infanteristen en duizend uitgelezen cavaleristen had verlaten en ze door de heuvels op weg waren naar Mizpeh. Judas zag dadelijk de belangrijke consequenties van deze manoeuvre: het vijandelijke leger in Emmaus zou verzwakt zijn hoewel het een strijdmacht van aanzienlijke afmetingen bleef. Hij verzamelde zijn eenheden en in het geheim verlieten deze hun basis, zochten hun weg door wadi's waar nooit iemand kwam en door de wildernis zonder paden, totdat ze een punt bereikten even ten zuiden van het kamp in Emmaus. Voordat hij wegtrok gebruikte Judas een list om te zorgen dat Gorgias langer zou wegblijven. Hij 'gaf opdracht' zegt Josephus, verscheidene vuren in zijn eigen kamp aan te leggen, 'zodat Gorgias zou doorgaan met zijn vruchteloze dwaaltocht'. Het was nog donker toen Judas en zijn manschappen in de omgeving van Emmaus arriveerden, waar ze in staat bleken zich zonder door de vijand gezien of gehoord te worden op te stellen. Ze zouden aanvallen bij het aanbreken van de dageraad. Gorgias bereikte Mizpeh in de vroege ochtend en gezien de kampvuren meende hij te kunnen concluderen dat de joden hem niet verwachtten. Hij zou hen volledig verrassen. Hij was in een uitstekend humeur. De nachtelijke manoeuvre over ongekend en rotsachtig terrein waaraan zijn manschappen niet waren gewend was een succes geworden. Er hadden zich onderweg geen vervelende dingen voorgedaan; ze waren op de slingerende paadjes de weg

Generaal Gorgias zette 'uitgelezen cavalerie' in tijdens een uitval tegen de Makkabeën gedurende het treffen bij Emmaus. Griekse ruiterij op een stenen fries uit de hellenistische periode

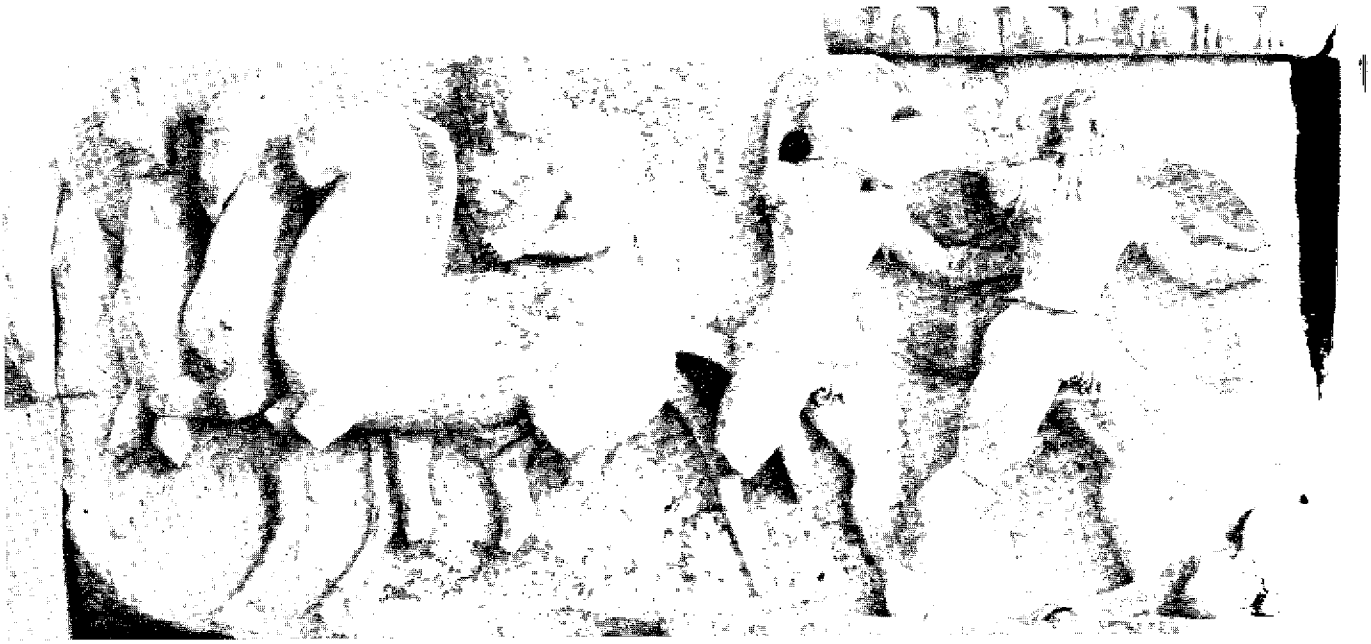

niet kwijtgeraakt; ze waren recht op hun doelwit afgegaan en nu gereed aan te vallen. Ze slopen dichter naar de rand van het joodse kamp maar kwamen geen wachtposten tegen. Aangemoedigd door dit elementaire gebrek aan voorzorgsmaatregelen van de vijand, drongen ze in stilte naar voren. Met getrokken wapens om onmiddellijk tot actie over te kunnen gaan drongen zij het kamp binnen — enkel om het verlaten aan te treffen.
Gorgias concludeerde dat de opstandelingen op de een of andere manier op de hoogte waren gekomen van zijn actie en haastig op de vlucht gegaan. Hij 'liet dadelijk naar hen zoeken in de heuvels, omdat hij dacht dat de joden voor hem op de vlucht waren gegaan' (I Makk. 4 : 5). Hij deed zijn troepen uitwaaieren en zond patrouilles vooruit, in de hoop de ontsnapte vluchtelingen in hun schuilplaats in de bergen te pakken te krijgen.
Maar bij het aanbreken van de dag bevonden de 'vluchtelingen' zich in de vlakte terwijl ze luisterden naar de aansporingen van hun bevelhebber. Judas zei tegen zijn manschappen:

> Wees niet bang voor hun aantal en laat je niet uit het veld slaan door hun aanval. Denk eraan hoe onze vaderen bij de Rode Zee werden gered, toen Farao hen met een leger achtervolgde. Laten we nu de hemel aanroepen, opdat God ons gunstig gezind zij, het verbond met onze vaderen gedenkt en dit leger vandaag nog voor onze ogen verplettert. (I Makk. 4 : 8—11).

Toen gaf Judas het teken voor de aanval en de Makkabeeën gingen vanuit hun verborgen posities tot actie over met de bedoeling het kamp gelijktijdig uit het oosten en het westen aan te vallen. Maar toen ze te voorschijn kwamen was het hun beurt verrast te zijn. Nikanors strijdkrachten kwamen juist uit

hun basis naar buiten en ontdekten de aanvallers. Ze kregen snel bevel de falanxformatie aan te nemen en zich klaar te maken voor het gevecht.
De details over het gebeurde daarna, worden in de bronnen uit de oudheid niet vermeld. Het eerste boek der Makkabeeën (4 : 14) beperkt zich tot de opmerking: 'De slagorde van de heidenen werd verbroken en zij vluchtten naar de vlakte. En de hele achterhoede viel door het zwaard van de joden.' Het is echter duidelijk dat Judas bliksemsnel een andere tactiek diende te bedenken. Hij moest vechten onder condities die hij niet eerder had meegemaakt. Hij had gehoopt een zorgeloze, slaperige vijand te kunnen verrassen, hulpeloos in zijn kamp opgesloten en geen ruimte bezittend te manoeuvreren. In plaats daarvan werd hij met een sterkere strijdmacht in complete gevechtsopstelling op vlak terrein en in een open gebied geconfronteerd. Toch bezat hij zekere voordelen. Zijn eenheden waren lichter, wendbaarder en soepeler dan de falanxformatie. Waarschijnlijk had de Seleucidische cavalerie nog geen tijd gehad haar beschermende positie op de flanken van de falanx in te nemen. Judas gaf dan ook bevel de ongeorganiseerde cavalerie op de flanken aan te vallen en vervolgens de falanx van opzij en van achteren te attaqueren. In het daarna ontstane gevecht van man tegen man hadden de Makkabeeën de overhand. Nikanors troepen werden geheel verslagen en vluchtten naar de kust. Zij die achteraan kwamen werden neergeveld. 'De achtervolging werd voortgezet tot aan Gazara (Gezer) en de laagvlakte van Idumea, Azotus en Jamnia; ongeveer drieduizend manschappen van de vijand werden gedood.'
Judas toonde nu dat hij een bevelhebber was die zijn manschappen volledig in de hand had. Het was in die tijd gebruikelijk dat bij een beslissende wending van een gevecht de overwinnaars de overwonnenen zo ver mogelijk achtervolgden en een maximum aan buit in zoveel mogelijk plunderingen trachtten te behalen. Maar Judas was Gorgias niet vergeten. De zon stond nu hoog aan de hemel en Gorgias was na zijn vruchteloze nachtelijke onderneming in de heuvels zonder twijfel op de terugweg naar de vlakte. Judas gaf daarom opdracht de achtervolging te staken, deed zijn manschappen naar Emmaus terugkeren, stak het kamp van de vijand in brand en verspreidde zijn eenheden om de terugkeer van Gorgias af te wachten.
Toen 'verscheen er een vijandelijke patrouille die vanuit de heuvels op verkenning was', een van de eenheden die Gorgias vóór zijn hoofdmacht had uitgezonden. Deze verkenningstroepen keken neer op de vlakte en 'zagen van een hoog punt de verwoesting die onder de tenten van hun kameraden was aangericht, de dode lichamen die het veld bedekten en rook die te voorschijn kwam uit het kamp; en toen ze dat ontdekten vluchtten ze in verwarring' (*Oudheden* XII. 310, 311). Het bericht in het eerste boek der Makkabeeën (4 : 21–22) voegt daar nog aan toe dat 'zij hevig ontstelden toen zij bemerkten wat er aan de hand was en zagen dat het leger van Judas in de vlakte klaarstond voor de aanval'.
De kooplieden die het overleefden keerden naar hun kuststeden terug zonder de 'voorraad ketenen' die zij zo vol vertrouwen hadden meegebracht, mogelijkerwijs ook zonder de 'grote hoeveelheden zilver en goud' waarmee ze

De Seleucidische ruiterij uit het verluchte handschrift van het boek der Makkabeeën, klooster van St.-Gallen in Zwitserland, tiende eeuw

Israëlitische slaven hadden willen kopen — én zonder slaven. Zij hebben misschien behoord tot 'diegenen onder de volken die het leven eraf brachten', naar Antiochië trokken en 'Lysias al het gebeurde meldden' (I Makk. 4 : 26). Lysias was diep teleurgesteld. Hij voelde zich tegenover Antiochus verantwoordelijk voor de nederlaag en was vastbesloten deze smaad in eigen persoon uit te wissen. Een nieuwe expeditie was in ieder geval noodzakelijk, maar hij zou die niet meer aan een andere generaal toevertrouwen maar nu zelf het bevel voeren. Andere bezigheden hielden hem echter in Antiochië vast en hij was niet eerder dan het daaropvolgende jaar in staat de hoofdstad te verlaten. In 164 v. Chr. rukte hij aan het hoofd van een grote krijgsmacht naar Judea op.

Zij 'marcheerden naar Idumea, en sloegen hun kamp op bij Bet-Sur waar Judas hen trof' (I Makk. 4 : 29). Bet-Sur ligt 27 kilometer ten zuidwesten van Jeruzalem. Het is daarom duidelijk dat Lysias van plan was de opstandelingen in de heuvels ten noorden van de hoofdstad links te laten liggen en Jeruzalem van een kant te benaderen waar de opstandelingen zwak waren. Zo liep hij zo min mogelijk risico op mars te worden aangevallen. Het is even evident dat hij van plan was eerst naar Jeruzalem te trekken en zijn garnizoen aldaar te bevrijden, alvorens de joodse verzetsstrijders aan te pakken. Het heuvelachtige Jeruzalem dat werd versterkt door de citadel was een veel minder kwetsbare basis om vanuit te opereren dan het kamp in open veld dat Nikanor bij Emmaus had opgeslagen. Lysias wilde zijn grote strijdmacht gebruiken om Judea vanuit Jeruzalem systematisch uit te kammen en zo de opstandelingen snel te vernietigen. Dit plan vermeed ogenschijnlijk alle misslagen van de vorige Seleucidische bevelhebbers. Het had alle kans van slagen.

Het is tamelijk zeker dat Lysias met zijn leger door de kustvlakte ging, een lange omweg maakte via het zuiden en voorttrok tot in de nabijheid van Askelon. Hij bleef voortdurend in gebied dat hem vriendelijk en de joden vijandig gezind was. Hij wendde zich daarna naar het zuidoosten, trok of via Gad of via Bet-Govrin naar Marisa (Maresha) en zo verder naar Hebron, door het gebied van de Idumeeërs die pro-helleens waren. Van Hebron richtte hij zich naar het noorden naar Bet-Sur, de Judese grensvesting 7 kilometer verderop, en sloeg een kamp op juist ten zuiden daarvan. Na de 650 kilometer lange mars vanaf Antiochië die zijn manschappen verscheidene weken had gekost moest hij nog slechts 27 kilometer verder trekken via Bet-Sur en Bethlehem om Jeruzalem te bereiken.

Er is in het eerste boek der Makkabeeën (4 : 28) geschreven, dat zijn leger 'zestigduizend uitgelezen infanteristen en vijfduizend cavaleristen' omvatte. Geleerden beschouwen dit aantal als overdreven, maar zijn het erover eens dat zijn strijdmacht niet kleiner kan zijn geweest dan die van Nikanor en Gorgias, zodat mag worden aangenomen dat hij niet minder dan twintigduizend man infanterie en drie- tot vierduizend man cavalerie onder zijn bevel had.

Judas had op dat moment zijn sterkte opgevoerd tot tienduizend man. Hij was

Een in een gevecht verwikkelde Griekse soldaat op een beschilderde sarcofaag uit de vierde eeuw v. Chr.

goed ingelicht over de expeditie van Lysias, en de simpele waarnemingen van zijn verkenners moeten hem de grootte van de vijandelijke formatie en hun route hebben doen kennen. Toen de Seleucidische troepen verder naar het zuiden marcheerden zonder oostwaarts de heuvels in te trekken, was het duidelijk dat ze een omtrekkende beweging wilden maken en Jeruzalem van het zuiden uit benaderen. Dit was een onverwachte ontwikkeling. Judas was genoodzaakt een nieuw krijgsplan uit te denken.

Hij had weinig keus. Hij was niet van plan een directe confrontatie met zo'n groot leger aan te gaan. Het was niet waarschijnlijk dat Lysias zijn strijdkrachten zou splitsen zoals Nikanor en Gorgias hadden gedaan, en daarom sloot hij de mogelijkheid van een directe aanval op het kamp van Lysias gedurende een van diens rustpauzes uit. Hij moet ook het ernstige gevaar hebben ingezien dat zou ontstaan als hij de vijand toestond Jeruzalem te bereiken en zich daar te nestelen. De enig geschikte actie was de legermacht onderweg aan te vallen, hoewel dit betekende dat hij in de heuvels ten zuiden van Jeruzalem moest opereren, waar de heerschappij van de Makkabeeën zwakker was dan in het noorden en waar een groot deel van het terrein door minder steile hellingen niet zo lastig voor de vijand was. De vraag restte: waar en wanneer moest hij toeslaan?

Hij moet gemakkelijk voorzien hebben dat de huurlingen van plan waren de weg van Hebron naar Jeruzalem te nemen, en dit zal door zijn patrouilles zijn bevestigd zodra Lysias landinwaarts trok. Maar toen was Judas reeds met zijn mannen naar het zuiden gemarcheerd, waarbij hij in het Judese heuvelland bleef maar gelijke hoogte hield met de vijand in de vlakte. Zodra de ander naar het oosten afsloeg kon hij zijn definitieve plan maken. Wat betreft de vraag wanneer hij tot actie zou overgaan had Judas zijn beslissing genomen zodra hij hoorde — of zag — dat Lysias zijn kamp had opgeslagen tussen Hebron en Bet-Sur.

De bronnen uit de oudheid noemen de plaats van het gevecht en berichten de uitslag maar geven geen verdere details. Het is echter op grond van hetgeen we weten over vorige acties van Judas en betreffende de terreingesteldheid in Bet-Sur aannemelijk dat Judas zijn manschappen 's nachts in hinderlaag opstelde aan beide zijden van de ingang van een ravijn, gelegen aan de weg van Hebron naar Jeruzalem, anderhalve kilometer ten noorden van Bet-Sur, waar goede dekkingsmogelijkheden waren voor zijn grote krijgsmacht. De weg was te smal, zodat Lysias zijn leger niet in gevechtsopstelling kon laten oprukken. Hij moest hen in colonnes laten optrekken, eenheid voor eenheid, en dit feit gaf Judas dank zij een wijze keuze van het terrein, handige verspreiding van zijn troepen en een precieze timing de gelegenheid de vijand stukje bij beetje aan te vallen, en zó bij ieder afzonderlijk treffen ter plaatse in de meerderheid te zijn.

Lysias' huurlingen hadden wekenlang gemarcheerd zonder aan gevaar te denken. Toen ze zich op die laatste noodlottige morgen opmaakten om naar Jeruzalem te gaan, waren ze wel op hun hoede. Ze bereikten zonder incidenten Bet-Sur en trokken verder naar het noorden, terwijl hun zelfvertrouwen toenam en hun waakzaamheid met iedere pas verminderde.

Toen de voorste eenheid uit de engte te voorschijn kwam, werd die bij verrassing door Judas' mannen aangevallen. Het was een felle en zware aanval en het grootste deel van de eenheid werd vernietigd. Judas had nu voldoende manschappen om verscheidene van de voorste eenheden gelijktijdig aan te pakken door hen van beide zijden van het ravijn af in te sluiten, en in korte tijd waren de voorste afdelingen van het huurleger uitgeschakeld en lagen hun gesneuvelden langs het pad. De overlevenden vluchtten na hun zware wapens te hebben weggeworpen. Daarbij botsten ze tegen de eenheden op die meer van achteren naar voren oprukten. 'Lysias verloor ongeveer vijfduizend man in de gevechten' (I Makk. 4 : 34).
Lysias schijnt geen tegenaanval op touw te hebben gezet hoewel hij daarvoor voldoende manschappen ter beschikking had. 'Toen hij zag hoe zijn eigen leger volledig op de vlucht werd gedreven en hoe Judas' mannen zelfvertrouwen hadden gekregen, vastbesloten te leven of eervol te sterven, trok hij terug naar Antiochië.' Hieruit blijkt dat hij zich plotseling moet hebben gerealiseerd dat hij de vaardigheid, de kracht en de vastberadenheid van de Makkabeeën had onderschat. Op dat moment kon hij weinig uitrichten en daarom trok hij terug. Maar hij was vast van plan een sterke krijgsmacht huurlingen op de been te brengen, die een speciale training te geven en 'met een veel groter leger dan tevoren opnieuw Judea binnen te vallen' (I Makk. 4 : 35). De grote voorraad vijandelijke wapens en uitrusting, onderweg en in het kampement achtergelaten, werd gevoegd bij het aangroeiende arsenaal van de Makkabeeën.

Voor de eerste maal sinds zij Modin hadden verlaten om als guerilla's in de heuvels van Gophna te gaan leven, konden Judas en zijn broers er een moment hun gemak van nemen en tot rust komen, en zichzelf aan opluchting en vreugde overgeven die hun strijders en de burgerbevolking na ieder voorafgaand gevecht hadden gevoeld. Niet dat Judas dacht dat dit nu zijn laatste actie was geweest. Maar zonder twijfel was dit zijn meest beduidende veldslag. Dit treffen had getoond dat zijn guerrillaleger volwassen was geworden, dat het zichzelf had gewend aan de middelen waarmee en de manier waarop een oorlog op grotere schaal diende te worden gevoerd, zodat het nu tot een gevechtsleger was getransformeerd dat in staat was de aanzienlijke strijdkrachten, die zonder twijfel opnieuw naar Judea zouden worden gezonden, het hoofd te bieden. De laatste overwinning sterkte hem ook in zijn geloof betreffende de zaak van het joodse verzet.
De nederlaag van Lysias was de meest verpletterende vernedering die de Seleuciden was toegebracht door de hand van de opstandelingen sinds Antiochus was begonnen met de vervolging der joden. Judas zag onder ogen dat er een herhaling van deze strijd zou plaatsvinden, maar hij rekende erop dat het verscheidene maanden zou kosten voordat de noodzakelijke voorbereidingen waren getroffen. Judas wist waarvoor hij die adempauze zou gaan gebruiken, nu zijn Makkabeeën sterker waren dan ooit en Judea volledig

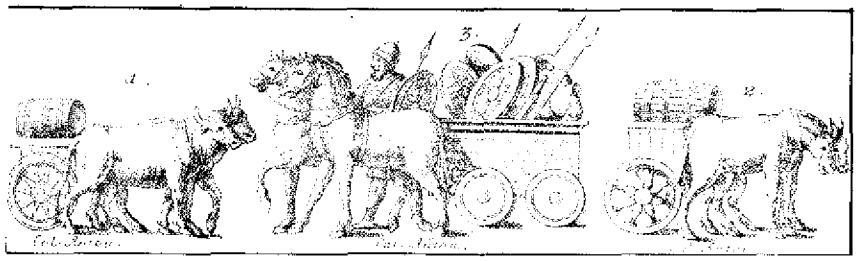

Een 18de-eeuwse tekening van een bevoorradingscolonne uit de oudheid. Sommige wapens zijn gelijk aan die welke door de Makkabeeën op het Seleucidische leger werden veroverd

beheersten. Hij zou het doel gaan verwezenlijken dat hij, zijn vader en zijn broers zichzelf hadden gesteld toen ze drie jaar tevoren in zak en as zaten en rouwden over 'de gruwel', de ontheiliging van de meest gewijde plaats van het jodendom. Hij zou naar Jeruzalem trekken en de tempel opnieuw wijden.

9 De Tempel Herwonnen

Jeruzalem met zijn ontheiligde tempel was voor alle joodse gelovigen, waar ze ook woonden, 'de troosteloze stad'; maar het was ook een naargeestige verblijfplaats geworden voor degenen die zijn verval hadden bewerkt, het koninklijke garnizoen binnen de citadel met hun beschermelingen en de hellenistische joodse groepering onder leiding van de door de Seleuciden benoemde hogepriester Menelaos. De joodse hellenisten leefden in de onplezierige nabijheid van ruwe huurlingen met wie ze niets gemeen hadden. Zij oefenden geen macht uit en hadden geen achterban. Hun belofte aan het hof in Antiochië dat ze een onderworpen, schatplichtig, gehelleniseerd Judea zouden opleveren was door de Makkabeeën gedwarsboomd. Ze hadden weinig om handen en het schijnt dat ze zelfs de eredienst in de tempel maar hadden opgegeven, want de tempelberg was nu een verlaten woestenij. Ze waren verbijsterd door de ontstellende keer die hun lot had genomen. Van favorieten van het hof waren ze verafschuwde buitenstaanders geworden en werden ze belegerd. Onder hen moeten er zijn geweest die angstig waren over de verwoesting die zij over hun stad, henzelf en hun vrome landgenoten hadden gebracht. Degenen die moedig genoeg waren te vluchten sloten zich aan bij het leger van Judas; de meer bevreesden voelden zich in de val. De koppige doorzetters begonnen echter, zoals dat zo vaak gaat wanneer broeder tegen broeder strijdt, de Makkabeeën na iedere volgende Seleucidische nederlaag steeds meer te haten. Onder hen was volgens de bronnen ook Menelaos. Hij schijnt hardnekkig te hebben vastgehouden aan zijn hellenistische opvattingen en collaboreerde gewillig met degenen die over hem waakten.

De troepen zullen weinig méér te verdragen hebben gehad dan de verveling die voortkomt uit nietsdoen en uit een hinderlijke bewegingsbeperking; maar de situatie was ernstig en het humeur van hun officieren afschuwelijk. Deze krijgsaanvoerders, die het vertrouwen van hun koning genoten, hadden gefaald in hun militaire opdracht. Gezonden om Judea te verpletteren, waren ze ten onder gegaan door toedoen van een troep boerenopstandelingen en konden zich nu nauwelijks buiten de halfgesloopte muren van de stad wagen.

Een reconstructie op schaal van Jeruzalem door professor Michael Avi-Yonah, tegen het einde van de periode van de Tweede Tempel (in de tuin van het Holyland Hotel in Jeruzalem). De witte hof (*midden rechts*) maakt deel uit van het paleis der Hasmoneeën waarvan men aanneemt dat het gebouwd was naast de Akra-citadel. De muur om het tempelterrein werd meer dan anderhalve eeuw na de opstand van de Makkabeeën gebouwd door Herodes

Alleen de vestingwerken van de citadel gaven hun bescherming. Ze waren op smadelijke wijze gedwongen geweest hulp te vragen, eerst aan hun bevelhebber in Samaria en daarna aan Antiochië. Zodoende hadden zij ook schande gebracht over hun meerderen, de aanvoerders van de expedities die hen te hulp waren gekomen en daarbij volledig werden verslagen. Welnu, de garnizoenscommandanten bleken vastbesloten te laten zien dat Jeruzalem niet gelijk was aan Bet-Choron, aan Emmaus of Bert-Sur. De citadel was stevig gebouwd; zij had sterke muren en een goed voorzien arsenaal.

Judas maakte zich geen illusies over de sterkte van de Akra en was zich er maar al te goed van bewust dat hem de middelen ontbraken een bres in versterkte bolwerken te slaan. Maar zijn gedachten hielden zich bezig met de tempelberg en hij meende dat er een mogelijkheid was die te bereiken.

Hij deed zijn leger optrekken naar Jeruzalem en toen ze bij de stadsmuren kwamen, die de Seleuciden zelf tijdens een eerder beleg hadden geslecht, ontmoetten ze niemand om hen tegen te houden, daar de troepen van het garnizoen hadden verkozen de beschutting van de citadel niet te verlaten om een gevecht met hen aan te gaan. De Akra was slechts een paar honderd meter ten zuidwesten van de tempelberg, aan de andere kant van de centrale vallei. Na een eerste inspectie besloot Judas direct naar de tempel te trekken. Er zou later wel tijd zijn de citadel aan te vallen. Maar toen ze de berg naderden, werden ze aangevallen door een wolk van pijlen, afgeschoten vanaf de borstweringen en van de kantelen van de Akra. Hij 'wees terstond een afdeling troepen aan om het garnizoen van de citadel aan te vallen' en posteerde groepjes sluipschutters, gewapend met op de vijand veroverde bogen, om de vijandelijke boogschutters onschadelijk te maken. Zelf trok hij met zijn voorhoede verder naar de tempelberg.

Ze stelden vast, dat de tempel tot een woestenij was geworden, het altaar ontheiligd, de ingangen verwoest, de hoven overgroeid en gelijkend op struikgewas, de gebouwen in puin. 'De beklagenswaardige toestand waarin de plaats verkeerde', schrijft Josephus, 'ging Judas en zijn volgelingen door hart en ziel'. Maar ze verdeden weinig tijd met het uiten van hun verdriet. Judas begon meteen met de taak het gewijde heiligdom te reinigen van alle sporen van afgodendienst en het opnieuw in orde te maken voor de wijding aan de Heer. Terwijl sommigen van zijn strijders zorgden dat hij vanuit de Akra niet aangevallen kon worden, begonnen anderen onder toezicht van 'priesters zonder blaam en toegewijd aan de wet het terrein schoon te maken, de tempel te reinigen en de stenen die hem ontwijdden naar een onreine plaats te brengen. Ze overlegden wat te doen met het brandofferaltaar dat was ontheiligd, en besloten terecht het af te breken daar het anders een aanklacht tegen hen zou vormen omdat de heidenen het ontwijd hadden'. Daarom haalden ze het altaar omver, stapelden de stenen ervan op een geschikte plaats op de tempelberg 'totdat er een profeet zou opstaan die kon worden geraadpleegd over wat ermee moest gebeuren', namen ongehouwen stenen, 'in overeenstemming met de wet' en bouwden een nieuw altaar naar het model van het origineel. Ze herbouwden de tempel, herstelden het interieur daarvan en wijdden de tempelhoven opnieuw in.

In de vroege morgen van de vijfentwintigste van de negende maand, dus de maand Kislew van het honderdachtenveertigste jaar *, offerden zij volgens de voorschriften van de wet op het nieuwe altaar dat ze hadden gebouwd. Op dezelfde tijd en dezelfde dag, waarop de volken het altaar hadden ontwijd**, werd het onder het zingen van lofliederen, begeleid met citers, lieren en cimbalen, weer ingewijd. Al het volk wierp zich in aanbidding ter aarde neer en loofde de hemel die hun ondernemingen had doen slagen (1 Makk. 5 : 41–55).

Dat zij hun heiligste plaats op de heidenen hadden herwonnen werd door de gelovigen in Judea als een wonder ervaren en als een goddelijke ondersteuning van hun actieve strijd tegen een grote overmacht. Weinigen hadden inderdaad over velen gezegevierd en nu de meest kwetsende belediging van het joodse geloof die Antiochus op zijn geweten had, ongedaan gemaakt. Het was de bekroning van de strijd der Makkabeeën en dit gebeuren werd acht dagen lang gevierd. 'Toen besloten Judas en zijn broers en de hele gemeenschap van Israël dat de dagen waarop het altaar gewijd was jaarlijks acht dagen lang, te beginnen op de vijfentwintigste van de maand Kislew, met blijdschap en vreugde moesten worden gevierd' (1 Makk. 4 : 59). De Hebreeuwse maand Kislew valt grotendeels in dezelfde tijd als de maand december.

* 148 in de chronologie van de Seleucidische jaartelling komt overeen met 164 v.Chr.
**Dezelfde dag drie jaar later, volgens Josephus.

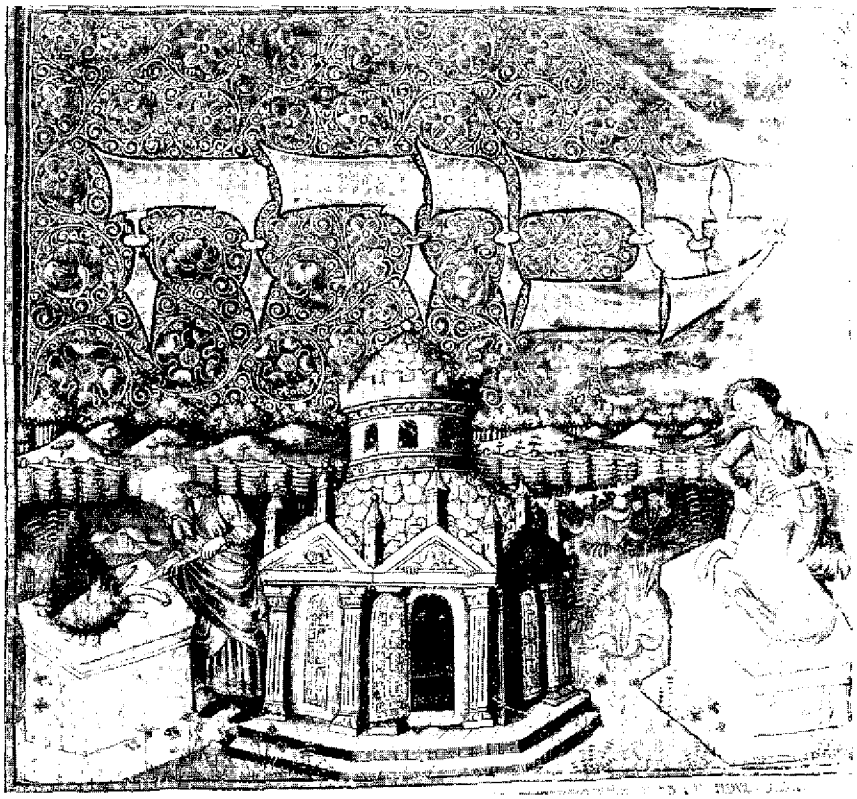

Een verlucht Hebreeuws handschrift uit Italië van de misjna thora uit de 15de eeuw bevat deze illustratie met betrekking tot de tempeldienst

Zo werd een begin gemaakt met het Chanukka-feest, dat tot op heden door de joden in de gehele wereld wordt gevierd. *Chanukka* is het Hebreeuwse woord voor 'inwijding', en de naam stamt zoals we gezien hebben uit het eerste boek der Makkabeeën. Josephus schrijft ongeveer 250 jaar na deze gebeurtenis dat het 'het Feest der Lichten wordt genoemd', hoewel hij niet precies weet wáárom. Dit verschil in terminologie heeft aanleiding gegeven tot veel meningsverschillen tussen de geleerden. Maar zoals Solomon Zeitlin heeft aangetoond 'hadden alle joodse feesten twee namen', zoals het 'Feest van de ongezuurde broden' dat een andere benaming voor het Paasfeest was, of het 'Feest van de eerste vruchten' voor het Pinksterfeest, waarbij de tweede benaming het 'volkskarakter' ervan aanduidde. Op die manier was het Lichtenfeest de aanduiding in de volksmond van het Inwijdingsfeest, want het aansteken van de lichten was, zoals nu ook nog, het meest opmerkelijke kenmerk van de Chanukka-viering.

In ieder huis worden lichtjes aangestoken in een speciale Chanukka-lamp die acht kleine houders heeft voor olie of kaarsen. Eén pit wordt op de eerste avond aangestoken en op iedere volgende telkens één meer, zodat de laatste avond alle acht pitten branden. Deze wijze van aansteken werd vastgelegd in de eerste eeuw n.Chr. na een controverse tussen de concurrerende scholen van de grote wijzen Hillel en Sjammai. De school van Sjammai was van mening dat 'op de eerste dag acht lichtjes moesten worden aangestoken en dat er daarna iedere dag één minder diende te branden'. De school van Hillel meende dat 'op de eerste dag één pit moest worden aangestoken en dat er daarna iedere dag één meer zou ontbranden'. De visie van Hillel kreeg de overhand. De speciale dankzeggingen, gezangen en gebeden die gedurende dit feest worden gezegd roepen de 'wonderbaarlijke gebeurtenissen en wonderen' rond de overwinningen van de Makkabeeën en het herkrijgen, de reiniging en de inwijding van de tempel in herinnering. In het huidige Israël is de Chanukka-viering uitgebreid met een estafettewedstrijd met een brandende fakkel, van Modin naar Jeruzalem.

Het aansteken van de Chanukka-lamp is eeuwenlang verbonden geweest met een kleiner wonder dat in de Babylonische talmoed wordt verteld en waarin wordt uitgelegd waarom men dit feest acht dagen lang viert. De talmoed vertelt dat toen de Hasmoneeën de tempel binnengingen, zij tot de ontdekking kwamen dat alle olie was verontreinigd, uitgezonderd één kruik die nog het hogepriesterlijke zegel droeg en niet was aangeraakt; maar die ene kruik bevatte slechts olie voor één dag. Wonderbaarlijk genoeg hield die ene kruik de kandelaar acht dagen lang brandende. Een ander traditioneel verhaal uit later tijd, dat in een middeleeuws commentaar op de joodse feesten uit Palestina werd gevonden, vertelt dat de joden 'acht ijzeren staven' in de tempel vonden — mogelijkerwijs Seleucidische speren 'en dat zij ze overeind zetten en erop lichten aanstaken'.

Wat ook het ceremonieel is dat bij dit feest hoort, Chanukka symboliseert in ieder geval — en doet dit steeds weer opnieuw — de aan geen tijd gebonden invloed van de daden der Makkabeeën op het gedrag van het joodse volk, een invloed die hen inspireert zelfs onder de meest wrede vervolgingen aan hun

De hogepriester Aäron steekt de zevenarmige kandelaar aan. Uit het 'Miscellaneum' van het British Museum (ca. 1280). De Makkabeeën staken de tempelkandelaar opnieuw aan bij de plechtige herinwijding van de tempel. Deze handeling is verbonden met het wonder van de kruik olie die voor acht dagen genoeg olie gaf. Het Chanukkafeest wordt gevierd met het aansteken van de *Chanukkia*.

tradities vast te houden en hardnekkig te vechten om hun joodse identiteit te behouden.

Op de morgen van de inwijding, toen de tempeldienst weer in ere was hersteld, kan Judas heel goed de verdedigingswerken van de citadel hebben onderzocht. Volgens de bronnen bleef het Seleucidische garnizoen er evenwel huizen, zodat Judas het verstandig geacht zal hebben van een aanval af te zien, omdat hij verwachtte bij de aanval op zo'n groot bolwerk té grote verliezen te zullen lijden. De aanwezigheid van de vijandelijke troepen in het hart van Jeruzalem wondde de ziel van de Makkabeeën; maar deze manschappen werden belegerd en vormden geen ernstig gevaar. Daarom versterkte hij de tempelberg en liet genoeg van zijn strijders in Jeruzalem achter om iedere agressieve handeling van de vijand de kop in te drukken. Zijn volgende stap was Bet-Sur te versterken en daar een garnizoen te legeren, zodoende de weg naar Jeruzalem vanuit het zuiden te beschermen en 'opdat het volk een vesting zou hebben gericht naar de kant van Idumea', dat altijd vijandig was geweest en Nikanor en Lysias in hun confrontaties met de joden had bijgestaan.
Enkele weken later streden de Makkabeeën opnieuw; maar deze keer vochten ze niet ter onmiddellijke bescherming van zichzelf en hun volk in Judea, maar voor het leven van joden die buiten de grenzen in nood waren. Het was het eerste teken dat hun onderneming, in Gophna begonnen, bezig was tot een grote nationale bevrijdingsbeweging uit te groeien. In het begin van 163 v.Chr. verlieten Makkabese strijdkrachten onder aanvoering van Judas en zijn broers Jeruzalem en de begrenzing van het joodse heuvelland en snelden joodse gemeenschappen in de afgelegen delen van de aangrenzende gebieden te hulp, die werden vervolgd door de plaatselijke heersers. Deze expedities voerden hen naar het oosten over de Jordaan, naar het noorden tot in Galilea, naar het westen naar de kustvlakte en naar het zuiden van Idumea.
Judea was al lange tijd omringd door heidense naburen die het vijandig gezind waren en dat bij gelegenheid door acties lieten blijken, waarbij ze kleine invallen deden en strooptochten ondernamen. Ze werden driester toen Antiochus met zijn repressieve maatregelen tegen de joden was begonnen. De bronnen noemen bijvoorbeeld 'de stam van Bajan' die ten oosten van de Dode Zee huisde en 'die de Israëlieten met hun valstrikken en hun blokkades voortdurend belaagden' (1 Makk. 5 : 4). Plotseling had Judas in de relatie met Antiochië de bakens verzet en zij, de heidense volken hoorden met grote verontrusting over zijn successen. Judea, de gemakkelijke prooi, was sterk geworden en een machtig Judea was niet hetgeen zijn buren wilden of verwachtten. Het achterland wiens gebied ze op een goede dag zouden kunnen plunderen en onder elkaar verdelen was als het ware in één nacht tot een potentiële rivaal veranderd die even agressieve plannen jegens hen zou kunnen smeden. Zij zouden hun rooftochten moeten beëindigen; en er was geen denken aan een totale oorlog te beginnen voordat Judea te machtig was. Hoe konden zij de hoop koesteren te slagen, waar de Seleucidische legers hadden gefaald? In plaats daarvan keerden zij zich tegen de bloedverwanten

van hun Judese vijanden, de verspreide joodse gemeenschappen die te midden van hen woonden: mannen en vrouwen die hun eigen vreemde eredienst aan een onzichtbare God opdroegen, die hun ongebruikelijke zeden uit den vreemde volgden, een afschuw hadden van afgodendienst en regelmatig bezoeken brachten aan hun heiligdom in Jeruzalem.
De vervolging van de joden die onder hen woonden was een uitdagend gebaar jegens Judas – op een veilige afstand gemaakt. Het gaf Judas' buren het geruststellende gevoel een krachtige houding aan te nemen en het bracht Judas' kwetsbaarheid aan het licht. Hij mocht dan in Judea de nieuwe sterke man zijn, maar was voorzeker niet in staat zijn hand naar hun provincies uit te strekken, niet bij machte zijn broeders te redden. Vervolging bood nog meer voordelen. Het bevredigde hun haat jegens vreemdelingen. Het bracht ook het nodige op: ze konden beslag leggen op de eigendommen van hun slachtoffers. Het zou hen in een goed daglicht in Antiochië stellen en hun politieke aanzien vergroten.
Sommige historici opperen nóg een reden voor het feit dat ze tot verdrukking overgingen: de angst dat de joodse gemeenschappen te midden van hen, aangemoedigd door de successen van de Makkabeeën, opnieuw zouden trachten in het bezit van hun land te komen; want deze gebieden om Judea hadden eens deel uitgemaakt van het ongedeelde koninkrijk Israël. Veel was er sindsdien gebeurd, met inbegrip van de Babylonische ballingschap aan het begin van de zesde eeuw v.Chr. Maar vijftig jaar nadat de joden uit hun land waren verdreven, had het nieuwe Perzische rijk hun terugkeer bevorderd en in de loop van de volgende eeuw hadden – terwijl het grootste deel van de terugkerenden naar Jeruzalem en Judea waren getrokken – sommigen zich in andere gebieden gevestigd: Gilead (het huidige zuiden van Syrië en het noordelijke deel van het koninkrijk Jordanië), oostelijk en westelijk Galilea, de kustvlakte, het land van Ammon (Jordanië) en Idumea. Deze kleine joodse gemeenschappen hadden onder de Perzen vreedzaam met hun buren geleefd en pas iets gemerkt van vijandigheid toen het hellenisme zich na de veroveringen van Alexander de Grote begon te verspreiden. Maar dat was geen daadwerkelijke vijandigheid geweest. Bemind of niet bemind, ze werden geduld. Nu bevonden ze zich echter eensklaps in levensgevaar. De plaatselijke heersers waren eropuit hen te doden en hadden al heel wat slachtoffers gemaakt. De overlevenden vroegen Judas om hulp.
Boodschappers 'met gescheurde kleren' kwamen uit Galilea, met het bericht: 'Ptolemaïs (Acre), Tyrus en Sidon . . . en heel heidens Galilea hebben hun strijdkrachten verzameld om een eind aan ons leven te maken.' Uit Gilead kwamen boodschappers met het nieuws dat ook daar een beweging tegen de joden was ontstaan. Velen waren vermoord en de overlevenden hadden een toevlucht gevonden in Datema, een vesting ongeveer 35 kilometer ten oosten van het Meer van Galilea, op de huidige grens tussen Syrië en Jordanië. Zij hadden 'deze brief aan Judas en zijn broers' meegebracht:

> De volken rondom ons spannen tegen ons samen om ons uit te roeien. Zij bereiden zich voor om de vesting waarin wij gevlucht zijn, te veroveren. Timoteüs is de aanvoerder van hun leger. Kom dus onmiddellijk en red ons uit hun handen. Velen

van ons zijn reeds gevallen. Al onze broeders in het land van Tobia zijn ter dood gebracht, hun vrouwen, kinderen en bezittingen buitgemaakt; ongeveer duizend man heeft men daar omgebracht. (1 Makk. 5 : 10–13)

Judas riep 'een grote vergadering' van het volk van Judea bijeen om 'te beslissen wat zij moesten doen voor hun landgenoten in nood die door de vijand werden aangevallen'. Het is duidelijk dat hij al serieus had nagedacht over reddingsexpedities en zonder twijfel voorlopige plannen met zijn broers en andere van zijn voornaamste bevelhebbers had gemaakt, vóór de vergadering bijeenkwam. Hij moet hebben berekend dat zulke expedities haalbaar waren. Hij bezat de sterkste, best geoefende en meest ervaren strijdmacht – afgezien van het koninklijke leger – in de hele westelijke helft van het Seleucidische rijk. De plaatselijke vervolgers zouden hem niet verwachten, want niemand zou eraan denken dat hij in staat was buiten zijn eigen heuvelachtige provincie te opereren. Antiochië zou hem geen halt toeroepen,

Jonge recruten van het Israëlische leger trekken met lichte bepakking door de woestijn. Zó wisten ook Judas' manschappen een hoge graad van beweeglijkheid te verkrijgen – en verrasten daardoor de vijand – toen ze door de Transjordaanse woestijn trokken om de joden in Gilead te redden

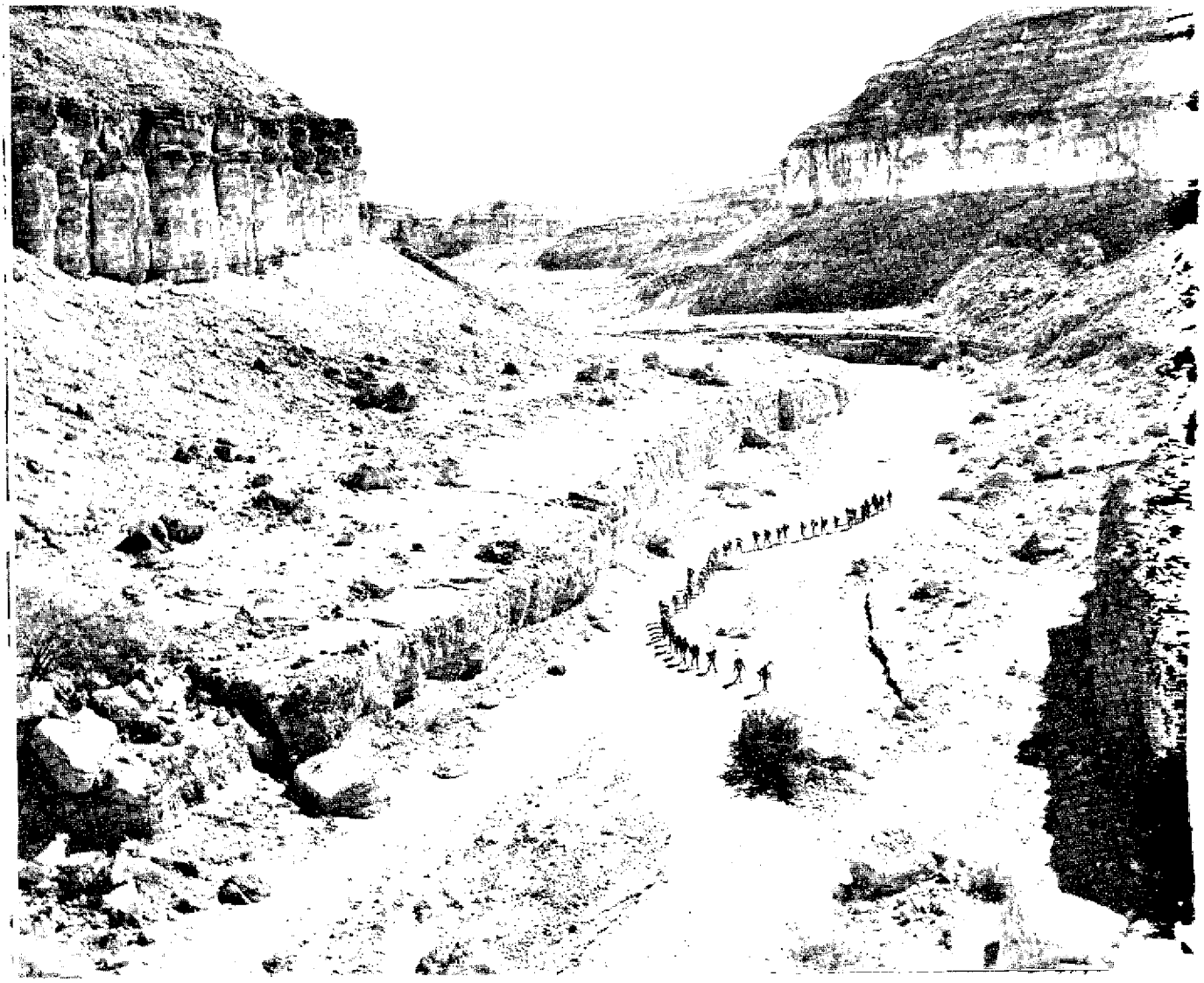

want áls Lysias inderdaad in staat was en de wil bezat snel een krijgsmacht voor een dergelijk doel bijeen te brengen en te sturen, dan zou hij voorzeker al opnieuw hebben geprobeerd Judea een klap toe te brengen. Bovendien zou Lysias evenals de vijandige provinciale leiders verrast worden, omdat hij zich nauwelijks kon indenken dat Judas zijn manschappen over hun grenzen kon laten oprukken en na een lange mars op onbekend terrein een gevecht zou aangaan.

Judas daarentegen zou gebruik maken van zijn verleden als guerillastrijder. De Makkabeeën zouden niet gebukt gaan onder de last van bevoorradingskaravanen, zware wapens en bivakuitrustingen. Zij zouden hun grote beweeglijkheid bewaren door licht bepakt te reizen met alleen hun wapens en minimale rantsoenen aan water en gedroogd voedsel, door te leven van hetgeen ze op het land vonden, door langer te marcheren, door twee–, misschien wel driemaal de dagelijkse afstand af te leggen die een geregelde Seleucidische eenheid erover deed en door zich slechts een paar uur slaap te gunnen onder de sterrenhemel.

Judas en zijn medeaanvoerders meenden dat het mogelijk was, en toen hij aan de vergadering het voorstel deed dat hun strijders zouden worden uitgezonden om hun landgenoten in de ver verwijderde gemeenschappen te redden, werd het door bijval van het volk ondersteund. Hij vertrouwde in overeenstemming daarmee de hulpexpeditie naar westelijk Galilea aan zijn broer Simon toe en stelde drieduizend man onder zijn bevel. Hij zelf zou met zijn broer Jonatan en achtduizend man naar Gilead gaan. De rest van het volksleger liet hij in Judea achter om daar de zaak in de hand te houden, onder het bevel van twee hogere officieren: Jozef, de zoon van Zekarja en Azarja, die het uitdrukkelijke bevel kregen: 'Zorg voor dit volk, maar ga onder geen beding een gevecht met de heidenen aan totdat wij terugkeren.'

Simon nam de directe route naar het noorden langs de kustvlakte, en hoewel het bericht daarover Antiochië moet hebben bereikt, zond Lysias geen krijgsmacht om met hem een gevecht aan te gaan. Zonder Seleucidische troepen waren de plaatselijke tirannen machteloos tegen de eenheid van Simon. 'Simon trok Galilea binnen, streed in verscheidene gevechten met de heidenen en versloeg hen. Hij vervolgde hen tot aan de poorten van Ptolemaïs.' Hij nam daarop de overlevende 'joden uit Galilea en Arbatta (een plaats bij het huidige Caesarea), hun vrouwen en kinderen en al hun bezittingen' met zich mee terug, 'en bracht hen onder groot gejubel naar Judea' (1 Makk. 5 : 21–23).

Judas had te maken met een ingewikkelder operatie. Nadat hij uit de mededelingen van de boodschappers uit Gilead alle mogelijke informatie over de sterkte, de verdedigingswerken en de plaats waar de vijand zich bevond had gedestilleerd, alsmede over de routes, de terreingesteldheid en de eventuele tactiek die Timotheus, de vijandelijke bevelhebber die in hun brief werd genoemd, placht te gebruiken, besloot hij niet de meer directe, gemakkelijker weg te kiezen die hem recht naar het noorden en vervolgens naar het oosten zou hebben gevoerd. In plaats daarvan trok hij van Jeruzalem naar het oosten direct op de Jordaan af, stak de rivier over en maakte een

Petra, in Transjordanië, de grootse hoofdstad van de Nabateeërs die Judas behulpzaam waren gedurende zijn mars naar Gilead

driedaagse mars door de woestijn van Transjordanië. Daar ontmoette hij de Nabateeërs, het enige nabuurvolk dat maar weinig beïnvloed was door het hellenisme en dat overhoop lag met de Seleuciden en daarom de joden welgezind was. Diodorus (in boek XIX. 94—7) geeft een gedetailleerd verslag van een mislukte militaire poging door een vroegere hellenistische heerser om hen te onderwerpen.

De Nabateeërs waren een opmerkelijk volk, bestaande uit stammen die aan het eind van de vierde en in het begin van de derde eeuw geleidelijk aan uit Arabië naar het noorden trokken, zich in Transjordanië en de Negev begonnen te vestigen en tijdens hun korte bloeiperiode van het midden der eerste eeuw v.Chr. tot het midden van de eerste eeuw n.Chr. een uitgestrekt koninkrijk zouden scheppen, waarvan de hoofdstad in Petra was gevestigd. De overblijfselen, door hen uit die periode nagelaten voordat de Romeinen hen verpletterden, laten zien dat zij voortreffelijke boeren, handelaars, ingenieurs en architecten waren. De archeologische overblijfselen van de Nabatese cultuur zijn in het huidige Israël te zien, speciaal in Avdat en Shivta in de Negev, waar hun verbazingwekkende methoden om water vast te houden van hun vindingrijkheid doen blijken bij het verkrijgen van oogsten van droge grond.

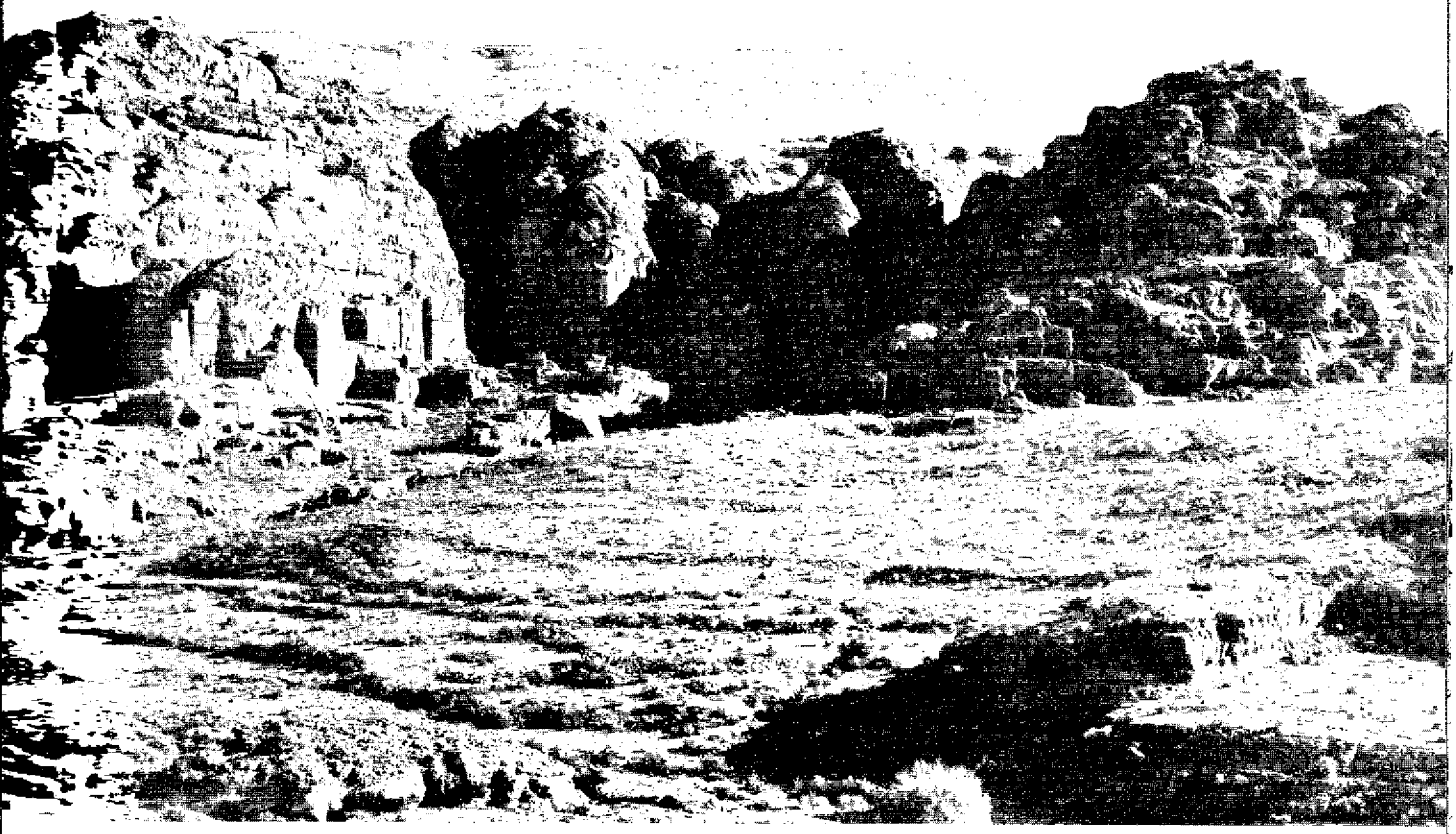

Judas hoorde van zijn Nabatese zegslieden dat vele van zijn 'joodse landgenoten in Gilead . . . opgesloten werden gehouden in Bosora en Bozor, in Alema, Kasfo, Maked en Karnaïn – grote versterkte steden; en sommigen in andere steden van Gilead'. Met uitzondering van Bosora, lagen deze steden en vestigingen over een gebied van ongeveer 30 tot 70 kilometer ten oosten van het Meer van Galilea verspreid – juist ten zuiden van de huidige Hoogvlakte van Golan. De Nabateeërs voegden daar het bericht aan toe: 'Jullie vijanden . . . zijn hun strijdkrachten aan het bundelen om jullie fortificaties te bestormen, ze in te nemen en alle joden op één en dezelfde dag om te brengen.'

Bosora aan de enigszins geïsoleerde oostelijke rand van Gilead (100 kilometer ten zuidoosten van het Meer van Galilea en ongeveer op even grote afstand ten noordoosten van het huidige Amman, toen Philadelphia genoemd) lag het dichtst bij de plek waar Judas pauzeerde, en hij besloot die plaats het eerst aan te vallen.

Na verdere inlichtingen van de goed geïnformeerde Nabateeërs te hebben verkregen omtrent de overige steden waar troebelen waren, vervolgde hij zijn tocht in noordoostelijke richting en ging recht op Bosora af, dat hij klaarblijkelijk zonder problemen innam. Veel gewapende manschappen uit

die stad waren vermoedelijk afwezig omdat ze deel uitmaakten van het leger van Timotheus dat gereed was de joden in Datema aan te vallen.

Deze manoeuvre had Judas naar het verst verwijderde gebied van de belangrijkste centra in Gilead gevoerd, en hij veranderde nu scherp van koers in noordwestelijke richting om Datema te ontzetten door middel van een nachtelijke mars. Hij benaderde die plaats dus vanuit het zuidoosten en kwam aan toen het net licht begon te worden. Bij het aanbreken van de dageraad zagen de Makkabeeën een ontelbare menigte, bezig stormladders en belegeringswerktuigen aan te voeren om de vesting met de daarin opgesloten joden in handen te krijgen. Terwijl hij zijn mannen toeriep: 'Nú is het tijd voor onze broeders te strijden', lanceerde Judas een aanval met drie spitsen waardoor hij de vijand achteruitdrukte tegen de vestingmuren, hem zijn bewegingsmogelijkheden benam en hem zware verliezen toebracht in het handgemeen dat volgde. De joden in Datema werden gered en een 'juichkreet steeg uit de stad op naar de hemel, met trompetgeschal en luid gejubel' toen 'het leger van Timotheus . . . voor hem (Judas) op de vlucht ging'. (1 Makk. 5 : 30–34)

Judas snelde daarop de joden in andere vestigingen in Gilead te hulp, met name in Alema en Kasfo, Maked en Bozor. Maar terwijl hij hierdoor in beslag werd genomen, had Timotheus zijn manschappen die het gevecht hadden overleefd opnieuw gegroepeerd, hen aangevuld met eenheden van naburige stammen en besloten tegen Judas stand te houden bij Rafon, ongeveer 3 kilometer ten noordoosten van Datema. Rafon wordt door Plinius in zijn *Naturalis Historia* vermeld als behorende tot de (latere) Decapolis, het verbond van tien 'Griekse' steden; en ook Josephus vermeldt het als een belangrijke stad. Hij verzamelde zijn leger aan de overkant van een ravijn buiten de stad, maar dit vormde geen belemmering voor de Makkabeeën die gestaag het ravijn overstaken, voor de verraste Timotheus opdoken en zijn leger op de vlucht joegen. De overlevenden verdwenen naar Karnaïn, halfweg tussen Datema en Rafon, maar Judas vervolgde hen en plunderde de stad.

Judas verzamelde nu alle joden die in Gilead waren gered: mannen, vrouwen en kinderen samen met hun bezittingen, en allen gingen op weg naar Juda. Omdat hij burgers bij zich had koos Judas de snelste en gemakkelijkste weg terug, met de bedoeling de Jordaan even ten zuiden van het Meer van Galilea over te steken, in de omgeving van Bet-San (toentertijd Scythopolis geheten, een van de overige steden van de Decapolis). Dit was een gebied waar de mensen hun vriendelijk gezind waren en 'de joden die er leefden getuigden van de welwillendheid die de mensen in Scythopolis hun hadden betoond en de vriendelijkheid waarmee zij hen in voor hen moeilijke tijden hadden behandeld'. Maar om daar te komen moest Judas door Efron, een goed versterkte stad ten oosten van de rivier de Jordaan trekken, gelegen tegenover Scythopolis; dus zond hij een 'vreedzaam' verzoek om vrije doortocht. 'Niemand zal jullie enig kwaad doen: we zullen alleen door jullie land trekken.' De inwoners van Efron weigerden. Judas zorgde daarop voor een veilige verblijfplaats voor de burgers en zijn strijders namen hun gevangenisities bij de stad in. Vermoedelijk gebruikten zij nu 'de stormladders en belegeringswerktuigen' die ze bij Datema hadden buitgemaakt, zonder

De Chanukkalamp is van eeuw tot eeuw en van land tot land anders van vorm, materiaal en decoratiestijl geweest. *Hangend* een 19de-eeuwse koperen lamp uit Marokko
bovenaan een 18de-eeuwse tinnen Chanukkia uit Duitsland
links een 20ste-eeuwse stenen lamp uit Yemen
rechts een 18de-eeuwse bronzen Chanukkia uit Holland
onder een 18de-eeuwse bronzen lamp uit Polen

met de bedoeling die later in Jeruzalem te gebruiken om de citadel tot overgave te dwingen.

Na een felle strijd van een dag en een nacht viel Efron. De Makkabeeën en hun burgerbeschermelingen trokken erdoorheen, staken de Jordaan over en keerden zich naar het zuiden door de vallei van de Jordaan. Judas en zijn geharde troepen hielden gedurende deze tocht vriendelijk en vol zorg rekening met hun kwetsbare burgermetgezellen; daarvan wordt in de bronnen speciaal melding gemaakt: 'Judas zorgde dat de achterblijvers bij de groep kwamen en bemoedigde het volk heel de weg lang totdat hij in Judea kwam' (1 Makk. 5 : 53). Toen gingen Judas, zijn strijders en de geredde joden uit Gilead vol blijdschap en jubel op naar de berg Sion en brachten passende dankoffers in de tempel.

De vreugde werd getemperd door een ongelukkig bericht dat Judas ontving toen hij Jeruzalem bereikte. Jozef en Azarja, de twee bevelhebbers die hij had achtergelaten om te zorgen voor de verdediging van Judea, hadden zijn bevel 'geen gevecht met de heidenen aan te gaan totdat wij terugkeren' naast zich neergelegd. Ze dachten klaarblijkelijk een mooie gelegenheid te hebben de dreiging uit Idumea teniet te doen door met de tot hun beschikking staande strijdkrachten naar Jamnia in de zuidelijke kustvlakte aan de westgrens van Judea te marcheren. Dit schijnt het Seleucidische hoofdkwartier in dat gebied geweest te zijn, want uit de bron (1 Makk. 5 : 59) blijkt dat Gorgias daar bevelhebber was, de man die samen met Nikanor de ongelukkige expeditie naar Emmaus had geleid, en hij was nu 'de generaal die het bevel voerde over Idumea' (II Makk. 12 : 33). De bedoelingen van de twee Makkabese officieren mogen goed zijn geweest, hun inlichtingen over de sterkte en de bewegingen van de vijand waren slecht; en toen ze de heuvels afdaalden ontdekten ze dat Gorgias dit wist, zijn kampement in Jamnia had verlaten en 'met zijn manschappen was uitgetrokken om slag met hen te leveren; en Jozef en Azarja werden volledig verslagen en vervolgd tot aan de grenzen van Judea' (I Makk. 5 : 60), waarbij ze zware verliezen leden.

Dit gecombineerde succes van de Seleuciden en de Idumeeërs werd vermoedelijk gevolgd door vijandelijke aanvallen op verschillende punten langs de Judese grens. Judas bracht daarom na zijn manschappen te hebben laten uitrusten een expeditie tegen Idumea op de been. Maar in plaats meteen naar het gebied in het westen waar hun hoofdkwartier was te trekken, marcheerde hij naar het zuiden waarbij hij Bet-Sur als springplank gebruikte om vervolgens Hebron in te nemen. Vandaar wendde hij zich naar het westen en veroverde Marisa. Judas kon nu in noordwestelijke richting de kustvlakte doortrekken, waarbij hij de Idumese strijdkrachten uit het zuiden aanviel en het tot Azotus bracht dat hij plunderde voor hij naar Jeruzalem terugkeerde.

Tot de militaire acties die Judas nog voerde in de provincies grenzend aan Judea, behoorde zijn aanval op de stam van Bajan die voortdurend overvallen placht uit te voeren, waartoe ook behoorde het in brand steken van de haven van Jaffa met alle schepen die daar lagen. Nadat hij had vernomen dat de plaatselijke inwoners de uit tweehonderd mensen bestaande joodse gemeenschap in hun midden hadden omgebracht, liet hij deze inwoners inschepen,

deed hen zee kiezen en liet hen verdrinken. Zulke acties herstelden de rust aan de grenzen van Judea en deden het oplaaien van openlijke acties ter onderdrukking van de joden in dat gebied afnemen.

Binnenste van een grafkelder bij Marisa

Het jaar 163 v.Chr. was zeer merkwaardig voor de Makkabeeën geweest. Ze hadden zich gevormd tot een eersteklas gevechtsleger, dat niet alleen in staat was zichzelf te redden, maar ook hun broeders buiten de grenzen. Zij hadden Judea nu volledig in handen (uitgezonderd de Akra-citadel). Hun volk kon nu ongestoord werken op de velden, leven overeenkomstig de tradities, de eredienst in de tempel van Jeruzalem houden en daar ter viering van de drie pelgrimsfeesten samenkomen. Hun grenzen waren veilig zonder dat ze angst hoefden te koesteren voor aanvallen of plundertochten van hun buren. Ook was er geen teken dat Antiochië iets wilde ondernemen. Judas zag echter in dat deze rust slechts van tijdelijke aard was. Hij nam daarom de kern van zijn Makkabese leger als geregelde strijdkracht in dienst en liet zijn volkslegersysteem voortduren, zodat de manschappen hun opbouwende taken konden blijven vervullen en toch in geval van nood gereed zouden zijn de wapens op te nemen. Zijn inlichtingendienst zou hem waarschuwen bij dreigend gevaar.
Voor de Seleuciden daarentegen was het jaar 163 v.Chr. slecht geweest. Zij waren nog steeds machteloos ten aanzien van de gang van zaken in Judea en het feit dat het hun in dat jaar was mislukt het gezag te herkrijgen, onderstreepte hun onvermogen. Ook had Lysias geen enkele poging gedaan te verhinderen dat het leger der Makkabeeën in bij uitstek dié gebieden zou opereren waarover hij onderkoning was. Hij was zelfs Rafon niet te hulp gesneld, ondanks het feit dat het veel dichter bij zijn militaire bases lag dan bij Judea. Een dergelijke passiviteit, terwijl er een duidelijke opstand aan de gang was, deed schade aan het Seleucidische prestige in de provincies en de rest van de bekende wereld.
In het oostelijke deel van het rijk verging het hun al niet beter. De veldtocht die door Antiochus persoonlijk werd geleid verliep niet voorspoedig, hoewel hij aanvankelijk enkele successen behaalde. Hij bracht het koninkrijk Armenië dat na zijn vaders dood zijn onafhankelijkheid had uitgeroepen tot de status van schatplichtige terug. Hij herstelde de Seleucidische heerschappij in westelijk Perzië, in Medië en in het heuvelland ten zuiden daarvan, Elymaïs (het voormalige Elam, de Iraanse provincie van Khuzistan). In Medië werd hem ter ere weliswaar de hoofdstad Ekbatana (het huidige Hamadan) omgedoopt in Epiphanea (vanwege de benaming 'Epiphanes' die hij had aangenomen). Maar daarna schijnt het bergafwaarts met Antiochus te zijn gegaan, en hij slaagde er nimmer in de Parthen aan te pakken die de ernstigste bedreiging voor zijn oostelijke grenzen en het voornaamste doelwit van deze veldtocht vormden. Hij raakte in geldnood en kreeg gebrek aan troepen. Hij constateerde dat hij, hoewel hij de hem onderdanige provincies weer onder zijn heerschappij had gebracht, ze slechts met behulp van een gewapende macht kon behouden; het volk verkeerde duidelijk in een staat van-

Muurschilderingen die een jachttafereel (*boven*) en dieren (*beneden*) afbeelden. Uit een grafkelder uit de 2de eeuw bij Marisa, de stad die door Judas tijdens zijn actie tegen de Idumeeërs werd ingenomen

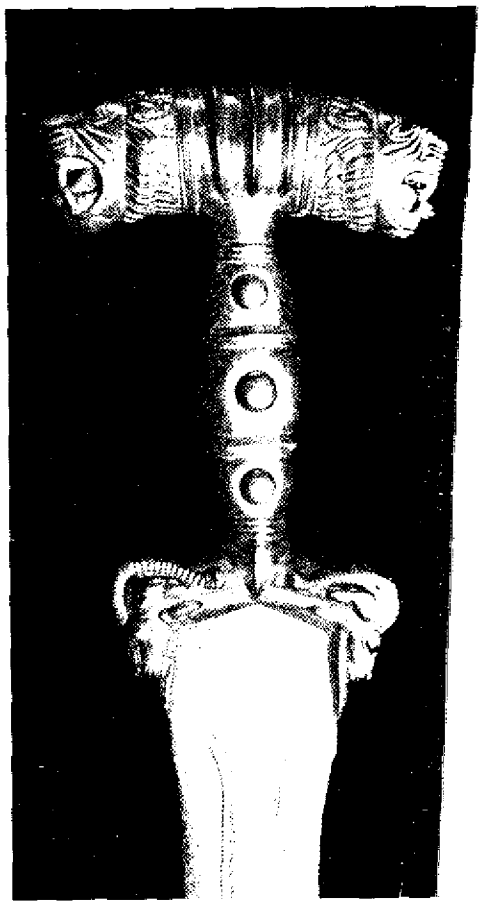

Drinkbeker voor plechtige gelegenheden (*links*) en gevest van een zwaard uit een goudschat, in Perzië gevonden. De poging Perzische tempelschatten te plunderen werd de ondergang van zowel Antiochus IV als van zijn beroemde vader

beginnende rebellie. Zodoende was hij allesbehalve bij machte met een compleet leger oostwaarts naar Parthië te trekken en gedwongen een groot deel van zijn soldaten als bezettingsleger te gebruiken. Antiochus had verwacht dat hij versterking zou krijgen van de eenheden die hij — tijdelijk — bij Lysias had achtergelaten om ze te gebruiken voor de actie in Judea, en die hem in de loop van een aantal weken hadden moeten volgen. Maar de zaken waren niet precies zó verlopen als hij had voorzien en daar zat hij dan in een weinig benijdenswaardige situatie te midden van zijn weerspannige onderdanen in de provincies even ten oosten van de Tigris.

De koning was erin geslaagd zijn strijdkrachten wat uit te breiden door zijn onderdanen alle geldmiddelen af te persen waar hij maar beslag op kon leggen en door meer huurlingen aan te werven. Maar hij had weer eens te weinig geld en herinnerde zich hoe zijn vader in een zelfde situatie en in hetzelfde gebied eens een plaatselijke tempel had geplunderd. Hij besloot hetzelfde te doen, waarbij hij voorbijging aan het feit dat zijn vader bij die gelegenheid door de woedende bevolking was gedood. 'Toen koning Antiochus door de provincies in het bovenland trok, hoorde hij van een stad in Perzië genaamd

Elymaïs, beroemd om haar rijkdom aan zilver en goud.'
'De prachtige tempel daar', zegt Josephus die het verhaal in het eerste boek der Makkabeeën (6 : 1) volgt, 'bevatte een onmetelijk grote schat waaronder zich ook de (gouden) schilden en borstplaten van Alexander de Grote bevonden.' Antiochus trok daarop naar Elymaïs, gedreven door begeerte naar de schat. Maar toen hij trachtte zich van de tempel meester te maken, werd hij aangevallen door de inwoners. Hij had het klaarblijkelijk overbodig gevonden met meer dan een symbolische strijdmacht te verschijnen en wist slechts ternauwernood het vege lijf te redden.

Maar hij was nu een gebroken man. De in het slop geraakte veldtocht, het bittere nieuws uit Judea en nu zijn smadelijke vlucht uit Elymaïs — zonder de schat — dat was alles bij elkaar te veel voor hem. Hij stierf korte tijd daarna in Gabae (Isfahan), ten noordoosten van Elymaïs.
Er zijn verscheidene verhalen in de geschiedboeken uit de oudheid met betrekking tot de ziekte die hem fataal werd. Het oudere eerste boek der Makkabeeën schrijft die toe aan het nieuws dat hij ontving over de Seleucidische nederlagen door toedoen van de Makkabeeën, en voegt daar prozaïsch aan toe dat hij op zijn bed ging liggen en wegkwijnde ten gevolge van een slepende ziekte, getroffen door 'smart over de mislukking van zijn plannen'. De schrijver van het tweede boek dat uit later tijd dateert laat zijn verbeeldingskracht de vrije loop, wanneer hij de lugubere details van de ziekte van de koning beschrijft. Hij beweert dat Antiochus het nieuws uit Judea vernam toen hij uit Elymaïs vluchtte en zó razend was dat 'hij het denkbeeld opvatte de joden te laten boeten voor de belediging die degenen die hem op de vlucht hadden gejaagd (de inwoners van Elymaïs) hem hadden aangedaan'. Hij besloot daarom Perzië te verlaten en ging op weg naar Jeruzalem, waarbij hij zwoer: 'Wanneer ik in Jeruzalem kom, zal ik er een groot kerkhof van joden van maken.' (II Makk. 9 : 4) Maar 'de God van Israël trof hem met een fatale en onzichtbare slag'. En nu volgt de beschrijving: toen Antiochus zijn dreigement uitte, 'werd hij door een ongeneeslijke pijn in zijn ingewanden getroffen — een straf die volkomen paste bij iemand die zoveel ongehoorde folteringen had laten voltrekken aan de ingewanden van anderen'. Toen hij daarop zijn wagenmenner tot grotere spoed aanzette 'viel hij uit zijn wagen toen die voorthobbelde, en zijn val was zó hevig dat ieder gewricht in zijn lichaam ontzet werd'. Nog erger dingen zouden volgen toen hij naar bed was gebracht. 'Wormen kropen uit de ogen van deze goddeloze man en zijn vlees rotte al weg terwijl hij nog leefde en in doodsstrijd verkeerde, en het hele leger werd onpasselijk door de stank van zijn wegrotten.' (II Makk. 9 : 5, 6, 9)
De historicus Polybius, een tijdgenoot van hem, zegt dat Antiochus geestelijk in de war raakte en schrijft dit toe aan een bovennatuurlijke ingreep van de godin van de tempel in Elymaïs, die hij had getracht te plunderen. Josephus zegt dat 'de druk van zijn herhaalde mislukkingen tot gevolg had dat hij ziek werd' en dat de voornaamste oorzaak van zijn ziekte en dood de straf voor zijn schennis van de joodse godsdienst en de joodse tempel was. Hij geeft het volgende commentaar op de versie van Polybius: 'Het is verrassend dat Polybius, die over het algemeen een schrijver is die men kan vertrouwen, het

oordeel dat over Antiochus kwam toeschrijft aan zijn plan de tempel (in Elymaïs) te beroven, terwijl het zeker aannemelijker is te veronderstellen, dat zijn dood het gevolg was van het misdrijf dat hij in werkelijkheid had begaan door de ontheiliging van de tempel in Jeruzalem' *(Oudheden* XII. 356–9).
Veranderde Antiochus op zijn sterfbed van inzicht? De boeken der Makkabeeën en Josephus zeggen dat dit het geval is geweest. Zij berichten dat hij, zich realiserend dat de dood hem nabij was, zijn meest vertrouwde raadgevers bij zich riep en zijn beklagenswaardige situatie opnieuw overzag. Hij had zich afgevraagd, zo zei hij hun:

> Wat een kwelling is mijn bestaan geworden en in welk een vloed van leed bevind ik mij, ik, die toch zo mild was en bemind ondanks mijn macht. Maar nu herinner ik mij al het kwaad dat ik Jeruzalem heb berokkend door beslag te leggen op al het zilveren en gouden vaatwerk en door zonder reden de bewoners van Judea te laten uitroeien. Dat moet de reden zijn waarom deze rampen mij treffen en ik van verdriet en ellende omkom op vreemde bodem. (I Makk. 6 : 10--13)

Het tweede boek der Makkabeeën gaat nog verder en voegt eraan toe dat een van zijn laatste daden bestond uit het dicteren van een vriendelijke brief aan de joden, waarin hij ook zijn jonge zoon als zijn opvolger benoemde. De authenticiteit van dit document wordt door de geleerden omstreden.
Sommige historici hebben zo'n koninklijke bekering als onaannemelijk en in strijd met Antiochus' karakter van de hand gewezen. Maar de bronnen tonen duidelijk dat de koning, hoewel in vele opzichten schrander en bekwaam, ook onderhevig was aan impulsiviteit en irrationaliteit. Het is zeer waarschijnlijk dat Antiochus, toen hij betreurde dat hij de joden slecht had behandeld, niet plotseling sentimenteel werd maar een oordeel uitsprak over de manier waarop hij had geregeerd. Hij was niet van houding tegenover de joden veranderd en maakte zich geen enkele zorg over hun lijden. Hij overwoog enkel in zijn laatste uur dat zijn anti-joodse politiek wel eens een van zijn grootste vergissingen kon zijn geweest en kon hebben bijgedragen aan wat hij nu onderkende als het uiteenvallen van zijn rijk. Wanneer hij niet gepoogd had het joodse geloof uit te roeien, zou hij vrede in Judea hebben gehad. Hij zou zichzelf niet hebben blootgesteld aan een opeenvolging van militaire tegenslagen, aan verlies van prestige en zwakker wordende politieke invloed. Hij zou ook meer troepen tot zijn beschikking hebben gehad om zijn militaire onderneming in het oosten door te zetten. Hij had de kracht van de trouw der joden aan hun godsdienst, aan de geschiedenis en de tradities van hun voorvaderen, ernstig onderschat. En daar lag hij nu, zijn rijk viel uiteen en het zag ernaar uit dat hij zou sterven in een vreemd land.
Antiochus' laatste daad was 'Filippus, een van zijn vrienden, tot regent over zijn gehele rijk te benoemen waarbij hij hem de kroon, de koninklijke mantel en de zegelring gaf, met de volmacht zijn zoon Antiochus (Eupator) bij zich te nemen en hem met het oog op zijn koningschap groot te brengen'. Waarom kreeg Filippus deze benoeming? Immers, de koning had het toezicht over zijn zoon aan Lysias toevertrouwd vóór hij zijn veldtocht naar het oosten

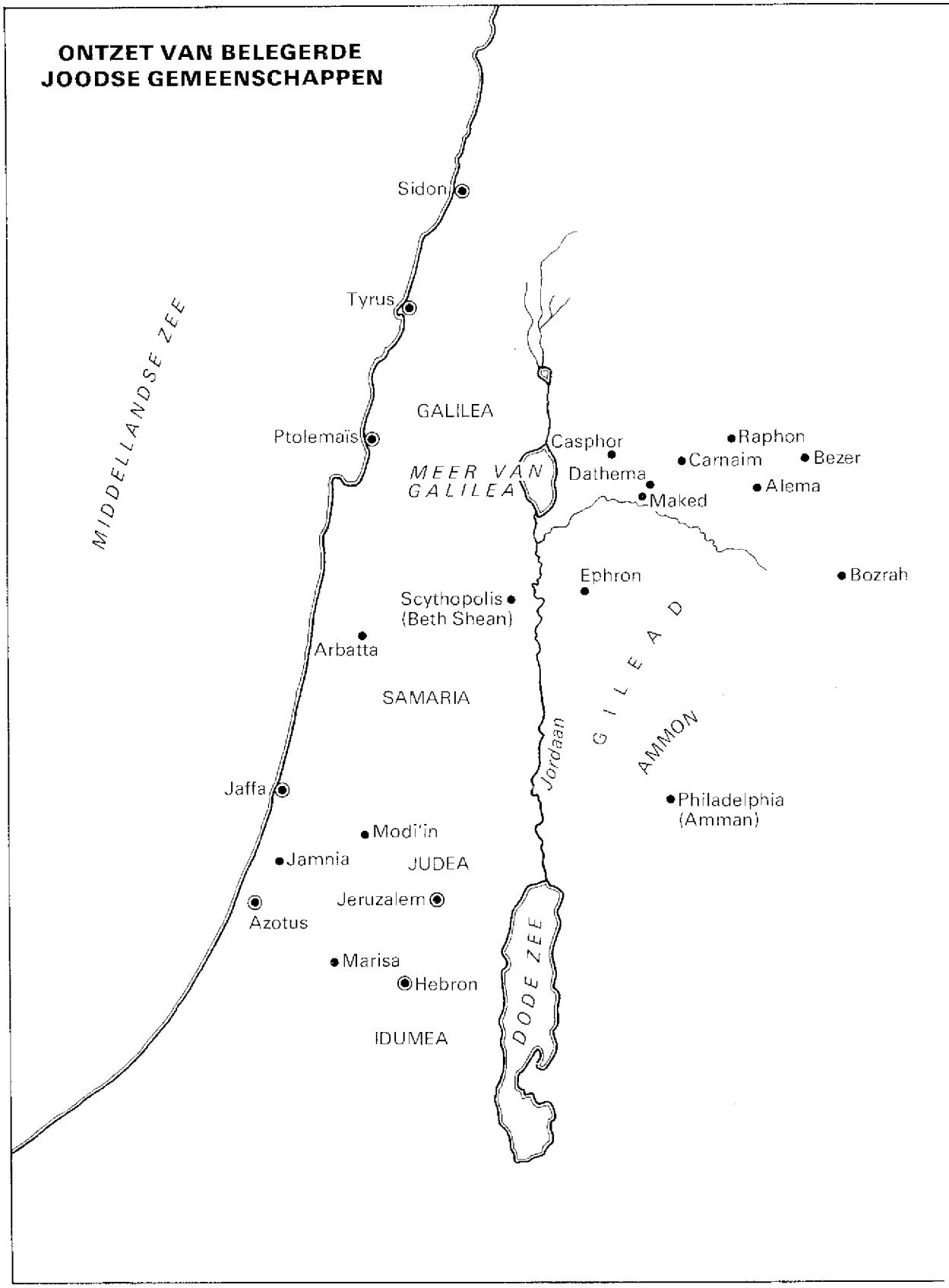
ONTZET VAN BELEGERDE
JOODSE GEMEENSCHAPPEN
Sidon
Tyrus
MIDDELLANDSE ZEE
GALILEA
Ptolemaïs
Casphor
Raphon
Carnaim
Bezer
MEER VAN GALILEA
Dathema
Alema
Maked
Ephron
Bozrah
Scythopolis (Beth Shean)
Arbatta
GILEAD
SAMARIA
Jordaan
AMMON
Jaffa
Philadelphia (Amman)
Modi'in
Jamnia
JUDEA
Jeruzalem
Azotus
Marisa
Hebron
DODE ZEE
IDUMEA

De dood van Antiochus, een illustratie uit de bijbel van Gustave Doré

ondernam. Antiochus was zonder twijfel teleurgesteld in Lysias. De onderw-
ning van de westelijke gebieden had hem lelijk in de steek gelaten. Hij h
Judea laten glippen, veldslagen verloren en manschappen verspeeld die
Perzië zo dringend nodig waren. Men kan zich voorstellen hoe Antiochus,
soldaat-te-velde met een stilzwijgende minachting voor het thuisfro
dringende verzoeken om troepen en geld naar Lysias, die in de weelderig
omgeving van het koninklijke hof in Antiochië verkeerde, gezonden heeft
dat alles wat hij daarop hoorde lafhartige excuses waren voor het feit dat

verzoeken niet ingewilligd konden worden. Wanneer hij niet zo in beslag was genomen door de moeilijkheden in Perzië, zou hij Lysias zonder twijfel hebben vervangen – hoewel pogingen uit de verte mensen te vervangen hachelijk waren en vaak uitliepen op een weigering en een staatsgreep door de ontslagen leidsman. In ieder geval was Antiochus, nu zijn dood nabij was en zijn zoon nog minderjarig, er veel aan gelegen dat de zaken van zijn rijk in sterke en vertrouwde handen rustten, en dat niet iemand daarmee belast werd die een zwakke figuur was gebleken. Filippus schijnt zijn vertrouwen als naaste raadgever te hebben gewonnen gedurende zijn veldtocht in het oosten, en hij was het die tot regent werd benoemd.
Deze laatste daad van Antiochus zou Judas en zijn Makkabeeën op een kritiek ogenblik uitkomst geven.

10 Het Bestand

De benoeming van Filippus betekende het begin van een machtsstrijd binnen het huis van Seleucus, die rivalen en slachtoffers gelijkelijk in beslag nam. Voor de naties als Rome, Parthië en Egypte, die van terzijde uit het westen, het oosten en het zuiden toekeken en voor de opstandige provincies van Perzië en Judea, betekende deze strijd de voorbode van een mogelijk uiteenvallen van het Seleucidische rijk.

Voor hen, en ieder had daarvoor zijn eigen redenen, was de dood van Antiochus alleen al een bemoediging, want niemand in Seleucidische kring kon de kracht en de ambitie van deze koninklijke gestalte evenaren, en zeker de negen jaar oude zoon niet die hem zou opvolgen. Natuurlijk, tot deze kind-koning volwassen was, zouden de teugels van de regering in handen blijven van een regent, of dat nu Lysias of Filippus werd; maar geen van beiden had tot dan bijzondere kwaliteiten ontplooid. In ieder geval zouden ze elkaar de positie van regent betwisten en wie, hetzij via vreedzame schikking hetzij via strijd, uiteindelijk zou winnen, zou worden geconfronteerd met het feit dat de militaire en politieke elite was verdeeld door partijstrijd. Het werd onaannemelijk geacht dat een van beiden beleefd zijn aanspraak op het regentschap zou opgeven. Een conflict tussen beiden scheen onvermijdelijk, met als consequentie een verdere verzwakking van het rijk.

Lysias zette de eerste stap in de richting van een conflict door duidelijk te maken dat hij er niet aan dacht zijn functie op te geven. Zodra hij vernam dat de koning dood was, verhief hij zijn jonge prinselijke beschermeling als Antiochus V Eupator op de troon, met zichzelf als regent. Hij was vastbesloten Filippus geen kans te geven.

Filippus was even vastbesloten regent te worden. Maar hij was ver weg in Perzië waar hij het bevel van het expeditieleger op zich had genomen en werd verscheurd tussen de wens terug te snellen naar Antiochië en de noodzaak te blijven. Indien hij aan het hoofd van zijn legioenen naar de hoofdstad terugkeerde zou hij een goed kans op succes hebben, terwijl uitstel Lysias de

Marmeren buste van een legeraanvoerder, naar Grieks model

gelegenheid zou geven zijn positie te consolideren. Maar wanneer Filippus [illegible] dit stadium van de veldtocht zijn troepen uit de oostelijke provincies [illegible] terugtrekken, zouden alle militaire inspanningen, tot nu toe verricht vergeefs zijn en geen enkel winstpunt opleveren. Medië en Elymaïs zou[illegible] opnieuw de onafhankelijkheid uitroepen zodra hij zijn geharnaste voet [illegible] hun koppige nekken afhaalde, en de dreiging van Parthië zou van nog gro[illegible] omvang worden. Hij loste het dilemma ten slotte in die zin op dat hij besl[illegible] te blijven, misschien vanuit de overweging, dat hij degene was die op [illegible] moment het grootste deel van de gewapende strijdkrachten commandeerde [illegible] Lysias er ieder ogenblik zou kunnen uitgooien. Wanneer hij bovendien [illegible] een paar indrukwekkende overwinningen te hebben behaald, terugkeerde, [illegible] hij in Antiochië als een geliefde held worden ingehaald. En wanneer hij d[illegible] de veldtocht voort te zetten een voldoende krachtig gezag over de he[illegible] onderworpen gebieden kon vestigen, zou hij bij het aanvaarden van [illegible] regentschap over een intact in plaats van over een beknot rijk regeren.
Lysias bleef met de jonge koning in Antiochië. Filippus zette de strijd in [illegible] oosten voort. De grootmogendheden zagen toe en wachtten af. Judas in Ju[illegible] zag ook toe, maar hij besloot tot actie over te gaan.

De politieke inlichtingendienst van Judas was niet zo verfijnd als die [illegible] Rome of Egypte, maar hij wist in grote trekken wat eraan de hand was en [illegible] van mening dat het komende jaar (162 v.Chr.) veel beloften inhield. Te[illegible] hij de gevolgen van de twist over de vraag wie Antiochus zou opvolg[illegible] analyseerde, schijnt hij tot de conclusie te zijn gekomen, dat het onwa[illegible] schijnlijk was dat Lysias Antiochië zou verlaten of zijn strijdkrachten [illegible] zou verzwakken door een nieuwe expeditie naar Judea te sturen, voordat [illegible] Filippus had ontmoet en zich van hem ontdaan. Filippus maakte tot du[illegible] nog geen aanstalten terug te trekken. Dit nu, meende Judas, was het gesch[illegible] moment om handelend op te treden tegen het garnizoen en de hellenisten [illegible] de Akra in Jeruzalem.
Wat betreft zijn politiek en militair oordeel over een situatie was dit Ju[illegible] eerste vergissing op groter schaal, sinds hij Modin had verlaten om de he[illegible] van Gophna in te trekken. Men kan evenwel aanvoeren dat hi[illegible] gerechtvaardigd risico nam, maar door ongeluk werd achtervolgd. Judas [illegible] erop hebben gerekend dat degene die de strijd om het regentschap won, st[illegible] tegen Judea zou optreden, en wel veel effectiever omdat hij de volle[illegible] Seleucidische strijdmacht tegen de Makkabeeën zou kunnen inzetten. [illegible] neer de confrontatie direct plaatsvond, zou het daarentegen een strijd [illegible] een Lysias worden die werd beziggehouden door de vraag wat Filippu[illegible] kunnen doen en bovendien slechts een gedeelte van het Seleucidische [illegible] commandeerde.
Judas verzamelde zijn manschappen en de buitgemaakte belegeringswe[illegible] gen en trok op om de Akra-citadel in te sluiten. Hoewel de aanvalskrach[illegible] het garnizoen was beperkt, bezaten de troepen wel het vermogen de me[illegible]

die op de tempelberg samenkwamen door sluipschutters het leven zuur te maken. Detachementen Makkabeeën waren constant waakzaam om de vijandelijke boogschutters te weerstaan, maar er heerste voortdurende angst onder de deelnemers aan de eredienst en men voelde zich op de pelgrimsfeesten niet op zijn gemak. Bovendien was de aanwezigheid van de vijand in hun midden een feit dat de joden in Judea uitermate verbitterde. Wat Judas het meest bezorgd maakte was de keerzijde van de medaille: de citadel was ook een uitdaging aan Antiochië, aan zijn verplichtingen te voldoen, de schande van de nederlagen uit te wissen, zijn gezag in Judea te herstellen en het garnizoen te redden. Wanneer de citadel echter viel zou Antiochië zich misschien met de situatie verzoenen en een vreedzame regeling met de overwinnaar aanvaarden.

In het begin van het jaar 162 v.Chr. maakten de joden zich op de geweldige Akra aan te vallen. Ze ontdekten al gauw dat dit geen lichte taak was. De uitrusting om bressen te slaan, door hen bij Datema veroverd, bleek geen effect te hebben op de brede muren van de citadel. Deze uitrusting was veroverd op het volksleger dat Timotheus op de been had gebracht om de ongewapende joodse gemeenschappen in Gilead aan te vallen, en zij was

Een 15de-eeuwse voorstelling van belegeringswerktuigen uit de oudheid. Tekening in de Alba-bijbel als illustratie bij de poging van Judas de citadel van Jeruzalem te bestormen

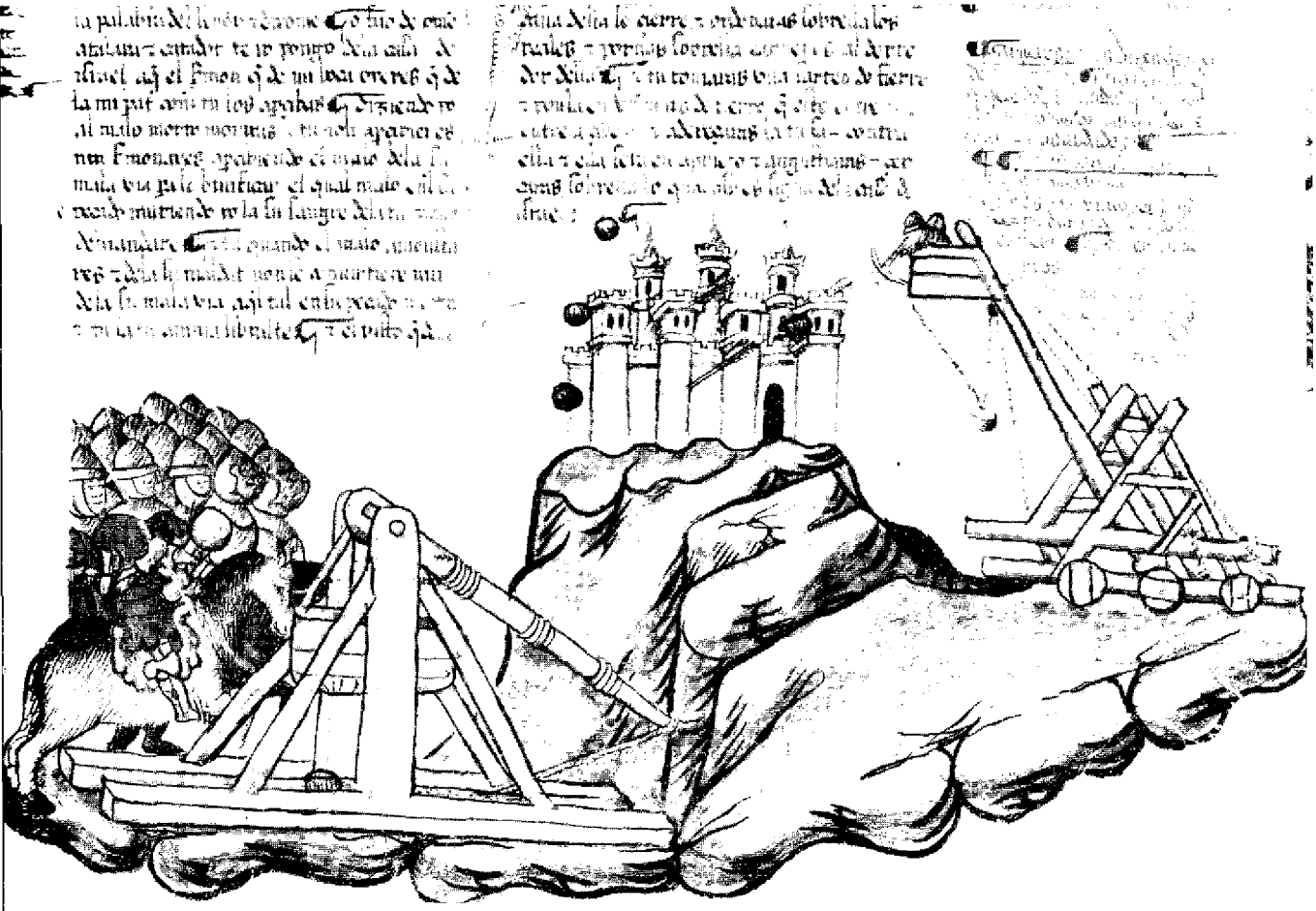

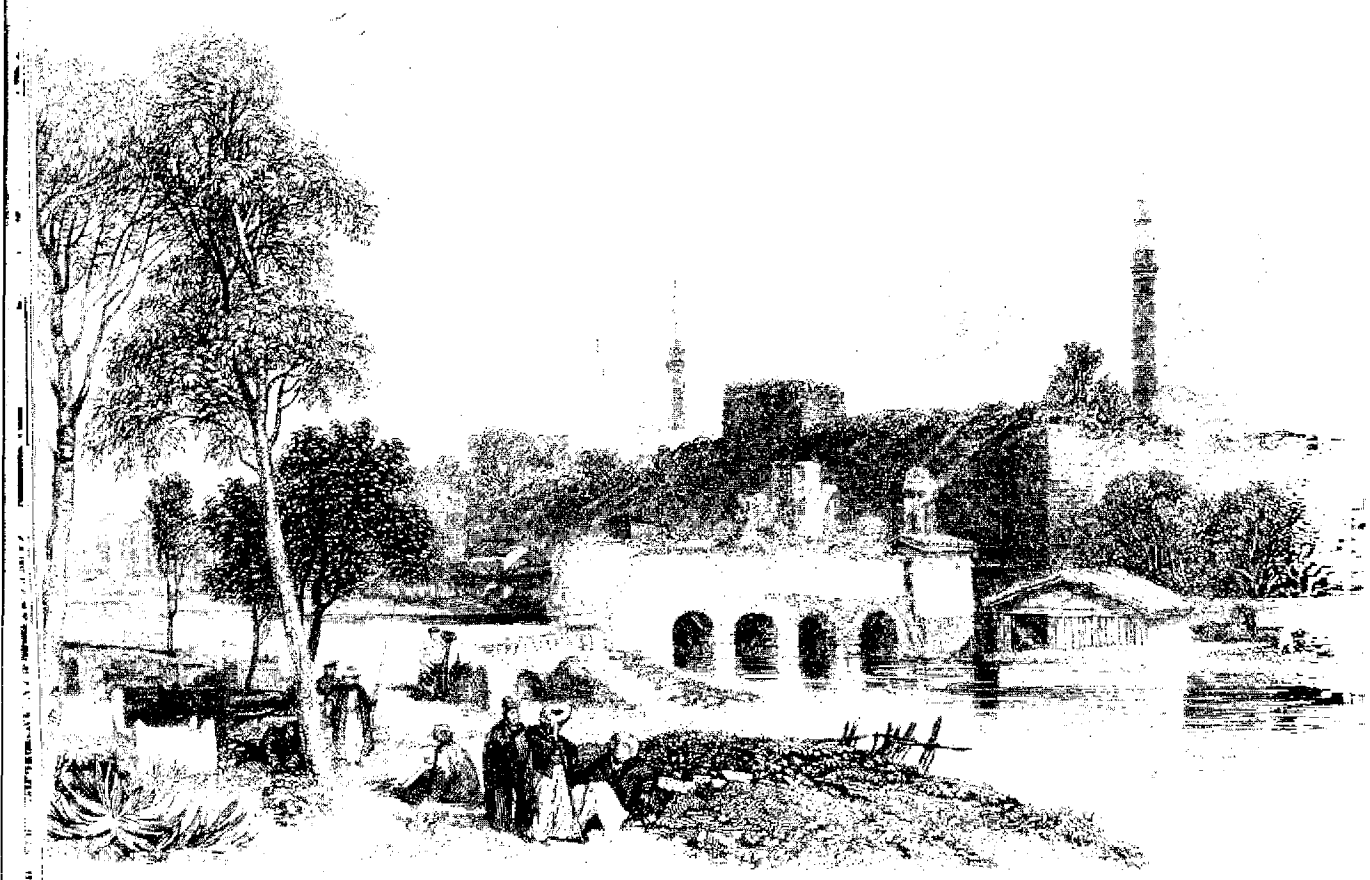

Antiochië aan de Orontes, de hoofdstad van het oude Seleucidische rijk zoals deze stad er in de 18de eeuw uitzag. Deze gravure was gebaseerd op een tekening die in 1782 door een Franse reiziger werd gemaakt

primitief en niet te vergelijken met die van het geregelde Seleucidische leger. Judas was gedwongen terug te vallen op een beleg en dat was iets heel nieuw voor de Makkabeeën. Ze waren aan snelle actie gewoon; nu moesten ze 'afwachten' en waren door de terreingesteldheid niet in staat ieder gat af te sluiten en de Akra volledig van de buitenwereld te isoleren. Het is bijna zeker dat er ook tunnels waren uitgehouwen die van het binnenste der vesting naar geheime en gecamoufleerde ingangen buiten de muren leidden.

Zo gebeurde het dat boodschappers uit de citadel aan het hof in Antiochië verschenen en Lysias om hulp smeekten. De delegatie bestond uit leden van het garnizoen en enkele 'afvallige joden'. Ze bezaten veel overredingskracht. De vertegenwoordigers van het garnizoen gaven een overzicht van hun militaire situatie. Ze hadden als een Seleucidisch eilandje te midden van een moeras vol joodse opstandelingen standgehouden en alle aanvallen afgeslagen maar nu werden ze erg in het nauw gebracht en konden het niet veel langer meer volhouden. Ze zouden gewillig hun leven geven voor de eer van hun land, maar het zou een smet op de goede naam zijn die het rijk bezat als ze werden overwonnen. Alleen een onmiddellijke reddingsexpeditie kon uitkomst bieden en het Seleucidische prestige hoog houden. De hellenistische

joden voegden daar hún betoog aan toe. Zij hadden aan de kant van de koning gestaan, alles gedaan wat in hun macht lag om hem van dienst te zijn, en getrouw de bevelen van Antiochus Epiphanes opgevolgd en zijn besluiten gehoorzaamd. En wat was het resultaat geweest? Hun eigen landgenoten waren nu hun vijanden. Veel van hun vrienden waren gedood. En wanneer de Akra zou vallen, zouden de Makkabeeën hen verpletteren en de jonge loten van het hellenisme — die wijlen de koning zo graag onder hun volk had willen laten opschieten — kapottrappen. De nobele Lysias zou een dergelijke beloning voor hun trouwe dienst toch niet sanctioneren?

Lysias luisterde toe. De boodschappers uit de citadel hadden hem goede redenen voorgehouden tegen Judea op te trekken; maar de werkelijke motieven waarom hij met hen instemde waren van andere aard: zijn nederlaag tegen de Makkabeeën zat hem nog hoog; hij zou graag een nieuwe expeditie leiden om een ander resultaat te verkrijgen. Hij had nuttige ervaringen opgedaan in zijn vorig treffen met de joodse opstandelingen en nu zou hij weten hoe hij hen de baas kon worden. Hij moest meer manschappen hebben; na Antiochus' dood was hij zijn eigen meester en kon alle reserves die Antiochië ter beschikking stonden gebruiken. Omdat Filippus zijn rivaal in het oosten was, voelde hij zich niet verplicht reserves naar dat deel van het rijk te sturen. Bovendien zou een overwinning in Judea gunstig afsteken bij het weifelende optreden van Filippus in Perzië. Zij kon ook het vertrouwen van Judea's buren herstellen, die doelwit van Judas' operaties waren geweest en verbolgen geraakt over de Seleucidische nalatigheid te interveniëren. En het zou Filippus — en Rome, Egypte en alle andere aasgieren in de buurt — duidelijk maken dat hij, Lysias, nu de sterke man in Seleucia was.

Hij werd slechts door één gedachte in de war gebracht: als hij naar Judea trok, zou Filippus dan niet in de verleiding komen zich terug te haasten en het regentschap op te eisen? Het was nu al weken geleden dat de koning was gestorven en hij had van de agenten van zijn inlichtingendienst begrepen, dat zijn rivaal had besloten op dit moment zijn veldtocht voort te zetten. Lysias schatte dat hij zodoende nog enkele maanden in het oosten zou blijven, hetgeen voldoende tijd aan zijn eigen leger zou geven om met Judea af te rekenen. Wanneer Filippus het in zijn hoofd mocht halen eerder terug te keren zou Lysias adequate informatie krijgen en kon hij vrij snel in Antiochië terug zijn.

Zo trok Lysias aan het hoofd van een grote legermacht naar Judea, en vermeerderde de eenheden waarover hij ter plaatse beschikte met een aanzienlijk aantal huurlingen uit het buitenland. Hij werd vergezeld door de jonge Antiochus V Eupator. (Appianus van Alexandrië, een historicus uit de tweede eeuw n.Chr., zegt dat deze de benaming 'Eupator' ter ere van de dappere daden van zijn vader had gekregen.) Lysias' leger bestond uit infanterie, cavalerie en krijgsolifanten. Zijn gebruik van olifanten kon worden uitgelegd als een ongebruikelijk gebaar Rome te tarten. Volgens het in 188 v.Chr. tussen de Romeinen en Seleuciden gesloten verdrag van Apamea (dat volgde op de nederlaag van Antiochus III tegen Rome in de slag bij Magnesia in 190—189 v.Chr.), waren de Seleuciden gedwongen af te zien van het

gebruik van olifanten bij het voeren van oorlogen. Vanaf die tijd hadden de koningen olifanten gekocht en geoefend, maar tot op dit moment niet in acties gebruikt om aan Rome geen reden tot klachten te geven. Nu gebruikte Lysias ze voor het eerst bij een militaire operatie, dat een directe inbreuk betekende op het gesloten verdrag. Rome nam er goede nota van en zou op een gelegen ogenblik reageren.

Het is natuurlijk duidelijk dat Lysias niet besloot een eenheid olifanten te gebruiken om Rome boos te maken maar teneinde een snelle overwinning op de Judeeërs te behalen. Nadat Alexander de Grote zijn eerste ervaringen met olifanten had opgedaan in de slag bij Hydaspes gedurende zijn veldtocht in India in het jaar 326 v.Chr., hadden al zijn opvolgers dit dier als een serieus wapen in het gevecht beschouwd. Ze meenden dat olifanten een wapen vormden dat ze tot iedere prijs moesten zien te verkrijgen. En inderdaad, 'na de dood van Alexander probeerde iedere met elkaar wedijverende generaal alle olifanten die hij maar te pakken kon krijgen te verwerven'. Uiteindelijk waren het de Seleuciden die zich van een monopoliepositie ten aanzien van Indische olifanten wisten te verzekeren (de andere staten kregen hun olifanten uit Afrika), en Indiase mahouts werden aangetrokken om de dieren te trainen en te hanteren.

De krijgsolifant, afgebeeld op deze zilveren schaal uit de hellenistische periode, stond bij de Seleuciden in hoog aanzien. Lysias gebruikte olifanten in de slag bij Bet-Zekarja tegen de Makkabeeën

De kind-koning Antiochus Eupator kreeg een hellenistische opvoeding en droeg zoals de jonge Helleen die wordt uitgebeeld door dit beeldje van terracotta, de *petasos*, een 'hoed' die speciaal door de aanzienlijke Grieken werd gedragen wanneer ze gingen jagen of reizen, en door de atleten na de spelen

Het denkbeeld olifanten te gebruiken – hoewel dat Romes misnoegen moest wekken – moet bij Lysias zijn opgekomen toen hij zijn aanval op de Makkabeeën voorbereidde. De operatie moest vlug worden uitgevoerd, zodat hij vóór Filippus naar Antiochië zou kunnen terugkeren; maar zijn vroegere ervaringen hadden hem geleerd dat de joodse strijders taai en schrander waren, onbevreesd voor de falanx, de cavalerie of voor een overwicht in aantal en wapens. Het enige nieuwtje dat hij kon introduceren en dat hun zeker zoveel angst zou aanjagen dat ze een snelle nederlaag zouden accepteren en zich zouden onderwerpen of op de vlucht slaan, was de krijgsolifant. De historicus W. W. Tarn, die zich distantieert van de populaire mening dat de olifant in de oudheid het equivalent was van de tank in onze tijd, zegt dat 'het lijkt dat de olifanten spoedig geen verschrikking meer vormden voor ervaren troepen, maar dat ze de eerste keer dodelijk konden werken'. Lysias gokte op de schrik die zij de Makkabeeën zouden aanjagen, die voor de eerste keer met hen werden geconfronteerd.

De grootte van Lysias' leger wordt in de boeken der Makkabeeën zeker overdreven. In het eerste boek der Makkabeeën (6 : 30) worden getallen genoemd van 100 000 man voetvolk, 20 000 ruiters en 32 krijgsolifanten en in het tweede boek (13 : 2) wordt gesproken over 110 000 infanteristen, 5[illegible] 300 cavaleristen, 300 strijdwagens en 22 olifanten. De strijdmacht kan niet een grootte in de buurt van deze getallen hebben gehad, hoewel zij zeker groter was dan die Lysias de eerste keer aanvoerde. De geleerden schatten de haar totale sterkte in de buurt gelegen moet hebben van de 25 000 tot 30 [illegible] man met daarbij 20–30 krijgsolifanten. Lysias nam dezelfde route die hij de vorige keer had genomen. Hij marcheerde door de kustvlakte en zwenkte toen in oostelijke richting om Jeruzalem uit het zuiden te benaderen.

Een slingersteen uit de Makkabese periode, ontdekt gedurende archeologische opgravingen bij Bet-Sur waar Lysias met Judas slag leverde

Zijn eerste treffen met de Makkabeeën vond plaats bij Bet-Sur, door Judas versterkt en waar hij een garnizoen had gelegerd. Daartoe was Judas gedwongen zijn eigen beleg van de Akra op te geven om deze nieuwe dreiging het hoofd te bieden.

De dreiging was inderdaad ernstig en Judas had voortdurend, sinds hij het nieuws van Lysias' onderneming had ontvangen, naar een passend antwoord gezocht. Hij bevond zich in een lastig parket. Hij kon zijn vroegere tactiek niet meer toepassen want die kende Lysias al. Maar als hij zijn guerrillastrijdwijze opgaf, zou hij zijn enige voordeel tegenover een conventionele strijdmacht kwijtraken. Ook kon hij niet weer hetzelfde slagveld kiezen als het gunstigste terrein tussen Hebron en Jeruzalem bood. Daarentegen zou iedere andere plek aan geregelde troepen minder moeilijkheden bieden. Nu de voorwaarden voor een guerrillastrijdwijze ontbraken, kan Judas hebben gedacht dat het enige verrassingselement dat hem nog restte bestond in het gebruik van een conventionele strijdmethode en verder te vertrouwen op de aangeboren gevechtskwaliteiten van zijn mannen en op hun fanatiek enthousiasme voor hun zaak. Hij had nu genoeg *sarissas*, bogen en pijlen, zwaarden en schilden om tenminste een kern uit te rusten die zijn tegenhanger van de falanx zou vormen.

Ten slotte kon hij natuurlijk altijd zijn toevlucht nemen tot wat hij twee

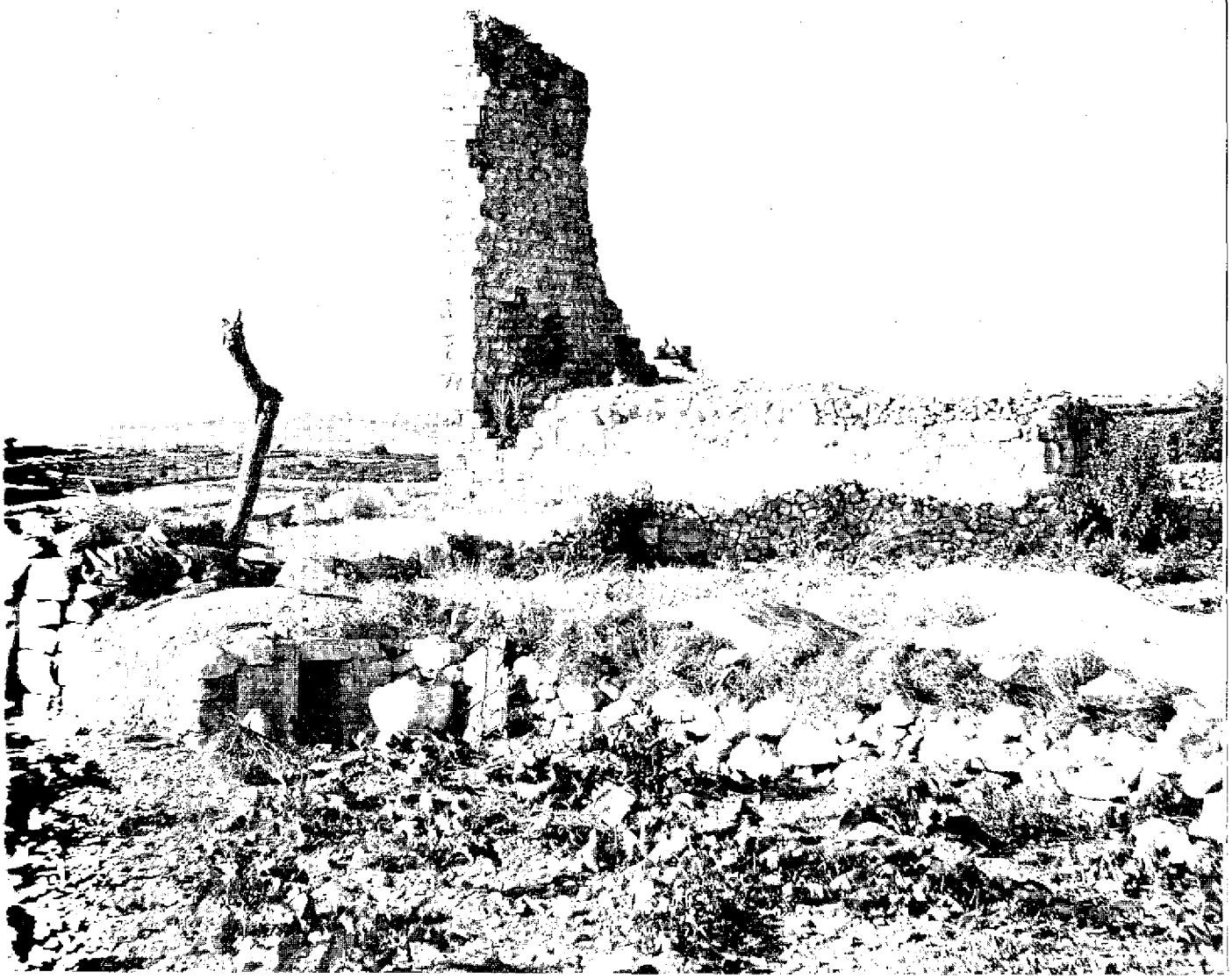

Overblijfselen van een in verhouding vrij recent gebouw op de plaats waar in de oudheid Bet-Sur lag

drie jaar eerder zou hebben gedaan: met zijn manschappen in het heuvelgebied verdwijnen, Lysias afleiden en weer te voorschijn komen wanneer de vijand was vertrokken. Maar dit zou betekenen dat hij alles zou verliezen wat hij tot nu toe had gewonnen en opgebouwd sinds de dagen in Gophna. Jeruzalem zou opnieuw worden ingenomen, de tempel geschonden, Judea onder de voet gelopen, harde represaillemaatregelen zouden worden genomen door een groot vijandelijk garnizoen, achtergelaten om rigoureus de orde te handhaven.

Maar voor hij zijn toevlucht in de heuvels nam, zou hij zijn uiterste best doen de vijand, voordat deze Jeruzalem bereikte, een halt toe te roepen. Zijn manschappen in Bet-Sur zouden hen een tijdje ophouden, hoewel zeker niet voor lang door gebrek aan voedsel. Het was een sabbatjaar en de Makkabeeën

volgden getrouw het bijbelse gebod, al het land gedurende het zevende
braak te laten liggen. Hij besloot daarom stand te houden bij Bet-Zekar
ongeveer acht kilometer ten noorden van Bet-Sur en ruim zeventien kilom
ten zuiden van Jeruzalem.

Het garnizoen van Bet-Sur gaf zich inderdaad over. Het blijkt uit de bron
dat Lysias het liet omsingelen door een paar detachementen, zelf verder
en hen later tot overgave dwong. Gedurende de nacht, voordat de vijand
het noorden oprukte uit het gebied rondom Bet-Sur, liet Judas
strijdkrachten van tevoren verkende posities innemen bij Bet-Zekarja lang
weg naar Jeruzalem, gereed voor een directe frontale confrontatie met
leger van zijn tegenstander.

Lysias trok met zijn formatie in volledige gevechtsopstelling naar het slag
De wachtende en waakzame Makkabeeën moeten door hun nadering al
ware versteend zijn geweest. Voorop gingen de olifanten, de lichte infan
en de dito cavalerie. Achter hen kwam de zware infanterie, gereed
moment de falanx aan te nemen, met aan haar zijden de zware cavalerie
iedere olifant was een afdeling infanteristen 'die uitgerust waren
maliënkolders en bronzen helmen' en een aantal uitgelezen cavaler
toegevoegd. Ieder dier 'had een sterk houten torentje, dat op een spe
wijze op zijn rug was vastgemaakt om het te beschermen, en het
bovendien op zijn rug een drietal soldaten alsmede een drijver uit Indi
rest van de cavalerie had Lysias op beide flanken van het leger opgestel
de vijand te bestoken terwijl ze zelf beschermd werden door de fala
Toen de zon op de gouden en bronzen schilden scheen, deden zij de be
schitteren.' (I Makk. 6 : 35–39).

Lysias, een nuchter militair, had uit zijn vorig treffen het gevaar
onderkennen door engten in heuvelachtig terrein te trekken zonder eer
vleugels bevel te geven hun weg over de hoogten te zoeken; zodoende w
deel van zijn leger 'verspreid over de hoogten en een groep over de laagte
trokken met zelfvertrouwen in goed geordende slagorde voort. Ieder
lawaai van deze opmarcherende menigte en hun rinkelende wapens
rilde van angst. Het was voorzeker een heel grote en machtige gevechts
tie.' (I Makk. 6 : 40, 41)

De Makkabeeën waren voor de eerste keer gedwongen vanuit het defen
strijd met de vijand aan te gaan. Judas' strijdplan ging ervanuit da
eenheden in vooruitgeschoven posities moesten worden opgesteld
vijand op te houden of tenminste te bestoken, in verwarring te brenge
vertragen. Wanneer zij het onderspit zouden delven, moesten de fa
worden aangegrepen door de hoofdmacht van de Makkabeeën die daar
in dichtaaneengesloten slagorde stond opgesteld. Daartegenover st
krijgsplan van Lysias dat beoogde de geestkracht van de Makkabe
verzwakken en hun gevechtskracht aan te tasten door toedoen v
olifanten en daarop hun vooruitgeschoven posities met de lichte infan
cavalerie te vernietigen. Zijn lichte eenheden zouden dan plaats mak
zijn oprukkende falanxen die de kern van het leger der Makkabeeën m
verpletteren.

De twee voorhoeden raakten met elkaar slaags. Het begin van het gevecht was fel en aan beide zijden werden zware verliezen geleden. Maar de druk die de vijand uitoefende was overweldigend en de olifanten hadden zoals Lysias had voorzien een angstaanjagend effect op de Judeeërs. De grote dieren met hun logge gang gingen met gestage tred voorwaarts onder dekking van eenheden infanterie en cavalerie en dreven allen voor zich uit, terwijl ze kalm en onverstoorbaar doorliepen met verontachtzaming van alle flitsende bewegingen in het gevecht om hen heen. De voorste Makkabese detachementen versteenden van angst toen de dieren naderbij kwamen en een paar seconden later waren zij, met deze psychologische handicap, in een dodelijk gevecht gewikkeld met de voorhoede van de vijand. Misschien om hen van hun schrik te bevrijden deed Judas' jongere broer Eleazar op dat moment een zelfmoordaanval om zijn kameraden te tonen dat ook de olifant kwetsbaar was. De bronnen geven een andere reden en vertellen dat hij een olifant ontdekte die op zijn dekkleed het koninklijke wapen droeg en in de mening, dat de jonge koning of de bevelvoerende generaal daarop zat, baande hij zich vechtend een weg door de gelederen die de olifant beschermden totdat hij het dier bereikte. Hij kroop onder de olifant, stootte zijn zwaard door diens onderlichaam en doodde het dier. Maar voor hij zijn zwaard kon terugtrekken, viel de olifant en verpletterde hem in zijn val. Hij was de eerste van Mattatias' zonen die sneuvelde.
Zijn dappere wanhoopsdaad bleek vergeefs te zijn. De kracht en de onstuimigheid van de koninklijke troepen waren te sterk, en aangezien de weg voor de falanxen open lag, besloot Judas het gevecht af te breken en de hoofdmacht van zijn leger te redden. Bitter gestemd trokken hij en zijn mannen in een snelle mars naar het noorden door de wadi's en langs de bergpaden die ze zo goed kenden. Lysias stootte door naar Jeruzalem. Er was nu geen macht meer die hem ervan weerhield de stad te bereiken.

Eenentwintig eeuwen later stichtten jonge boeren een groepje van vier kibboets, dat bekend werd als de Etzion-nederzetting, in precies dezelfde streek waar Judas' broer sneuvelde en zijn troepen hun bittere nederlaag leden. De joden in Etzion zouden ook tegen een vijand, eropuit de joodse onafhankelijkheid teniet te doen en die Jeruzalem vanuit het zuiden wilde aanvallen, strijden. De vrome kibboetsniks zouden op heroïsche wijze standhouden, waardoor ze de opmars van de vijand zouden vertragen en op beslissende wijze hulp boden bij het behoud van Jeruzalem. Velen zouden sterven. Hun kibboets zouden vallen – slechts enkele uren vóór het uitroepen van de staat Israël op 14 mei 1948. Maar negentien jaar later werd Etzion op de vierde dag van de Zesdaagse Oorlog heroverd en binnen een paar weken waren jonge pioniers te midden van de puinhopen aan het werk om het opnieuw tot leven te brengen. Onder hen bevonden zich de zonen en dochters van degenen die in 1948 werden verslagen – toen zij als kinderen aan de vooravond van het gevecht waren geëvacueerd. In december 1967 ontstaken zij de lichtjes weer op het feest dat door de Makkabeeën is ingesteld; en van

Eleazars zelfmoordaanval op een opgetuigde krijgsolifant in de slag van Bet-Sur, zoals die uitgebeeld wordt in de bijbel van Gustave Doré

die tijd af draagt de viering van het Chanukkafeest in Etzion een bijzonder karakter.

Josephus zegt in zijn *Oudheden* dat Judas met zijn manschappen naar Jeruzalem terugtrok om het gevecht van daar voort te zetten, maar in zijn *Oorlogen* zegt hij dat hij 'terugtrok . . . naar Gophna'. De boeken der Makkabeeën berichten eveneens dat de strijd vanuit Jeruzalem werd voortgezet, hoewel geen speciale vermelding van Judas' aanwezigheid wordt gemaakt. De onduidelijkheid in de Makkabese teksten en de tegenspraak in die van Josephus hebben onder de geleerden tot speculaties geleid over de vraag waar Judas direct na de slag naar toeging. Sommigen beweren dat het Jeruzalem was, anderen spreken van Gophna.

Het waarschijnlijkste is dat hij beide deed: na Bet-Zekarja te hebben verlaten trokken Judas en zijn overblijvende troepen regelrecht naar Jeruzalem en organiseerden daar koortsachtig de verdediging. Daar Lysias binnen één

twee dagen zou komen en de stadsmuren verwoest waren, was het enige gebied dat één geheel vormde en enige verdedigingsmogelijkheden bood de tempelberg, door Judas het jaar daarvoor versterkt.

Het is aannemelijk dat Judas daar een eenheid Makkabeeën achterliet om zolang mogelijk stand te houden en daarop met de rest van zijn strijdkrachten naar Gophna trok. Omdat hij maar een kleine kans zag voor een overwinning op Lysias in deze fase van de strijd, was hij eropuit tenminste een minimale hoeveelheid manschappen te behouden om zijn verzet voort te zetten. De tempeleenheid moest dus een achterhoedegevecht leveren om de vijand op te houden en Judas met de overblijvende Makkabeeën in staat te stellen zich opnieuw in de heuvels van Judea als simpele guerrillastrijdmacht te nestelen. Lysias zou na Jeruzalem veroverd te hebben zeker een bezettingsleger achterlaten om het platteland van Judea onder de duim te houden; de Makkabeeën zouden in dat geval tot hun voormalige rol van partizanen terugkeren.

De Makkabese strijdmacht die de tempelberg in handen had bleef vanaf deze versterkte rots weerstand bieden en verraste Lysias door de felle wijze waarop de verdediging werd gevoerd. Na zijn doorslaggevende succes bij Bet-Zekarja verwachtte Lysias geen tegenstand toen hij Jeruzalem binnentrok en zich met het garnizoen van de Akra verenigde; maar nu ontdekte hij dat het gebied van de tempel voor hem ontoegankelijk was. Hij stuurde aanvalseenheden, maar ze werden teruggeslagen en hij was gedwongen zijn toevlucht tot een beleg te nemen. Dit zou echter een langdurige kwestie worden terwijl hij op een snelle veldtocht had gerekend. Toen daarom dag na dag voorbijging en de joden bleven weigeren zich over te geven, begon hij zich zorgen te maken over de vraag of Filippus geen voordeel zou proberen te trekken uit zijn langdurige afwezigheid uit Antiochië. Lysias wierp daarom schansen op en stelde belegeringswerktuigen op rondom de tempelberg, 'met vlammenwerpers, catapulten om stenen en projectielen met weerhaken te werpen, en slingerapparatuur'. Maar de Makkabeeën 'maakten ook werktuigen en apparatuur om de zijne te bestrijden en zetten hun verzet voort' (I Makk. 6 : 51, 52).

Het was echter een feit dat de toestand van de joodse verdedigers van uur tot uur wanhopiger werd, en dat ze spoedig fysiek niet meer in staat zouden zijn nog langer vol te houden. Men had gebrek aan voedsel. Evenals hun kameraden bij Bet-Sur hadden ze minder bevoorrading gekregen vanwege het sabbatjaar en hoewel ze heel verstandig met hun etenswaren omgingen waren hun voorraadkamers nu leeg. Ze konden geen weerstand blijven bieden met lege magen en waren al plannen aan het voorbereiden voor een heimelijke vlucht of overgave.

Ze werden op het laatste nippertje gered. Lysias kwam het nieuws ter ore dat Filippus op de terugweg was naar Antiochië 'met het expeditieleger van wijlen de koning en dat hij van plan was de regering over te nemen'. Lysias kon niet langer talmen. Nu het regentschap op het spel stond was Judea van minder belang en hij besloot prompt het beleg in Jeruzalem op te geven en naar zijn hoofdstad terug te ijlen en de jonge koning en het leger met zich mee te nemen.

Het was een bittere beslissing. De overwinning lag binnen zijn bereik, en nu zou ze door zijn vijanden, de joden, worden opgeëist. Maar er was geen alternatief. Hoewel, toen hij over het kwellende probleem Judea nadacht, kwam er een plan voor een compromis in hem op, dat zowel zijn eigen mislukking kleiner zou maken als zijn relatie met de opstandige provincie in de toekomst verbeteren. De moeilijkheden in Judea, herinnerde hij zich, waren alleen maar veroorzaakt door de hellenistische decreten van Antiochus IV, die de hoop had gekoesterd eenheid en trouw te scheppen door middel van een opgelegde culturele en godsdienstige homogeniteit. In plaats daarvan had hij een oogst binnengebracht die bestond uit onophoudelijke conflicten, herhaaldelijk herhaaldelijke nederlagen en ernstige schade aan het rijk. Het was Lysias nu duidelijk dat de politiek van de voormalige koning een daad van buitengewone dwaasheid was geweest.

Lysias stuurde daarom een heraut naar de belegerde Judeeërs met een voorstel tot vrede. De voornaamste bepaling daarin was de herroeping van de anti-joodse decreten die door Antiochus IV waren uitgevaardigd. De bronnen uit de oudheid spreken alleen over dit aanbod als een van vrijheid van godsdienst. Zoals Josephus opmerkt, beloofde Lysias hun gewetensvrijheid te staan en te waarborgen dat zij hun wetten en godsdienst konden naleven en uitoefenen. Het is echter zo goed als zeker dat deze gewetensvrijheid hun werd aangeboden op voorwaarde dat Judea in politiek opzicht trouw aan Antiochië zou zijn en er een Seleucidisch garnizoen in Judea gelegerd zou blijven. De opstandelingen werd pardon geschonken als zij hun opstand wilden beëindigen.

Een sleutel tot de gedachtengang die echter achter dit aanbod schuilt, bewaard in het eerste boek der Makkabeeën 6 : 58–61, dat het door Lysias gedane voorstel aan de jonge koning en zijn bevelhebbers bevat:

> Laat ons daarom deze mensen de hand reiken en vrede met hen sluiten en met de hun volk. Laten we hun het recht toekennen om zoals vroeger volgens eigen gebruiken te leven; juist omdat we die gebruiken hebben willen afschaffen, zijn ze in toorn ontstoken en in opstand gekomen. Dat voorstel vond bijval bij de koning en de legeroversten. Hij deed de joden een vredesaanbod, dat door hen werd aanvaard, en door de koning en de legeroversten met een eed bekrachtigd. Daarop gaven de joden de vesting over.

Het tweede boek der Makkabeeën (11 : 23–26) geeft het voorstel tot vrede weer in de vorm van een brief die door de kind-koning aan Lysias is gericht, waarin plechtig afstand wordt genomen van de politiek van Antiochus IV:

> Nu onze koninklijke vader zich bij de goden heeft gevoegd, wensen wij dat zijn onderdanen zonder te worden lastig gevallen hun eigen zaken kunnen behartigen. Wij hebben begrepen dat de joden er niet mee instemmen de Griekse levenswijze over te nemen, zoals onze vader dat wenste, maar er de voorkeur aan geven op hun eigen manier te leven; wij vragen daarom dat hun wordt toegestaan hun eigen wetten na te leven. Wij wensen in verband daarmee dat dit volk evenals de andere volken ongemoeid gelaten wordt en besluiten dat hun tempel aan hen moet worden teruggegeven en zij hun leven mogen leiden in overeenstemming met de wet van hun voorouders . . .

Nadat de overeenkomst was gesloten, werd de tempelberg vrijgegeven en Lysias trok er binnen om de zaak te inspecteren. Toen hij 'zag hoe sterk de fortificaties waren kwam hij terug op de eed die hij had afgelegd en gaf bevel de muur eromheen te slopen' (I Makk. 6 : 62). Hieraan kon de Makkabese eenheid die de tempelberg in handen had gehouden niets doen, en men kon slechts enige troost putten uit de gedachte dat Judas ver weg in het heuvelgebied was en hem deze pijnlijke aanblik werd bespaard.
Misschien wel om de Makkabeeën te kalmeren over het feit dat hij de verdedigingswerken van de tempel had laten ontmantelen en om hun opnieuw vertrouwen te geven dat zijn eed omtrent de vrijheid van religie zou worden geëerbiedigd, nam Lysias maatregelen tegen Menelaos, de hogepriester die door Antiochus IV was benoemd en die alles wat verfoeilijk was voor de traditioneel levende jood symboliseerde. Het was ook een listige politieke manoeuvre en tevens in overeenstemming met de nietigverklaring van de hellenistische decreten, want zoals Josephus opmerkt, Lysias 'realiseerde zich dat het onmogelijk zou zijn de vrede met de joden te bewaren en hun onderwerping te bestendigen terwijl (Menelaos) nog in leven was; want hij had (Antiochus IV) aangezet . . . om de joden te dwingen een godsdienst uit te oefenen die vijandig aan hun gevoelens was'. En het tweede boek der Makkabeeën (13 : 4) zegt dat Lysias Menelaos als de 'misdadiger beschouwde die verantwoordelijk was voor alle moeilijkheden met Antiochus', daarmee suggererend dat, indien die man de koning niet had overtuigd dat het hellenisme in Judea wortel zou schieten, de decreten misschien nooit waren uitgevaardigd. Menelaos werd daarop afgevoerd naar Beroea, het huidige Aleppo in het noorden van Syrië, berecht en terechtgesteld.
Lysias' laatste daad voor hij Jeruzalem verliet was de benoeming van een nieuwe militaire gouverneur over het gebied met als hoofdkwartier de Akra-citadel. Hij spoedde zich daarop terug naar Antiochië, waar Filippus met de strijdkrachten die met hem uit het oosten waren teruggekeerd gereed stond zijn aanspraak op het regentschap met geweld kracht bij te zetten. In het conflict dat volgde wist Lysias te overwinnen. Hij was nu in feite de heerser over het Seleucidische rijk.

De joden in Judea mochten elkaar terdege gelukwensen dat zij het doel van hun strijd hadden bereikt. Vijf jaar tevoren hadden ze eerst lijdelijk en daarna actief weerstand geboden aan het bevel van de overheid het judaïsme op te geven en het hellenistische heidendom aan te nemen. Nu was het gevecht op wonderbaarlijke wijze, op het voor hen meest kritieke moment, afgebroken en werd hun dát toegestaan waarvoor ze hadden gestreden. Het was heel natuurlijk dat velen het gevoel hadden dat, nu hun doel was bereikt, het niet langer noodzakelijk was een leger op de been te houden en ze allemaal hun vroegere levenswijze konden hervatten. Onder hen waren de Chasideeën, de aanhangers van de orthodoxie, die in de eerste maanden van Antiochus' vervolging liever hun leven hadden gegeven dan zich op de sabbat te verdedigen, maar niettemin tot de eerste vrijwilligers hadden behoord die zich in Gophna bij de guerrillastrijders voegden. Ze hadden nooit een aanval op de

sabbat ondernomen, maar tot de dapperste strijders behoord in alle volgende gevechten. Nu hun godsdienst weer werd getolereerd, nu ze aan de eredienst in de tempel konden deelnemen, nu de afvallige hogepriester Menelaos was afgezet en zij hun oude leven konden voortzetten, namen zij afscheid van Judas en hun wapenbroeders.

Judas deelde hun visie niet. Hij begreep wat hen bewoog maar vond hun gedachten kortzichtig. Inderdaad, ze hadden hun aanvankelijke doelstelling, te weten de veiligstelling van hun godsdienstige vrijheid, bereikt. Maar in het licht van de door hen opgedane militaire en politieke ervaringen was deze doelstelling te beperkt. Wat zij nodig hadden was politieke vrijheid. Alleen indien zij onafhankelijk zouden zijn konden de joden in Judea werkelijk genieten van de vrijheid hun eredienst te houden; immers alleen dán zouden ze vrij zijn van de vrees voor hernieuwde vervolgingen. Wanneer ze een provincie bleven die aan een andere macht onderdanig was, waren zij altijd kwetsbaar, blootgesteld aan de luimen van degene die op dat moment in Antiochië heerste. Epiphanes en zijn anti-joodse decreten hadden een traumatiserend effect gehad en wat eens was gebeurd kon opnieuw geschieden. Antiochus was nu dood en Lysias had die decreten herroepen. Hij had dat gedaan uit opportunistische redenen, niet uit liefde voor de joden. Wanneer hij het te eniger tijd nuttig zou achten opnieuw tot vervolgingen over te gaan, zou hij niet aarzelen dat te doen; en als hij het al niet deed zou een van zijn opvolgers hiertoe in staat zijn. Totdat ze de onafhankelijkheid verwierven was het van wezenlijk belang hun leger intact te houden. Waarom zou Lysias niet eens in de verleiding kunnen komen een vergeldingsactie tegen Judea te ondernemen? Dat alleen was al reden genoeg een strijdmacht ter afschrikking op de been te blijven houden. Maar het was belangrijker dat die strijdmacht met een nieuw krijgsdoel voor ogen verzet zou bieden: onafhankelijkheid.

Voor veel inwoners van Judea moet dit een onmogelijk te bereiken doelstelling zijn geweest. Maar niet voor Judas en zijn broeders. Het was een doel dat niet minder haalbaar was dan vrijheid van godsdienst, die toch ook buiten hun bereik had geleken toen zij voor het eerst de wapens opnamen. Ze hadden toen besloten liever strijdend ten onder te gaan dan zich lijdelijk aan de besluiten van de tiran of aan zijn beulen te onderwerpen. Niemand had gedacht het leven te zullen behouden. Maar nadat zij hun eerste schermutselingen hadden overleefd, waren ze plotseling tot het besef gekomen dat het mogelijk was weerstand te bieden en zo een verandering in de politieke situatie tot stand te brengen. Ze waren daar nu in geslaagd door Antiochië te overtuigen dat religieuze dwang gewoonweg onvoordelig was. Het kostte Antiochië veel manschappen, hulpbronnen en prestige — en het had geen resultaten. Door dezelfde methode zouden ze Lysias kunnen 'overtuigen' dat het instandhouden van de politieke onderwerping voor de Seleuciden een even grote belasting betekende. Er was geen reden te vinden waarom zij zich niet met de politieke onafhankelijkheid van Judea zouden verzoenen, zoals ze zich ook in de joodse vrijheid op godsdienstig gebied hadden geschikt.

Judas had nóg een reden te veronderstellen dat onafhankelijkheid een

haalbare zaak was. Ondanks het feit dat zijn aandacht volledig door de strijd werd opgeëist was hij op de hoogte gebleven van de politieke ontwikkelingen in het rijk en in het oostelijke gebied van de Middellandse Zee. Hij wist dat de Seleucidische troon wankelde, ook nadat Filippus door Lysias was uitgeschakeld. Partijschap zou zeker blijven bestaan, want Filippus had zijn aanhang zowel in het leger als in de politieke colleges, en uit de kring van dergelijke andersdenkende elementen kon een nieuwe rivaal naar voren treden. Bovendien liepen er heel wat bloedverwanten van de koning rond, erop gebrand de jonge Antiochus van de troon te stoten, misschien wel met steun van een andere mogendheid. Antiochië barstte van de intriges. En wat betreft het machtige Rome, het was bekend dat deze mogendheid nog niet zover was dat het tot militaire acties overging, maar wel alles deed om het Seleucidische rijk door middel van diplomatieke gezantschappen naar de nabuurstaten te ondermijnen. In een dergelijk onzekere situatie vol binnen- en buitenlandse intriges lagen kansen. Alles was mogelijk.
Judas was vastbesloten de Makkabese strijd voort te zetten.

11 De Ontsnapping

De ontwikkelingen volgden elkaar sneller op dan Judas zich had voorgesteld en dramatische gebeurtenissen in Antiochië en Rome zouden een essentiële invloed hebben op de koers door hem bepaald. In het jaar 162 v. Chr. begon een bittere en bloedige strijd om de macht binnen de dynastie der Seleuciden, gepaard met koninklijke intriges en samenzweringen in reactie daarop, met de moord op koningen, dit alles gekruid met de klassieke ingrediënten bestaande uit dubbelhartigheid, bedrog, verraad en vergelding. Deze conflicten binnen de dynastie zouden in feite het Seleucidische rijk uiteenscheuren.

De openingszet in de machtsstrijd werd in de kalme en rustige sfeer van de Romeinse senaat gedaan door een briljante, ambitieuze jongeman van drieëntwintig jaar die het wettige recht bezat en er intens naar verlangde de Seleucidische troon te bestijgen. Hij heette Demetrius en was een neef van de negen jaar oude koning Antiochus V Eupator. Zijn wettige aanspraak stond onomstotelijk vast, want hij was de zoon van Seleucus IV en zou hem hebben opgevolgd. Maar toen Seleucus werd vermoord was Demetrius — toen een jongen van elf jaar — in Rome, waarheen hij gedurende de regering van zijn vader was gestuurd. Zijn oom, een jongere broer van Seleucus, wist de troon te bestijgen en aanvaardde de regering als Antiochus IV Epiphanes. Gedurende de regering van Epiphanes werd Demetrius in Rome een volwassen man waarbij hij wel onder toezicht stond maar verder weinig beperkingen kende behalve dan het verbod het land te verlaten. Hij was zodoende in staat het vrolijke leventje van een opgewekte jonge prins te leiden, met netten en honden op de everjacht te gaan en te zorgen dat zijn schenker zijn taak op nachtelijke eetpartijtjes geen moment veronachtzaamde, maar ook de kunst van het politieke spel en de diplomatie te leren door zijn relaties met vrienden op hoge posten. Een van zijn mentors was de vermaarde Griekse staatsman en historicus Polybius, die over voortreffelijke relaties beschikte.

Een standbeeld uit de tweede eeuw v.Chr. van de ambitieuze jonge prins Demetrius, een gijzelaar in Rome, die ontsnapte en vorst over het Seleucidische rijk werd

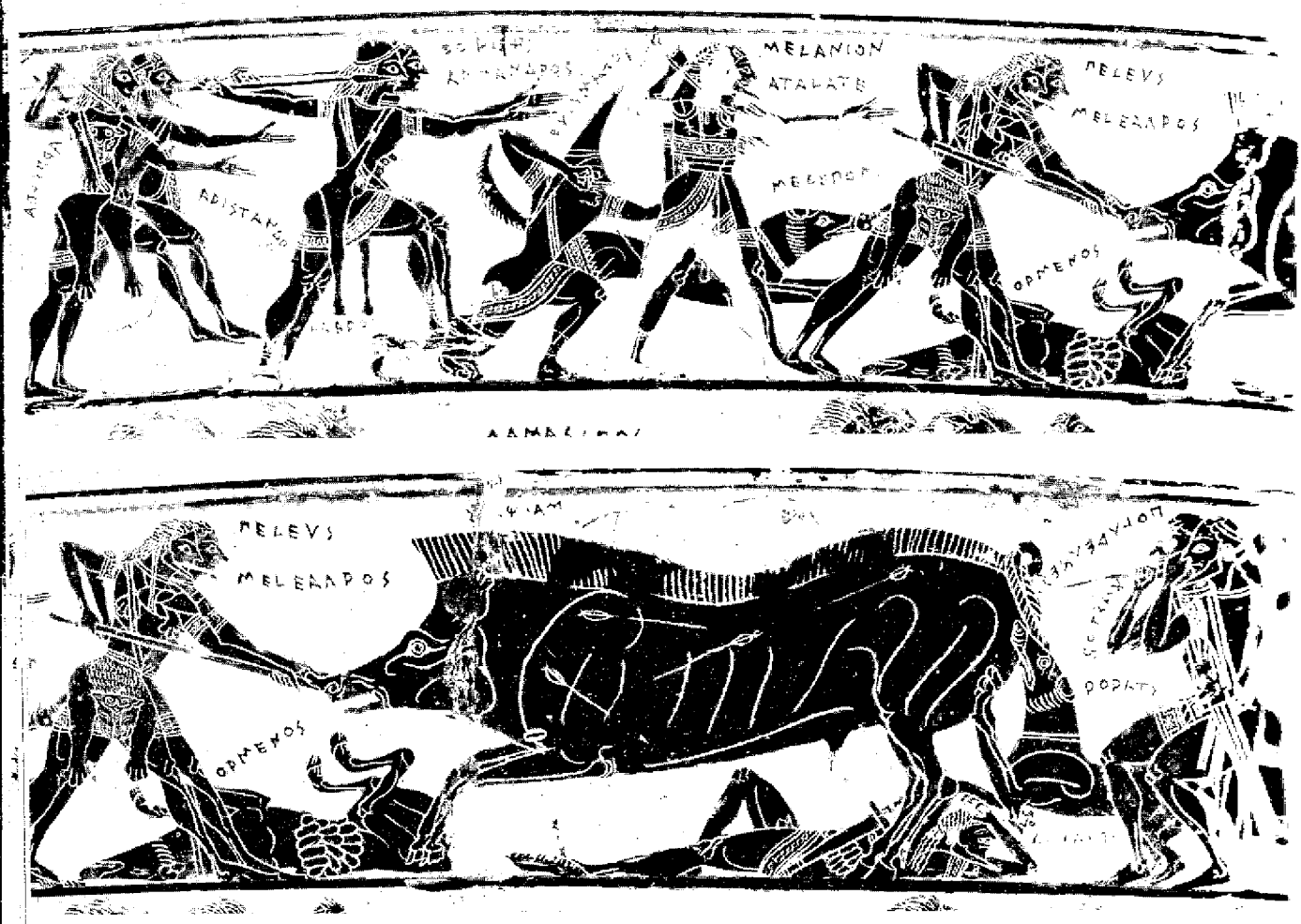

Een zwijnenjacht speelde een rol in Demetrius' ontsnappingsplan. Detail van een jachttoneel op een vaas van aardewerk uit de 6de eeuw v.Chr.

Demetrius was dus in Rome toen het nieuws binnenkwam dat zijn oom Epiphanes in Perzië was gestorven en hij meldde zich prompt bij de Romeinse senaat om toestemming te vragen naar Antiochië terug te keren teneinde zijn wettige positie als staatshoofd te kunnen innemen. De senaat beschikte in negatieve zin op zijn verzoek.

Polybius brengt ons de zeer overtuigende argumenten over die door Demetrius naar voren werden gebracht, en zegt dat alhoewel de senatoren persoonlijk waren getroffen . . .

> hun officiële beslissing was Demetrius in Rome te laten blijven en achter het kind dat Antiochus IV had nagelaten te staan bij diens troonsbestijging. De senaat handelde aldus, naar mijn mening, omdat men wantrouwend stond tegenover een koning die in de bloei van zijn leven verkeerde — zoals bij Demetrius het geval was — en omdat men van mening was dat de jeugd en hulpbehoevendheid van de jongen die zijn vader op de troon had opgevolgd hun belangen beter zou dienen (*Geschiedenissen* XXXI. 2).

Lysias vernam deze gebeurtenissen via de agenten van de inlichtingendienst in Rome en hoewel hij opgelucht was dat de senaat Demetrius voorlopig buiten spel had gezet, was hij verontrust door de ambities van deze koninklijke telg. Daaruit ontwikkelde zich bij hem een neurotisch wantrouwen jegens alle leden van de koninklijke familie, omdat hij vreesde dat zij zijn jonge beschermeling als de zoon van een indringer beentje zouden lichten. Er waren twee van dergelijke familieleden die op dat moment in Antiochië leefden. De ene was de dochter van de vermaarde Antiochus III en dus de zuster van Seleucus IV en Antiochus IV en een tante zowel van Antiochus V als van Demetrius. Haar naam was Antiochis en zij was met haar dochter naar de Seleucidische hoofdstad teruggekeerd na de dood van haar echtgenoot, koning Ariarathes IV van Cappadocië. (Cappadocië in Klein-Azië, grenzend aan het Syrië van de Seleuciden, is de benaming uit de oudheid voor het oostelijke deel van het huidige Turkije. Na een tijdje in naam onderhorig aan het Seleucidische rijk te zijn geweest, riep deze natie in de derde eeuw v. Chr. haar onafhankelijkheid uit, hoewel haar heerser Ariarathes III een dochter huwde van de Seleucid die aan de regering was. Hetzelfde deed zijn opvolger Ariarathes IV die Antiochis tot vrouw nam. Na de nederlaag van het Seleucidische rijk tegen Rome in het gevecht bij Magnesia werd Cappadocië een vazalstaat van Rome.)
Hoewel Lysias moet hebben voorzien welk effect dit op Cappadocië en Rome zou hebben, liet hij beide vrouwen vermoorden in de mening daardoor zijn positie veilig te stellen. Hij zou deze daad spoedig betreuren.

boven Polybius, de vermaarde geschiedschrijver uit deze periode en een vriend van Demetrius, afgebeeld op een grafsteen die in Arcadië werd gevonden

onder Romeinse patriciërs, in steen verceuwigd

Een terracotta figuurtje, opgegraven bij Myrina (in Klein-Azië), van een Indiase krijgsolifant die een soldaat uit Galatië aanvalt

Nadat in Rome Demetrius voor de senatoren was verschenen namen zij een tweede beslissing. Ze besloten een commissie naar Antiochië te sturen om zaken zoals de inbreuk op het verdrag van Apamea door Lysias – hij zette immers krijgsolifanten in tijdens de veldtocht tegen Judea – te regelen. Drie gezanten, geleid door Gnaeus Octavius, werden, zo deelt Polybius mee, daarom naar Syrië gezonden met de opdracht 'de oorlogsschepen met meerdere dekken te laten verbranden' – dergelijke schepen waren volgens het verdrag verboden – 'de kniepezen van de olifanten te laten doorsnijden en de koninklijke macht met alle mogelijke middelen te beperken'. Niemand zou vermoedelijk tegen de opdrachten van de senaat ingaan 'aangezien de koning nog een kind was' en de kliek die de regering vormde onder aanvoering van Lysias 'maar al te blij was dat het bestuur niet in handen was gelegd van Demetrius'.

De Romeinse gezanten kregen ook nog aanvullende opdrachten te vervullen in de naburige koninkrijken, waaronder Cappadocië. Het is mogelijk dat de moord op de koningin-moeder en haar dochter heeft plaatsgevonden terwijl deze gezanten onderweg waren, want koning Ariarathes V, de zoon, respectievelijk de broer van de slachtoffers drong er bij Octavius opaan maatregelen tegen de Seleucidische bestuurder te nemen wegens deze daad. Octavius nam goede nota van deze mening en hoewel hij het aanbod tot hulp bij een eventueel gezamenlijke strafexpeditie van de hand wees, ging hij met nog meer vuur naar Antiochië om zijn opdracht uit te voeren.

Er volgden scherpe acties om de vloot en de olifantseenheden te vernietigen – 'een ellendig schouwspel', zegt Appianus, 'het doden van deze vriendelijke en zeldzame dieren.' Maar voor deze acties waren voltooid, werd Octavius vermoord door een fanatieke Syrische Griek, genaamd Leptines. De bronnen zeggen dat deze gebeurtenis plaatsvond in Laodicea, een kustplaats ongeveer 80 kilometer ten zuiden van Antiochië in het noordoostelijke deel van de Middellandse Zee. Dit is vermoedelijk de plaats waar de schepen werden verbrand, een schouwspel dat gemakkelijk de hartstochten ter plaatse kan hebben aangewakkerd.

De moord op een Romeinse gezant, zelfs op een minder belangrijke dan Octavius, kon rampzalige gevolgen hebben en Rome als voorwendsel dienen de oorlog te verklaren, wanneer het dat wenste. Lysias schijnt verschrikkelijk geschrokken en ontsteld te zijn geweest, bang dat hij, in het bijzonder na de moord op Antiochis en haar dochter, van medeplichtigheid zou worden verdacht. Hij liet Octavius daarom met alle eer begraven en zond haastig gezanten naar Rome die, zo zegt Polybius, 'zich uitputten in verzekeringen dat de vrienden van de koning aan dit voorval part noch deel hadden'. De senaat besloot niet onmiddellijk tot actie over te gaan maar Lysias in het onzekere te laten. Men ontving de gezanten koel en liet hun niet merken of zij het pleidooi van hun meester dat hij onschuldig was, wel of niet aanvaardden. De enige die verrukt was over het nieuws van Octavius' dood was Demetrius. In een roes van opwinding liet hij meteen zijn wijze vriend Polybius komen en van hem *(Geschiedenissen* XXXI. 11–15) hebben we een getuigenis uit de eerste hand over de dramatische gebeurtenissen die volgden.

Een als een fakkel vlammende Chanukkia die tijdens een bijeenkomst op de top van de rots van Massada, waaraan zoveel dramatische herinneringen verbonden zijn, is aangestoken om het Chanukkafeest te vieren

Demetrius vroeg zich af of het geen goed idee zou zijn weer voor de senaat te verschijnen, want misschien dat men nu welwillend stond tegenover de mogelijkheid dat hij de plaats van de jonge koning en Lysias zou innemen. 'Polybius' – hij schrijft over zichzelf in de derde persoon – 'smeekte hem, zich niet weer aan dezelfde steen te stoten' maar liever 'op zijn eigen kracht te vertrouwen en een stoutmoedige weg, de troon waardig, te kiezen; want, zo zei hij, in de huidige situatie zijn verscheidene aanknopingspunten te vinden om tot handelen over te gaan'. De jonge en onervaren Demetrius deed niettemin op advies van een andere vriend een beroep op de senaat en werd opnieuw afgewezen. Dat viel alleen maar te verwachten, zegt Polybius, 'want de vorige keer hadden zij niet een negatief besluit genomen, omdat Demetrius geen gelijk had in wat hij naar voren bracht, maar omdat hun besluit met hun eigen belangen overeenkwam'.

Demetrius betreurde zijn stap, maar was nog steeds bereid een stoutmoediger weg te betreden, hoewel dat nu wel gevaarlijker was geworden. Hij werd daarin gesterkt door de laatste berichten betreffende de stand van zaken in Antiochië die hij ontving van een oude vriend, die juist van een bezoek aan Syrië was teruggekeerd. Het betrof Diodorus, eens zijn pleegvader en een scherpzinnig politiek waarnemer. Diodorus vertelde Demetrius dat er grote verwarring in Antiochië was ontstaan na de dood van Octavius en er over en weer wantrouwen bestond tussen Lysias en de bevolking; en dat 'het een voor hem zeer gunstig moment zou zijn plotseling op het toneel te verschijnen. Want de Syriërs zouden hem dadelijk de kroon aanbieden, zelfs indien hij slechts vergezeld door één enkele slaaf zou verschijnen, terwijl de senaat aan de andere kant niet zóver zou gaan Lysias, na zijn gedrag tot nu toe, steun te verlenen.'

Zodoende, zegt Polybius, 'ging het er alleen nog maar om hoe Demetrius uit Rome zou kunnen ontsnappen zonder dat iemand enig idee van zijn plannen kreeg'. Polybius zelf werd door Demetrius gevraagd zijn avontuurlijk vertrek te regelen. Sommige moderne historici zijn van mening dat Polybius reden had aan te nemen dat die daad, hoewel in tegenstelling met de beslissing van de senaat, invloedrijke lieden onder zijn Romeinse vrienden niet onwelgevallig zou zijn, niettegenstaande hij zo discreet was dit feit niet te vermelden in het verslag dat hij later over de gebeurtenissen schreef.

Nu volgen de melodramatische details met betrekking tot de ontsnapping. De voornaamste moeilijkheden waren gelegen in het feit dat Demetrius niet openlijk een boot kon huren, want dat zou spoedig bekend worden; dat hij niet uit Rome kon vertrekken zonder de nieuwsgierigheid van zijn vrienden te wekken en het wantrouwen van de senaat op te roepen; en dat hij op de afgesproken nacht niet met alle leden van zijn uitgebreide gevolg kon eten zoals hij placht te doen, omdat alleen enkele intimi van het geheim op de hoogte waren.

Het kwam goed uit dat een vertrouwde vriend van Polybius, een zekere Menyllus, op dat moment in Rome was als gezant van Ptolemeus VI Philometor van Egypte. Menyllus was volkomen bereid aan het plan voor de ontsnapping zijn medewerking te verlenen en huurde in het openbaar een

Demetrius woonde op de avond van zijn ontsnapping een feestje bij. Een feesttafereel op een Griekse vaas (ca. 500 v.Chr.)

Carthaags schip met het kennelijke doel 'hem zelf naar huis te brengen', terug naar Egypte. Hij kon zodoende 'zonder enige verdenking op te roepen voor een maand provisie aan boord laten brengen en onbevangen met de scheepsofficieren praten en afspraken met hen maken'. Het schip werd in Ostia aan de mond van de Tiber voor anker gelegd.

Om Demetrius' afwezigheid uit Rome te verklaren, zou het volgende worden gedaan. Demetrius wilde het gerucht laten verspreiden dat hij voor een paar dagen op de everjacht ging. Om dit verhaal reëel te doen klinken zou hij zijn slaven vooruitsturen naar de plaats van de jacht terwijl hij er slechts één bij zich hield die hem op reis diende te vergezellen.

Het probleem rond het eten in de nacht vóór het vertrek, werd opgelost door ten huize van een kennis een partij te organiseren die Demetrius zou bijwonen. Degenen die deel uitmaakten van zijn groepje vertrouwelingen zouden thuis eten en op eigen gelegenheid naar het schip gaan, 'ieder vergezeld door één slaaf, na de anderen naar de plek die voor de jacht afgesproken was te hebben gezonden met de mededeling dat zij hen de volgende dag zouden volgen'.

Het schip lag klaar. De tijd van vertrek was vlak voor het aanbreken van de dageraad vastgesteld, zodat de passagiers zich gedurende de nachtelijke uren konden inschepen. Zo was het mogelijk Rome kort na middernacht te verlaten en het vaartuig op tijd te bereiken. Demetrius ging vrolijk naar zijn feestje nadat hij zijn reiskleding tevoren naar een hut in de omgeving had laten brengen.

De voorbereidingen klopten precies. Aan alles was gedacht. Polybius die in Rome zou blijven was ziek geworden en aan zijn bed gekluisterd. Toen hij die

beslissende avond in bed lag na te denken over de ongewone onderneming waarbij hij zo nauw betrokken was geraakt, werd hij plotseling door een verschrikkelijke onzekerheid overvallen. Er was een zwak plekje in deze opzet die verder waterdicht leek. Demetrius kon op het feest dronken worden en buiten westen raken. De hoofdpersoon in dit belangrijke drama op wie de heerschappij over een koninkrijk lag te wachten zou de boot kunnen missen!
Toen deze verontrustende gedachte in hem opkwam, schoot de oude man overeind en schreef een kort briefje, bedoeld de ontvanger ervan te ontnuchteren. Hij liet zijn slaaf komen en stuurde hem naar het huis waar Demetrius het feest bijwoonde met de opdracht aan niemand te vertellen wie hij was, maar naar de schenker van Demetrius te vragen. Hem moest hij het briefje toevertrouwen met het dringende verzoek dat diens meester het dadelijk zou lezen.
De woorden van zijn mentor die Demetrius las waren doordrongen van de wijsheid van Epicharmus en Euripides, de favoriete auteurs van Polybius:

> De daadkrachtige heeft geen weet van de aarzeling van de draler.
> De nacht begunstigt een ieder, maar het meest de stoutmoedige.
> Wees stoutmoedig en waag het te verliezen of te winnen,
> Maar pleeg geen verraad aan je zelf.
> Wees nuchter en denk eraan te wantrouwen;
> Die dingen maken de kracht van de geest uit.
>
> (*Geschiedenissen* XXXI. 13)

Het briefje had het beoogde effect. Demetrius verontschuldigde zich direct bij zijn gastheren onder het voorwendsel dat hij ziek was. Na zich in de hut te hebben omgekleed, spoedde hij zich naar Ostia en vond daar Menyllus op hem wachten. Menyllus had juist zijn laatste taak in de opzet vervuld door de kapitein mee te delen dat hij een boodschap van zijn koning had ontvangen die hem opdroeg op dit moment in Rome te blijven maar 'de meest betrouwbaren van zijn soldaten vast vooruit te sturen'. Deze jongemannen verschenen nu, acht in totaal, samen met acht slaven, en scheepten zich in. 'De stuurman liet het anker ophalen op het moment dat het licht werd en gebood de zeilen te hijsen terwijl hij geen idee van de waarheid had, maar dacht dat hij enkele soldaten voor Menyllus naar Ptolemeus vervoerde.'
Het duurde vijf dagen voor de achterdocht van de senaat was opgewekt; maar hij ging niet in aller ijl tot daden over. In plaats daarvan stuurde hij waarnemers naar Klein-Azië om het resultaat van Demetrius' zet af te wachten en de reacties van de koninkrijken in de buurt te peilen. Demetrius ging aan wal bij Tripolis (in de huidige staat Libanon) waar een groep vooruitgetrokken volgelingen zijn komst had voorbereid. De plaatselijke bevolking schaarde zich achter hem en het leger liep over. Lysias en

Antiochus V Eupator werden gegrepen en naar Demetrius gebracht. De koninklijke neven hadden elkaar nooit ontmoet. 'Breng hen niet onder mijn ogen', zei Demetrius tegen de bewakers en zij werden onmiddellijk ter dood gebracht. Het volk aanvaardde hem onder toejuichingen als de wettige koning en hij besteeg de troon als Demetrius I. Anderhalf jaar later nam hij na een succesvolle veldtocht in het oosten de titel *Soter* — Redder — aan, om zijn overwinning aan te duiden.

Rome erkende de nieuwe vorst voorlopig niet — Judas zou uit die omstandigheid spoedig diplomatiek profijt trekken. Een zaak waarmee Demetrius echter direct te maken kreeg was, dat Timarchus, de stadhouder van de Seleuciden in Medië en Babylonië, zichzelf tot koning had uitgeroepen en Rome hem dadelijk erkende. De diplomatieke stappen van de senaat waren erop gericht het conflict tussen de opstandige Timarchus en Demetrius te verscherpen en beiden in het onzekere te laten over het doen en laten van Rome bij het uitbreken van een burgeroorlog. (Toen Demetrius ten slotte werkelijk tot actie tegen zijn oostelijke provincies overging, liet Rome na Timarchus militaire bijstand te verlenen. De politiek van Rome bestond er nu eenmaal in 'de heersers van Klein-Azië lastig te vallen en in verwarring te brengen met het doel hun gebieden uiteindelijk bij hun eigen rijk op te nemen'.)

Kort na zijn troonsbestijging stelde Demetrius een nieuwe hogepriester aan in Judea. Dit eikehouten beeldje van een hogepriester is in het begin van de 18de eeuw in Nederland gemaakt

Het schijnt dat Demetrius kort na zijn aankomst een nieuwe hogepriester in Judea benoemde ter vervanging van de overleden Menelaos. De man die hij uitkoos was Eljakim (of Jakim, beter bekend onder zijn Helleense naam Alkimus). De nieuwe koning was geenszins van plan de lotgevallen van zijn voorgangers in Judea te delen en meende dat Eljakim aanvaardbaar zou zijn zowel voor de traditionele joden — hij behoorde tot een priesterfamilie van zuiver Aäronitische afstamming — als voor de hellenistische partij in Jeruzalem. Hij werd in werkelijkheid door de hellenisten verwelkomd, en door vele orthodoxe joden, met inbegrip van de Chasideeën, geaccepteerd; maar hij was volstrekt onaanvaardbaar voor de Makkabeeën omdat hij van Seleucidische kant was benoemd en met hulp van vreemde troepen in Jeruzalem in zijn ambt bevestigd. Demetrius had hem laten installeren door een krijgsmacht onder bevel van Bakchides, een krachtig generaal, die een aantal van zijn soldaten had achtergelaten om het gezag van de nieuwe hogepriester te versterken.

Wanneer Eljakim nu precies werd benoemd, is het onderwerp van een controverse, want in de boeken der Makkabeeën duikt hij pas tijdens de regeringsperiode van Demetrius op, terwijl Josephus beweert dat de benoeming verscheidene maanden eerder door Lysias was gedaan. Sommige geleerden houden het bij de visie van Josephus, uit de overweging dat Lysias geen hiaat zou hebben willen laten ontstaan nadat Menelaos ter zijde was geschoven.

Het is echter duidelijk dat Eljakim pas na de troonsbestijging van Demetrius

handelend begon op te treden. Een van zijn eerste daden in Jeruzalem bestond uit het opdracht geven tot de terechtstelling van zestig Chasideeën, een handelwijze die de historici heeft verbaasd, aangezien de Chasideeën bereid waren geweest hem te erkennen. Het kan zijn dat de slachtoffers moeilijkheden hebben gemaakt nadat ze ontdekten dat Eljakim – zoals in het tweede Boek der Makkabeeën (14 : 3) wordt vermeld – aan heidense plechtigheden had deelgenomen in de bittere dagen der vervolgingen. Ook kan Eljakim gronden hebben gehad te menen dat zij nog in relatie met de Makkabeeën stonden. Waarschijnlijk zijn daarop vele Chasideeën, wreed verstoord door de handelwijze van de nieuwe hogepriester, van standpunt veranderd en hebben zich aangesloten bij Judas in de heuvels.

Ongeveer in die zelfde tijd sloeg Bakchides, op de terugweg naar Antiochië nadat Eljakim als hogepriester was bevestigd, zijn kamp op in Bet-Zait, een dorpje niet ver van Gophna en doodde velen van de joden die daar woonden, omdat hij hen vermoedelijk van Makkabese sympathieën verdacht.

De acties van zowel de nieuwe hogepriester als de Seleucidische generaal riepen de verontwaardiging van het volk op en prikkelden Judas tot nieuwe ondernemingen. Hij, zijn broers en zijn bevelhebbers maakten opnieuw hun heimelijke nachtelijke ronde langs de Judese dorpen, om op te roepen tot een voortzetting van de strijd, het volksleger opnieuw op de been te brengen, de Helleensgezinden op te jagen en te doden en Eljakim te verhinderen zijn dienst in de tempel uit te voeren of de bestuurstaken te behartigen die uit zijn ambt voortvloeiden. Eljakim vroeg Antiochië om hulp zoals zijn voorgangers dat ook hadden gedaan en Demetrius stuurde een krijgsmacht om met de Makkabese opstandelingen af te rekenen. Dit leger werd aangevoerd door Nikanor, vermoedelijk dezelfde generaal die door Judas drie jaar eerder bij Emmaus op de vlucht was gejaagd.

Nikanor trok met zijn krijgsmacht direct naar Jeruzalem – vermoedelijk via het zuiden, want hij ontmoette geen enkele tegenstand – en trok vervolgens noordwaarts de heuvels in om de opstandelingen weg te vagen. Maar Judas, die een guerrillastrijder was en bleef en op eigen terrein vocht, legde een grote hinderlaag bij Kafarsalama (Kafar Salem), tussen Jeruzalem en Bet-Choron, en joeg hem op de vlucht. Een withete Nikanor keerde met de overlevenden naar Jeruzalem terug.

Nikanor moet daarop tot de slotsom zijn gekomen dat de enige manier definitief met de joodse opstandelingen af te rekenen bestond in het laten aanrukken van versterkingen uit Antiochië om dan, met Jeruzalem als basis, systematisch de heuvels uit te kammen. Het was in het begin van het jaar 161 v. Chr. dat hij het bericht ontving dat troepen uit Syrië onderweg waren om zich bij hem te voegen. De berichten uit de oudheid over wat daarna precies gebeurde zijn wat duister. De enige duidelijke details zijn dat Nikanor zijn versterkingen ontmoette bij Bet-Choron en dat het treffen met Judas dat daarop volgde plaatsvond bij Adasa, ongeveer 11 kilometer ten zuidoosten van Bet-Choron. Nikanor zal om tijd te sparen de versterkingen uit Syrië opdracht hebben gegeven de snellere route via de pas van Bet-Choron te nemen in plaats van in een omtrekkende beweging vanuit het zuiden naar

Op de volgende bladzijden De Judese heuvels waaruit de Seleucidische generaal Nikanor de joodse opstandelingen trachtte te verdrijven

Jeruzalem op te rukken. Om hun dekking te bieden in het heuvelgebied zou hij met zijn krijgsmacht uit Jeruzalem oprukken en hen bij de pas ontmoeten. Samen zouden zij dan naar Jeruzalem marcheren, waar de nieuwkomers met het terrein vertrouwd konden geraken en men plannen zou smeden om schoon schip in Judea te maken.

Op de afgesproken dag trokken de versterkingen behoedzaam naar de pas van Bet-Choron, na een lange tocht over de kustvlakte te hebben afgelegd. Nikanor rukte met zijn manschappen in volledige gevechtsopstelling, en met grotere ruimten tussen de detachementen dan gebruikelijk, waakzaam om niet bij verrassing door de Makkabeeën overvallen te worden, uit Jeruzalem op. Maar de Makkabeeën schenen als sneeuw voor de zon verdwenen, want Nikanor bereikte zonder enig voorval de pas en kon zich zonder moeilijkheden met de strijdmacht die uit de kustvlakte kwam, verenigen. Hij was van mening dat Judas, die informatie over de versterkingen moest hebben gekregen, ervan afgezien had zich aan zo'n groot leger te wagen. Vol zelfvertrouwen leidde hij zijn verenigde krijgsmacht naar Jeruzalem. Naar het noorden, waar de opstandelingen zich hadden geconcentreerd, zal hij zonder twijfel patrouilles hebben gestuurd om het terrein te verkennen.

Door middel van zijn waarnemers was Judas op de hoogte van de bewegingen van beide vijandelijke strijdmachten en ook van hun ontmoeting bij de pas. Zelfs indien hij hun volgende stap niet zou hebben geraden, konden zijn verkenners zien dat twee eenheden samen de weg naar Jeruzalem insloegen. Judas leidde zijn volgelingen over de paar heuvels en wadi's die hem van de hoofdweg scheidden, kruiste die en legde een hinderlaag aan de zuidkant daarvan, even ten zuiden van Adasa. Daar wachtten ze af.

Korte tijd later kwamen de vijandelijke troepen, die niet veel moeilijkheden aan de rechterflank verwachtten, aangerukt en de Makkabeeën overvielen hen bij verrassing. Nikanor was zelf een van de eersten die sneuvelden en zijn troepen raakten in paniek. Daar ze waren afgesneden van Jeruzalem zochten ze hun heil in de vlucht en sloegen de richting van de kustvlakte in. De Makkabeeën zetten de achtervolging in en de trompetsignalen tijdens hun vervolging riepen de bewoners van de dorpjes langs de weg op aan de jacht mee te doen. De vijand werd naar het westen gejaagd tot de plaats waar het Seleucidische bolwerk Gazara (Gezer) lag. Het eerste boek der Makkabeeën vermeldt dat dit gevecht plaatsvond 'op de dertiende dag van de maand Adar' (omtrent maart). Van toen af aan zou deze dag door de Judeeërs als een jaarlijkse feestdag worden gevierd, die bekend stond onder de naam 'dag van Nikanor'.

Er heerste vrede in Judea. Antiochië ondernam niet dadelijk een actie om de nederlaag van Nikanor te wreken. De zaak waar de koning zich op dat moment in de eerste plaats mee bezighield was Medië en Babylonië terug te winnen en de ongehoorzame Timarchus op de knieën te krijgen. Judas en zijn

Makkabeeën hadden dus opnieuw feitelijk de macht in hun land in handen — nog steeds met uitzondering van de Akra-citadel. Het is niet duidelijk in de bronnen of Eljakim in Jeruzalem bleef of naar Antiochië vluchtte; als hij is gebleven heeft hij binnen de beschermende ruimte van de citadel moeten leven, niet in staat in de tempel diensten te houden of de macht uit te oefenen die hij na zijn installatie door Bakchides korte tijd had bezeten. Hij en zijn hellenisten stonden buitenspel.

Judas probeerde nu zijn zaak via politieke wegen te bevorderen. Hoewel hij in het geheel geen politieke of diplomatieke ervaring had en verwijderd leefde van de centra waar de macht zetelde en de beslissingen werden genomen, bezat hij toch een geniaal vermogen de dingen vanuit hun basisprincipes uit te denken. Bij het bestuderen van de berichten van zijn inlichtingendienst werd zijn aandacht door vier feiten geboeid, die met elkaar nauw samenhingen.

Geen van deze feiten was geheim en ze hadden als telkens terugkerende gegevens deel uitgemaakt van de berichten van zijn waarnemers. Daarin was steeds sprake geweest van het misnoegen van de senaat over het feit dat Demetrius uit Rome was ontsnapt; Romes weigering zijn vorstelijke heerschappij te erkennen; het feit dat Timarchus zich onafhankelijk had gemaakt; en het feit dat hij door Rome was erkend. Judas meende dat de samenhang van deze gegevens wees op een bereidheid bij Rome de vijanden van Demetrius de helpende hand te bieden.

Judas was niet zó naïef dat hij geloofde dat Romes politiek door iets anders werd geleid dan door eigenbelang. Het zou niet voor Judea strijden uit liefdadigheidsoverwegingen, maar ertoe kunnen worden gebracht aan Antiochië de oorlog te verklaren. Van de andere kant zou Demetrius zijn wapens niet neerleggen en toestaan dat Judea zich afscheidde — tenzij hij redenen had Rome te duchten of mild te stemmen. Dit scheen op dat moment erg onwaarschijnlijk, want Judas had vernomen dat Demetrius een veldtocht tegen Timarchus voorbereidde zonder zich te storen aan het verbond van de laatste met Rome. Indien er echter ook een verbond van Judea met Rome tot stand kwam, zouden de zaken er stellig anders voor komen te staan. Op zijn minst zou dit Demetrius onzeker maken, en Judas had niet het gevoel dat hij er iets bij kon verliezen. Hij zou bij Rome zijn hoofd kunnen stoten of een verdrag sluiten waar Demetrius zich niets van zou aantrekken. In beide gevallen zou zijn situatie niet slechter zijn dan die waarin hij nu verkeerde.

Hij schijnt zich niet te hebben bekommerd over zijn gebrek aan officieel gezag. Het was vanzelfsprekend dat hij, formeel gesproken, niet meer dan een gewone jood uit de onderworpen provincie Judea was, die noch een benoeming van Seleucidische zijde nog een van de kant van zijn eigen volk had gekregen. Hij mocht dan wel hun leider zijn maar er had geen wettig samengestelde volksvergadering plaatsgevonden die hem door middel van een formeel besluit had opgedragen het hoogste ambt te bekleden. Judas was evenwel van mening dat Rome op de hoogte was van zijn daden en dat hij feitelijk de heerser over Judea was. Het gebrek aan een titel zou geen moeilijkheden geven als Rome voor een bondgenootschap voelde; daarbij was

een titel geen steun wanneer Rome niet zou willen.
Hij liet derhalve twee vertrouwelingen bij zich komen en zond hen naar Rome. De mannen die hij uitkoos waren 'Eupolemus, de zoon van Johannes, uit het geslacht van Hakkos, en Jason de zoon van Eleazar' (I Makk. 8 : 17). Hun Grieks gespelde namen doen vermoeden dat zij ófwel aanvankelijk het hellenisme hebben aangehangen maar zich daarvan distantieerden om zich bij de Makkabeeën aan te sluiten óf dat ze behoorden tot aanzienlijke families die door de hellenistische cultuur beïnvloed, maar trouw aan de joodse godsdienst

Judas Makkabaj zond gezanten naar de senaat om een 'verdrag van vriendschap' met Rome te sluiten. Een reconstructie uit de negentiende eeuw van het forum in Rome

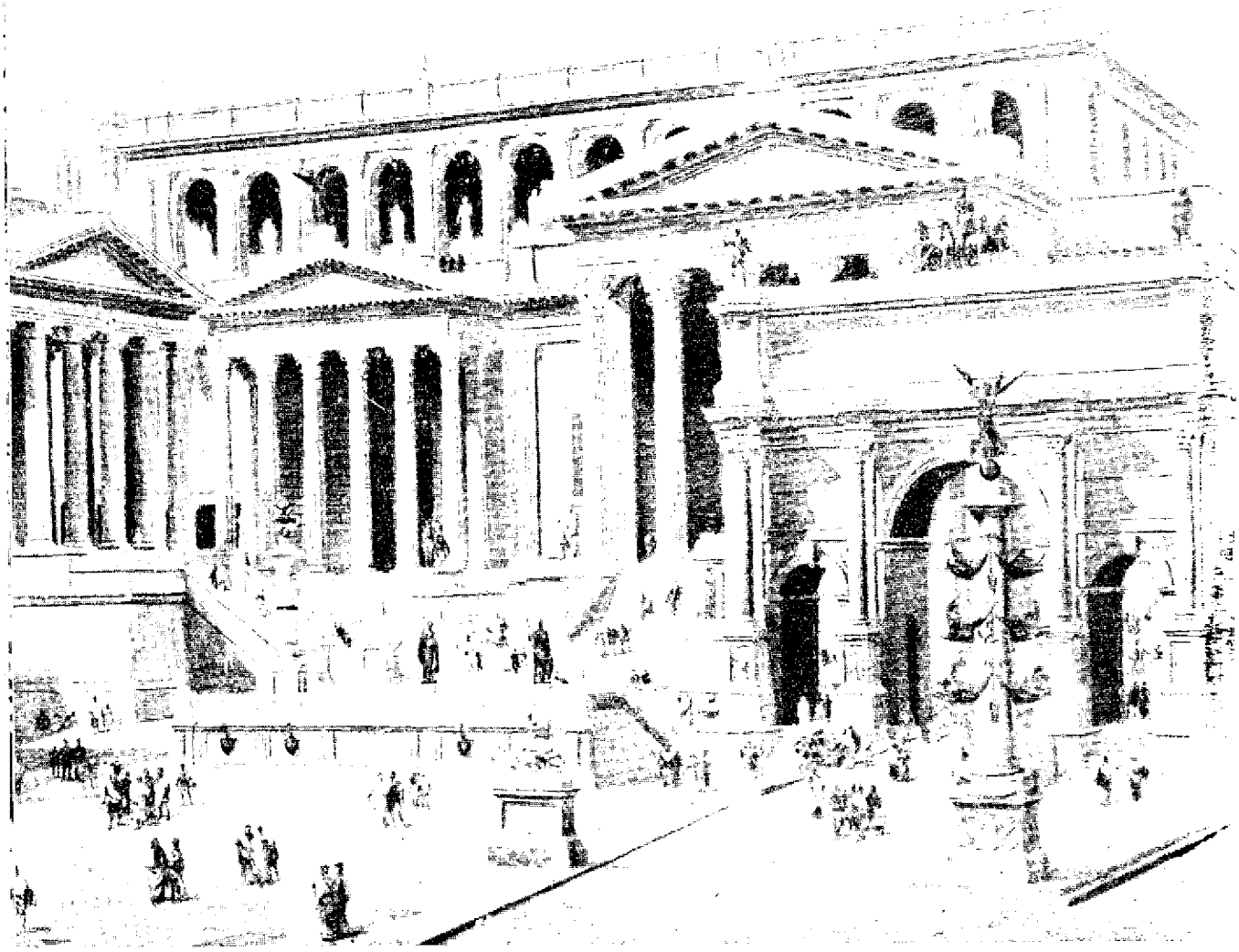

waren gebleven. Zonder twijfel waren zij wereldser en hadden zich beter leren uitdrukken dan de andere officieren van Judas' strijdkrachten en dus goed in staat de zaak van de Makkabeeën te behartigen.

De twee Judese ambassadeurs maakten de lange reis naar Rome en kregen spoedig na hun aankomst te horen dat de senaat hen wilde ontvangen. Dit vormde voldoende aanwijzing dat men welwillend tegenover hun zending stond. Zij verspeelden niet veel tijd om ter zake te komen toen zij de gelegenheid kregen zich tot het doorluchtige Romeinse college te richten: 'Judas, bekend als Makkabaj, zijn broers en het joodse volk hebben ons naar u toe gezonden', zeiden zij, 'om een vriendschapsverdrag met u te sluiten zodat wij als uw bondgenoten en vrienden ingeschreven kunnen worden.' De Romeinen vonden dit een aanvaardbaar voorstel en schreven het protocol op bronzen platen en bewaarden daarna één exemplaar in het capitool en zonden het andere naar Judea. De tekst is overgeleverd in het eerste boek der Makkabeeën 8 : 23–30:

Het verdrag tussen Rome en de Makkabeeën werd door de Romeinen op bronzen plaatjes gegraveerd. Zij hielden zelf een kopie en zonden het origineel naar Judea. Op dit bronzen plaatje uit de 5de eeuw v.Chr. staat de tekst van een verdrag tussen twee Griekse steden

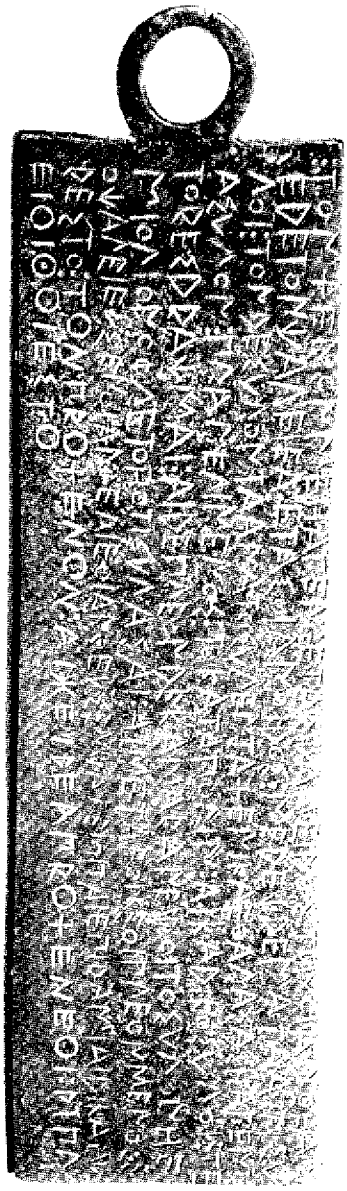

> De Romeinen en het volk van de joden te land en ter zee in eeuwigheid heil! Mogen zwaard en vijand ver van hen blijven! Als Rome of een van zijn bondgenoten, waar ook binnen zijn machtssfeer, het eerst in oorlog geraakt, dan zal het volk der joden naarmate de omstandigheden zulks van hen vorderen, vastbesloten aan de zijde van Rome strijden. Aan de oorlogvoerenden zal het geen voedsel, geld of schepen geven of ter beschikking stellen. Aldus heeft Rome besloten. Het zal zijn verplichtingen nakomen zonder tegenprestatie. Wederkerig zullen de Romeinen, als het volk der joden het eerst in oorlog geraakt, bereidwillig aan hun zijde strijden naarmate de omstandigheden dat van hen vorderen. Aan de oorlogvoerenden zullen zij geen voedsel, wapens, geld of schepen verstrekken. Aldus heeft Rome besloten. Het zal deze verplichtingen zonder bedrog nakomen. Volgens deze termen hebben de Romeinen met het volk der joden een verbond gesloten. Zou in de toekomst deze en gene partij iets willen toevoegen of weglaten, dan kan men dat naar believen doen; wat men toevoegt of weglaat, zal kracht van wet bezitten.

Hieraan voegden de Romeinen toe: 'Wat betreft de misdaden, die koning Demetrius jegens de joden heeft volvoerd, hebben we hem het volgende geschreven: "Waarom hebt gij de joden, onze vrienden en bondgenoten, zo hardvochtig verdrukt? Wanneer zij in het vervolg nog klachten over u hebben, zullen wij erop toezien dat hun recht wordt gedaan en zullen wij u ter land en ter zee bestrijden." '

Er zijn geleerden die hun twijfel over de authenticiteit van deze documenten hebben uitgesproken, omdat de erkenning van de joodse onafhankelijkheid een *casus belli* tussen Rome en Demetrius zou hebben betekend en Rome in werkelijkheid niet tussenbeide kwam toen Demetrius later Judea aanviel. Maar zoals Edwyn Bevan schrijft: 'Deze tegenwerpingen snijden geen hout gezien het feit dat Rome precies eender handelde tegenover de opstandeling

Timarchus. Het erkende hem als koning, maar liet toe dat hij zonder bijstand tegenover Demetrius het onderspit dolf. De senaat was natuurlijk niet van plan in Syrië met gewapende macht tussenbeide te komen; hij wilde alleen Demetrius in verlegenheid brengen en deed dat door gehoor te verlenen aan zijn vijanden.'

De leden van de Romeinse senaat waren hard, cynisch en berekend en zonder enige twijfel de scherpzinnigste politici van hun tijd. Ze haastten zich niet Seleucia de oorlog te verklaren maar grepen iedere gelegenheid aan dat rijk van binnen ineen te doen storten. Hun vriendelijke reactie jegens de joodse gezanten is een goed voorbeeld van de wijze waarop zij te werk gingen. Het verdrag zou Antiochië er misschien van weerhouden tegen Judea te velde te trekken en in dat geval zou het die provincie kwijtraken; het kon ook Demetrius en Judas tot een heftiger confrontatie prikkelen, die de reserves van Antiochië verder zou uitputten. Op beide manieren zou het Seleucidische rijk worden verzwakt en zo zou Rome een vijand minder hebben door een paar sluwe woorden op te schrijven. Terecht voelt Justinus zich, wanneer hij opmerkt dat de joden door in opstand te komen tegen Demetrius en door de gunst van Rome te zoeken als eerste van alle volken in het oosten hun vrijheid herwonnen, geroepen als commentaar te geven: 'De Romeinen waren vlug geneigd die dingen te schenken die ze niet in hun macht hadden te geven.'

We komen niet te weten of Judas enige illusie koesterde dat Rome hem werkelijk te hulp zou snellen. Maar hij was zich zeker bewust van een gevolg van het verdrag waaraan de senaat geen aandacht had geschonken: het effect daarvan op de joden in Judea. Dit kan een bijkomende doelstelling zijn geweest toen hij een verdrag trachtte te sluiten. Zoals we al eerder zagen was niet iedereen even enthousiast over de strijd voor politieke onafhankelijkheid nu vrijheid van godsdienst was verworven. En toch was de ijverige steun van het volk van wezenlijk belang voor het succes van de nieuwe zaak waarvoor Judas streed. Dat was van beslissend belang met het oog op het moreel van zijn strijders en het volksleger. Voordat de anti-joodse decreten waren afgeschaft, hadden de families vol bereidheid hun mannelijke leden laten gaan om de goede strijd te strijden en zich opgewekt beperkingen opgelegd om hun troepen te kunnen bevoorraden. Nu waren velen, niet overtuigd van de noodzaak of de haalbaarheid van het doel waarvoor zij streden, veel minder geneigd zich deze opofferingen te getroosten en gaven zij er de voorkeur aan tot hun ongecompliceerde levenswijze van vroeger terug te keren. De strijdkrachten van de Makkabeeën waren daardoor sterk in aantal achteruitgegaan en zelfs de strijdlust van Judas' overgebleven manschappen kon een knauw krijgen, wanneer zij de volgende keer tot actie zouden moeten overgaan in de wetenschap niet van harte door de bevolking te worden gesteund.

Judas kan hebben gedacht dat een verdrag met het machtige Rome de wankelmoedigen en de twijfelaars opnieuw zou bezielen, omdat het hun liet zien dat zijn streven naar onafhankelijkheid geen dagdroom maar een haalbare kaart vormde. Want een bondgenootschap, hóé de verplichtingen van het verdrag ook zouden luiden, betekende dat dit machtige regime Judea

als een onafhankelijke joodse staat behandelde — een status dat het sinds vierhonderd jaar niet meer had gekend.

De gebeurtenissen die volgden zouden laten zien dat Judas te optimistisch was geweest. De overeenkomst met Rome verbeterde het moreel maar dit manifesteerde zich niet onmiddellijk in een toename van vrijwilligers. In ieder geval was de kleine hechte kern van Makkabese strijders er meer dan ooit van overtuigd dat de onafhankelijkheidsstrijd de moeite waard was en koste wat het kost moest worden voortgezet. Door hen zou de joodse vrijheid uiteindelijk worden herwonnen, maar Judas zelf zou dat niet meer beleven.

12 De Dood van Judas

Demetrius moet van zijn vrienden in Rome het wat verbijsterende nieuws hebben vernomen dat gezanten van opstandelingen uit een van zijn eigen provincies in de stad waren aangekomen. Omdat hij Rome heel goed kende, zal hij minder onder de indruk zijn geweest van het bericht dat erop volgde: dat de senaat de gezanten had ontvangen en met hen een verdrag gesloten. Het was precies zo'n minzaam subtiel gebaar als de senaat gewend was te maken, om hem te herinneren aan zijn ongenoegen en hem te laten weten dat Rome gereed was de giftige pijlen uit zijn diplomatieke pijlkoker te gebruiken en zijn leven als vorst te bemoeilijken. Het zou degenen die hem onderdanig waren opruien, intrigeren in de koninkrijken in de buurt en zijn mogelijke rivalen aanmoedigen. Iedere stap die hij deed zou in de gaten worden gehouden — hij diende behoedzaam te werk te gaan. Maar er was geen reden tot paniek. Hij was van oordeel dat de daad van de senaat geen militaire dreiging inhield, wetend dat Rome het zich kon veroorloven af te wachten; in ieder geval zouden de senatoren, wanneer zij oorlog wilden, vlugger hebben gereageerd toen zij van zijn ontsnapping hoorden. Hij meende daarom ongestoord zijn politiek te kunnen voortzetten, die erin bestond de machtspositie van zijn koninkrijk te herstellen, het gezag over al zijn schatplichtigen opnieuw te bevestigen en duidelijk te maken dat hij zijn rijk stevig in de hand had. Dan zou hij in staat zijn met Rome en de andere grootmogendheden in het gebied op voet van gelijkheid te komen en vanuit een sterke positie te onderhandelen.

Aangezien zijn koeriersdienst sneller was dan die van Judas, hoorde Demetrius vermoedelijk eerder van het verdrag dan iemand in Judea, en hij besloot onmiddellijk tot actie tegen de Makkabeeën over te gaan. Hij zou Rome laten zien dat hij niet bereid was zich door hem de wet te laten voorschrijven

Romeinse senatoren. Detail van een reliëf uit de eerste eeuw voor Chr.

betreffende de interne aangelegenheden van zijn rijk; hij zou Judea en iedere andere opstandige provincie laten merken dat het een nutteloze zaak was om het buitenland hulp te zoeken.

Daar kwam bij dat een onderdeel van het Judese vraagstuk op dat moment erg actueel was: namelijk het feit dat de provincie Judea het dichtst bij Egypte lag. Ptolemese plannen het terrein tussen Egypte en Syrië — dat hen door Demetrius' grootvader was ontnomen — te heroveren, waren nooit helemaal van de baan geweest, en iedere verandering in het bestuur in Antiochië gaf reden tot nieuwe hoop in Alexandrië. Men had in Egypte met die gedachte gespeeld toen het bericht kwam dat Epiphanes was gestorven; en nu Demetrius de troon had bestegen, koesterde men opnieuw hoop. Het verlies van Judea zou het gevaar dat uit Egypte dreigde sterk vermeerderen; want de onafhankelijkheid van Judea, gekoppeld aan een verdrag tussen Rome en Judea voor wederzijdse hulpverlening, kon heel goed tot een verbond tussen Alexandrië en Jeruzalem leiden en dan zouden de Ptolemeeën vlak naast zijn deur zitten; Judea moest onderworpen worden, al was het alleen maar om deze dreiging ongedaan te maken.

Demetrius meende dat het geen moeilijke taak zou zijn wanneer hij zijn hulpbronnen voor deze inspanning volledig benutte en een bekwaam generaal koos. De nederlagen van Nikanor schreef hij toe aan onbekwaamheid, want de informaties die de Seleucidische inlichtingendienst van haar zegsliedenontving wezen erop dat de Judeeërs minder ontevreden waren en dat het verzet niet zo sterk en wijdverspreid was als in het verleden het geval was geweest.

Het ging er alleen maar om de Makkabese opstandelingen uit te schakelen en zij waren nu geringer in aantal. Daarna moest de vrijheid van godsdienst gehandhaafd blijven om de bevolking geen reden te geven in opstand te komen, in de provincie moesten fortificaties worden aangelegd en er zou een garnizoen worden gelegerd dat in staat was de rust te bewaren. Hij liet zijn keus vallen op Bakchides en stelde deze een grote strijdmacht ter beschikking om de operatie snel en effectief uit te voeren.

Bakchides verliet Syrië aan het hoofd van twintigduizend man infanterie en tweeduizend man cavalerie, marcheerde zuidwaarts door het oosten van Galilea en nam onderweg de tijd de joden in Arbela even ten westen van het Meer van Galilea langs de route die hij volgde af te slachten. Daarna trok hij direct naar Jeruzalem. Judas kon weinig doen om hem tegen te houden, want hij had op dat moment verhoudingsgewijs weinig manschappen onder zijn bevel. Alles wat hij onder de wapenen kon roepen was 'een totaal van drieduizend uitgelezen manschappen' (I Makk. 9 : 5), en zijn enige hoop was gevestigd op de mogelijkheid dat Bakchides zijn leger zou opsplitsen wanneer hij de heuvels ging uitkammen.

De Seleucidische generaal voltooide zijn voorbereidingen, verplaatste zich vanuit Jeruzalem naar het noorden en vestigde zijn basis bij 'Berea' (I Makk. 9 : 4), dat sommige geleerden identificeren met het huidige El-Bireh, dicht bij Ramallah, ongeveer 12 kilometer ten noorden van Jeruzalem. Volgens Josephus (*Oudheden* XII. 422) hadden Judas en zijn manschappen hun kamp

Bakchides' leger. Uit een verlucht handschrift vervaardigd door kruisvaarders in Acre

opgeslagen bij het dorp Berzetha, even ten zuiden van Gophna. Toen Bakchides verder naar het noorden trok, wendde Judas zich enigermate naar het zuidwesten, vermoedelijk met het plan hem van zijn uitvalsbasis af te snijden. De twee legers stootten op elkaar bij Elasa, ongeveer 10 kilometer ten oosten van Bet-Choron.

Het verschil in getalsterkte was zó enorm in zijn nadeel dat Judas' aanval gelijk was aan zelfmoord. Hij was ten strijde getrokken met drieduizend manschappen, hetgeen al bijzonder weinig was om een confrontatie met de schare goedbewapende vijandelijke troepen aan te gaan. Maar zelfs dat kleine aantal werd nog geringer toen ze zagen tegen welke vijand ze het moesten opnemen. Toen zij 'de sterkte van de vijandelijke strijdkrachten aanschouwden, zonk hun de moed in de schoenen en velen verlieten de gelederen, zodat er maar achthonderd man overbleven op het veld' (I Makk. 9 : 6). Het was het verdrietigste moment in Judas' leven.

Hij trachtte de overgeblevenen te bemoedigen: 'Laat ons aanvallen en zien of wij hen kunnen verslaan.' Alleen al de manier waarop hij die oproep deed maakte duidelijk dat hij wanhopig was. Zijn kameraden poogden hem ervan af te brengen, waarbij ze een beroep deden op de tactiek die hij zelf gedurende de eerste tijd in Gophna had gebruikt. 'Dat is onmogelijk', zeiden ze, 'nee, laat ons nu ons leven redden en later met onze kameraden terugkeren om hen te bestrijden. Nu zijn we te gering in aantal.' Maar Judas antwoordde: 'De hemel verhoede dat ik nu zou weglopen! Wanneer onze tijd gekomen is, laat ons dan dapper sterven voor onze landgenoten, en laat er geen smet aan onze eer kleven.' (I Makk. 9 : 8–10)

Zijn manschappen, even dapper als hij zelf, volgden hem hoewel ze heel goed voelden dat hij een grote tactische vergissing beging. Toen hij zijn plan had gemaakt om op de dreiging van de kant van Bakchides te reageren, verkeerde Judas in de mening dat hij met een strijdmacht van drieduizend man zou kunnen slagen. Nu die zoveel kleiner was geworden wist hij dat hij niet veel kans had; maar hij was van mening dat een vlucht, mede in verband met desertie bij vorige gelegenheden, het moreel van het volk in Judea zou verzwakken en het hart van de verzetsbeweging raken, terwijl een gevecht tot de dood erop volgde dat levend kon houden. Hij en zijn achthonderd man gingen over tot de aanval.

Er zijn genoeg details bekend om een duidelijk inzicht te krijgen in het verloop van de strijd.

De ruiterij was in twee afdelingen gesplitst; de slingeraars en boogschutters gingen voor het leger uit; die in de voorste linies waren allen geduchte krijgers. Bakchides was bij de rechtervleugel. Het zwaargewapende voetvolk kwam tussen de twee afdelingen onder trompetgeschal aanrukken. Toen Judas zag dat Bakchides zich met de beste troepen aan de rechterzijde bevond, ging hij er met de dapperste soldaten op los. Zij versloegen de rechtervleugel en vervolgden haar. Maar toen de soldaten van de linkervleugel zagen dat de rechtervleugel was bezweken, wendden zij zich om en zetten Judas en de zijnen achterna (I Makk. 9 : 11–16).

Judas concentreerde zijn aanval op de rechterflank van de vijand omdat Bakchides zich daar bevond. Als hij de bevelhebber wist uit te schakelen, zou hij het moreel van de overige gelederen misschien kunnen breken. Hij nam daarom voor dit doel zijn beste strijders en liet het aan een zwakkere eenheid over de confrontatie met de linkerflank van de vijand aan te gaan. Hij had nog succes ook met zijn stoutmoedige en volhardende aanval op een meerderheid van die afmetingen en de rechterflank brokkelde af, keerde zich om en vluchtte, terwijl Judas en zijn eenheid hen fel achtervolgden.
Maar Bakchides was niet gesneuveld, en had ook een gelukkige hand gehad bij de keuze van een ondergeschikte, de divisiecommandant van zijn linkervleugel. Toen deze officier zag wat er gebeurde, liet hij de zwakkere Makkabese eenheid die tegenover hem stond en die hij bijna had overweldigd, voor wat zij was en begon de jacht op de joodse achtervolgers. Judas' eenheid raakte zo tussen de twee vijandelijke eenheden in, met de vluchtende Bakchides van voren en zijn ondergeschikte achter zich in de achtervolging. Op een bepaald moment gedurende dit grimmige gevecht dat van het aanbreken van de dageraad tot het vallen van de avond duurde, moet Bakchides in de gaten hebben gekregen wat zijn andere divisie van plan was, en keerde hij zich om teneinde Judas het hoofd te bieden en hem tegen te houden tot zijn ondergeschikte verscheen. De twee vijandelijke divisies vormden zodoende twee armen van een notenkraker, met Judas daartussen. 'De strijd werd heel zwaar en velen vielen aan weerskanten.' Onder degenen die sneuvelden bevond zich ook Judas.

De dood van Judas. Illustratie van een Latijnse bijbel in de kathedraal van Winchester uit de 12de eeuw

Demetrius en Bakchides konden zich verheugen geslaagd te zijn waar hun voorgangers hadden gefaald; en voor de eerste keer gedurende zes jaar had men in Antiochië het vertrouwen dat dit moeilijke Judea geen verdere gevaren inhield. Voor hen betekende Judas' dood het einde van de Makkabese beweging, van het joodse verzet en van de vooruitzichten op een hernieuwde joodse onafhankelijkheid. De Judeeërs waren inderdaad ontmoedigd toen zij rouwden over het heengaan van hun held: 'Hoe is onze wapenheld gevallen, de redder van Israël!' (I Makk. 9 : 21) Maar Judas, de vindingrijke strijder, de begenadigde leider en de staatsman vol verbeeldingskracht, was ook een groot leermeester geweest en zijn invloed was groter dan hij zelf had kunnen beseffen. Hij had zijn mensen opgevoed door hen de dingen telkens opnieuw vol overgave in te prenten en vooral door zijn eigen voorbeeld, en hij had onder hen een zaadje gezaaid, dat zou uitgroeien tot een niet meer te ontwortelen bloeiende plant die hem lang daarna zou overleven. De strijd zou door zijn trouwe kameraden worden voortgezet en sommigen van hen zouden bij hun leven de verwerkelijking van zijn streven meemaken, hoewel ze een lange duistere vallei zouden moeten doortrekken voor ze hun doel bereikten.

Bakchides keerde na zijn beslissende overwinning naar Jeruzalem terug en begon onmiddellijk een systematisch plan uit te voeren om het vorstelijk gezag in Judea te consolideren. Hij bouwde een serie versterkingen en versterkte de bestaande fortificaties, zodat zij te zamen een ring vormden om de provincie heen; ook stichtte hij er garnizoenen en legde voorraden aan. Hij versterkte opnieuw de Akra-citadel, de vesting van Bet-Sur ten zuiden van Jeruzalem en die van Gazara in het noordwesten. Nieuwe bases werden gevestigd bij Emmaus en Bet-Choron in het noordwesten; bij Betel pal in het noorden; bij Jericho ten noordoosten van de hoofdstad; en bij 'Timnata, Faraton en Tefon', waarvan de juiste plaats niet precies bekend is, maar die de gapingen in de ring opvulden. Deze forten vormden een sterke militaire basis in het dichtst bevolkte deel van Judea – de heuvels ten noorden van Jeruzalem – en zij beheersten de passen en de toegangen naar de provincie, waardoor het erg moeilijk werd guerrilla-acties te voeren in het gebied waar juist de plaats lag van het ontstaan der Makkabese beweging en haar groei. Bovendien liet Bakchides de zoons van de vooraanstaande, traditioneel levende en nationalistisch gezinde families oppakken 'als gijzelaars en stelde hen onder bewaking in de citadel bij Jeruzalem'.

Eljakim kon nu ongestoord zijn hogepriesterlijke ambt vervullen; hij en zijn hellenistische aanhangers oefenden het bestuur uit over het land onder de uiteindelijke leiding van Bakchides en met steun van diens troepen. Hoewel de vrijheid van de joodse eredienst werd geëerbiedigd, zetten Eljakim en zijn collega's, trouw aan Antiochië, 'onderzoekingen op touw, spoorden de vrienden van Judas op en brachten hen voor Bakchides, die wraak op hen

nam . . . Het was een tijd van grote beproevingen voor Israël.' (I Makk. 9 : 26, 27) Om de opstandige joodse mentaliteit uit te roeien, was Bakchides vastbesloten de opstandelingen die de slag hadden overleefd de nek om te draaien en hoewel Judas dood was, had de Seleucidische generaal met verontrusting vernomen dat zijn drie overblijvende broers zich nog op vrije voeten bevonden. Zij hadden actief deelgenomen aan de slag van Elasa en waren er zelfs op de een of andere manier in geslaagd Judas' lichaam van het slagveld mee te nemen en hem in het familiegraf in Modin te begraven.

Terwijl zij zich in de hun vertrouwde schuilplaatsen in de heuvels schuilhielden gedurende de dagen en weken die volgden op de rampzalige afloop van hun strijd bij Elasa, ontvingen de Makkabese veteranen bericht van hun vertrouwde vrienden in de dorpen over de stappen die door Bakchides en Eljakim werden genomen om Judea volledig te onderwerpen. Bakchides, zo vernamen ze, zou in tegenstelling tot de eerdere generaals, blijven om toezicht te houden op de 'pacificatie' van de provincie, samen met het overgrote deel van de aanzienlijke krijgsmacht die hem had vergezeld. Ze waren niet van plan hun strijd op te geven, maar in dit gebied ten noorden van Jeruzalem konden ze in de nabije toekomst niets beginnen. Ze zouden hier vluchtelingen zijn en voortdurend opgejaagd, een gevaar voor de vriendelijke dorpsbewoners vormen die hun onderdak boden en niet in staat zijn het geweldige militaire apparaat, dat de vijand nu in het veld had gebracht, ook maar iets te doen. Ze konden zich natuurlijk verspreiden en met kleine detachementen in korte schermutselingen de strijd aanbinden. Maar dit zou slechts het uitdelen van speldeprikken inhouden en geen belangrijke schade aan de vijand toebrengen, maar wel hevige represailles tegen de bevolking veroorzaken. Bovendien was de getalverhouding nu van dien aard dat de detachementen van de opstandelingen spoedig zouden worden gegrepen. Zij werden door dat denkbeeld niet afgeschrikt en hadden allang hun bereidheid in de strijd te sneuvelen getoond; maar zij voelden dat het beter was hun leven voor een meer zinvolle zaak te geven en de verstandigste weg die ze konden bewandelen was duidelijk zich een tijd rustig te houden, op krachten te komen en hun operaties te hervatten wanneer de omstandigheden hun gunstiger gezind waren en zij een slag konden slaan die wat meer voorstelde.
De eerste daad van degenen die het bloedbad van Elasa hadden overleefd bestond in het kiezen van een opvolger voor Judas en zij kozen Jonatan, hoewel hij de jongste van Mattatias' zonen was. 'Sinds uw broer Judas is gestorven hebben we geen man meer gehad zoals hij om ons aan te voeren tegen onze vijanden, Bakchides en degenen van ons eigen volk die ons vijandig gezind zijn. Daarom kiezen wij u vandaag om hem op te volgen als onze heerser en leider en ons in onze gevechten aan te voeren.' (I Makk. 9 : 29, 30) En Jonatan voerde het bevel over hen met de krachtige steun van zijn oudere broers Johannes en Simon.

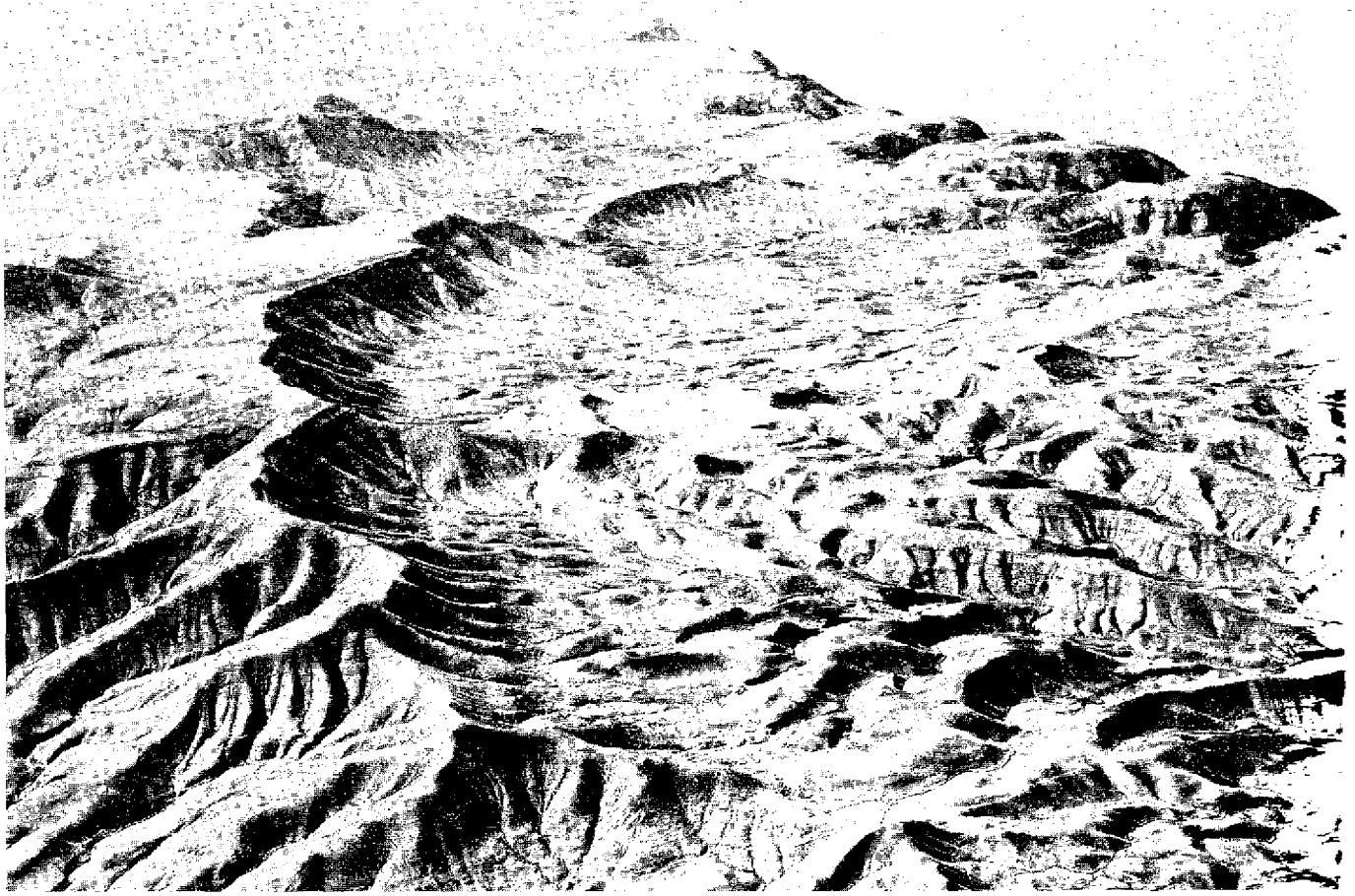

De woestenij tussen Jeruzalem en de Dode Zee, waar Jonatan zijn toevlucht zocht. Na Bakchides te hebben verslagen was hij in staat naar het noorden van Judea terug te keren

Ook Jonatan was de mening toegedaan dat ze, wanneer ze in leven wilden blijven om in de toekomst opnieuw de strijd aan te binden, een periode nodig hadden om bij te komen en dat het wijs zou zijn wanneer ze zich uit het bevolkte deel van Judea terugtrokken en daardoor de zware hand van Bakchides zouden ontwijken. Daarom vertrokken ze in de nacht, gingen naar het zuiden, vonden 'een toevlucht in de woestijn van Tekoa' en 'sloegen hun kamp op bij de poel van Asfar'. De woestenij van Tekoa maakt deel uit van de Judese woestijn die zich ten zuidoosten van Jeruzalem tussen de hoofdstad en de Dode Zee uitstrekt, en dit ruige gebied vol grotten was al sinds lang een geliefde schuilplaats voor opstandelingen en een toevluchtsoord voor hen die werden vervolgd, en dat ondanks het feit dat het betrekkelijk dicht bij de nederzettingen aan de rand van het Judese platteland lag. Ook David was hier naar toegetrokken toen hij acht eeuwen tevoren voor de toorn van Saul vluchtte. Het dorpje Tekoa, de geboorteplaats van de profeet Amos, ligt ongeveer acht kilometer ten zuidoosten van Bethlehem; de poel of bron van Asfar ligt ongeveer vijf kilometer verder naar het zuiden.

Bakchides deed enige pogingen de voortvluchtige Makkabeeën te pakken te krijgen, maar ze glipten tussen zijn handen door. Hij zou het liefst de laatste leiders van de opstandelingen hebben uitgeschakeld, maar hij merkte dat het te veel tijd en manschappen zou kosten hen in het woeste en rotsachtige

terrein bij de Dode Zee te achterhalen; hij vond ook dat ze die inspanning niet waard waren, want ze waren klein in aantal en geïsoleerd van het merendeel van hun volk. Daarom keerde hij naar Jeruzalem terug en ging verder met het aanleggen van vestingen om hen nog meer te isoleren en zijn greep op Judea te verstevigen. Jonatan van zijn kant, vestigde zich met zijn groep in de woestenij, waar ze leefden van de verschillende kudden die zij uit het noorden hadden meegenomen. Men besloot een gunstige gelegenheid af te wachten om opnieuw tot actieve opstand over te gaan. De Makkabeeën vertrouwden erop dat binnen niet al te lange tijd, als Judea rustig was, de bezettingstroepen verminderd zouden worden en de waakzaamheid van degenen die zouden blijven, verslapte. Dat zou het geschikte moment zijn te infiltreren, hun leger van vrijwilligers uit te breiden, de hellenisten en de vijandelijke troepen lastig te vallen en het geloof van het volk in de zaak van de opstand te doen herleven. Jonatan zou ook goed opletten of er zich veranderingen voordeden waaruit hij profijt kon trekken; hij had van al de Hasmonese broers de fijnste neus voor politieke mogelijkheden.
Ondertussen zou hij de paraatheid van zijn groep veteranen opvoeren en het contact met de dorpsbewoners herstellen door regelmatig 's nachts boodschappers te sturen. Deze koeriersdienst moest hem ook voorzien van informatie over de ontwikkelingen in Judea. Waarschijnlijk brachten de drie broers bij gelegenheid in het geheim bezoeken aan hun oude vrienden in de dorpen — precies zoals ze dat hadden gedaan toen ze naar Gophna waren gegaan — om de recrutering van vrijwilligers ook in deze tijd van afwachten te bevorderen. Hun opzet was hun sterkte op te voeren om, wanneer de tijd daarvoor rijp was, met kracht tot actie over te kunnen gaan.
In hun nieuwe bestaan hadden de Makkabeeën veel contact — nu eens vriendelijk, dan weer vijandig — met stammen aan beide zijden van de Jordaan en de Dode Zee. Ze onderhielden bijvoorbeeld een hartelijke relatie met de Nabateeërs in Transjordanië, het volk dat Judas enkele jaren tevoren zo behulpzaam was geweest toen hij de in Gilead belegerde joden te hulp was gesneld. En wat betreft vijandige contacten, spreken de bronnen van een conflict met de 'zonen van Jambri' die 'uit 'Medaba opdoken', een paar kilometer ten oosten van de Dode Zee, en een gezelschap dat door Johannes werd geleid aanvielen. De Makkabeeën waren juist in die streek aangekomen en deze stam dacht dat zij een gemakkelijke prooi voor hen zouden vormen. Johannes werd gedood en de kudden onder zijn hoede werden gestolen. Jonatan en Simon namen snel wraak. Na zorgvuldige verkenning legden ze een hinderlaag, wreekten de dood van hun broer en kregen hun dieren weer te pakken. Daarna veroorzaakten de meeste van de stammen ter plaatse hun geen moeilijkheden meer.

Meer dan een jaar ging voorbij, waarin Bakchides nog in Jeruzalem verbleef en zijn gezag over een uiterlijk rustig Judea uitoefende. De hogepriester Eljakim en zijn hellenistische collega's bekleedden bestuursfuncties onder zijn

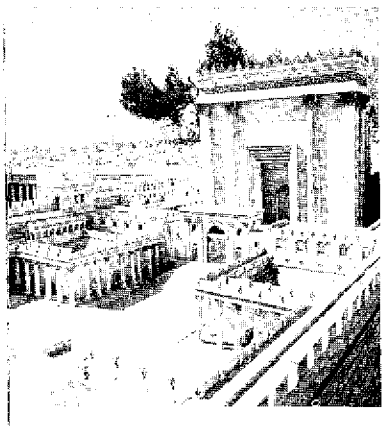

De binnenhof van de tempel volgens de reconstructie bij het Holyland Hotel in Jeruzalem

beschermheerschap. Omdat de generaal rust in de provincie wenste, zorgden zijn ondergeschikten ervoor de traditionalistische joden geen reden tot volksopstootjes te geven en werd hun toegestaan hun godsdienstige riten te voltrekken en in hun heiligdom in Jeruzalem hun eredienst volgens de eeuwenoude traditie te houden. In de lente van het jaar 159 v.Chr. echter gaf Eljakim opdracht de muur om de binnenhof te slopen, waarvan de consequentie was dat aanbidders van afgoden het heiligdom konden naderen. Aangrenzend aan de tempelgebouwen lagen drie hoven die alleen de joden mochten betreden: de Priesterhof, de Israëlietenhof en de Vrouwenhof. Om deze binnenhoven heen was een muur of een scherm dat de drie binnenste van de buitenhof scheidde en waar de heidenen toegang hadden. Gelukkig kreeg Eljakim precies op het moment dat het sloperswerk zou beginnen 'een verlamming die een eind aan zijn activiteiten maakte'. Hij stierf kort daarna.
Bakchides was niet erg onder de indruk van de dood van Eljakim. Hij had geen enkel plezier aan de man beleefd. De hogepriester was niet populair onder de meest traditionele joden geweest en de overigen hadden zijn aanwezigheid nauwelijks getolereerd; hij had impulsieve dwaasheden begaan die nodeloze emoties hadden wakker geroepen; hij had niemand van de bevolking enthousiast gemaakt voor de Seleucidische zaak; en hij had zijn ambt alleen kunnen uitoefenen met behulp van de bezettingstroepen. Bakchides was van oordeel dat iedere hellenistische jood met een dergelijke militaire steun in de rug in staat was de stugge Judeeërs te besturen, ook zonder officieel tot hogepriester te zijn benoemd. Het was zeker op aanbeveling van Bakchides dat Demetrius geen opvolger voor Eljakim benoemde en gedurende de volgende zeven jaar zouden de joden het zonder hogepriester moeten stellen. Ja, zó zeker was Bakchides dat het invoeren van deze politiek tot vermindering van de spanningen zou leiden, dat hij kort na de dood van Eljakim naar Antiochië terugkeerde. En 'gedurende twee jaar heerste er vrede in Judea' (I Makk. 9 : 57).

Jonatan wist die twee jaar goed te benutten, waarbij hij gebruik maakte van de toenemende laksheid onder de militaire bezettingstroepen en van het falende bestuur van de erfgenamen van Eljakim die geen officiële titel bezaten. Hij en zijn mannen waren nog steeds vogelvrij, maar ze konden nu regelmatiger bezoeken aan de dorpen afleggen, al moesten ze dat dan in het geheim doen, en ze konden opnieuw de organisatie voor een nationale opstand opzetten. Door middel van dergelijke bezoeken waren Jonatan, Simon en hun bevelhebbers van het eerste uur in staat opnieuw de geest van het verzet bij het volk op te roepen, de ondergrondse verzetsbeweging te doen herleven en nieuwe vrijwilligers te recruteren. Na enige tijd waren zij weer in staat op kleine schaal guerilla-operaties te ondernemen die in opzet overeenkwamen met de acties die ze zeven jaar eerder vanuit Gophna hadden ondernomen. Zij bestookten vijandelijke patrouilles en maakten hellenistische collaborateurs het leven zuur. Langzamerhand begonnen de garnizoensstrijdkrachten in de

provincie dichter in de buurt van hun vestigingen te blijven, en de hellenistische joden en de troepen van het hoofdkwartier kwamen over het algemeen niet meer buiten Jeruzalem. Judea raakte opnieuw in handen van de opstandelingen.

Vanuit de Akra werd een noodkreet naar Antiochië gezonden om Bakchides opnieuw naar het zuiden te sturen om het gezag te herstellen. De hellenistische joden legden Bakchides uit dat de Makkabese nationalisten vernietigd konden worden wanneer maar hun belangrijkste aanvoerders werden gegrepen. Zij zelf hadden een plan gemaakt om Jonatan en zijn mede-officieren te ontvoeren. In reactie op hun verzoek begon Bakchides naar Jeruzalem op te rukken. Inmiddels voerden de hellenisten hun plan met betrekking tot de ontvoering uit, maar Jonatan kreeg er van tevoren lucht van en de ontvoerders liepen zelf in de val. De Makkabeeën kregen vijftig van hen te pakken en stelden hen terecht.

Jonatan bezette daarop 'Bet-Bassi in de woestijn, herstelde de vervallen vestingwerken van die plaats en versterkte ze'. (De geograaf Felix Marie Abel identificeert Bet-Bassi met Khirbet Beit-bassa ten zuidoosten van Bethlehem.) Jonatan voelde zich nu kennelijk sterk genoeg om in deze oude verlaten vesting, zo dicht bij een bewoond deel van Judea, een basis te vestigen. Hij herstelde de versterkingen zodat zij een lang beleg zouden kunnen doorstaan, hoewel hij niet van plan was al zijn manschappen achter haar muren op te sluiten. Toen Bakchides in Jeruzalem aankwam en hoorde waar de opstandelingen waren, trok hij naar het zuiden om met hen tot een treffen te komen.

Jonatan had dat verwacht. Hij deelde zijn strijdkrachten in tweeën, liet een deel onder bevel van zijn broer Simon binnen Bet-Bassi en trok, nadat hij met zijn broer een krijgsplan had afgesproken, met de overige manschappen de woestijn in. Bakchides bereikte de Makkabese basis en trachtte die door bestorming in te nemen om zo een snelle overwinning te behalen; maar hij werd teruggeslagen en zag zich genoodzaakt de vesting te belegeren. Simon kon zich gemakkelijk staande houden terwijl de vijand zijn schansen opwierp en zijn belegeringswerktuigen in elkaar zette. Ondertussen was Jonatan met twee stammen uit de woestijn, de Odomera en Fasiron, in contact gekomen en haalde hen volgens Josephus over om aan een aanval op Bakchides mee te doen.* Jonatan keerde met of zonder steun van deze twee stammen, terug naar Bet-Bassi en deed een verrassingsaanval op de achterhoede van Bakchides' strijdkrachten die aan de belegering deelnamen. Simon had daarop gewacht en zoals van tevoren was afgesproken, deed hij een uitval vanuit zijn vesting, stak de belegeringswerktuigen in brand en ging een gevecht van man tot man met de vijand aan. Bakchides' manschappen raakten nu knel tussen de twee Makkabese afdelingen die hen met onverwachte kracht van voren en van achteren aangrepen. Bakchides zag al snel in dat de opstandelingen de overhand hadden; hij brak het beleg zo snel hij kon af en trok met het restant van zijn leger terug naar Jeruzalem.

*Hierover zijn de geschiedschrijvers het niet eens. Met name de Griekse vertaling van het eerste boek der Makkabeeën spreekt van Jonatan die 'Odomera met diens broers en de zonen van Fasiron in hun tentenkamp versloeg' (I Makk. 9 : 66).

Hij was razend – niet zozeer op de strijdbare joden die hij zojuist op het slagveld had ontmoet, maar meer op de gehelleniseerde joden in Jeruzalem die hem hadden misleid. Ze hadden hem een gemakkelijke overwinning voorspeld en zodoende verrasten de kracht en de taaiheid van de Makkabeeën hem. Hij was zó boos op 'de afvalligen op wier aanwijzing hij het land was binnengetrokken' dat 'velen van hen ter dood werden gebracht' (I Makk. 9 : 69).

Dat was een trieste daad voor een ervaren generaal die op zijn eigen krijgskennis had moeten bouwen. Zijn wraak op de hellenisten was nauwelijks een middel om zijn gezicht te redden na zijn bittere nederlaag. Maar Jonatan die er spoedig van hoorde maakte daarvan gebruik door een tijdelijke toenaderingspoging tot de Seleucidische generaal te zoeken. Hij was van mening dat Bakchides, geïrriteerd over de onmacht van de hellenisten om de provincie te besturen, ditmaal misschien wel te vinden zou zijn voor een voorstel tot een *modus vivendi* met de Makkabeeën. Hij zond daarom gezanten naar Bakchides en het bleek dat de generaal inderdaad bereid was te onderhandelen.

De bronnen geven geen details van de onderhandelingen en zeggen alleen dat vertegenwoordigers van Jonatan op weg gingen 'om vredesvoorwaarden met hem (Bakchides) overeen te komen en te spreken over de terugkeer van de joodse gevangenen' en dat 'Bakchides instemde en handelde zoals Jonatan had voorgesteld, en hem zwoer gedurende de rest van zijn leven geen kwaad meer te zullen doen' (I Makk. 9 : 70, 71). Uit de gebeurtenissen die daarop volgden blijkt dat Jonatan geen verzoek deed om onafhankelijkheid zonder meer, want de generaal was niet van plan en ook niet gemachtigd die te geven. In plaats daarvan beperkte hij zijn verzoeken tot die, welke Bakchides als redelijk en onschuldig zouden voorkomen, maar die toch in feite de autonomie zouden bevorderen. Bakchides' concessies bestonden uit een algemeen pardon voor de opstandelingen; toestemming dat zij naar Judea zouden turugkeren en zich daar vestigen; de terugkeer van joodse krijgsgevangenen, uitgezonderd evenwel de gijzelaars die in de Akra verbleven; en de hernieuwde erkenning van de joodse vrijheid van godsdienst. Jonatan beloofde van zijn kant zonder twijfel de vrede te zullen bewaren en te aanvaarden dat Judea in een afhankelijke positie ten opzichte van het Seleucidische rijk verkeerde. Het zou door de joodse hellenisten, met steun van de Seleucidische hoofdmacht die in garnizoen in de Akra-citadel lag, worden bestuurd. Het is niet duidelijk of Jonatan nu of op een later tijdstip van het landsbestuur toestemming kreeg 'om zich in Mikmas te vestigen' (de plaats waar acht eeuwen eerder een dramatisch gevecht tussen Saul en de Filistijnen had plaatsgevonden). Overeenkomstig dit verdrag verliet Bakchides het land van de joden en 'nooit kwam hij meer hun gebied binnen. Zo kwam een einde aan de strijd in Israël.' (I Makk. 9 : 72, 73) Dat gebeurde in het jaar 156 of 155 v.Chr.

De Makkabeeën waren niet langer meer vogelvrijverklaarden. Mikmas vormde een goed gekozen basis. Het lag midden in hun land van herkomst, de

Judese heuvels ten noorden van Jeruzalem, en was omgeven door dorpen die zij uit hun jeugd kenden. Het lag ruw geschat halverwege Jeruzalem en Gophna, ongeveer 15 kilometer van beide en ongeveer 27 kilometer ten oosten van Modin.

Het zou een koud kunstje voor Jonatan zijn geweest een guerrillacampagne te beginnen op de dag na Bakchides' vertrek. Maar wat zou dat voor zin hebben? Dat zou alleen een nieuwe invasie veroorzaken, misschien een nieuwe vlucht, mogelijk een nieuwe terugkeer, en wat dan? Hun doel zou nog even ver zijn verwijderd en ze zouden verliezen wat ze al hadden gewonnen. Jonatan was van mening dat het nu uiterst belangrijk was niet terug te keren tot de handelwijze die ze in het begin in Gophna hadden toegepast. De volgende stap in de richting van de onafhankelijkheid moest zich zijns inziens op het politieke vlak afspelen. Jonatan meende dat de omstandigheden politieke manoeuvres zouden begunstigen. Het verdrag met Bakchides hield in dat na het door Lysias gesloten compromis, een Seleucidische generaal voor de tweede maal met de opstandelingen zou onderhandelen. In ieder geval waren de opstandelingen en hun leider officieel erkend. Voor Jonatan was dit een belangrijk basisgegeven om in zijn politiek vanuit te gaan.

Deze overwegingen brachten een verandering in de door de Makkabeeën gebezigde tactiek teweeg. Tot nu toe waren de pijlen van de Makkabeeën voornamelijk gericht geweest op het Seleucidische leger. Jonatan was nu van mening dat zij gedurende een tijd confrontaties met de vijandelijke troepen uit de weg moesten gaan en in plaats daarvan trachten de hellenistische partij te vernietigen. Hij wist dat Antiochië bitter teleurgesteld was in deze joodse collaborateurs die zo consequent hadden gefaald in een vredig Judea 'over te dragen'. Toch gingen de rijksautoriteiten ermee door hen als de officiële vertegenwoordigers van de provincie te behandelen en het land met hun hulp te besturen. Toch had zowel Lysias als nu ook Bakchides hen op kritieke momenten en tegen hun protesten in genegeerd en direct met de opstandelingen onderhandeld. Dat hadden ze gedaan uit de praktische overweging dat de opstandelingen de enigen waren die hun — tegen een zekere prijs — dát konden geven wat ze op dat moment wilden: een provincie zonder problemen. Wanneer Jonatan de hellenisten nu zó zou kunnen verzwakken dat hij aan Antiochië kon laten zien dat zij volkomen onbruikbaar waren als werktuig voor de Seleucidische politieke doeleinden, dan zou Antiochië zich misschien tot de Makkabeeën wenden als de enige partij die daadwerkelijk iets voorstelde en vertegenwoordigde.

Om dit plan te kunnen uitvoeren had Jonatan eerst een periode van rust nodig. Wanneer hij de autoriteiten geen moeilijkheden gaf zou hij een gevoel van veiligheid bij hen oproepen. De bezettingstroepen werden dan misschien ook minder waakzaam. Jonatan, Simon en hun bevelhebbers zouden deze vredige periode kunnen benutten om de provincie rond te trekken, hun aanhang onder het volk te vergroten en zowel de oude aanhangers als de pas enthousiaste mensen voor te bereiden op de dag dat ze politieke vrijheid zouden verwerven.

Zo gebeurde het dat 'de strijd tot een eind kwam' en Judea vrede kende. Dit

werd plichtsgetrouw door de bevelhebber van de Akra via geregelde berichten aan Antiochië meegedeeld, en blijkbaar werden de bezettingstroepen geleidelijk in aantal verminderd en bleven er slechts kleine garnizoenen achter om de vestingen in de provincie te bemannen. Ondertussen verwierven Jonatan en zijn metgezellen een steeds grotere aanhang onder het volk. Zij waren volkshelden maar werden ook gerespecteerd vanwege hun beproefde oordeel. Ten slotte was het hún verzetspolitiek geweest die het judaïsme in leven had gehouden en in de dagen van Judas voor hen herstel van de godsdienstige vrijheid had verworven; en nu had Judas' jongere broer een verdrag weten te sluiten met en erkenning weten te verkrijgen van generaal Bakchides. Wanneer Jonatan hun nu verzekerde dat onafhankelijkheid binnen hun bereik lag, dan waren zijn woorden de moeite waard om ze ter harte te nemen. Hij was zeker geen impulsief mens, maar een bedachtzaam soldaat die wist hoe en wanneer hij moest vechten of zijn zwaard in de schede steken. Zo won hij het vertrouwen van zijn volk als een wijs en rijp leider.

Er kwam een dag waarop Jonatan tot de conclusie kwam dat hij gereed was tot actie over te gaan. De bronnen zeggen enkel dat hij begon 'de goddelozen in Israël uit te roeien' (I Makk. 9 : 73), maar het is niet moeilijk om de loop der gebeurtenissen te reconstrueren.

Hij trok vermoedelijk met zijn mannen naar een paar dorpen waarvan bekend was dat er enkele vooraanstaande joodse collaborateurs woonden. Door hen te doden, toonden de Makkabeeën dat een dergelijk gedrag vanaf dat moment in Israël niet meer geduld zou worden. Na een paar dagen moeten verzoeken om hulp van de families der slachtoffers de bestuurders in Jeruzalem hebben bereikt en dezen moeten een beroep op de troepen hebben gedaan om tussenbeide te komen. De garnizoenscommandanten zullen hier weinig voor hebben gevoeld, want er hadden geen aanvallen op hun troepen plaatsgevonden en het behoorde niet langer tot hun taak het hellenisme aan het volk op te leggen. Het zou een andere zaak zijn geweest als de levens van de bestuurders in Jeruzalem in gevaar verkeerden, want zij waren de vertegenwoordigers van Seleucië en het behoorde tot de taak van het leger hen te beschermen. Maar zij waren niet bedreigd en de Makkabeeën hadden geen poging gedaan hun activiteiten tot Jeruzalem, het bestuurlijke en militaire centrum in Judea, uit te breiden. Een beroep van de hellenisten op Antiochië zou op gelijke wijze worden afgedaan om dezelfde redenen: zolang er geen algemene opstand plaatsvond, geen gewapende aanval op de rijksgarnizoenen en Jeruzalem niet werd bedreigd, stond het Seleucidische prestige niet op het spel en was er geen actie nodig. Zeker zou niemand in Antiochië in deze situatie geneigd zijn een expeditie te zenden om de dood van enkele joden te voorkomen, of ze nu hellenisten of traditionalisten waren. Maar er bestonden klemmender redenen waarom Antiochië niet tussenbeide kwam. De koning, Demetrius, had ernstige moeilijkheden met verscheidene koninkrijken uit zijn omgeving gekregen die bezig waren een verbond te sluiten om hem van de troon te stoten. Hij kon geringe aandacht aan Judea besteden en weinig manschappen missen.

Zonder Seleucidische steun waren de hellenistische bestuurders machteloos

en niet in staat hun gezag over een vijandig volk uit te oefenen. De bevolking koos de partij van hun nationalistische leider die het symbool van de hoop op onafhankelijkheid vertegenwoordigde, en Jonatan was in staat van gebied naar gebied te trekken en al die niets voorstellende collaborateurs uit te roeien totdat hij het gehele platteland van Judea onder controle had.
En Jonatan 'begon het volk te besturen' (I Makk. 9 : 73). Hij had nog geen officiële status, maar zou spoedig ook formeel erkend worden. Jeruzalem behoorde nog niet tot het gebied waarover hij daadwerkelijk gezag uitoefende; maar ook dat zou niet lang meer duren.

13 De Koninklijke Bieders

In het jaar 152 v.Chr. begonnen Jonatan en de Makkabeeën de vruchten te plukken van hun hardnekkig verzet – en hun politiek inzicht. De dramatische keer ten goede in hun lotgevallen werd niet veroorzaakt door de een of andere militaire actie van hen zelf maar door de diplomatieke intriges van anderen en door gebeurtenissen die in Antiochië, Rome, Cappadocië, Pergamum en Egypte plaatsvonden. Door die gebeurtenissen op de voet te volgen en attent te zijn op de veranderingen die zij in de politieke constellatie teweegbrachten, was Jonatan in staat Judea aan de rand van de onafhankelijkheid te brengen.

De ambitieuze Demetrius had er intensief naar gestreefd de 'grandeur' en de roemruchte naam van het Seleucidische rijk te herstellen, een doel dat hij zichzelf bij zijn ontsnapping uit Rome had gesteld. In het tiental jaren dat sedertdien was verlopen had hij zijn vijanden in de oostelijke provincies verslagen, een zekere mate van stabiliteit in Judea tot stand gebracht en er een begin mee gemaakt zijn invloed in de koninkrijken van Klein-Azië ten noordwesten van zijn rijk – eens door het huis van Seleucus bestuurd – voelbaar te maken. Door deze ontwikkeling had hij onvermijdelijk een steeds grotere afkeuring bij Rome opgeroepen en angst bij de naburige koninkrijken die liever een zwakkeling in zijn plaats zagen. Die angst veranderde in regelrechte vijandschap toen Demetrius zich mengde in de machtsstrijd tussen zijn neven in Cappadocië. Ariarathes van Cappadocië (wiens moeder en zuster door Lysias waren vermoord) werd gesteund door koning Attalus II

Ptolemeus VI Philometor van Egypte die de aanspraken op de troon van Alexander Balas steunde en hielp Demetrius ten val te brengen

van Pergamum (op de westkust van het huidige Turkije); Ariarathes' opstandige broer Ophernes werd door Demetrius gesteund. Ariarathes won en hij en Attalus vergaven Demetrius nooit. De twee koningen kregen spoedig steun van een derde vijand van de Seleucidische vorst: Ptolemeus VI Philometor van Egypte. Philometor had vriendschappelijke betrekkingen met de jonge Demetrius onderhouden, maar hij werd razend toen Demetrius probeerde – door de plaatselijke gouverneur om te kopen – een van zijn geliefde bezittingen, het eiland Cyprus, in handen te krijgen. De poging mislukte overigens: het complot werd ontdekt en de gouverneur hing zich op.
De drie vorsten maakten de afspraak Demetrius van de troon te stoten, en het was Attalus die een geniaal plan bedacht om het doel te bereiken. Hij ontdekte in Smyrna een jongeman die een sterke gelijkenis vertoonde met de vroegere Seleucidische heerser, Demetrius' oom Antiochus IV Epiphanes. De jongeling, een zekere Balas, kreeg daarbij de naam Alexander en koning Attalus verklaarde dat deze Alexander Balas Epiphanes' zoon was en zodoende een serieuze pretendent voor de Seleucidische troon.

Bronzen beeldje van Alexander Balas die Demetrius versloeg en hem opvolgde op de Seleucidische troon

Attalus zorgde voor een vertrouwde gezant die op de hoogte was van de verfijnde diplomatie van de senaat en bovendien sterke persoonlijke redenen had Demetrius te haten aangezien hij de broer van de dode satraap Timarchus was. Men wilde Alexander meenemen naar Rome en hem daar presenteren als de echte zoon van wijlen koning Antiochus. Polybius zegt in zijn *Geschiedenissen* XXXIII. 15 dat de gezant daar 'lang verbleef en trachtte de senaat door bedrog en intriges van onderaf te bewerken'. Hij had daarmee succes want het blijkt dat Rome – even bang als de drie vorsten dat Demetrius zijn oude plaats weer zou innemen – Alexander in het begin van 152 v.Chr. erkende. Wat daarna in de zomer van dat jaar gebeurde veroorzaakte de grootste ontsteltenis aan het hof in Antiochië. Alexander Balas landde met steun van de verbonden vorsten, voornamelijk van Philometor, op de kust van Palestina en kreeg vaste voet aan de grond in Ptolemaïs (Acre).

Hij werd door de plaatselijke bevolking welkom geheten en riep zichzelf tot koning uit. Demetrius verkeerde in een uiterst hachelijke positie. Hij had geen bondgenoten en was niet geliefd bij zijn onderdanen. Hij was zich pijnlijk bewust van de steun die Alexander ontving, en wanneer hij tot onmiddellijke actie tegen deze pretendent overging, zou hij heel goed in oorlog kunnen raken met Egypte, Cappadocië, Pergamum – en mogelijk met Rome.
Wanneer dat gebeurde zouden sommige van zijn provincies de gelegenheid kunnen aangrijpen tegen hem in opstand te komen. Aan de andere kant kon hij nauwelijks werkeloos blijven toezien, want een dergelijk vertoon van zwakte zouden zijn vijanden en zijn mokkende schatplichtigen onmiddellijk uitbuiten. Hij zag als direct gevaar dat Alexander, met behulp van Philometor, de provincie Judea die als buffer diende aan zijn zijde zou brengen. In dat geval zou hij van Ptolemaïs tot Egypte over een betrouwbaar achterland beschikken om een beslissende stoot in noordelijke richting tegen Antiochië, het hart van het rijk, te doen. De logische stap die hieruit voor Demetrius volgde was dus zich van de actieve steun van Judea te verzekeren, wat

Munten geslagen door Seleucidische heersers; van links naar rechts:
bovenste rij Antiochus IV Epiphanes; Antiochus V Eupator
tweede rij Demetrius I Soter; Alexander Balas
derde rij Demetrius II Nikator; Antoichus VI Dionysos; Tryfon
vierde rij Antiochus VII Sidetes; Kleopatra Thea met haar zoon Antiochus VIII Grypus.

Alexanders contact met Egypte over land zou verbreken. Demetrius zou dan met zijn plaatselijke strijdkrachten uit Antiochië kunnen oprukken en de pretendent uit het noorden aanvallen. Tussen twee vuren gezeten zou Alexander verpletterd worden voordat zijn bondgenoten eraan hadden kunnen denken hem te hulp te komen.

En nu begon er een wanhopige stroom van koninklijke voorstellen aan Judea op gang te komen, waarbij Jonatan geweldige offertes werden gedaan, daar de koning en de pretendent elkaar in hun aanbiedingen trachtten te overtroeven om maar van zijn vriendschap en militaire steun en in ieder geval van zijn neutraliteit verzekerd te zijn.

De eerste stap deed Demetrius. Hij schreef 'Jonatan een vriendelijke en vleiende brief' want, zo dacht hij bij zichzelf, laten we Alexander vóór zijn door vrede met de joden te sluiten, voordat Jonatan een afspraak met hem tegen ons maakt, want hij zal zich al het kwaad herinneren dat wij hem hebben aangedaan door onze behandeling van zijn broers en van zijn volk' (I Makk. 10 : 3–5). Hij gaf daarom opdracht alle joodse gijzelaars die in de citadel waren geïnterneerd vrij te laten. Hij verleende Jonatan 'de titel van bondgenoot' en gaf hem volmacht een leger op de been te brengen en uit te rusten, en wapens te smeden.

Jonatan trok dadelijk profijt van deze concessies zonder enige verplichting. Hij verzamelde zijn mannen en marcheerde naar Jeruzalem, waar hij de brief van de koning 'hardop voor iedereen' voorlas en hem daarna aan de bevelhebber van de Akra liet zien. De manschappen van het garnizoen waren 'vol bezorgdheid toen zij hoorden dat de koning Jonatan de volmacht had verleend een leger op de been te brengen', maar de bevelhebber was wel gedwongen de koninklijke wil te eerbiedigen en hij leverde de gijzelaars aan Jonatan uit, die 'hen aan hun ouders teruggaf' (I Makk. 10 : 7–9).

De Akra bleef in handen van de Seleucidische troepen want het bevel van de koning behelsde niet dat de citadel moest worden ontruimd: een militaire aanwezigheid in de hoofdstad was belangrijk voor het Seleucidische prestige en maakte duidelijk dat Judea nog een afhankelijke provincie was. Jonatan besloot echter zich in Jeruzalem te vestigen en niemand deed een poging hem daarvan af te houden. Als eerste taak stelde hij zich de tempelberg opnieuw te versterken. Zijn recht een gewapende legermacht te werven maakte de door Bakchides rondom Judea aangelegde vestingen overbodig, en zij werden verlaten. Alleen Bet-Sur hielden de Seleucidische troepen in hun bezit als wijkplaats voor de joodse hellenisten. Zo kwam met uitzondering van deze vesting en de Akra in Jeruzalem de gehele provincie Judea onder de daadwerkelijke controle van Jonatan. Hij genoot de voorrechten van een koninklijke bevelhebber, maar droeg geen officiële titel; Judea was nu in feite vrij, maar formeel nog niet onafhankelijk.

Jonatan voelde zich in geen enkel opzicht verplicht tegenover zijn voormalige vijand. Hij had geen toezeggingen gedaan, maar Demetrius had natuurlijk de hoop gekoesterd dat 'zijn edelmoedigheid' Jonatans vijandschap zou verzachten. Demetrius had zijn concessies door de omstandigheden gedwongen gedaan en zou heel goed weer kunnen terugkrabbelen wanneer hij zijn oude

Brussels wandtapijt dat Jonatan als hogepriester afbeeldt terwijl hij de purperen mantel draagt die hij van Alexander Balas ontving

positie herkreeg. Bovendien realiseerde Jonatan zich dat Demetrius niet veel meer had gedaan dan het erkennen van de reële situatie in Judea. De enige reële concessie van Demetrius had bestaan in het loslaten van de gijzelaars, maar dit was niet direct een geweldig offer van zijn kant, gezien wat hij ervoor hoopte terug te krijgen.

Jonatan accepteerde daarom rustig de rechten die hem waren verleend en ging verder met het bestuur van Judea te organiseren, zijn Makkabese legermacht uit te breiden en zijn inlichtingendienst erop in te stellen alle mogelijke informatie over de Seleucidische rivalen te verkrijgen. Zo was het geen verrassing voor hem dat hij een brief van Alexander Balas ontving, hoewel het aanbod dat die brief bevatte wel onverwacht kwam:

> Koning Alexander aan zijn broeder Jonatan. Heil u! Naar wij hebben vernomen bent u een machtig man, waard om onze vriend te zijn. Bij deze stellen wij u heden aan tot hogepriester van uw volk en verlenen u de titel van vriend des konings. Behartig dus onze belangen en betoon ons trouwe vriendschap. (I Makk. 10 : 18–20)

Bij de brief was een pakket dat een purperen kleed en een gouden kroon, het ambtsgewaad van de hogepriester, bevatte.

Alexander deed een schrander aanbod. Nadat hij de door zijn rivaal gedane concessies had overwogen, zag hij snel in hoe hij deze kon overtreffen op een wijze die vermoedelijk bij Jonatan in de smaak zou vallen. Hij zou hem formeel erkennen en hem een ambt aanbieden dat, sinds de dood van Eljakim zeven jaar geleden, vacant was. De hogepriester was niet alleen de religieuze maar ook de wereldlijke leider van het volk, en Alexander dacht dat de Judeeërs zouden instemmen met de benoeming van Jonatan op deze post, omdat hij hun werkelijke leider was en de eerste volgens de traditie levende jood zou zijn die dit ambt zou bekleden sinds de dagen van Antiochus Epiphanes.

Inderdaad kreeg het aanbod van Alexander een goede ontvangst, maar meer vanwege de politieke dan de religieuze consequenties daarvan. Wat betreft het religieuze aspect van de zaak: de traditionalistische joden, met daaronder de Makkabeeën, hadden nooit erkend dat een buitenstaander het recht had zo'n benoeming te doen. Dit was een zaak die alleen door de joden zelf kon worden uitgemaakt, hoewel de vorstelijke heersers zich altijd een vetorecht ten aanzien van de joodse keuze hadden voorbehouden en dit volk nog niet met de gedachte was vertrouwd dat een krijgsman het hoogste geestelijke ambt kon bekleden. Niettemin onderkenden zij in het gebaar van Alexander een formele bekrachtiging van het bestuurlijke en militaire leiderschap van Jonatan, en iets daarvan is terug te vinden in de bronnen die in één adem zijn geestelijke en militaire activiteiten noemen: 'Jonatan trok het ambtsgewaad van de hogepriester aan . . . op het Loofhuttenfeest, en hij bracht een leger bijeen en legde een grote voorraad wapenen aan' (I Makk. 10 : 21).

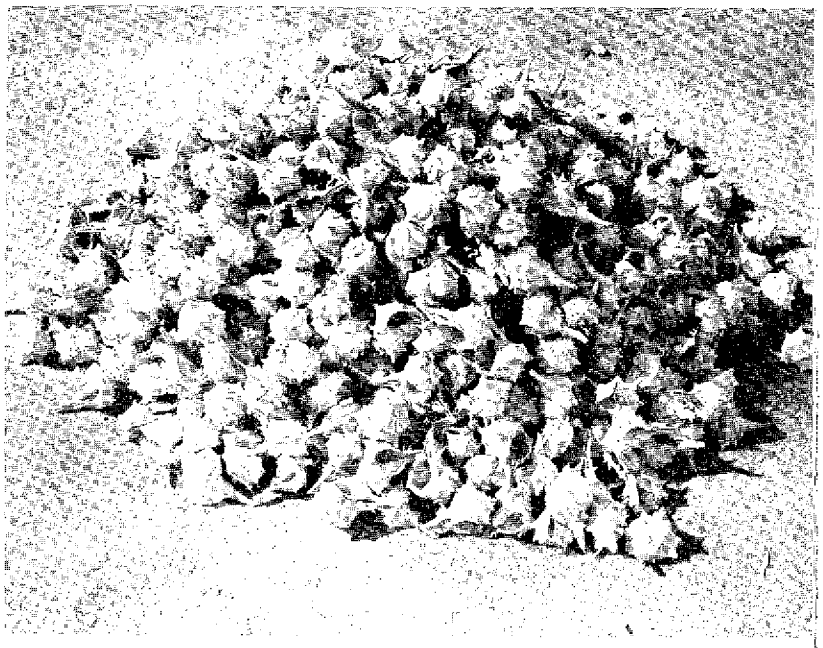

Verfinrichting uit de hellenistische periode, ontdekt gedurende archeologische opgravingen bij Tel-Mor, in de oudheid de haven van Asjdod. Het diepe gat (*links*) bevatte een hoop purperslakken (*rechts*), de schelpdieren die de purperverf opleverden

Deze gebeurtenis heeft ongetwijfeld indruk gemaakt op de koninklijke troepen in de Akra die de deelnemers aan de eredienst in het oog hielden. De bevelhebber van de citadel moet het voorval aan Demetrius hebben bericht, en hoewel de vorst al van Alexanders aanbod had vernomen, werd hij vermoedelijk pas door het nieuws omtrent Jonatans verschijning in zijn priesterkledij te midden van een enthousiaste bevolking ertoe gebracht het aanbod van zijn rivaal te overtroeven.

In zijn streven meer te bieden dan Alexander ging hij zich nu te buiten aan een ongelofelijke hoeveelheid aanbiedingen aan Judea. Terecht vroegen de Judeeërs zich af of hij oprecht was: 'het volk geloofde er niet in en aanvaardde ze niet' (I Makk. 10 : 46). Die aanbiedingen hielden in vrijstelling van een groot aantal belastingen en bijdragen, zoals de belasting op zout, een derde van de graanoogst en de helft van de fruitopbrengst; het aan Judea teruggeven van drie bestuursdistricten met joodse bevolking die door Antiochus Epiphanes van Judea afgescheiden en aan Samaria waren gegeven; Jeruzalem en omstreken zouden gewijd en belastingvrij zijn; de Akra zou door de Seleucidische troepen worden ontruimd; Ptolemaïs en de landstreken die het toebehoorden – nu in handen van Alexander Balas – zouden worden overgedragen aan de tempel 'om de uitgaven waar die mee te maken had te dekken', samen met een gift van vijftienduizend zilveren sikkels uit de koninklijke schatkamer; de kosten van de herbouw van de tempel en alle vestigingen in Judea zouden door de koninklijke schatkist worden gedragen; en de opname van joden 'onder de strijdkrachten van de koning tot een aantal

van dertigduizend manschappen; zij zullen in de grote koninklijke vestigingen worden gelegerd, anderen zullen vertrouwensposten in het koninkrijk bekleden. Hun bevelhebbers en officieren zullen van hun eigen volk zijn en zij zullen hun eigen zeden mogen volgen, juist zoals de koning met betrekking tot Judea had bevolen.' (I Makk. 10 : 29–45; 11 : 34)

Of Demetrius nu wel of niet precies al die rechten, privileges, gebieden, vrijstelling van belasting en financiële giften heeft verleend, het lijdt weinig twijfel dat de door hem gedane concessies enorm waren en verreikende consequenties inhielden. De mildheid die hij ten toon spreidde was van grote invloed op Jonatan bij het afwegen en beslissen welke rivaal hij zou steunen.
Jonatan hoefde met die keuze geen haast te maken. De legers van Demetrius en Alexander waren al maandenlang in gevechten gewikkeld en de beslissende confrontatie was nog niet in zicht. Ieder probeerde intussen zijn strijdkrachten te vermeerderen, zijn politieke positie te verbeteren en Jonatan aan zijn zijde te brengen. Gedurende deze periode breidde Jonatan de gelederen van zijn leger uit, verstevigde zijn bestuur — en bleef een ondoorgrondelijk raadsel voor de twee Seleucidische rivalen.
Hij had al vanaf het begin bijna zeker besloten Alexander te steunen. Demetrius was zijn bittere vijand geweest; Alexander was pas op het toneel verschenen en had geen geschiedenis vol vijandschap met Judea. Wanneer Demetrius de overhand zou krijgen, zou hij machtiger en tirannieker dan ooit

Onlangs opgegraven overblijfselen uit de tijd van de Hasmoneeën in de citadel van Jeruzalem

tevoren worden, nauwelijks denken aan de beloften die hij had gedaan en Judea stevig als schatplichtige vazalstaat in zijn greep houden. Alexander zou hetzelfde kunnen doen, maar hij was nog een onbeschreven blad. Het was onwaarschijnlijk dat hij erger dan Demetrius zou zijn en hij zóú beter kunnen zijn dan alle heersers sinds de Ptolemeeën, omdat hij zijn relatie tot de joden als vriend en bondgenoot zou beginnen. Demetrius was volkomen geïsoleerd in de omgeving; Alexander genoot de actieve steun van drie koninkrijken en had de zwijgende instemming van Rome. Terwijl de tijd voortschreed hoorde Jonatan dat Demetrius met ernstige binnenlandse moeilijkheden had te kampen en niet volkomen zeker was van de trouw van zijn generaals. Hij had zelfs twee van zijn zoons uit veiligheidsoverwegingen naar het buitenland gezonden. Alexander daarentegen kreeg meer dan enkel politieke aanmoediging van zijn bondgenoten. Er ging een gerucht dat Cappadocië en Pergamum Demetrius vanuit het noorden zouden aanvallen overeenkomstig een met Alexander opgesteld krijgsplan, terwijl Ptolemeus Philometor in het zuiden misschien een leger uit Egypte zou sturen. Philometors verbintenis met Alexander hield overigens ook een directe consequentie voor Jonatan in: wanneer Jonatan zijn lot met Demetrius verbond, zou Philometors eerste daad als hulp aan zijn bondgenoot wel eens een invasie in het nabijgelegen Judea kunnen zijn.

Een reden die ook telde om een verbond met Alexander aan te gaan was nu juist de oprechte of valse edelmoedigheid van Demetrius' laatste aanbod. Het was zo buitensporig, zo volledig buiten proportie in verhouding tot alle bedoelingen, opvattingen en gevoelens die Demetrius ten opzichte van Judea had gekoesterd, dat het alleen uit wanhoop of oneerlijkheid kon voortkomen. Wat de reden ook was, het maakte duidelijk dat Demetrius in grote moeilijkheden verkeerde, en dat zijn positie zo wankel was dat alleen de hulp van Jonatan hem kon redden. Deze man en zijn volgelingen, begonnen als eenvoudige guerrillastrijders, met slechts een ideaal in hun hart en sikkels als zwaarden en door de machtige lieden in Antiochië als onhandelbare bandieten afgedaan, konden nu een beslissend gewicht in de schaal leggen in de strijd tussen twee vorsten. Jonatan liet de weegschaal doorslaan ten gunste van Alexander.

Er worden ons in de bronnen uit de oudheid weinig details over de beslissende slag tussen de twee rivalen om de Seleucidische troon (150 v. Chr.) meegedeeld. Het schijnt echter dat Demetrius aanvankelijk in het gevecht de overhand had, en dat zijn linkervleugel winst boekte op de rechtervleugel van zijn tegenstander en die zelfs op de vlucht wist te drijven. Maar Demetrius zelf bevond zich op de andere vleugel en kwam onder zware druk te staan. Josephus beschrijft het slottoneel op het slagveld: 'Demetrius verrichtte wonderen van dapperheid en doodde en vervolgde zijn vijanden terwijl hij zichzelf verdedigde; totdat zijn paard ten slotte in een moeras terechtkwam, en door een menigte in het nauw gebracht moest hij zich wel overgeven; wat hij echter een tijdlang weigerde te doen terwijl hij te voet verder vocht, tot zijn lichaam met werpspiesen en pijlen was overdekt.' (*Oudheden* XIII. 60,61) Toen Demetrius was gesneuveld, gaven zijn troepen de strijd op. Alexander

Demetrius werd in het beslissende gevecht met Alexander Balas verslagen. Gevechtsscène op een hellenistische sarcofaag

Balas was nu de nieuwe heerser van Seleucië, in naam heer over de gebieden van Syrië in het zuiden en het westen, en Babylonië in het oosten.

Ptolemeus kon een diepe voldoening vinden in het feit dat er nu een man op de Seleucidische troon zat die verplichtingen aan Egypte had en geen enkele van de grote kwaliteiten van zijn voorganger, Demetrius I Soter, bezat. Het is niet duidelijk van welke kant het aanzoek is gedaan, maar kort na zijn troonsbestijging nam Alexander de dochter van Philometor tot vrouw. Haar naam was Kleopatra Thea. Philometor stelde echter als voorwaarde dat de huwelijksplechtigheid niet in Antiochië maar bij Ptolemaïs aan de noordkust van Palestina zou plaatsvinden, de plaats waar de twee koningen elkaar ontmoetten. (Edwyn Bevan beweert dat het 'een teken van onderwerping aan Egypte was dat Alexander in de nieuwe situatie die in Syrië was ontstaan meer in Ptolemaïs dan in Antiochië verbleef'.) Een van de voorname gasten bij de huwelijksplechtigheid was Jonatan. Zijn relaties met Alexander waren erg hartelijk geworden en bij deze gelegenheid in Ptolemaïs verleende de heerser hem de titel 'vriend van de koning' en benoemde hem tot bevelhebber *(strategos)* en gouverneur *meridarches)* van Judea.
Jonatan keerde 'zeer verheugd' naar Jeruzalem terug. Dit was de eerste keer sinds zijn familie de banier van de opstand in Modin had ontplooid, dat de joden in Judea officieel zelfbestuur kregen van een regerend vorst. Het

betekende nog geen onafhankelijkheid. Jonatan was nog steeds onderdanig aan de koning, wiens troepen de Akra in handen hielden. Maar hij was nu wel in staat het volk van Judea te regeren alsof hij volledig vrij was. Alexander kwam niet tussenbeide. Protesten die hem bereikten van de kant der joodse hellenisten legde hij naast zich neer. De Makkabese nationalistische partij had de macht in handen in wat, behalve in naam, de joodse staat was.

Het leven in Judea verliep de volgende drie jaar vredig en het joodse volk leefde zonder interne moeilijkheden en zonder inmenging van buitenaf. Jonatan bleef op zeer vriendschappelijke voet met de koning en Alexander gaf hem van zijn kant de volledige vrije hand zijn provincie op zijn eigen manier te besturen. Geen van beiden gaf de ander reden tot klachten.
Alexander gaf anderen blijkbaar wel aanleiding tot klachten, hoewel de redenen onduidelijk zijn. Een van degenen die teleurgesteld waren schijnt zijn schoonvader Ptolemeus Philometor geweest te zijn, mogelijkerwijs omdat hij er niet in slaagde de invloed van Egypte op de gang van zaken in de Seleucidische gebieden te vergroten. Dit kan gekomen zijn omdat Alexander, zoals we hebben gezien, het grootste deel van zijn tijd in Ptolemaïs doorbracht en het bestuur van zijn rijk overliet aan zijn eerste minister in Antiochië. Zijn afwezigheid uit Antiochië gaf andere leiders in de hoofdstad gelegenheid tot samenzweren. Het is mogelijk, mede gezien in het licht van haar latere

gedrag, dat ook Kleopatra, Alexanders vrouw en de moeder van zijn jonge zoon Antiochus, ook een hand in de gebeurtenissen had die tot de val van de vorst leidden.

In 147 v. Chr. landde, tot ontsteltenis van Alexander, de zoon van Demetrius I, die ook Demetrius heette, in het aan Syrië grenzende Cilicië met een grote strijdmacht van Kretenzische huurlingen. Alexander snelde van Ptolemaïs noordwaarts naar Antiochië en vandaar naar de grens om de strijdkrachten van Demetrius te treffen. Tot zijn schrik ontdekte hij dat hij door al zijn vroegere aanhangers in de steek was gelaten — allen behalve Jonatan.
Jonatans vriendschap zou spoedig op de proef worden gesteld. Terwijl de koning in het noorden vertoefde, zond Demetrius een vertrouwde generaal, Apollonius, om zichzelf op te werpen tot gouverneur van Coele-Syrië, en hij bracht een leger mee dat de kustvlakte ten zuiden van Ptolemaïs bezette. Apollonius' volgende taak bestond uit het tuchtigen van Judea en de man uit te schakelen die gemene zaak met Alexander maakte. Hij vestigde zijn hoofdbasis bij Jamnia en zond een smadelijk bevel aan Jonatan om zich over te geven, daarbij verwijzend naar de geïsoleerde positie van Alexander, de machtige bondgenoten van Demetrius en de hopeloze positie waarin Judea verkeerde. Hij pochte ook op de kracht van zijn cavalerie en voegde er uitdagend aan toe dat, als Jonatan werkelijk vertrouwen in zijn troepen had, hij maar de veiligheid van zijn Judese heuvels moest verlaten en in de kustvlakte afdalen om slag te leveren.
Tot zijn verrassing was dat precies datgene wat Jonatan deed. Aan het hoofd van een leger van tienduizend goedbewapende manschappen trok hij op uit Jeruzalem, vergezeld van hulptroepen onder aanvoering van zijn broer Simon. Zij gingen regelrecht naar Joppe (Jaffa) waar zij het garnizoen van Apollonius op de vlucht joegen en de havenstad namen. Daarna wendde Jonatan zich naar het zuiden om slag te leveren met de hoofdmacht van het vijandelijke leger. Toen zij in de buurt van Jamnia kwamen nam Apollonius zijn toevlucht tot een krijgsplan. Hij trok zich in schijn terug naar Azotus in het zuiden, met drieduizend cavaleristen en een grote strijdmacht infanterie. Maar hij 'had in hun rug duizend man cavalerie verdekt opgesteld en Jonatan ontdekte dat er een hinderlaag achter hem was gelegd'. Hij en zijn manschappen werden van voren en van achteren onder zware druk gezet door vijandelijke boogschutters en door voortdurende cavalerie-aanvallen. Maar zij hielden stand . . . en de vijandelijke cavalerie raakte uitgeput. 'Op dat moment verscheen Simon met zijn strijdmacht op het toneel en bond het gevecht met de vijandelijke falanx aan, nu de cavalerie niet meer kon. Ze werden door hem op de vlucht gejaagd en kozen het hazepad.' (I Makk. 10 : 74—82). De Judeeërs vervolgden hen tot Azotus, namen die stad in, trokken verder naar Askelon waar de inwoners hen met eerbewijzen inhaalden, en keerden daarop naar Jeruzalem terug. Deze overwinning verhoogde het reeds aanzienlijke militaire prestige dat Judea al in het gebied bezat en schonk Alexander een van de weinige rustige ogenblikken waarvan hij op zijn veldtocht tegen Demetrius zou kunnen genieten. Hij was zo verrukt over Jonatans vriend-

Een 19de-eeuwse lithografie van David Roberts van Acre, (dat in de tijd der Hasmoneën Ptolemaïs genoemd werd), waar Alexander Balas zichzelf tot koning uitriep

schappelijke daad – en met het succes daarmee behaald – dat hij hem tot de hoogste post in het koninklijke rangenstelsel, die van 'Bloedverwant van de Koning', verhief en hem Akkaron in de kustvlakte, met alle daarbij behorende districten, ten geschenke gaf.

Op dit moment besloot Ptolemeus Philometor in het conflict van Alexander en Demetrius tussenbeide te komen, maar niemand behalve hij zelf schijnt te hebben geweten welke kant hij zou kiezen. Hij trok aan het hoofd van een groot leger uit Egypte op en rukte noordwaarts door de kustvlakte naar Syrië. Alexander verkeerde in de veronderstelling dat hij hem te hulp kwam en gaf aan de kuststeden opdracht hem met alle respect te behandelen. Jonatan verliet Jeruzalem en ontmoette de Egyptische heerser bij Jaffa, waar zij elkaar begroetten en de nacht doorbrachten. Jonatan vergezelde hem daarna een eindweegs op zijn reis naar het noorden voordat hij naar Jeruzalem terugkeerde. Philometor trok van stad naar stad, terwijl hij overal een detachement van zijn troepen als garnizoen achterliet, zodat hij op het ogenblik dat hij de Syrische grens bereikte meester van alle voornaamste kuststeden tussen Egypte en Seleucia was.

Josephus, die wat betreft zijn bronnen waarschijnlijk steunt op Polybius en Diodorus, zegt dat Philometor oorspronkelijk de bedoeling had zijn schoonzoon te steunen, maar dat hij van plan veranderde nadat hij vernam dat Alexander een complot had gesmeed om hem te doden. Edwyn Bevan suggereert de mogelijkheid dat hij zonder vooropgezette plannen naar het noorden trok en het 'aan de ontwikkeling der gebeurtenissen overgelaten kan hebben om te beslissen wat hij zou doen'. Het eerste boek der Makkabeeën zegt ronduit dat het, toen hij Egypte verliet, zijn kennelijke bedoeling was 'zich door verraad meester te maken van Alexanders koninkrijk en het aan zijn eigen rijk toe te voegen. Hij trok naar Syrië onder het mom van vreedzame bedoelingen . . . (maar) in zijn hart koesterde hij kwaadaardige plannen jegens Alexander' (11 : 1, 2, 8).

Wanneer we al weinig weten omtrent de oorspronkelijke bedoelingen van Philometor, zijn acties nadat hij de Syrische bodem had betreden laten niets aan duidelijkheid te wensen over. Hij liet Alexander vallen en koos de zijde van de jonge Demetrius die hij zelfs de hand van zijn dochter Kleopatra Thea, Alexanders vrouw, aanbood. Alexander ontsnapte naar Cilicië en Philometor trok Antiochië onder toejuichingen van het volk binnen. Daar, zo zegt het eerste boek der Makkabeeën, 'zette hij de kroon van Azië op zijn hoofd; zodoende droeg hij twee kronen tegelijk, die van Egypte en die van Azië'. Wanneer hij dat inderdaad heeft gedaan, is het slechts tijdelijk geweest, als gebaar aan de plaatselijke bevolking, want hij moet geweten hebben dat Rome dit als een provocatie zou opvatten.

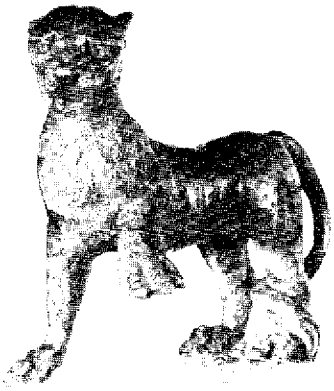

Bronzen panter uit de hellenistische tijd, ontdekt bij Asjdod, het latere Azotus

Josephus' verhaal schijnt aannemelijker. Hij zegt dat Philometor, die een wijs man was, 'besloten had de afgunst van de Romeinen niet op te roepen; daarom liet hij een vergadering van de bevolking van Antiochië bijeenroepen en overreedde hen Demetrius als vorst te aanvaarden'. Het is duidelijk, dat hij van mening was voldoende invloed op de gang van zaken in het Seleucidische rijk te kunnen krijgen door middel van een jonge marionet en op die wijze niet de angst van de andere grootmogendheden in de omgeving zou oproepen. Demetrius werd koning.

Toen Alexander uiteindelijk nieuwe strijdkrachten in Cilicië verzamelde en noordelijk Syrië opnieuw binnenviel, werd hij opgewacht door de verbonden legers van Philometor en Demetrius en verslagen. Ptolemeus Philometor, de overwinnaar, raakte in het gevecht in die mate gewond dat hij aan de gevolgen daarvan korte tijd later zou sterven. Alexander slaagde erin te ontsnappen en zocht bescherming bij een Arabische stam; maar 'Zabdiël het Arabische stamhoofd, liet Alexander onthoofden en zond zijn hoofd naar Ptolemeus', die twee dagen voor zijn dood met deze gruwelijke aanblik werd geconfronteerd. Er kwam nu een eind aan de bezetting door zijn garnizoenen van de kuststeden in Coele-Syrië. Wij schrijven 145 v. Chr.

Een vrouwenfiguur gekroond met een vesting (het zinnebeeld van de stad Antiochië), die met haar voet op een jeugdige gestalte, de rivier de Orontes voorstellend, rust

Jonatan had niet deel genomen aan het gevecht in het noorden. Wanneer hij Alexander had willen helpen zou dat trouwens moeilijk zijn geweest op het moment dat Ptolemeus eenmaal met zijn leger uit Egypte naar het noorden was getrokken, en het gebied tussen Judea en Antiochië bezette. Jonatan had nu te maken met een nieuwe heerser, die nog geen vijftien jaar oud was en regeerde onder de naam Demetrius II Nikator. Hoewel de jonge koning misschien persoonlijk door zijn volk werd geaccepteerd, was dat niet het geval met de Kretenzische troepen die hem aan de macht hadden gebracht. De binnenlandse moeilijkheden die daaruit volgden, gevoegd bij de jeugd van de koning en zijn machteloosheid, verschaften Jonatan de gelegenheid Judea nog wat dichter bij de onafhankelijkheid te brengen. Hij begon de vorstelijke

troepen in de Akra van Jeruzalem te belegeren om het laatste spoor van Seleucidisch machtsvertoon in het land uit te wissen. Zijn daad veroorzaakte een luid protest van de kleine maar goed van de tongriem gesneden hellenistische partij in Jeruzalem. Deze hellenisten zonden de bevelhebber van de Akra met een verslag vol protest over Jonatans gedrag naar Demetrius. De koning en zijn raadslieden waren razend. De Judese leider kreeg opdracht het beleg onmiddellijk te staken en werd ontboden in Ptolemaïs voor een ontmoeting met Demetrius.

Jonatan nam de tijd, gaf bevel het beleg voort te zetten en ging daarna 'na oudsten van Israël en priesters uitgekozen te hebben om hem te vergezellen op pad om zijn gevaarlijke zending te volbrengen'. De conferentie die door de koning was bijeengeroepen om een opstandige onderdaan tot de orde te roepen eindigde in een triomf voor Jonatan. Door handige diplomatieke argumenten won hij het vertrouwen van Demetrius. De koning bevestigde Jonatan als hogepriester; benoemde 'hem tot hoofd van de eerste klasse van de "Vrienden van de Koning"; en droeg drie districten (de *toparchieën* Afaerema, Lydda en Ramataïm) van Samaria aan Judea over . . . met alle landerijen die daartoe behoorden' (I Makk. 11 : 34). Het waren dezelfde drie Samaritaanse districten die Demetrius I had aangeboden. In tegenstelling tot het aanbod van Demetrius I vormde de huidige concessie evenwel een onderdeel van een vast verdrag en de omstandigheden waren van dien aard dat het onmiddellijk geëffectueerd kon worden. Jonatan deed ook het verzoek dat Judea geen schatting meer zou hoeven te betalen, en er verder geen sprake meer zou zijn van tienden, schattingen, geld voor de kroon of belastingen op zout en oogsten. Alles wat hij voor deze geweldige concessies in ruil aanbood waren driehonderd talenten. Demetrius stemde in met het voorstel en de volledige details werden opgetekend in een door de koning ondertekend document.

Hoewel er in dit document geen vermelding van de Akra wordt gemaakt is het waarschijnlijk dat Jonatan besloot het beleg af te breken. Het was een zacht prijsje voor wat hij gedaan had weten te krijgen, en hij stond zonder twijfel op het standpunt dat er later nog wel eens een gelegenheid zou komen de citadel van de vreemde troepen te ontdoen . . . Jonatan keerde naar Jeruzalem terug om zijn bestuur over een groter, vrijer en rijker Judea, een Judea dat niet meer gebukt ging onder een zware schatting, te hervatten.

In de overige delen van het Seleucidische rijk was het minder rustig. De koning werd geplaagd door plaatselijke troebelen die grotendeels werden veroorzaakt door het feit dat zijn doorgewinterde troepen niet geliefd waren bij de inwoners van Antiochië. De ontevredenheid in de hoofdstad werd ten slotte zó groot, dat Demetrius een dringend verzoek om hulp aan Jonatan richtte. Jonatan was bereid hem die hulp te bieden, maar op voorwaarde dat de Akra werd ontruimd. De heerser was gedwongen toe te geven, te meer daar hij met een volksopstand werd geconfronteerd, geleid door een zekere Diodotus. Deze had onder Alexander gediend maar hem in de steek gelaten om de zijde van Demetrius te kiezen. Jonatan stuurde een afdeling van drieduizend man, die maar net op tijd kwam: de menigte bestormde het paleis, waar de koning een goed heenkomen had gezocht. Na een verbitterd

straatgevecht werd de orde hersteld. Het leven van de koning was gered, Diodotus ontsnapte, Antiochië was rustig en de Judese troepen keerden naar huis terug. Demetrius brak echter zijn belofte, een schending van vertrouwen die hem duur zou komen te staan toen er een rivaal met betrekking tot de Seleucidische troon op het toneel verscheen – of beter naar voren werd geschoven.

Dit geschiedde in het jaar 144 of 143 v. Chr. De rivaal was zijn stiefzoon Antiochus, nog een kind, bij zijn vrouw Kleopatra door haar eerste echtgenoot Alexander Balas verwekt. Het kind was uit veiligheidsoverwegingen aan een Arabisch stamhoofd toevertrouwd toen zijn vader door Demetrius werd bedreigd, en was onder de hoede van deze Arabier gebleven na Alexanders dood. Een ambitieuze generaal haalde hem nu weer van het stamhoofd terug en riep hem uit tot koning, met de titel Antiochus VI Dionysos, en zichzelf tot regent.

Die generaal was niemand anders dan Diodotus, wiens eerdere opstand was mislukt. Hij nam als regent de naam Tryfon aan. Verscheidene van zijn medebevelhebbers en hun troepen, even ontevreden over Demetrius, liepen naar hem over en kwamen in naam van Antiochus VI tegen de regerende vorst in opstand. Velen kozen hun zijde en Tryfon en zijn koninklijke beschermeling trokken Antiochië in triomf binnen. Demetrius vluchtte naar de kuststad Seleucia, ongeveer 27 kilometer ten zuidwesten van Antiochië, en gedurende een tijd was het Seleucidische rijk verdeeld tussen twee vorsten: Demetrius II Nikator, die zijn hoofdkwartier in Seleucia had en het grootste deel van de kust van de Middellandse Zee en de oostelijke provincies beheerste, en Antiochus VI Dionysos, die zich in Antiochië had gevestigd en de Orontes Vallei ten zuiden van de hoofdstad bezet hield.

Opnieuw dongen twee koninklijke rivalen naar de gunst van Jonatan. Demetrius besefte uiteraard dat hij weinig steun kon verwachten van de man die hij zo eerloos had behandeld. Voor Tryfon was Jonatan nu een van de belangrijkste militaire bevelhebbers in de omgeving geworden en zijn Makkabese leger de sterkste strijdkracht in het gebied tussen Syrië en Egypte. Tryfon zond daarom uit naam van Antiochus een bericht naar Jonatan waarbij hij zijn hogepriesterschap bekrachtigde en zijn gezag over de 'vier districten' onderschreef (I Makk. 11 : 57). Drie van deze districten waren, zoals we hebben gezien, al eerder van Samaria losgemaakt. Professor Avi-Yonah is van mening dat het vierde district een provincie in Transjordanië was, want 'Jonatan had ondertussen het Perea-joodse Transjordanië, een erfenis van de Tobiaden, aan zijn gebied toegevoegd'.

Jonatan nam het aanbod van Tryfon aan en beloofde hem te zullen steunen. Tryfon benoemde daarop Simon, Jonatans broer, 'tot bevelvoerend officier over het gebied dat zich uitstrekte van de landtong van Tyrus (de huidige Rosh Hanikra aan Israëls noordgrens) tot de grenzen met Egypte' (I Makk. 11 : 59). Dit betekende dat Simon militair bevelhebber werd over Coele-Syrië met uitzondering van Fenicië (het huidige Libanon). De Makkabeeën kwamen steeds dichter bij hun doel en het gebied dat ze nu beheersten had bijna de grootte van de oorspronkelijke staat Israël.

Alexander Balas werd op zijn beurt ten val gebracht door de zoon van de vorst die hij van de troon had gestoten. Hij zocht zijn toevlucht bij een Arabische stam maar 'Zabdiël, het Arabische stamhoofd, sloeg Alexanders hoofd af'. Buste van een Arabisch stamhoofd

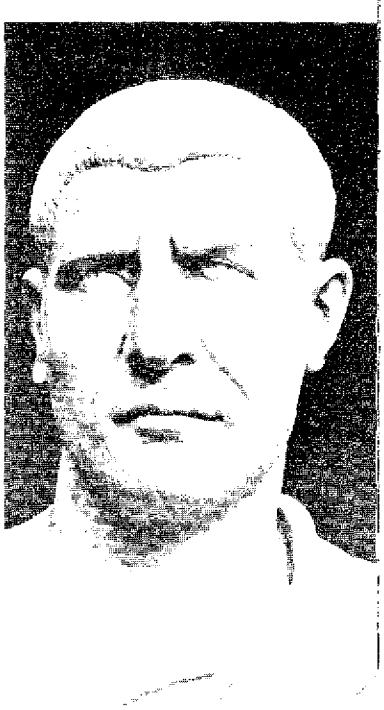

De twee broers trokken zoveel mogelijk profijt van de nieuwe macht die hun was verleend en doorkruisten heel Coele-Syrië om hun gezag inhoud te geven, waarbij ze het in streken die vriendelijk gezind of neutraal waren bij machtsvertoon lieten en waar vijandschap was de tegenstand de kop indrukten. In de kustvlakte die Jonatan het eerst bezocht werd hij bijvoorbeeld in Askelon warm ontvangen, niet echter in Gaza, en hij legde die stad met wapengeweld zijn wil op. Hij marcheerde daarop noordwaarts door het hele land en kwam tot bij Damascus. Toen keerde hij om en ging naar het Meer van Galilea. Simon die ondertussen ten zuiden van Jeruzalem operaties uitvoerde nam de vesting van Bet-Sur in en verving het Seleucidische garnizoen door zijn eigen manschappen.
Jonatan en Simon trokken voordeel uit het conflict tussen Demetrius en Tryfon om Judea sterker te maken en zijn politiek en militair aanzien te verhogen; maar Demetrius had alle aanleiding te menen dat zij bezig waren Tryfon te helpen en hij besloot Jonatan een slag toe te brengen en zich te verzekeren van de controle over Judea en de rest van Coele-Syrië. Dit zou hem een sterke basis geven waaruit hij een beslissende aanval op zijn voornaamste rivaal kon doen. Hij zond daarom een leger naar Galilea. Bij Kedes werd een kamp opgeslagen. Jonatan en zijn mannen waren 30 kilometer zuidelijker, bij Gennezaret aan de noordwestelijke oever van het Meer van Galilea, toen zij op de hoogte raakten van de bedoelingen van de vijand. Daarop trok Jonatan naar het noorden om hen te treffen. De twee legers stootten op elkaar in de vlakte van Hasor, ongeveer vijf kilometer ten zuiden van Kedes, en aanvankelijk verliep het gevecht moeizaam voor de Makkabeeën. De vijandelijke generaals hadden hun hoofdmacht tegen Jonatan ingezet, maar ook eenheden in de heuvels opgesteld, die Jonatans achterhoede in een hinderlaag lieten lopen en op de vlucht joegen. Jonatan hield echter met behulp van twee krachtige officieren, Mattatja, de zoon van Absalom en Judas de zoon van Chalfi, vastbesloten stand en joeg de vijand op de vlucht. De gevluchte Makkabese eenheden voegden zich nu weer bij de hoofdmacht en zij vervolgden Demetrius' troepen en overweldigden het vijandelijke kamp bij Kedes.

De twee vorstelijke rivalen Demetrius en Tryfon die ieder een deel van het rijk beheersten, schenen een patstelling bereikt te hebben. Jonatan meende dat na zijn aanzienlijke militaire successen nu het juiste moment voor een diplomatiek initiatief was gekomen. Hij zond daarom gezanten naar de Romeinse senaat om de vriendschapsbanden die onder Judas waren ontstaan nauwer aan te halen. Hij maakte zich geen illusies over het cynisme van Rome en herinnerde zich heel goed dat de senaat in gebreke was gebleven zijn broer te hulp te komen ondanks het feit dat een verdrag van wederzijdse bijstand was gesloten. Hij meende evenwel dat zelfs de formele vriendschap met Rome het politieke aanzien en prestige van Judea in de ogen van de heersers van Seleucië zou verhogen.

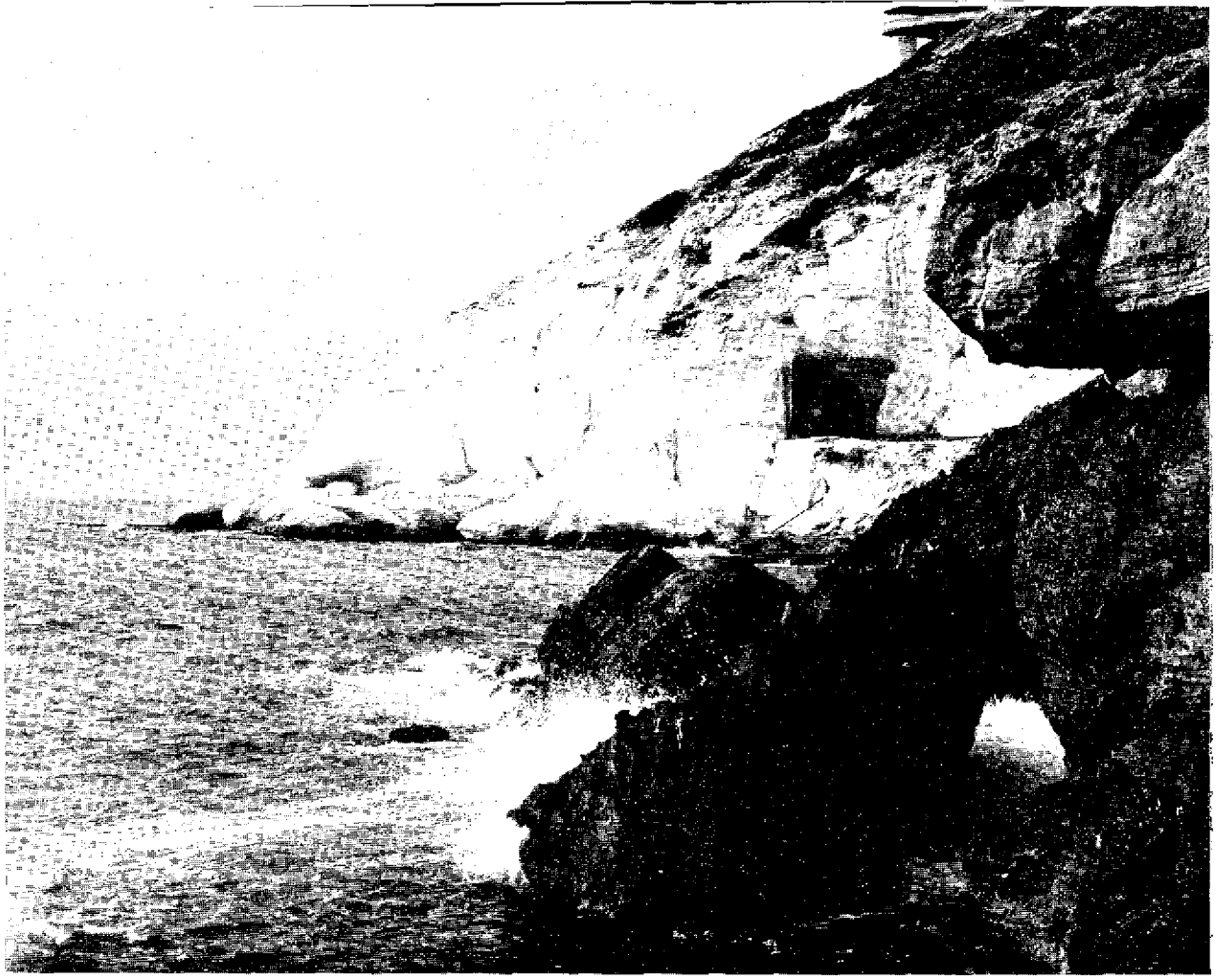

De landtong van Tyrus (het huidige Rosh Hanikra). Onder d heerser Tryfon werd de Makkabese leider Simon militair bevelhebber van 'het gebied van de landtong van Tyrus (in het noorden) tot de grenzen van Egypte (in het zuiden)'

Zijn gezanten werden hartelijk ontvangen door de senaat, die 'hun brieven meegaf die een beroep deden op de autoriteiten in alle plaatsen waar zij langs kwamen hun een veilige terugtocht naar Judea te garanderen'. Josephus zegt dat zij op hun reis naar huis ook Sparta bezochten en het eerste boek der Makkabeeën geeft 'een afschrift van de brief die Jonatan aan de Spartanen schreef . . . over de vernieuwing van ons verbond van broederschap'. Daarin verwijst Jonatan naar een brief die ongeveer honderdvijftig jaar eerder 'door uw koning Arius aan Onias de hogepriester werd gezonden . . . waarin de bepalingen van het verdrag en de vriendschapsrelatie waren omschreven. We zijn niet van mening dat wij niet buiten zulke verdragen kunnen, omdat onze steun in de heilige boeken ligt die ons zijn gegeven. Ondanks dat wagen wij het nu opnieuw een broederschaps- en vriendschapsverdrag met u aan te gaan, opdat wij niet vervreemd van elkaar zullen raken, want het is vele jaren geleden dat gij iets van u hebt laten horen . . .' (I Makk. 12 : 7—11).

De bronnen zwijgen over de activiteiten van Tryfon gedurende deze periode; maar er is wel een bericht betreffende een poging van Demetrius de smaad van zijn nederlaag tegen Jonatan bij Kedes uit te wissen. Hij bracht een leger op de been om Judea binnen te vallen; maar deze troepen hadden nauwelijks hun hoofdkwartier verlaten op hun tocht naar het zuiden of Jonatan was al op de hoogte van hun bedoeling. Naar het noorden oprukkend was hij vastbesloten slag te leveren op vijandelijk grondgebied, 'en hun geen kans te geven zijn gebied binnen te dringen' (I Makk. 12 : 25). Hij trok door de Libanon, drong het door Demetrius beheerste gebied binnen en sloeg zijn kamp op dicht bij Chamat, ongeveer tachtig kilometer ten noordoosten van het huidige Beiroet, waar de strijdkrachten van de vijand waren verzameld. Zijn verspieders slaagden erin het kampement van Demetrius binnen te dringen en kwamen terug met het bericht dat de vijand van plan was een nachtelijke aanval te doen. Jonatan reageerde daarop door zijn troepen bevel te geven 'de hele nacht de wapens bij de hand te houden, klaar om te vechten' en stelde buitenposten rondom het hele kamp op. Zonder het verrassingselement hadden de vijanden weinig kans tegen het Makkabese leger en zij trokken zich derhalve in het geheim 's nachts terug, waarbij zij hun aftocht dekten door de wachtvuren in hun kamp aan te steken om de joden ten onrechte te doen denken dat zij er nog waren. 's Morgens, toen hij hun list ontdekte, zette Jonatan de achtervolging in, maar hij kon hen niet meer te pakken krijgen, want ze waren 'de rivier de Eleuterus al overgestoken' (I Makk. 12 : 26–8, 30).

Jonatan brak zijn kamp op en marcheerde naar Damascus waarbij hij onderweg nog een nederzetting die op de hand van Demetrius was onder de voet liep. Vandaar doorkruiste hij ongehinderd Coele-Syrië en ontmoette geen enkele tegenstand. Zijn broer Simon had opnieuw activiteiten in de kustvlakte ontplooid. Hij had Jaffa bezet nadat hij het gerucht vernomen had dat de bevolking van plan was de stad in handen van Demetrius te spelen en had Adida, een strategische plek ongeveer halfweg tussen Jaffa en Jeruzalem, versterkt.

De heuvels van Gilead op de achtergrond van de vallei der Jordaan, waardoor Jonatan optrok om Tryfon te ontmoeten

Toen de twee broers na deze militaire operaties naar Jeruzalem terugkeerden, riep Jonatan de oudsten van het volk bijeen en zij besloten samen 'vestingen in Judea te bouwen, de muren van Jeruzalem te verhogen en een hoge wal op te richten om de citadel van de stad te scheiden' (I Makk. 12 : 35, 36) en zo het garnizoen van de Akra te isoleren. Het is duidelijk dat hij moeilijkheden voorzag en zich haastte zijn verdediging te versterken.

De moeilijkheden lieten niet lang op zich wachten, en ditmaal werden ze niet veroorzaakt door Demetrius maar door de regent Tryfon. Het eerste boek der Makkabeeën zegt dat Tryfon, 'verlangend koning over Azië te worden, het plan had tegen koning Antiochus in opstand te komen en de kroon op zijn eigen hoofd te zetten. Maar hij was bang dat Jonatan met hem de strijd zou aanbinden om dat te voorkomen, en daarom zon hij op middelen hem in handen te krijgen en te doden' (I Makk. 12 : 39, 40). Het is waar dat Tryfon vastbesloten was heerser te worden — hij zou spoedig daarna Antiochus VI, nog een kind, van de troon stoten en hem vier jaar later, in 138 v.Chr., ter dood laten brengen. Maar er is vermoedelijk nóg een reden waarom Tryfon zich nu tegen Jonatan keerde. Terwijl hij behagen schepte in de nederlagen die zijn mededinger Demetrius tegen Jonatan leed, werd hij verontrust door de toenemende macht van de joodse leider die contacten met Rome en met andere koninkrijken onderhield, en zijn stempel drukte op een gebied dat zich van Damascus tot bijna aan de grens met Egypte uitstrekte. Bovendien koesterde Tryfon de aspiratie vorst over een ongerept rijk te worden, juist nu Judea bezig was zich uit zijn greep los te maken. In naam was Judea aan hem schatplichtig, maar in feite onafhankelijk; en hoewel Jonatan door hem was benoemd, gedroeg hij zich als een heerser die vrij was te doen en te laten wat hij wilde en die zijn gebied naar willekeur uitbreidde en versterkte. Als Jonatan moest worden beteugeld en Judea een provincie van het rijk diende te blijven was het tijd nú tot handelen over te gaan.

Tryfon marcheerde daarom met zijn leger naar Judea waarbij hij de route door de vallei van de Jordaan koos. Dit leek een vreemde actie voor een vriendelijk gezind regent en zo trok de voorzichtige Jonatan eveneens door de Jordaan-vallei naar het noorden aan het hoofd van een zeer sterke legermacht. De twee legers ontmoetten elkaar bij Bet-San en sloegen dicht bij elkaar hun kamp op terwijl geen van beiden tot vijandige handelingen overging. Jonatan wachtte vermoedelijk af wat Tryfon zou gaan doen. Toen die de legermacht zag door Jonatan in het veld gebracht begreep hij dat hij weinig hoop kon koesteren in de strijd de overwinning te behalen. Hij veranderde dadelijk zijn plannen en zette het masker van de vriendelijke diplomaat op, en slaagde erin de gewoonlijk zo voorzichtige Jonatan te misleiden.

Hij liet de joodse leider ontbieden, ontving hem met eerbewijzen, beval hem bij alle hooggeplaatste leden van zijn gevolg aan en gaf zijn troepen bevel 'Jonatan te gehoorzamen zoals zij het hem zouden doen'. Daarop vroeg hij de joodse leider waarom hij zijn leger had meegenomen: 'Waarom hebt u al die manschappen al die moeite laten doen, terwijl we niet met elkaar in oorlog zijn? Zend hen naar huis en kies een klein aantal van hen uit om u te vergezellen en ga met mij mee naar Ptolemaïs. Ik zal die stad aan u

Een Macedonische strijdhelm op de voorzijde van een munt van Tryfon

overdragen met alle overige vestingen, de rest van de troepen en alle functionarissen en dan het land verlaten. Dat is het enige doel van mijn komst'. (I Makk. 12 : 43–45) Jonatan geloofde wat hij zei. Hij zond zijn leger terug naar Judea en hield slechts drieduizend man achter om hem te vergezellen naar de kust van de Middellandse Zee. Voordat hij Ptolemaïs bereikte liet hij er nog tweeduizend achter in Galilea. Zo geschiedde het dat hij nog slechts duizend man bij zich had toen hij de open poorten van de kuststad binnentrok – en regelrecht in de val liep door Tryfon opgezet.
Hoewel Jonatan ontelbare malen met dubbelhartigheid te maken had gehad en beslist niet naïef was, kan hij in dit geval heel goed van mening zijn geweest dat zijn verdenkingen geen enkele grond hadden. Ten slotte was het heel aannemelijk dat Tryfon zijn gunst zocht, omdat hij het gevoel kon hebben gekregen dat Jonatan een zeer bruikbaar werktuig was Demetrius te verslaan; daarbij konden de geschenken die hij hem gaf worden opgevat als een beloning voor bewezen diensten en een aansporing die in de toekomst te blijven verlenen. Zodoende moet Jonatan van oordeel zijn geweest dat hij de regent volkomen verkeerd had beoordeeld en was hij er waarschijnlijk op

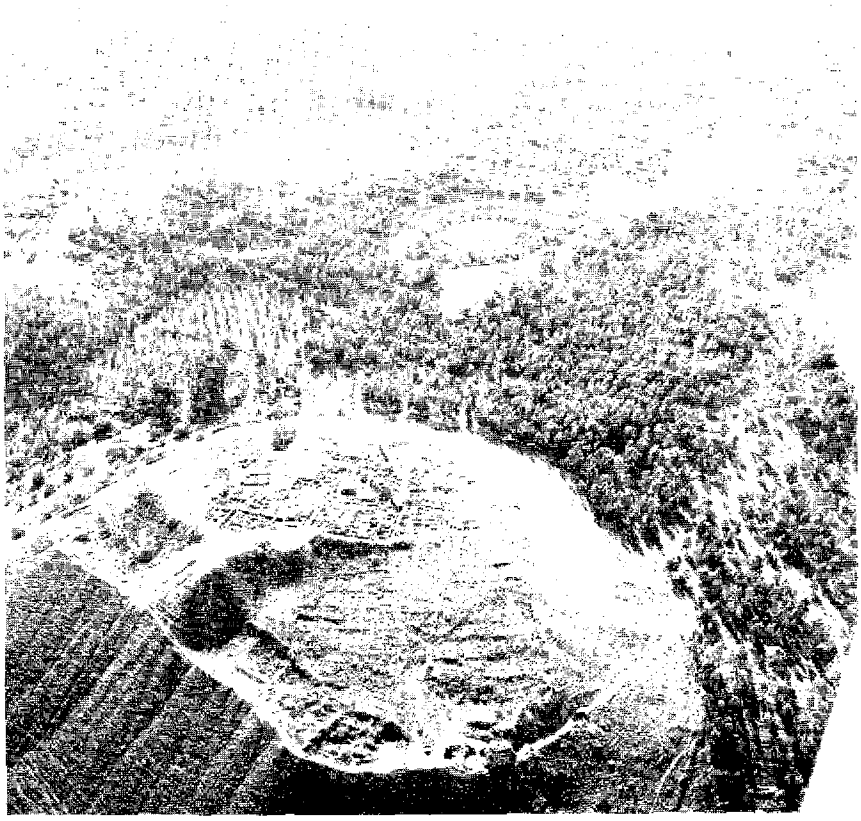

Bet-San, toneel van de dramatische ontmoeting van Tryfon en Jonatan. *Voorgrond* de door de archeologen opgegraven plaats waar de Filistijnen het lichaam van koning Saul tentoonstelden; *midden* het onlangs herstelde Romeinse theater; *boven* de moderne stad zoals die zich sinds 1948 heeft ontwikkeld

gebrand zijn verontschuldigingen aan te bieden. Daarom was hij bereidwillig op Tryfons suggestie ingegaan. Het zou zijn laatste daad uit vrije wil zijn. Zodra hij en zijn gevolg Ptolemaïs binnentrokken werden de poorten achter hen gesloten. Jonatan werd gegrepen en gevangen genomen en zijn manschappen ter dood gebracht.

Tryfon die de situatie van Judea vanuit zijn gedachtenwereld bezag en wist wat zijn eigen huurlingen zouden doen wanneer hun generaal werd gedood, geloofde dat het verlies van Jonatan de totale ineenstorting van het Makkabese leger ten gevolge zou hebben. Hij zond daarom snel infanterie en cavalerie naar Galilea om de tweeduizend man joodse troepen die Jonatan daar over het land had verspreid, te vernietigen. Het is mogelijk dat Tryfons bevelhebber gebruik heeft gemaakt van psychologische oorlogvoering om de joden te verzwakken door de Makkabeeën op de hoogte te brengen van het nieuws dat Jonatan en zijn gevolg dood waren. Tot zijn verrassing legden de joden bij het vernemen van deze ramp hun wapens bepaald niet neer. Toen de vijandelijke bevelhebber zag dat zij vastbesloten weerstand zouden bieden

brak hij zijn aanval af en trok terug. Het Makkabese contingent verliet daarop Galilea en trok veilig terug naar Judea, waar zij hun trieste verhaal deden. Zij wisten klaarblijkelijk niet dat Jonatan gevangen was genomen. Zij verkeerden in de overtuiging dat hij samen met zijn mannen was gedood: en 'heel Israël werd in rouw gedompeld'.

Simon nam met de spontane steun van het volk onmiddellijk de teugels in handen. Hij riep alle weerbare mannen op en voltooide haastig de versterkingen van Jeruzalem omdat hij zich realiseerde dat een grootscheepse aanval door Tryfon op handen was. Hij maakte zich geen zorgen over het vijandelijke garnizoen in Jeruzalem, want de Akra was door de muur die Jonatan had laten bouwen geïsoleerd en degenen die haar bezet hielden moesten zo langzamerhand bijna van honger zijn gestorven. Omdat hij Jaffa niet aan de vijand wilde overlaten en het als steunpunt in de kustvlakte in handen wilde hebben, zond hij een afdeling keurtroepen onder het bevel van een zekere Jonathan, de zoon van Absalom, om de vijandige havenstad in een joodse voorpost te veranderen.

Spoedig kwam het bericht dat Tryfon Ptolemaïs had verlaten en met een grote strijdmacht in zuidelijke richting trok om Judea binnen te vallen. Simon groef zich nu met zijn leger in bij Adida, de plek die hij kort tevoren had versterkt en die de weg van Jaffa naar het Judese heuvelland beheerste. Tryfon schijnt in de mening te hebben verkeerd dat hij weinig weerstand zou ontmoeten en hij was verrast toen hij bemerkte dat een machtig Makkabees leger onder leiding van Jonatans broer hem bij Adida opwachtte. Omdat hij een directe confrontatie op die plaats, waar hij zich immers aan de rand van de kustvlakte en aan de voet van de Judese heuvels bevond, liever uit de weg ging, trachtte Tryfon Simon gerust te stellen door hem gezanten met een speciale boodschap te zenden. Daarin onthulde hij dat Jonatan in leven was, maar in hechtenis genomen vanwege 'zekere sommen die hij nog verschuldigd was aan de koninklijke schatkist... Zend, om zeker te stellen dat hij niet weer in opstand zal komen wanneer wij hem loslaten, honderd zilveren talenten en twee van zijn zoons als gijzelaars, en we zullen hem loslaten'. (I Makk. 13 : 15, 16)

Simon verkeerde in een uiterst moeilijke positie. Hij 'realiseerde zich dat dit een list was, maar hij liet het geld en de kinderen naar hem toebrengen, omdat hij vreesde dat hij anders gevoelens van grote vijandschap onder het volk zou veroorzaken dat zou zeggen: "Jonatan heeft zijn leven verloren omdat jij het geld en de kinderen niet hebt gestuurd." Maar Tryfon brak zijn woord en liet Jonatan niet los.' (I Makk. 13 : 17–19)

Het was vermoedelijk tijdens deze onderhandelingen dat Tryfon verder naar het zuiden door de kustvlakte trok, langs Adida ging en het Judese heuvelland links liet liggen. Hij trok nu verder zuidwaarts naar Idumea en wendde zich daarna oostwaarts via Marisa, waarbij hij een omweg via Adora, een paar kilometer ten zuiden van Bet-Sur, maakte met de bedoeling naar het noorden te zwenken om de bewoonde districten van Judea vanuit het zuiden te bereiken. Maar 'Simon en zijn leger trokken gelijk met hem op waar hij ook heen ging' (I Makk. 13 : 20).

De poorten van Acre waar Jonatan in de val liep die Tryfon voor hem had uitgezet

Sneeuw in Jeruzalem. Een plotselinge sneeuwstorm dwong de ruiterij van Tryfon haar aanval op de Judese hoofdstad af te breken

Terwijl Tryfon op mars was ontving hij dringende verzoeken van het belegerde garnizoen in de citadel van Jeruzalem 'om via de (Judese) woestijn naar hen toe te komen en voorraden te sturen'. Tryfon stuurde zijn cavalerie om hen te ontzetten; maar door een gelukkige samenloop van omstandigheden werd het gebied door een geweldige sneeuwstorm geteisterd 'die maakte dat zij hen niet konden bereiken'. De weersgesteldheid en de sterkte van de Makkabese strijdmacht legden samen voldoende gewicht in de schaal om Tryfon ervan te overtuigen dat hij zijn invasieplan beter kon opgeven. Hij trok met zijn leger direct naar de warme Jordaan-vallei en vervolgens naar Gilead in het noorden. Toen hij Baskama bereikte, juist even voorbij de noord-oostelijke oever van het Meer van Galilea, 'liet hij Jonatan ter dood brengen en deze werd daar begraven' (I Makk. 13 : 23, 24).

Simon liet het lichaam van zijn broer naar Modin brengen waar het in het familiegraf der Hasmoneeën ter ruste werd gelegd. Dit gebeurde in het jaar 142 v.Chr.

Simon was nu de enige nog overgebleven zoon van Mattatias, de priester die door zijn daad op het marktplein de joden de weg naar hun vrijheid had doen betreden. Judas had hun tijdens het grootste en moeilijkste deel van die weg leiding gegeven. Jonatan had hen bijna tot de vervulling van hun doel gebracht. Het zou aan Simon zijn beschoren de laatste hindernis te nemen en de vrijheid voor zijn volk te herwinnen.

Bet-san. Op de voorgrond een Romeins amfitheater

14 Onafhankelijkheid

Simon zag, zoals Jonatan dat vóór hem had gedaan, kansen liggen om de onafhankelijkheid van Judea te bevorderen in het feit dat het Seleucidische rijk verdeeld bleef. De kloof tussen de koninklijke mededingers werd groter toen Tryfon na zijn mislukte poging Judea binnen te vallen naar Antiochië terugkeerde. Hij zette de kind-koning Antiochus VI Dionysus af en bezette zelf de troon. Hij was daarmee de eerste soeverein die niet behoorde tot het huis van Seleucus, een gegeven dat zijn optreden des te bitterder maakte voor zijn mededinger van koninklijke afkomst Demetrius II Nikator, die nog in het bezit was van het andere deel van het rijk. Hoewel beide koningen nog niet met elkaar in botsing waren gekomen, bereidde ieder van hen zich voor op de onvermijdelijke beslissende confrontatie door waar mogelijk militaire en politieke steun te zoeken.

Dit was het moment dat Simon uitkoos om zich tot Demetrius te wenden — en een teleurgestelde Tryfon realiseerde zich hoe dwaas het van hem was geweest verraad jegens de broer van Simon te plegen. Demetrius heette de vertegenwoordigers van de Makkabese leider, de bevelhebber over een zo sterke strijdmacht, welkom en willigde alle wensen van Simon in. Zijn belangrijkste concessie hield in dat hij Judea van alle belastingen vrijstelde en afzag van alle aanspraken op achterstallige schattingen. De brief van 'koning Demetrius aan Simon de hogepriester en "Vriend der Koningen" en aan al de oudsten en aan de natie der joden' bevestigde dat 'al onze afspraken van kracht blijven, en de sterkten die u bouwt in uw handen zullen blijven . . . Wij schelden u het geld dat u verplicht was aan de kroon af te dragen kwijt, en indien er nog een andere belasting in Jeruzalem werd geheven, laat dat van nu af aan niet meer het geval zijn . . . Laat er vrede tussen ons heersen.' (I Makk. 13 : 36–40)

De zevenarmige kandelaar *(menorah)* wordt voor de eerste keer als staatssymbool gebruikt op een munt die werd geslagen onder de laatste Hasmonese koning Mattatias Antigonus, die van 40–37 v.Chr. regeerde

Vrijheid van belastingen stond gelijk aan de erkenning van Judea's onafhankelijkheid, en aangezien Demetrius schreef dat dit 'moest ingaan vanaf het moment dat de brief was gedateerd' (142 v. Chr.), was dat het jaar dat door de joden werd begroet als dat waarin het 'juk van de heidenen . . . van Israël werd afgenomen'. Het volk begon op hun contracten en overeenkomsten te schrijven: 'In het eerste jaar van Simon de grote hogepriester, generaal en leider der joden.' (I Makk. 13 : 41, 42). Dit jaar werd beschouwd als het begin van het Hasmonese tijdperk en Simon wordt formeel als het eerste lid van de Hasmonese dynastie beschouwd. (In de misjna en de talmoed en ook bij Josephus worden Mattatias en zijn afstammelingen niet aangeduid als de Makkabeeën, maar als leden van het huis van Hasmon. Zelfs in de boeken der Makkabeeën is Judas de enige die 'de Makkabeeër' wordt genoemd. Die benaming werd echter langzamerhand ook op zijn broers toegepast.)
De ontruiming van de belegerde Akra door de vorstelijke troepen was alles dat nog restte om de joodse onafhankelijkheid volledig te maken. Dit werd verwerkelijkt in de vroege zomer van het volgende jaar, toen het garnizoen dat van honger dreigde om te komen aan Simon vroeg hun overgave te aanvaarden, en hij stemde daarmee in.

> Hij zette hen uit de burcht en zuiverde die van al wat aan afgoderij herinnerde. En op de drieëntwintigste dag van de tweede (Hebreeuwse) maand van het jaar honderdeenenzeventig hielden de joden er hun intocht onder gejuich en het wuiven met palmtakken, onder de muziek van lieren, cimbalen en luiten, en onder het zingen van lofzangen en liederen, want een grote vijand was verslagen en uit Israël verdreven. (I Makk. 13 : 50–52)

'De joden zagen de Akra als een symbool van hun vernedering en hun lijden in de tijd van Antiochus Epiphanes, en de inname ervan door Simon werd als een dubbele overwinning beschouwd – de triomf van het judaïsme over het hellenisme, en de verwijdering van het laatste spoor van afhankelijkheid van Syrië', zo schrijft Solomon Zeitlin.
Simon liet vervolgens die delen van de Akra die de tempelberg domineerden afbreken en tenslotte werd het paleis der Hasmoneeën op de puinhopen daarvan opgericht.
Heel Jeruzalem werd zo eindelijk door de Makkabeeën beheerst en Judea was opnieuw een onafhankelijke joodse staat. Maar zijn grenzen waren nu uitgestrekter dan ze waren geweest toen het nog een schatplichtige provincie van Seleucië was; zij omsloten nu een deel van de kustvlakte in het westen en stukken land aan de andere kant van de zuidelijke grens met Idumea, de noordelijke grens met Samaria en de oostelijke met Transjordanië. Simon had zich, zoals we hebben gezien, reeds in het bezit van Jaffa gesteld, 'dat hij als haven koos en waarvan hij een plaats maakte vanwaar men naar de eilanden in de zee kon reizen' (I Makk. 14 : 5). Na het leiderschap over zijn volk te hebben aanvaard, 'maakte hij zich meester van Gazara (Gezer)'. Deze goed

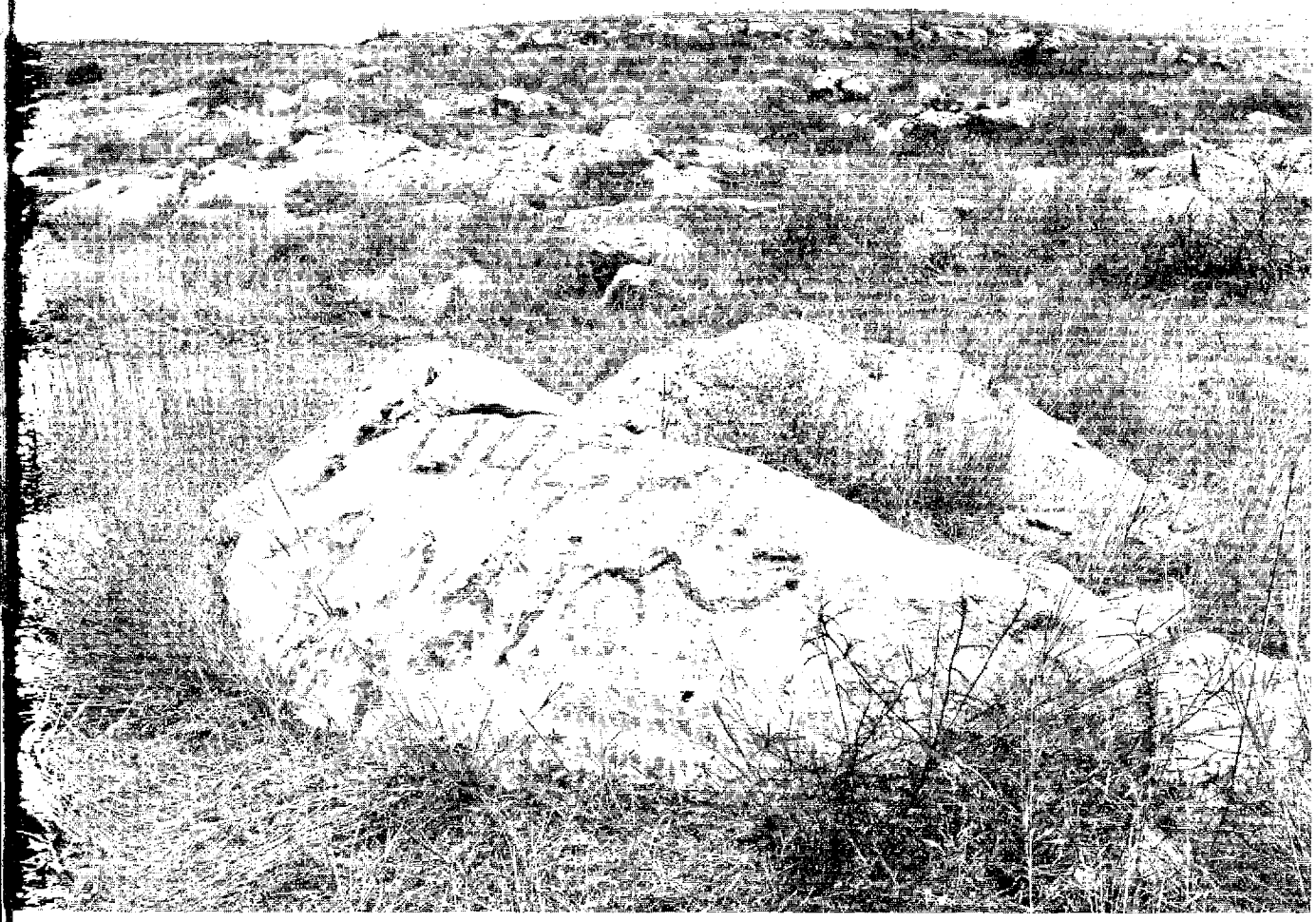

versterkte stad, de weg van Jeruzalem naar Jaffa beheersend, werd ingenomen met behulp van een belegeringswerktuig. Simon veranderde haar in een sterke militaire basis, terwijl hij zijn zoon Jochanan (beter bekend als Johannes Hyrkanus) als haar bevelhebber aanwees. Hij was van oordeel dat Gezer samen met het al eerder versterkte Adida een effectief middel zou vormen een vijand die van plan was vanuit de kustvlakte de Judese heuvels in te trekken af te schrikken. In Gezer bouwde Simon ook een residentie voor zichzelf.

Tryfon viel Simon, zonder twijfel uit de overweging dat het hem niet beter zou vergaan dan bij zijn eerste poging, niet aan. Ook Demetrius ondernam geen acties tegen Simon. Hij had namelijk op dit tijdstip met ernstige politieke moeilijkheden te kampen in Babylonië. Deze provincie was tijdens zijn conflict met Tryfon trouw gebleven aan het koninklijke huis en vormde zijn eigenlijke kernland. In 141 v. Chr., het jaar waarin Simon de Akra had ingenomen, was Babylonië evenwel onder de voet gelopen door de Parthen, die deel uitmaakten van het sterke koninkrijk in het oosten en welks dreiging

Grenslijn van Gezer, een inscriptie in het Hebreeuws op de grenspaal (met de naam van de heerser van de stad in het Grieks) uit de tijd der Hasmoneeën. Simon veranderde Gezer in een versterkte vesting

vijfentwintig jaar eerder zoveel aandacht van Antiochus Epiphanes had gevraagd. Demetrius was nu druk bezig voorbereidingen te treffen voor een veldtocht om zijn gebied te heroveren, want zonder dit gedeelte meende hij tegenover Tryfon niet veel kans te maken. In deze omstandigheden zou het zelfmoord hebben betekend wanneer hij een poging had gedaan een vastbesloten Simon te dwingen de Akra te ontruimen en Jaffa en Gezer op te geven. Hij volgde daarom een voorzichtige koers en probeerde zich met de nieuwe situatie in Judea te verzoenen. Wat zijn innerlijke overwegingen ook mogen zijn geweest, hij handelde tegenover Simon overeenkomstig de geest van de brief waarin hij zijn concessies deed: 'Laat er vrede tussen ons zijn.'
In deze rustige sfeer vond een gebeurtenis plaats die van grote betekenis was voor het karakter van het religieuze en politieke leiderschap in Judea. In het jaar 140 v. Chr. werd in Jeruzalem een grote samenkomst gehouden van 'de priesters en het volk en de leiders van de natie en de oudsten van het land' en zij besloten dat

> Simon voor altijd hun leidsman en hogepriester zou zijn totdat er een ware profeet zou opstaan. Hij moest hun generaal zijn en volledig verantwoordelijk voor de gang van zaken in de tempel; en daarnaast moest aan hem het toezicht op hun werk, op het land en op de wapens en vestingen worden toevertrouwd. Hij moest door iedereen gehoorzaamd worden; alle contracten in het land moesten in zijn naam worden opgemaakt. Hij moest de purperen mantel en de gouden gesp dragen . . . Het is de volstrekt eenstemmige beslissing van het volk dat Simon op de hier omschreven wijze zijn ambt zal uitoefenen. Simon heeft daarmee ingestemd en zich bereid verklaard als hogepriester, generaal en bestuurder van de joden en van de priesters dienst te doen en het hoofd over allen te zijn. (I Makk. 14 : 28–47)

Dit formele besluit benadrukte overduidelijk de onafhankelijkheid; het leiderschap over Judea vond de oorsprong van zijn macht in de wil van dit volk. Tot dan toe had de wettige basis voor de macht der gouverneurs van Judea gelegen in het feit dat zij door de Seleucidische vorst waren benoemd. Zelfs Simon en Jonatan vóór hem waren door de koning benoemd. Nu rustte zijn heerschappij op het besluit van het volk.
De religieuze gevolgen van zijn benoeming door het volk tot hogepriester waren revolutionair – en droegen de kiem voor toekomstige conflicten in zich. Tot aan de regering van Antiochus Epiphanes was het hogepriesterschap een erfelijk ambt in de familie van Onias geweest, waarvan de traditie acht eeuwen terugging tot op Zadok. (Zadok was een van de twee hogepriesters die door David was benoemd en de vader van de eerste hogepriester die zijn ambt vervulde in de tempel van Salomo.) Nadat Onias III was afgezet werden, zoals we hebben gezien, alle volgende hogepriesters door de koning benoemd. De traditionalistische joden waren buiten zichzelf van woede geweest omdat deze hogepriesters hellenisten waren, soms niet tot de hogepriesterlijke of tot een andere priesterlijke familie behorend, door een heidense heerser waren benoemd. Jonatan was de eerste naar de traditie levende jood geweest die dit

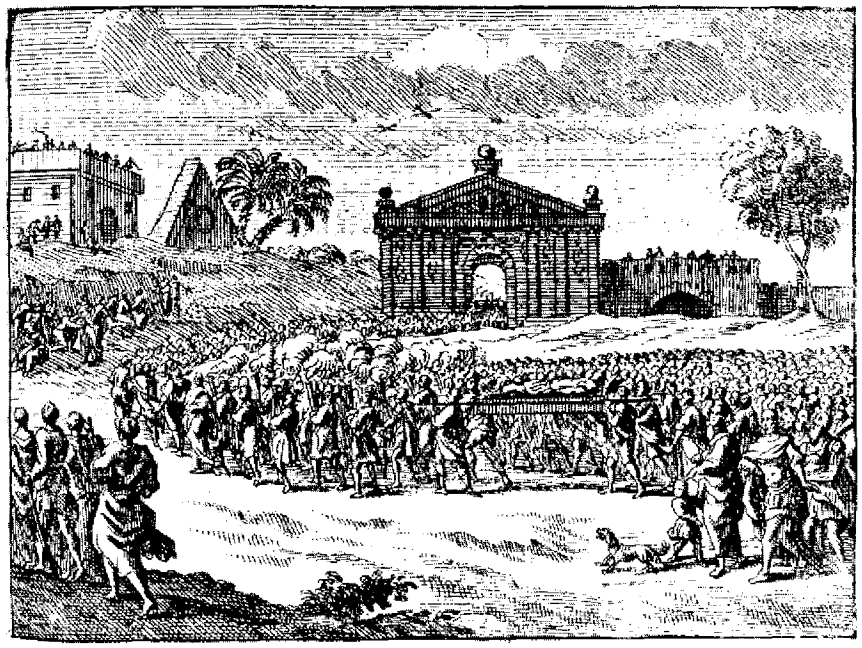

Simons installatie als hogepriester. Uit een geïllustreerde zakbijbel uit de 17de eeuw

ambt sinds Onias bekleedde, maar hij had deze positie gekregen door toedoen van de vorst Alexander Balas. Zoals we al eerder aangaven aanvaardde het volk dit hoofdzakelijk vanwege het ermee samenhangende politieke belang.
Toen Simon na de dood van zijn broer het leiderschap op zich nam, werd ook hij door de heidense vorsten in het ambt van hogepriester bevestigd. De situatie moest duidelijk worden geregeld; maar de joden in Judea verkeerden in een moeilijke situatie. Er was geen levende vertegenwoordiger van het huis Onias in Judea; ook was er geen 'echte profeet' in Israël om Gods wil te vertolken en een opvolger te benoemen voor de laatste wettige bekleder van het hoogste priesterlijke ambt. Men verrichtte daarom zelf de benoeming, daarmee deze macht terugnemend uit de hand der heidenen. Zij maakten er een voorlopige benoeming van 'tot het moment dat er een ware profeet zou opstaan'; en zij schonken het als een erfelijk ambt aan het huis Hasmon, want het waren immers Mattatias en zijn zonen geweest die 'hun leven op het spel hadden gezet door de vijanden van hun volk te weerstaan, opdat de tempel en de wet bewaard zouden blijven en grote roem voor hun natie verworven hadden'. Bovendien, Simon en zijn broers waren wel niet van hogepriesterlijke afkomst, maar hun vader was toch 'een priester uit de familie van Jojarib', een zeer aristocratische priestertak. Een moeilijkheid school weliswaar in het feit dat Simon ook een man van het zwaard was; maar na jaren van strijd werd het niet langer tegenstrijdig met het hogepriesterschap geacht wanneer iemand tegelijk militair bevelhebber was. Tien jaar tevoren was het volk nog niet zover een dergelijk idee te aanvaarden en het was zonder twijfel om die reden geweest dat Judas, de meest eminente van de Makkabeeën, niet voor dit

ambt in aanmerking was gekomen. Maar nu scheen het aanvaardbaar voor de meerderheid van het volk, en Simon werd de religieuze, politieke en militaire leider van de natie.
De ultra-orthodoxe joden echter behielden hun bezwaren. Zij hebben hun stem mogelijk op dat moment niet verheven vanwege de warme persoonlijkheid van Simon die zichzelf bij het volk bemind had gemaakt; maar de sluimerende gevoelens van verzet tegen het hogepriesterschap van de Hasmoneeën zouden in latere jaren naar boven komen.

Zilveren tetradrachme die de beeltenis draagt van de Parthische koning Mitradates I die Demetrius II versloeg, gevangen nam en ten slotte de vrijheid hergaf

Simon was evenals zijn broers Judas en Jonatan diplomatiek actief en in het begin van zijn regering zond hij gezanten naar Rome en Sparta om het verdrag van vriendschap en verbondenheid te vernieuwen. Er zijn nogal wat meningsverschillen tussen de geleerden geweest betreffende de details in het eerste boek der Makkabeeën over Simons gezantschap naar de senaat, die naar sommigen suggereren betrekking hebben op het gezantschap dat later door Hyrkanus werd afgevaardigd. In ieder geval menen ook zij die deze theorie ondersteunen dat het waarschijnlijk is dat ook Simon opnieuw contact met de senaat in Rome opnam. Niet dat een van de elkaar opvolgende Judese leiders verwachtte militaire hulp te zullen krijgen; maar zij meenden dat het de moeite waard was het morele gezag van Rome achter zich te hebben.

Terwijl het Seleucidische gezag in het verdeelde rijk steeds zwakker werd, vergrootte Simon de sterkte, de omvang en de welstand van Judea. Deze vredige toestand duurde tot 138 v. Chr. Toen verscheen een krachtige nieuwe vorst op het politieke toneel. We lazen reeds dat het oostelijk gebied van Babylonië, dat trouw was gebleven aan Demetrius, hem in 141 door de Parthen onder koning Mitridates I ontnomen was. Demetrius begon reeds in 140 een veldtocht tegen hem terwijl hij zijn vrouw Kleopatra Thea achterliet om zijn zaken te beschermen. Hij behaalde aanvankelijk enkele successen, maar werd in de loop van het volgende jaar gevangen genomen. Hoewel hij door Mitridates goed werd behandeld (hij werd losgelaten en kwam tien jaar later opnieuw op de troon), was hij voorlopig uitgeschakeld. Tryfon was dus op dat moment de enige heerser van het Seleucidische rijk. Maar dat zou niet lang duren.

Demetrius' jongere broer Antiochus namelijk was 'op de eilanden in de zee' — Rhodos volgens Appianus — toen hij hoorde dat Demetrius gevangen was genomen; hij dook spoedig in Syrië op, vastbesloten een herenigd rijk onder het huis van Seleucus te scheppen. Hij huwde de vrouw van zijn broer (en werd zodoende Kleopatra's derde echtgenoot), riep zichzelf in 138 v. Chr. tot de wettige vorst uit, en regeerde als Antiochus VII Euergetes (hij was beter bekend onder zijn spotnaam Sidetes). Hij deed aanbiedingen aan de volgelingen van Tryfon en haalde hen spoedig naar zijn kant over. Hij zocht ook steun bij Tryfons vijanden, waaronder Simon die hij, voor hij van Rhodos vertrok, had geschreven dat hij 'een groot leger huurlingen had verzameld en oorlogsschepen uitgerust'.

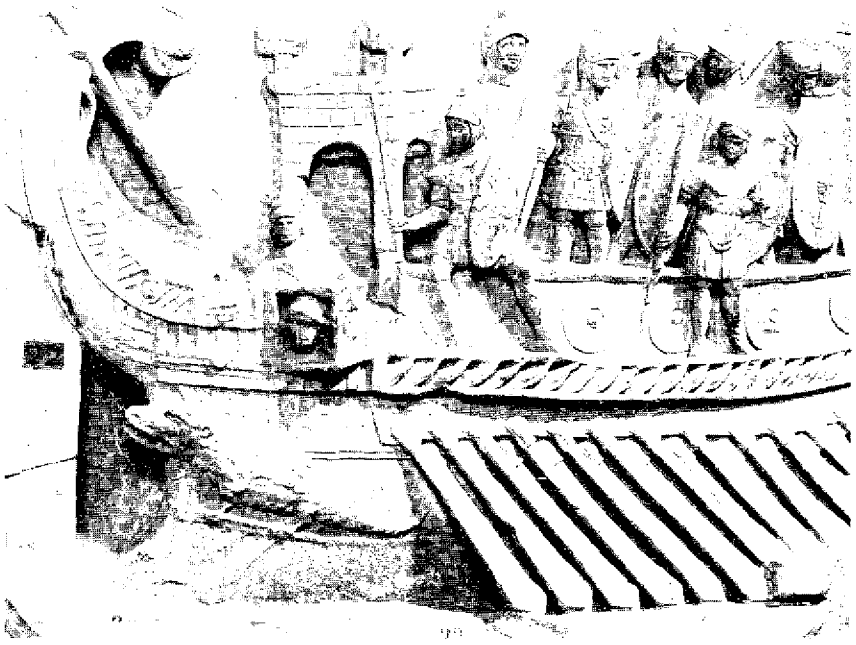

Reliëf uit de 1ste eeuw v.Chr. van een Romeins oorlogsschip

Daarmee wil ik aan land komen om wraak te nemen op degenen die ons land te gronde gericht en vele steden in mijn rijk ontvolkt hebben. Ik bekrachtig hiermee dan ook alle vrijstellingen, u door mijn voorgangers geschonken, alsmede alle andere kwijtscheldingen die ze u hebben toegestaan. Ik sta tevens toe voor uw land volgens eigen stempel geld te munten. Jeruzalem en de tempel zullen autonoom zijn. Alle wapens, die u hebt laten maken, en de vestingen die u hebt gebouwd en in uw bezit zijn, blijven van u . . . Zodra wij ons rijk weer hebben hersteld, zullen we u, uw volk en de tempel zo grote eer bewijzen, dat uw roem over heel de aarde bekend wordt. (I Makk. 15 : 3–9)

Een duidelijker bevestiging voor de Judese onafhankelijkheid was niet mogelijk.

Binnen enkele weken nadat Antiochus Sidetes was aangekomen en huwde, vluchtte Tryfon. Hij liet de jonge Antiochus VI, die hij vier jaar eerder van de troon had gestoten, ter dood brengen en vluchtte naar Dora – ongeveer vijftien kilometer ten noorden van Caesarea aan de Middellandse Zee. Sidetes legde onmiddellijk een blokkade om deze stad. Simon zond een strijdmacht van tweeduizend man om hem bij te staan, maar de nieuwe vorst die de overwinning binnen zijn bereik had, verloochende de verplichtingen die hij eerder jegens de Judese leider op zich had genomen en verbrak alle betrekkingen met hem. Toen Tryfon per schip ontsnapte (hij werd tenslotte gepakt en gedwongen zelfmoord te plegen), wist Simon wat hij had te verwachten en trof in overeenstemming daarmee zijn voorbereidingen.

Hij ontving spoedig bezoek van Atenobius, een vertrouwde raadsman van Antiochus Sidetes, die naar Jeruzalem kwam met het koninklijk verzoek dat Simon Jaffa en Gezer en de citadel van Jeruzalem zou opgeven:

> Geef de steden die u hebt bezet nu terug en betaal de schatting van de districten waarvan u zich buiten de grenzen van Judea hebt meester gemaakt. Doet u dat niet, dan moet u in plaats daarvan vijfhonderd talenten zilver geven en voor de verwoestingen die u hebt aangericht alsook voor de schatting van de steden nog eens vijfhonderd talenten zilver. Voldoet u ook hier niet aan, dan nemen we de wapens tegen u op (I Makk. 15 : 28–31).

Simon verwierp dit ultimatum. 'Wij hebben niet het land van een ander volk bezet', zei hij tegen Atenobius, 'of ons het bezit van een ander volk toegeëigend, maar enkel de erfenis van onze voorouders die ons een tijdlang door onze vijanden ten onrechte was ontnomen. Wij hebben onze kansen aangegrepen en ons vaderlijk erfdeel opgeëist. En wat Jaffa en Gezer aangaat, die steden richtten verschrikkelijk veel kwaad aan onder ons volk en in ons land.' Ondanks dat 'bieden wij u voor deze steden honderd talenten aan' (I Makk. 15 : 33–5).

Atenobius ging woedend weg en Antiochus was even kwaad toen hij het verslag van zijn gezant kreeg. Hij gaf Kendebeüs, zijn bevelhebber in de kustvlakte, onmiddellijk bevel tegen Judea op te trekken. Tegen die tijd had Simon een klein ruiterleger gevormd en hij stuurde deze eenheid samen met twintigduizend uitgelezen manschappen onder bevel van zijn zonen Johannes en Judas uit om de invallers tegemoet te gaan. Het beslissende gevecht vond plaats in de zuidelijke kustvlakte bij Kedron (het huidige Gedara), ongeveer 19 kilometer ten zuidwesten van Gezer. De Seleucidische strijdkrachten

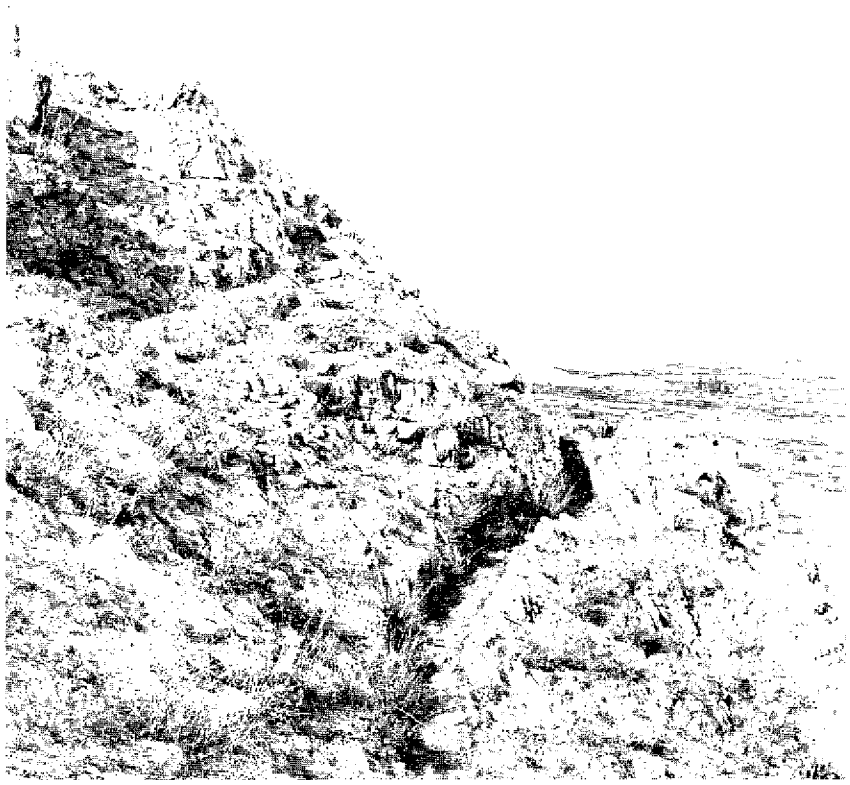

Archeologisch geïnteresseerde soldaten van de Israëlische defensiestrijdkrachten ontdekten onlangs de goten die water naar Dok brachten, het fort van de Makkabeeën in de buurt van Jericho waar Simon werd vermoord

werden op de vlucht gejaagd. Johannes vervolgde hen tot aan Azotus, vernietigde hun versterkingen en deed de vijand zware verliezen lijden. Daarna deed Antiochus zo lang als Simon leefde geen nieuwe poging Judea binnen te vallen en gedurende de volgende drieëneenhalf jaar wist de laatste overlevende van de Makkabeeën-broeders en het eerste hoofd van de opnieuw onafhankelijk geworden joodse staat zijn heerschappij te consolideren.

Vroeg in het jaar 134 v. Chr. wendde Simon zich tijdens een inspectietocht langs de steden en sterkten in de vlakte van Jericho, tot zijn schoonzoon Ptolemeüs, zoon van Abubus, die de militaire bevelhebber in dat gebied was. Ptolemeüs ontving hem in het kleine fort dat Dok werd genoemd, ruim zes kilometer ten noordwesten van Jericho, en nodigde hem uit voor een feestelijke maaltijd. Op een gegeven moment, toen Simon en zijn gevolg er ontspannen hun gemak van namen en slaperig waren van de wijn, gaf Ptolemeüs een teken, waarop zijn medeplichtigen naar de kamer renden waar het banket werd gegeven en de voorname gasten doodden. 'Het was een daad van laag verraad, waardoor goed met kwaad werd vergolden.'
De ambitieuze Ptolemeüs had in de hoop, gouverneur onder de Seleucidische vorst te worden in het geheim een verbond met Antiochus gesloten zonder de verdenking van Simon op zich te laden. Door zijn schoonvader te doden meende hij dit doel het snelst te kunnen bereiken. Hij doodde ook twee van zijn zwagers, die hun vader Simon op deze rondreis vergezelden. Simons derde zoon Johannes Hyrkanus liep nog op vrije voeten rond; hij was in Gezer. Ptolemeüs stuurde dadelijk zijn manschappen om hem te grijpen en zond een tweede eenheid naar Jeruzalem. Maar een van de overlevenden van Simons gezelschap slaagde erin te ontsnappen en haastte zich direct met het nieuws naar Johannes. Deze trok hals over kop op om de manschappen te onderscheppen die waren gekomen om hem te doden, maakte een eind aan hun leven en trok meteen verder naar Jeruzalem, dat hij vóór Ptolemeüs bereikte. Hij werd dadelijk erkend als Simons erfgenaam, en als de nieuwe hogepriester, bevelhebber en leider van de natie geïnstalleerd.
Gedurende het grootste deel van de jaren van Simons regering kende Judea de zegeningen van de vrede, en er is een idyllische beschrijving van deze periode te vinden in het eerste boek der Makkabeeën 14 : 8–15 :

> Ongestoord bebouwde ieder zijn akker en de aarde bracht zijn gewassen voort en de bomen in de vlakte hun vruchten. De bejaarden zaten samen langs de straten en spraken over de welvaart, de jonge mannen waren gestoken in een schitterend krijgsgewaad. De steden voorzag hij van levensmiddelen en rustte ze uit met verdedigingstuig. Zo werd zijn naam beroemd tot aan het einde der aarde. Vrede bracht hij over het land en in Israël heerste een uitbundige vreugde. De joden zaten onbekommerd onder hun wijnstok en hun vijgeboom. Want de vijanden waren verdwenen uit het land en de koningen waren in die tijd machteloos. Hij was een steun voor de geringen onder zijn volk, was vol ijver voor de wet en roeide goddelozen en boosdoeners uit. Hij verhoogde de luister van de tempel en vergrootte het aantal heilige vaten.

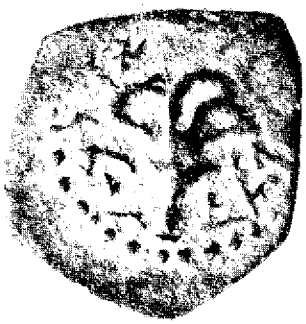

Munten geslagen door Hasmonese koningen:
boven Alexander Janneus (103–76 v.Chr.)
midden Hyrkanus II (63–43 v.Chr.)
onder Aristobulus II (67–63 v.Chr.)

Johannes Hyrkanus zou een moeilijke periode doormaken om de winst die zijn vader in de eerste jaren van zijn regering had geboekt vast te houden, want hij werd door Antiochus VII Sidetes onder zware druk gezet. Deze vorst bleek de laatste sterke heerser uit het huis van Seleucus te zijn en kon nu de volledige kracht van zijn vorstelijke macht tegen de joden inzetten. Hyrkanus was niet geneigd alles wat de joden hadden verworven in één klap te verliezen en gedurende een tijd bekleedde hij de functie van leenman. Doordat Rome echter diplomatieke pressie op Antiochus uitoefende werd Hyrkanus toegestaan de door de Makkabeeën verworven steden aan de andere kant van de voormalige grenzen van Judea te behouden, hoewel hij schatting voor het bezit daarvan moest betalen.

Politiek gezien waren de Judeeërs daarom opnieuw een onderworpen volk en het kan sommigen hebben toegeschenen dat hun maar een korte glorietijd beschoren was geweest en dat hun herwonnen vrijheid binnen een onafhankelijke joodse staat niet meer dan een kortstondige prestatie leek. Maar Hyrkanus en zijn kern Makkabese gezellen wachtten hun tijd af, en binnen vijf jaar na zijn troonsbestijging werd Antiochus in 129 v. Chr. in een veldslag door de Parthen gedood. Met zijn dood begon het Seleucidische rijk, geschokt door burgeroorlogen van met elkaar om de macht concurrerende takken van het huis van Seleucus, uiteen te vallen. De mogelijkheden die deze situatie bood werden snel door Hyrkanus aangegrepen, die dadelijk de onafhankelijkheid van Judea herstelde. Om deze nieuwe status aan te geven liet hij bronzen munten slaan, met de Hebreeuwse woorden: 'Johannes de hogepriester en de staat der joden'.

Dit was het begin van een tijdperk van joodse vrijheid dat tweederde eeuw zou duren. Gedurende de lange regering – 134–104 v. Chr. – van Hyrkanus, en onder zijn zoons Judas Aristobulus I en Alexander Janneus zou de joodse staat bloeien en haar grenzen uitbreiden zoals ruwweg de grootte van het land Israël was geweest uit de dagen van David. De nationale en religieuze herleving zou zich niet alleen beperken tot hen die binnen de staat leefden maar ook een nieuwe dimensie geven aan het leven van de joden die waren verspreid over de diverse landen van de diaspora, maar voor wie Jeruzalem het inspirerende geestelijke centrum was.

Dit tijdperk van onafhankelijkheid zou er niet een zijn van onvermengde vreugde. Er zouden zich onderlinge onenigheden op religieus gebied voordoen en er zou een toenemende verwijdering ontstaan tussen het regerende huis en sommige van zijn onderdanen, in het bijzonder gedurende de despotische regeringsperiode van Alexander Janneus, die van het pad der traditie zou afwijken. Ook de onafhankelijkheid zou in 63 v. Chr. een eind nemen toen de Romein Pompejus, de zegevierende generaal van wat nu zonder meer de grote mogendheid in dit gebied was, Jeruzalem na een bitter beleg ten val zou brengen. (Er zouden zich nog twee korte oplevingen voordoen waarin het volk opnieuw een eigen soevereiniteit bezat, die elk drie jaar duurde: onder de Hasmonese koning Mattatias Antigonus 40–37 v. Chr. en onder Bar Kochba 132–135 na Chr.) Maar hoe kort de onafhankelijkheid ook was, de Hasmonese periode zou een onvergankelijke invloed uitoefenen

op het leven van de joden en op de gang van hun geschiedenis, vanaf die tijd tot nu toe. De Hasmonese familie van de oude priester Mattatias en zijn opmerkelijke zonen schiep iets dat groter was dan zij zelf beseften.

Terwijl zij de vrijheid voor de joden uit hun eigen tijd herwonnen, schiepen deze zegevierende Makkabeeën een model dat voor alle tijden zichtbaar maakte hoe de joodse identiteit kon worden bewaard. Hun geestkracht in verschrikkelijke tegenspoed en hun wonderbaarlijke daden tegenover een ongeloofwaardig grote overmacht werden deel van het erfgoed en het collectieve geheugen van de natie. De joden zouden in de jaren die volgden onder de meest verschrikkelijke wreedheden moeten lijden, maar zij zouden nooit onder gaan. Het verhaal van de uitzonderlijke strijd der Makkabeeën om hun geloof en vrijheid zou de wilskracht van het joodse volk gedurende de lange donkere eeuwen van hun ballingschap in stand houden — en het zou de weg wijzen naar de wedergeboorte van de staat Israël in onze dagen.

Tijdschaal

13de eeuw v.Chr.	Mozes. Uittocht van de Kinderen Israëls uit Egypte.
	Joshua. Verovering van Palestina.
12de–11de eeuw	De Richteren.
10de eeuw	Koning David sticht Jeruzalem als hoofdstad van het verenigde koninkrijk Israël. Koning Salomo bouwt de tempel in Jeruzalem.
922	Verdeling van het koninkrijk in Israël en Juda (Judea).
587	Verwoesting van Jeruzalem en van de tempel door Nebukadnezar, en verbanning van de joden naar Babylon.
537–332	De Perzische periode.
537	Onder Perzisch bestuur wordt de joden toegestaan uit Babylon naar Jeruzalem terug te keren.
515	Herstel van de tempel (die vanaf dat ogenblik de tweede tempel wordt genoemd).
ca. 440	Nehemia komt uit Babylon en herbouwt de muren van Jeruzalem.
ca. 435	Esra, de schrijver, komt uit Babylon en helpt Nehemia de stad Jeruzalem en de gemeenschap in Judea weer op te bouwen.
332–134	De hellenistische periode.
332	Alexander de Grote overwint de Perzen en neemt hun gebieden, waaronder Palestina, in bezit.
301–200	Palestina onder de heerschappij van de Ptolemeeën uit Egypte.
200	De Seleucidische vorst Antiochus III verovert Palestina op de Ptolemeeën.
190	Antiochus III verliest een beslissende slag tegen de Romeinen bij Magnesia.
188	Als gevolg van het verdrag van Apamea wordt Antiochus' zoon (de toekomstige Antiochus IV) als gijzelaar naar Rome gezonden.
187	Troonsbestijging van Seleucus IV, zoon van Antiochus III.
175	De hogepriester Onias III wordt door de koning afgezet; de pro-hellenistische Jason wordt in zijn plaats benoemd. Dit betekent het begin van de Seleucidische pogingen Judea te helleniseren.
172	Jason ontslagen; hij vlucht naar Transjordanië en de uiterst hellenistische Menelaos wordt tot hogepriester in zijn plaats benoemd.
170	Antiochus IV houdt zijn eerste veldtocht in Egypte.
168	Rome verovert Macedonië.
	Antiochus IV staat gedurende zijn tweede veldtocht in Egypte op het punt dat land geheel te veroveren, maar Rome geeft hem bevel zich terug te trekken.
	Oproer in Jeruzalem.
	Antiochus zendt een strafexpeditie naar Jeruzalem. Vele joden afgeslacht; de tempel geplunderd; bouw van de Akra als basis voor de Seleucidische militaire macht.
167	Antiochus IV vaardigt anti-joodse decreten uit.
december 167	Ontwijding van de tempel.
166	Incident in Modin. Mattatias en zijn zonen ontplooien de banier van de opstand.
	Judas roept een guerrillastrijdmacht in het leven.
	Het boek Daniël wordt geschreven.
166–165	Dood van Mattatias. Judas volgt hem op als leider van de Makkabeeën.

	Apollonius in de buurt van Gophna verslagen in de eerste veldslag van de Makkabeeën tegen de Seleucidische strijdkrachten.
	Seron verslagen in de slag bij Bet-Choron.
	Antiochus vertrekt voor zijn veldtocht in het oosten. Nikanor en Gorgias verslagen in de
165	strijd bij Emmaus.
	Lysias verdreven in de slag bij Bet-Sur.
164	De Makkabeeën wijden opnieuw de tempel in.
december 164	Instelling van het Chanukkafeest.
163	Judas' expeditie om de joden in Gilead te redden.
	Simons expeditie om de joden in westelijk Galilea te hulp te komen.
	Judas' veldtochten in de kustvlakte en Idumea.
	Dood van Antiochus IV Epiphanes. Hij wordt opgevolgd door zijn jonge zoon Antiochus V Eupator, met Lysias als regent.
162	Judas' broer Eleazar sneuvelt in de slag bij Bet-Zekarja.
	Lysias bereikt Jeruzalem.
	In naam van Antiochus V schaft Lysias de anti-joodse decreten af. De hogepriester Menelaos wordt afgezet en terechtgesteld.
	Demetrius ontsnapt uit Rome en wordt de nieuwe Seleucidische heerser (Demetrius I Soter).
	Antiochus V en Lysias worden ter dood gebracht. Eljakim (Alkimus) wordt tot hogepriester benoemd. Nikanor wordt teruggeslagen in het gevecht bij Kafarsalama.
161	Nikanor wordt gedood in de slag bij Adasa.
	Judas sluit een vriendschapsverdrag met Rome.
160	De Makkabeeën worden door Bakchides in de slag bij Elaza verslagen. Judas sneuvelt.
	Jonatan volgt Judas als leider der Makkabeeën op. De oudste broer van de Makkabeeën, Johannes, wordt door een stam uit Transjordanië vermoord.
159	Dood van de hogepriester Eljakim. Er wordt geen opvolger benoemd.
156 of 155	Bakchides teruggeslagen in het gevecht bij Bet-Bassi; hij sluit een wapenstilstand met Jonatan.
152	Alexander Balas, pretendent voor de Seleucidische troon, landt in Ptolemaïs; dingt samen met Demetrius I naar Jonatans steun; benoemt Jonatan tot hogepriester.
150	Alexander verslaat en doodt Demetrius in een gevecht en wordt heerser.
	Alexander huwt Kleopatra Thea, de dochter van de Egyptische vorst Ptolemeus VI Philometor; benoemt Jonatan tot bevelhebber en gouverneur over Judea.
147	Demetrius, zoon van Demetrius I, landt in het noorden van Syrië en begint een veldtocht tegen Alexander. Jonatan slaat een aanval van Demetrius' strijdkrachten onder aanvoering van Apollonius af.
	Ptolemeus Philometor komt in Antiochië aan; geeft zijn steun aan Demetrius in plaats van aan Alexander.
	Alexander vlucht naar Cilicië.
	Kleopatra Thea, de vrouw van Alexander, huwt met Demetrius.
145	Alexander keert terug om met Demetrius de strijd aan te binden en wordt verslagen; korte tijd daarna wordt hij vermoord.
	Demetrius regeert als Demetrius II Nikator; bevestigt Jonatan als hogepriester; geeft Judea grotere autonomie; voegt drie Samaritaanse districten bij Judees gebied.
144–143	Tryfon bewerkt een opstand tegen Demetrius; zet Antiochus VI Dionysos, de jonge zoon van Alexander Balas en Kleopatra Thea, op de troon en wordt zelf regent.

Het Seleucidische rijk is voor een tijd verdeeld tussen Demetrius die regeert vanuit Seleucia en Antiochus die regeert vanuit Antiochië.

Tryfon bevestigt in naam van Antiochus VI Jonatan als religieuze en politieke leider van Judea en benoemt diens broer Simon tot militair bevelhebber over het gebied dat zich uitstrekt van Tyrus tot de Egyptische grens. Jonatan verslaat Demetrius' strijdkrachten in de vlakte van Hazor en bij Chamat; hij hernieuwt het verdrag met Rome.

142 Jonatan wordt door Tryfon ter dood gebracht.

Simon volgt Jonatan op; hij slaagt er in Tryfons aanval op Judea af te slaan.

Tryfon onttroont Antiochus VI en kroont zichzelf tot koning.

Simon verkrijgt van Tryfons mededinger naar de troon, Demetrius Nikator, vrijheid van schatting, wat gelijk staat met de erkenning van Judea's onafhankelijkheid.

141 Simon verdrijft het Seleucidische garnizoen uit hun laatste bolwerk, de citadel van Jeruzalem.

Geheel Jeruzalem onder heerschappij van de Makkabeeën en Judea opnieuw een onafhankelijke joodse staat.

140 Een grote volksvergadering in Jeruzalem roept Simon uit tot hogepriester, bevelhebber en heerser over de joden. Simon hernieuwt het vriendschapsverdrag met Rome.

Demetrius II Nikator gevangen genomen door de Parthen en vastgehouden (hij komt opnieuw op de troon in 129).

138 Tryfon laat Antiochus VI, die hij vier jaar tevoren van de troon had gestoten, terechtstellen.

Demetrius Nikators broer, Antiochus, landt in Syrië, huwt de echtgenote van zijn broer, verslaat Tryfon, roept zichzelf tot koning uit en regeert als Antiochus VII Euergetes, alleenheerser over het Seleucidische rijk.

Simons zoon Johannes (Hyrkanus) verslaat Antiochus' strijdkrachten onder Kendebeüs bij Kedron (Gedera) in de zuidelijke kustvlakte.

134 Simon wordt vermoord. Hij wordt opgevolgd door Johannes Hyrkanus.

134–133 Antiochus VII legt Judea een schatting op maar bevestigt zijn autonomie.

129 Antiochus sneuvelt op een veldtocht tegen de Parthen.

Zijn broer Demetrius keert uit krijgsgevangenschap terug en bestijgt opnieuw de troon.

Johannes Hyrkanus herstelt de onafhankelijkheid van Judea. Gedurende zijn regering breidt het gebied waarover Judea zeggenschap heeft zich uit tot Idumea, Samaria en gedeelten van Transjordanië.

104 Dood van Hyrkanus, die wordt opgevolgd door zijn zoon Judas Aristobulus, de eerste telg uit het geslacht der Hasmoneeën die de titel koning aanneemt.

Aristobulus neemt Galilea in het koninkrijk op.

103 Aristobulus wordt opgevolgd door zijn broer Alexander Janneus.

Onder Janneus breidt de joodse staat zich uit totdat die ongeveer even groot is als het koninkrijk waarover koning David heerste.

76 Janneus wordt opgevolgd door zijn vrouw Salome Alexandra.

67 Troonsbestijging van haar zoon Aristobulus II.

63 Deze wordt door zijn broer Hyrkanus II opgevolgd.

Pompejus verovert Judea.

40–37 Laatste opleving van de onafhankelijkheid onder een Hasmonese soeverein: Mattatias Antigonus, zoon van Aristobulus II.

De Seleuciden in de tweede eeuw v. Chr.

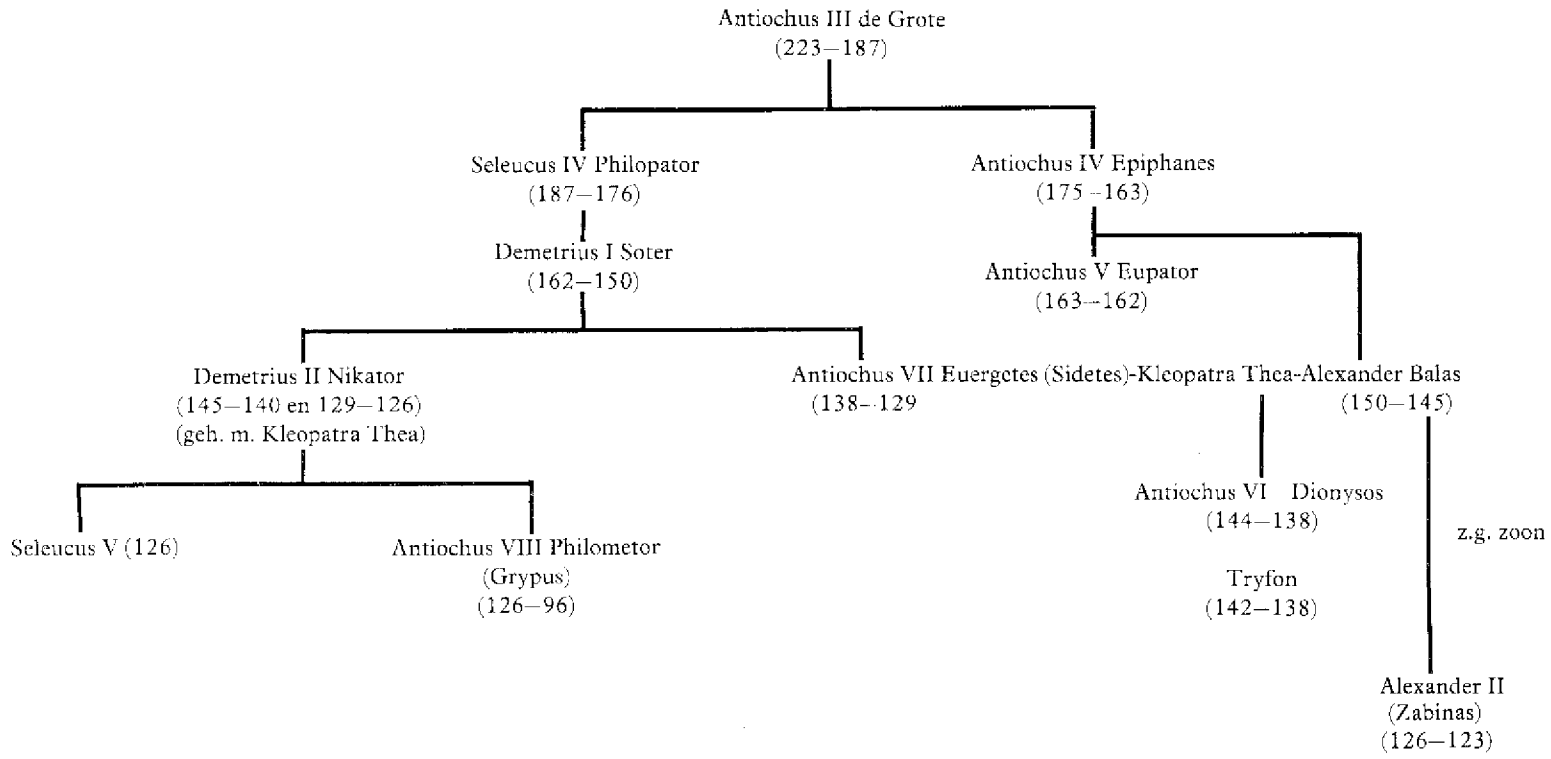

De Hasmoneeën

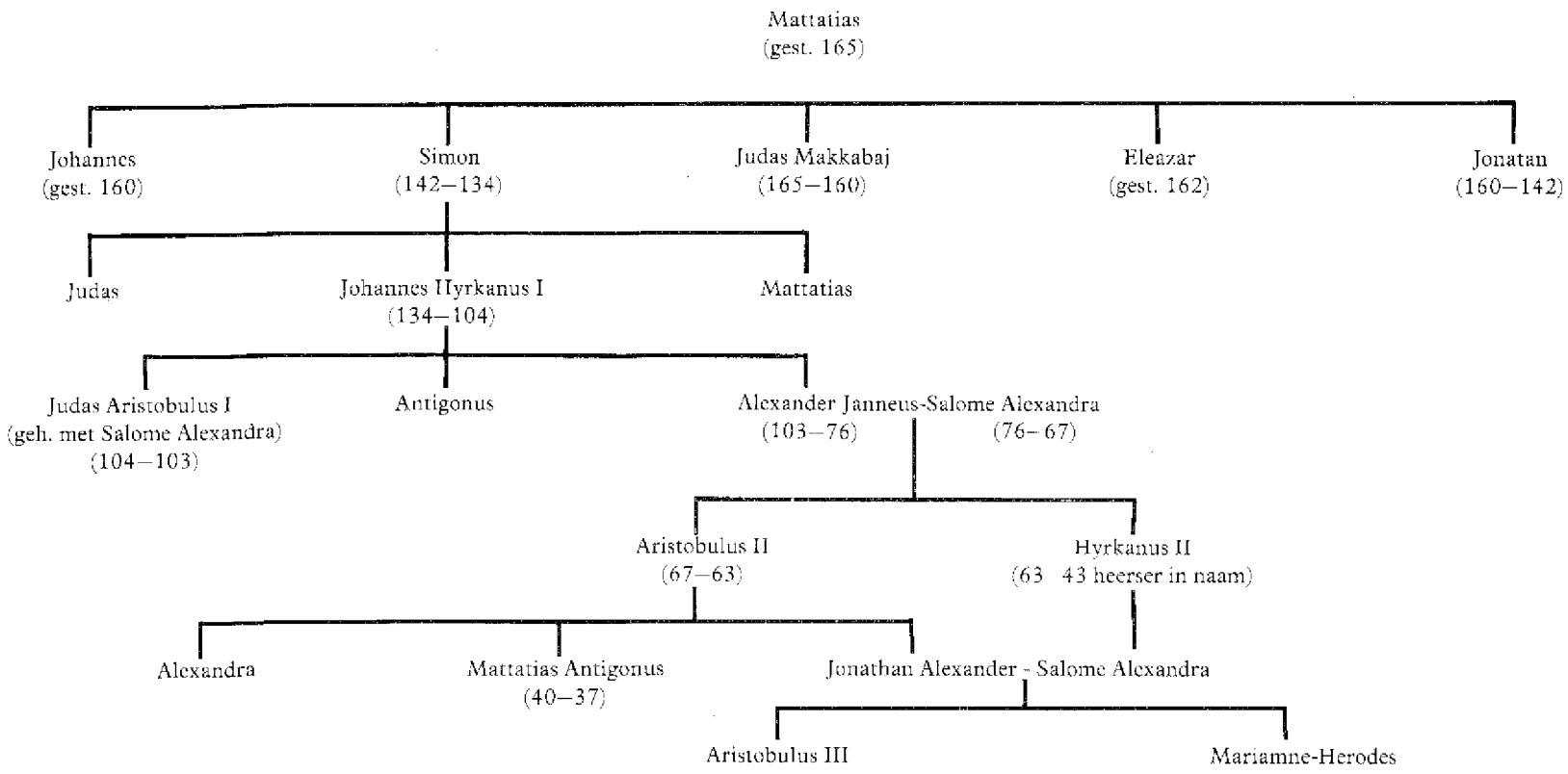

Literatuur

Het eerste boek der Makkabeeën. Het werd oorspronkelijk in het Hebreeuws geschreven, maar alleen de Griekse vertaling is bewaard gebleven. Het is de belangrijkste historische bron voor onze kennis van de opstand der Makkabeeën, vanwege het gedetailleerde verslag dat het geeft van de eenenveertigjarige periode die volgt op de troonsbestijging van de Seleucidische vorst Antiochus IV Epiphanes in 175 v.Chr. Het werd vermoedelijk samengesteld in de tweede helft van de tweede eeuw v.Chr. door een Palestijnse jood die zelf de opwindende gebeurtenissen in Judea meemaakte of ze heeft opgetekend uit de mond van ooggetuigen. Zowel het eerste als het tweede boek der Makkabeeën behoort tot wat men gewoonlijk de apocriefen pleegt te noemen.

Het tweede boek der Makkabeeën. Dit boek werd oorspronkelijk in het Grieks geschreven door een zekere Jason van Cyrene en is een samenvatting van een vijfdelig werk dat niet is overgeleverd. Hoewel de schrijver meer geïnteresseerd is in godsdienstige dan in historische aspecten, is het een essentiële aanvulling op het eerste boek der Makkabeeën. Het omspant een periode van vijftien jaar: van 176 v.Chr. tot kort voor de dood van Judas. Er is langdurig meningsverschil onder de geleerden geweest hoe het moest worden gedateerd. Victor Tcherikower stelt dat het boek tussen het jaar 124 en het jaar 110 v.Chr. werd geschreven; dat Jasons werk, waarop het is gebaseerd, ontstond tussen 160 en 152 v.Chr.; en dat Jason een tijdgenoot van Judas was en vermoedelijk een ooggetuige van de gebeurtenissen die hij beschreef.

Het vierde boek der Makkabeeën. De vermoedelijke datum waarop dit in het Grieks geschreven boek is ontstaan, kan het eind van de eerste eeuw v.Chr. of de eerste helft van de eerste eeuw na Chr. zijn. Het verschilt van de twee oudere boeken der Makkabeeën in die zin dat het hoofdzakelijk beschouwelijk van karakter is, maar het maakt een dramatisch gebruik van de historische gebeurtenissen tijdens de periode der Makkabeeën om de lezers te stichten. Het grootste deel ervan bestaat uit een verfraaiing van twee hoofdstukken uit het tweede boek der Makkabeeën. Het is het werk van een oprecht jood, gericht tot andere joden, dat door verhalen over joodse martelaars wil benadrukken dat vrome overwegingen meer betekenen dan menselijke hartstochten. Hoewel het geen deel uitmaakt van de boeken die gewoonlijk de apocriefen worden genoemd, is het opgenomen in twee grote handschriften van de Septuaginta: de codex Sinaiticus uit de vierde en de codex Alexandrinus uit de vijfde eeuw.

Het Boek Daniel.

Josephus (eerste eeuw na Chr.), *Joodse oudheden,* de boeken XII, XIII.
— , *Joodse oorlogen,* boek I.
— , *Tegen Apion,* boek II.
Appianus (tweede eeuw na Chr.), *Geschiedenis van Rome,* boek XI.
Diodorus Siculus (eerste eeuw voor Chr.), *Bibliotheca historica,* fragmenten uit de boeken XXIX–XXXIV.
Justinus (derde eeuw na Chr.), Een korte inhoud van de *Historiae Philippicae* . . . (een uit 44 boeken bestaand werk van de Romeinse historicus Pompejus Trogus), de boeken XXXII–XXXIX.
Livius (eerste eeuw na Chr.), *De geschiedenis van Rome,* de boeken XXII–XXXIX.
Polybius (tweede eeuw v.Chr.), *Historiën,* de boeken XXII–XXXIX.
Strabo (tweede eeuw v. Chr.), *Geografie,* XIV, XVI.

Abel, Felix Marie, *Géographie de la Palestine,* Vol. II, Parijs 1933.
— , *Les Livres des Maccabées,* Parijs 1949.
— , *Histoire de la Palestine,* Parijs 1952.
Abrahams, Israel, *Campaigns in Palestine from Alexander the Great* (Schweich Lectures-British Academy), Oxford 1927.
Albright, William Foxwell, *From the Stone Age to Christianity,* New York 1957.
Avissar, Eitan, *De oorlogen van Judas de Makkabeeër* (in het Hebreeuws), Tel Aviv 1965.
Avi-Yonah, Michael, *Historische geografie van het land Israël* (in het Hebreeuws), Jeruzalem 1959.
— , 'The Second Temple' in *A History of the Holy Land,* uitg. door M. Avi-Yonah, Jeruzalem 1969.
— en Y. Aharoni, *The Macmillan Bible Atlas,* Jeruzalem en New York 1968.
Bevan, Edwyn Robert, *The House of Seleucus,* Londen 1902.
— , *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty,* Londen 1927.
— , 'Syria and the Jews' in *The Cambridge Ancient History,* VIII, 195–533.
Bickermann, Elias, *Der Gott der Makkabäer,* Parijs 1937.
— , *Les Institutions des Séleucides,* Parijs 1938.
— , *From Ezra to the Last of the Maccabees,* New York 1962.
Box, George Herbert, *Judaism in the Greek Period,* Oxford 1932.
Cary, Max, *A History of the Greek World from 323 to 146 BC,* Londen 1932.
Finklestein, Louis, ed., *The Jews: Their History, Culture, Religion,* New York 1949.
Galili El'azar, 'De tegenstanders van de Hasmoneeën' (in

het Hebreeuws), *Ma'arachot*, Tel Aviv 1968.
– , 'De vijanden tegen wie de Makkabeeën streden' (in het Hebreeuws), *Molad*, nr. 218 (8), Jeruzalem 1968.
Ginzberg, Louis, *Studies in Daniel*, New York 1948.
Griffith, G.T., *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge 1935.
Hadas, Moses, *The Third and Fourth Books of Maccabees*, New York 1953; *Aristeas to Philocrates*, New York 1951.
Klausner, Joseph, *Geschiedenis van het tijdperk van de tweede tempel* (in het Hebreeuws), Jeruzalem 1949.
Kolbe, Walther, *Beiträge zur syrischen und jüdischen Geschichte*, Stuttgart 1926.
Launey, Marcel, *Recherches sur les Armées Hellenistiques*, Parijs 1950.
Lieberman, Saul, *Greek in Jewish Palestine*, New York 1942.
– , *Hellenism in Jewish Palestine*, New York 1950.
Niese, Benediktus, *Kritik der beiden Makkabäerbücher*, Berlijn 1900.
Oesterly, William O.E., *A History of Israel*, Oxford 1932.
Olmstead, Albert T.E., *History of Palestine and Syria to the Macedonian Conquest*, New York 1931.
Reifenberg, Adolf, *Ancient Jewish Coins*, Jeruzalem 1947.
Renan, Ernest, *Histoire du Peuple d'Israel*, IV en V, Parijs 1926 en 1927.
Rostovtzeff, Mikhail Ivanovich, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford 1941.
Roth, Cecil, *A Short History of the Jewish People*, Londen 1948.
Saulcy, Felicien de, *Histoire des Machabées*, Parijs 1880.
Smith, George Adam, *The Historical Geography of the Holy Land*, Londen 1903.
– , *Jerusalem, From the Earliest Times to AD 70*, Londen 1907.
Stern, Menahem, *Documenten over de opstand der Hasmoneeën* (in het Hebreeuws), Tel Aviv 1965.
Tarn, William Woodthorp, *Hellenistic Military and Naval Developments*, Cambridge 1930.
– , *Hellenistic Civilization*, Londen 1947.
Tcherikover, Victor, *Hellenistic Civilization and the Jews*, New York 1970.
Yadin, Yigael, *The Art of Warfare in Biblical Lands*, Jeruzalem en New York 1963.
Zeitlin, Solomon, *The History of the Second Commonwealth*, Philadelphia 1933.
– , *Introduction and Commentary to the First and Second Books of Maccabees*, Dropsie College Jewish Apocryphal Literature Series, New York 1950 en 1954.

Register

Abraham 85
Adasa, slag bij 196
Adida 245, 251
Afaerema 234
Aijalon, vallei van 125
Akra (citadel van Jeruzalem) 41, 139, 141, 142, 146, 156, 166-169, 179, 197, 208, 213, 214, 216, 223, 225, 226, 231, 234, 241, 245, 252
Alema, joden in 152
Alexander Balas 220, 221, 223, 224, 226, 227, 229-232, 235, 253
Alexander de Grote 17, 21, 43, 46, 100, 148, 171
Alexander Janneus 258
Alexandrië 13-17, 23, 27, 58, 65
Amman (Philadelphia) 151
Ammon, joden in 22, 148
Amos 53, 210
Antiochië, hoofdstad van het Seleucidische rijk 13, 16, 30, 65, 92, 114, 177, 186, 220, 235
Antiochis, koningin van Cappadocië 185
Antiochus III 15, 18, 25, 115, 122, 169, 185
Antiochus IV Epiphanes 10, 13-17, 19, 27, 30, 35, 36, 39-67, 111, 112, 114, 122, 124, 138, 146, 158, 159, 161, 165, 169, 178-180, 204
Antiochus V Eupator 122, 161, 165, 169, 183, 185, 192
Antiochus VI Dionysos 241, 249, 255
Antiochus VII Euergetes (Sidetes) 255-257
Apamea, verdrag van 18, 169, 186
Apelles 9-13, 67, 69-71, 76
Apollonius, generaal van Antiochus IV 40, 98-100, 103, 105-109, 111, 114, 115
Apollonius, generaal onder Demetrius II 230
Appianus van Alexandrië 169, 186, 254
Arbatta 149
Arbela 204
Ariarathes IV, koning van Cappadocië 185
Ariarathes V 186, 219
Arius, koning van Sparta 237
Asfar, bron van 210
Asjdod, *zie* Azotus
Askelon 134, 236
Assimilatie, *zie* Hellenisme
Atenobius 255, 256
Attalus II van Pergamum 219, 220
Avdat 150
Avissar, Eitan 106
Avi-Yonah, prof. 106, 235
Azarja 149, 155
Azotus (Asjdod) 126, 133, 155, 230, 257

Babylonië 22, 27, 54, 65, 147, 196, 251, 252, 254
Bakchides 193, 197, 204, 206-211, 213-216, 223
Bar-Kochba 258
Baskama 246
Beiroet 238
Berea 204
Beroea (Aleppo) 179
Berzetha 206
Besnijdenis 37, 46, 49, 50
Bet-Bassi (Khirbet Beit-bassa) 213
Bet-Choron, pas van 116, 121, 128, 142, 193, 196, 208
Betel 208
Bet-Govrin 134
Bethlehem 134, 210
Bet-San (Scythopolis) 152, 241
Bet-Sur 134, 137, 142, 155, 172-174, 177, 208, 223, 245
Bet-Zait 193
Bet-Zekarja 73, 174-176
Bevan, Edwyn 32, 199, 200, 228, 232

Bickermann, Elias 22, 30, 49, 55, 80
Bosora 150, 151
Bozor 150-152

Cafarsalama (Kafar Salem) 193
Cappadocië 185, 219, 220, 227
Chamat 238
Chanukka (Lichtenfeest) 144-146, 176
Chasideeën 50, 78-80, 179, 192, 193
Cilicië 38, 230, 232
Citadel van Jeruzalem, *zie* Akra
Coele-Syrië 230-232, 235, 236, 238

Damascus 238, 241
Daniël, boek 38, 55
Datema 152
David, koning 81, 210, 252
Delos 15
Demetrius I Soter 183-192, 197-200, 203, 204, 216, 219-227
Demetrius II Nikator 230, 231, 235, 238, 249-252, 254
Deuteronomium, boek 65
Diaspora 38, 48, 147, 258
Diodorus 150, 189, 232
Dora 255

Efron 155
Egypte, *zie* Ptolemeïsche rijk
Ekbatana (Hamadan) 156
El Arish 17
Elasa, slag bij 204-207, 209
Eleazar de Martelaar 57-62
Eleazar, zoon van Mattatias 66, 73, 175
Eljakim (Alkimus) 192, 193, 197, 208, 209, 211, 212, 224
Elia 85
Elymaïs (Elam) 159, 161, 166
Emmaus (Imwas) 125-134, 142, 193, 208
Epicharmus 191
Etzion-nederzetting 175, 176
Eupolemus 198
Euripides 191
Ezechiel 53
Exodus, boek 88

Falanx 100, 103, 105, 115, 133, 172-174, 206, 230
Farathon 208
Fenicië (Libanon) 235, 238
Filippus, rivaal van Lysias 161, 163-166, 169, 177, 179

Gabae (Isfahan) 159
Galilea 147, 149, 243, 245
Gath 134
Gaza 17, 236
Gennezaret 236
Gezer (Gazara) 128, 133, 196, 208, 251, 252, 255-257
Gideon 81
Gilead 148-155, 167, 211, 246
Godsdienstvrijheid, *zie* Hellenisme
Goliath 82
Gophna 73, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 89, 97, 100, 103, 176-179, 193, 215
Gorgias 125, 129-131, 133, 137, 155
Guerrillastrijd 77, 80, 82, 83, 87-92, 94-98, 103-107, 114, 138, 172, 177, 179, 200, 204, 210, 211, 213
Gymnasium 31, 32, 35, 37

Hasmoneeën (huis van Hasmon) 66, 144, 250, 253-259
Hasor 236
Hebron 134, 137, 138, 155
Helidorus 28
Hillel 144
Hellenisme 21-23, 27, 30-35, 37, 44-49, 53, 57-60, 82, 141, 168, 178-181, 250
Hellenistische joden 27, 30, 141, 168, 192, 197, 208, 211, 213-216, 223, 229, 234, 250
Hosea 53
Huurlingen 50, 63, 82, 100, 103, 137, 138, 141, 158, 230
Hydaspes 171
Hyrcanus, zoon van Jozef uit het huis Tobias 25

Idumea (Edom) 126, 133, 134, 155, 245, 250

Jaffa (Joppe) 17, 115, 155, 231, 245, 250, 252, 256
Jambri 211
Jamnia (Yaone) 126, 133, 155, 230
Jason (Joshua), hogepriester 30, 31, 35, 37, 39, 40
Jason, zoon van Eleazar 198
Jeremia 53
Jericho 22, 208, 257
Jeruzalem 9, 11, 30, 31, 35, 36, 40, 48, 67, 91, 96, 98, 105, 111, 116, 126, 128, 134, 137, 141-147, 176, 177, 192, 193, 196, 208, 215, 226, 231, 241, 246, 250, 252, 255, 257
Jesaja, boek 53, 88
Johannes, zoon van Mattatias 66, 73, 128, 209, 211
Johannes Hyrkanus, zoon van Simon 251, 254, 257-259
Jonatan, zoon van Mattatias 70, 73, 128, 219, 223, 224, 226-228, 230-243, 245, 246, 252, 254
Jonathan, zoon van Absalom 245
Jordaan, rivier 149, 152, 211, 241

Josephus, Flavius 18, 23, 40, 73, 121, 133, 142, 144, 152, 159, 161, 176, 178, 192, 204, 213, 227, 232, 237
Josippon, boek van 61
Jozef 85
Jozef, uit het huis Tobias 21-27
Jozef, zoon van Zekarja 149, 155
Jozua 53, 85, 125
Judas Aristobulus I 258
Judas, zoon van Chalfi 236
Judas Makkabaj, zoon van Mattatias 66, 72, 73, 77, 80, 82, 83-85, 87-109, 111, 112, 114, 117-121, 126, 128-138, 142, 143, 146, 156, 166, 167, 169, 172, 174-181, 193, 196, 197, 199-201, 203, 206-209
Judas, zoon van Simon 256
Judea 9, 17-23, 32, 35-39, 45, 65-67, 111, 121, 147-150, 155, 156, 178-181, 186, 196, 197, 208-214, 220-230, 233, 234, 236, 237, 241-245, 249-259
Justinus 15, 200

Karnaïn 151, 152
Kasfo 152
Kedes, slag bij 236, 238
Kedron, slag bij 256
Kendebeüs 257
Kleopatra Thea 228, 230, 232, 235, 254
Kronieken, eerste boek 199

Laodicea 186
Latroen 125
Leger Judea 80-83, 90, 96, 103, 107, 114-121, 126, 128-134, 137-139, 149, 150, 156, 158, 166-168, 172-175, 196, 197, 206, 211, 223, 224, 236, 241, 242, 245, 246
Leptinus 186
Libanon, *zie* Fenicië
Livius 15
Lydda (Lod) 116, 120, 126, 128
Lysias 122, 124, 134, 137, 138, 146, 149, 156, 159, 165, 166, 168-180, 185-189, 215
Lysimachus 27, 30, 35, 38, 39

Magnesia, slag bij 18, 169, 185
Makkabeën 85, 87, 88, 116, 121, 125, 126, 128, 129, 133, 137, 138, 143, 146, 147, 152, 155, 156, 159, 163, 166-169, 172-181, 192-199, 203-217, 219, 229, 230, 243, 245, 250
Maked 151
Marisa (Mareshah) 134, 155, 245
Mattatias 10, 11, 35, 63, 69, 73, 77, 79, 80, 84, 85, 253, 259
Mattatja, zoon van Absalom 236
Medaba 211
Medië 122, 156, 166, 196
Memphis 13, 17
Menelaos 27, 30, 31, 35-39, 65, 66, 111, 141, 179, 192
Menyllus 189-191
Mikmas 214, 215
Mitridates I, koning van Parthië 254
Mizpeh 128-130
Modin 9-11, 13, 17, 35, 55, 69-73, 75-77, 84, 85, 144, 209, 246
Mozes 53, 54

Nabateeërs 150, 151, 211
Nahal el-Hamaria, slag bij 106-108
Nehemia, boek 22
Nikanor 125, 126, 129, 131-134, 137, 146, 155, 193, 196
Octavius, Gnaeus 186, 189
Offer, heidens 9, 31, 48, 49, 64, 69
Olifanten, krijgs- 18, 169-172, 174, 186
Onias II (Honya) 21, 22
Onias III 27, 28, 30, 38, 39, 252, 253
Orophernes 220
Ostia 190, 191

Palestina, *zie* Judea
Parthië 122, 156, 165, 166, 258
Perea 235
Pergamum 220, 227
Perseus, koning van Macedonië 15
Perzië 122, 159, 165
Petra 151
Pelgrimstochten 65
Philippus, eerste bevelhebber van de Akra 41
Plinius 152
Polybius 15, 46, 47, 159, 184, 186-191, 220, 232
Pompejus 258
Popilius Laenas, Cajus 15-18, 39
Priesterschap 21-23, 27, 30, 32, 36, 37, 80, 192, 212, 224, 225, 254
Profeten 53-55, 65
Ptolemaïs (Acre) 147, 149, 220, 229, 243, 245
Ptolemeïsche rijk 17, 19, 22, 32, 204
Ptolemeüs, zoon van Abubus 257
Ptolemeus, zoon van Dorymenes 124, 125
Ptolemeus VI Philometer (de oudere) 189, 190, 219, 220, 227, 229, 232-234
Pydna, slag bij 15

Raad der Oudsten 22, 23

Rafon, slag bij 152, 156
Ramathaim 234
Rhodos 254
Romeinse rijk 17-19, 43, 46, 122, 151, 165, 169, 171, 181, 185, 192, 197-201, 219, 220, 232, 236, 254, 258
Roth, Cecil 21

Sabbat 40, 46, 48, 78-80
Sabbatsjaar 173, 177
Samaria 9, 76, 92, 99, 106, 225, 250
Saul, koning 210, 214
Seleucidische rijk 9, 17, 18, 22, 23, 25, 40, 76, 81, 92, 98, 111, 114, 121, 138, 156, 165, 166, 178, 181, 183, 200, 204, 208, 216, 249, 254, 255, 258
Seleucus IV 18, 27, 30, 183, 185
Senaat van Rome 15, 183, 184, 186, 189, 191, 197, 199, 220, 237
Septuaginta 58, 88
Seron 115-121, 126
Sha'ar Hagai 128
Shivta 150
Sidon 147
Simon, zoon van Mattatias 66, 73, 85, 128, 149, 150, 209, 211-215, 230, 236-238, 241, 245-257
Simon, broer van Menelaos 27, 28, 30
Simon de Rechtvaardige 21
Sjammai 144
Solymius 24
Sostrates 36
Sparta 237, 254
Spijswetten, joodse 10, 46, 48, 58, 59
Syrië 13, 18, 92

Tarn, William W. 172
Tcherikower, Victor 30, 31
Tefon 208
Tekoa 210
Tempel van Jeruzalem 18, 21, 45, 54, 63-66, 89, 139, 141-146, 155, 177, 179, 212, 225, 250, 253
Thora (de wet) 49, 53, 58, 59, 80, 85
Tien Geboden 49, 53, 58
Timarchus 192, 197, 200, 220
Timnata 208
Timotheus 149, 152, 167
Tobias, het huis 21-27, 37, 148, 235
Transjordanië 235, 250
Trap van Tyrus (Rosh Hanikra) 235
Tripolis 191
Tryfon (Diodotus) 235-238, 241-246, 249, 251, 252, 254, 255
Tyrus 17, 147

Volksleger 89-95, 106, 107, 156, 180, 193, 200, 201

Yasneh, *zie* Jamnia

Zadok 252
Zeitlin, Solomon 144, 250
Zeno 22
Zesdaagse oorlog 116, 117
Zeus, eredienst aan 9, 10, 63, 64, 67, 75